

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોર્પોરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૨૧૫૬૪ કિંમત ૩૦૦૦.

ગ્રંથનામ

૬૧/૬૬૦૧ દાંડી

વર્ગીક ૨૪૪૪:૩

ઠગાઇનો ભોગ

[સામાજિક-ડિરેક્ટિવ નવલકથા]

લેખક તથા પ્રકાશક :

ચંદુલાલ જોડાલાલ વ્યાસ

તંત્રી : ' બહુરૂપી ' : રાણપુર

આવૃત્તિ ૨જી

સંવત ૧૯૯૫

પ્રત ૪૦૦૦

સને ૧૯૩૯

મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

मुद्र : प्रकाश : चंद्रासि जेतासि व्यास

मुद्रस्थान : स्वाश्रय मुद्राश्रय साधुपुर

શા માટે ?

કે ધ પણ પુરતક લખાય, પ્રકટ થાય, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવો જોઈએ-થાય છે, કે તે શા માટે ? લેખક કશું પણ લખતી વખતે, પોતે પોતાના લેખન દ્વારા વાચકના પરિચયમાં આવવાની ઇચ્છા રાખે છે.

લખનાર જ્યારે લખે છે ત્યારે તેના દિલમાં એક ખીજ પણ ભાવના હોય છે : હું મારા લેખન દ્વારા વાચકને ઉપયોગી થઈ શકું- ઉપકારક થઈ શકું.

લખનાર પોતાના પ્રમતો બદલો પણ વાંચે છે : પછી તે મૌખિક કદરદાનીના સ્વરૂપમાં હો, કીર્તિના સ્વરૂપમાં હો, કિંવા તેનાથી અર્થપ્રાપ્તિ પણ થઈ શકતી હોય.

આ સિવાય એક ખીજું કારણ પણ કહી શકાય છે. તેને આપણે લેખકની ધૂન કહી શકીએ: તમે જો લેખક હો તો એનો તમને કદાચ અનુભવ થયો હશે. તમે શાંતિપૂર્વક બેઠા હો, કાંઈક વાંચતા હો, એ વખતે અચાનક તમને ધૂન ચડે છે. તમે કાગળ અને પેન્સિલ કિંવા ફાઉન્ટેન લઈને લખવા માંડો છો. અમુક વિષય તમારા મનમાં રકુરે છે. એ વિષય વિષે સીલસીલાબંધ નવા નવા વિચારો તમારા મગજમાં ઉદ્ભવતા જાય છે. એને તમે કાગળ ઉપર ટપકાવો છો. પછી તે નવલકથા હોય, નવલિકા હોય, નિબંધ હોય કિંવા કાવ્ય પણ હોય, ઉપયોગી હોય કે નિરૂપયોગી પણ હોઈ શકે.

આવી ધૂન લગભગ દરેક માણસને ચડે છે. જેનો કેવળ લેખનવ્યવસાય હોય છે, જેણે લેખનને પોતાની આજીવિકા માટે ધંધા તરીકે સ્વીકારેલ છે, તેને એવી ધૂન ન ચડતી હોય તો તેણે પેદા કરવી પડે છે.

એ પ્રમાણે પેદા કરેલી ધૂનથી લખાયેલી આ નવલકથા હોવાનો હું સ્વીકાર કરું છું.

આ નવલકથાને તમે સામાજિક કહી શકો, રોમાંચક કહી શકો, રહસ્યપૂર્ણ કહી શકો, તેમ જ ડિટેક્ટિવ નવલકથા પણ કહી શકો.

આ નવલકથા વાંચ્યા પછી તમને લાગશે કે મોટાં શહેરોમાં શ્રીમતોને માટે અનાચાર તરફ વળવા માટેની કેવી લાલચો રહેલી છે તેનું જ નહિ પણ દુર્બળ નૈતિક માનસવાળા ગરીબ મનુષ્યોને માટે પણ જગતમાં કેવી લાલચો રહેલી છે તેનું દર્શન મુખ્યત્વે કરીને આ કથા કરાવે છે. આ કથાનો નાયક વિનય છે, તે ‘ઠગાઇનો ભોગ’ થાય છે; પરંતુ તેને ઠગનાર બનાવટી વિનયને કેટલે અંશે દોષપાત્ર લેખવો એ મનુષ્યના માનસનું પૃથક્કરણ કરવામાં કુશળતા ધરાવનારાઓ માટેનો એક પ્રશ્ન છે. એક મનુષ્ય બદમાશ ન હોય, બદમાશી કરવાની તેની ઇચ્છા ન હોય; કાયદો તેને બદમાશીની છાપ મારીને બદમાશોના કારખાનામાં ધકકેલી દે, ત્યાં પણ તે બદમાશી શીખતો નથી, પરંતુ તેનું દુર્બળ માનસ લાલચના સંયોગો ઉપસ્થિત થતાં તેનો ભોગ થઇ પડે છે ! તે ઉપસ્થિત સંયોગોનો લાભ લેવાની લાલચને છોડી શકતો નથી. પ્રખળ નીતિ-માન મુરખો સિવાય બીજાઓને માટે એવી લાલચને જીતવાનું કાચું મુશ્કેલ છે, એટલે વસ્તુતઃ તે દુર્બળ માનસ લાલચનું બલિદાન થાય છે અને પરિણામે અન્ય નિર્દોષ વ્યક્તિ તેની ઠગાઇનો ભોગ થાય છે. ઠગાઈ કાયદાની દૃષ્ટિએ જરૂર દોષપાત્ર છે. પરંતુ એવી રીતે દૂષિત થયેલી વ્યક્તિઓ તુરંગમાં જવાથી સુધરે નહિ. તુરંગની ઘટનામાં માનસશાસ્ત્રીઓની સલાહ નહિ લેવાતી થાય ત્યાંસુધી દુર્બળ માનસવાળા મનુષ્યો અનિચ્છાએ લાલચનો ભોગ થઇને બદમાશોની સંખ્યા વધારતા જ રહેશે. આ નવલકથામાં ડૉ. અરવિંદ જેટલા પ્રેમથી સ્મૃતિભ્રંશવાળા દર્દીની સારવાર કરે છે, તેટલા પ્રેમથી અપ-

રાધીઓના માનસની સારવાર થશે, ત્યારે જગતમાં બદમાશી અને ઠગાઈ ઘણું ઓછી થએલી માલુમ પડશે.

હું સને ૧૯૧૮થી સને ૧૯૨૬ સુધી વઢવાણ શહેરમાં કેવળ પુસ્તકલેખન ઉપર જ મારો નિર્વાહ ચલાવતો હતો. મેં મૌલિક થોડું લખ્યું છે, કવચિત્ જ લખ્યું છે, મોટે ભાગે તો મારી નવલકથાઓને માટે મેં મરાઠી અને અંગ્રેજી ભાષાનાં પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે.

સને ૧૯૨૬માં એક અંગ્રેજી પુસ્તક મારા વાંચવામાં આવ્યું. તે પછી થોડા સમયે તે જ પુસ્તકનો મરાઠીમાં થયેલો અનુવાદ મારા જોવામાં આવ્યો, મને એ નવલકથાનું વસ્તુ બહુ જ પસંદ પડી ગયું. આપણા સમાજમાં એવા પ્રકારની ઠગાઈ થતી જોવા-જાણવામાં આવેલી-અત્યારે પણ એવા બનાવો તો બન્યા જ કરે છે-એટલે એ પ્રકારના વસ્તુગ્રંથનને વાચક સમક્ષ રજૂ કરવાની ધૂન મારા મગજમાં પેદા થઈ. મેં અંગ્રેજી નવલકથા વાંચી હતી, તેનો મરાઠી અનુવાદ હું વાંચી ગયો અને તેને આધારે આવશ્યક ફેરફાર સાથે આ નવલકથા મેં તૈયાર કરી.

ત્યારબાદ સને ૧૯૨૭-૨૮માં હું અમદાવાદમાં હતો તે વખતે આ નવલકથાને 'પ્રજ્ઞાપંથુ'ની સને ૧૯૨૮ની ભેટ તરીકે પ્રકટ કરાવવાની તક હું પ્રાપ્ત કરી શક્યો.

અર્થાત્ આ નવલકથાની પહેલી આવૃત્તિ સને ૧૯૨૮ માં પ્રકટ થઈ હતી એ વખતે તે વાચકોની સારી પ્રશંસા મેળવી શકી હતી અને તેના કેટલાક વાચકો તરફથી મળેલા પત્રો મને આત્મસંતોષ આપનારા બન્યા હતા.

એ પ્રથમાવૃત્તિ તો કે દિવસની એ ખલાસ થઈ ગઈ છે. તે અત્યારે અપ્રાપ્ય છે, પરંતુ તેમાં આવેલા પ્રસંગો અત્યારના જમાનાને

પણ સંપૂર્ણ અતુર હોઈ આ નવલકથા આપણુ ઉગતા શહેરીઓને અનેક રીતે માર્ગદર્શક અને સાવધાન બનાવનારી થશે એમ માનીને તેની બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ થાય તો સારું એવું મને લાગ્યું.

અંત્યપ્રકાશનના સર્વ હકક મેં તો 'પ્રજ્ઞબંધુ'ના માલિકને આપી દીધા હતા. તેનો આર્થિક બદલો મને મળી ચૂક્યો હતો. એટલે બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાનો અધિકાર મારો ન હતો. એ માટે મારે મંજૂરી મેળવવી જોઈએ. તેથી એ વિષયમાં મેં 'પ્રજ્ઞબંધુ' અને 'ગુજરાત સમાચાર'ના તંત્રી શ્રી ઇન્દ્રવદન બળવંતરાય ઠાકોર પાસે મારો પ્રસ્તાવ મૂક્યો. તેમણે મારી વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો અને કશો પણ બદલો લીધા સિવાય તેમણે આ નવલકથાની બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાની મને મંજૂરી આપી છે, તે માટે હું તેમનો હાર્દિક આભાર માનું છું.

ઉગતા વાચકને આ નવલકથાનું વસ્તુ માર્ગદર્શક બનશે. પ્રાદેશ વાચકને પોતાના જીવનમાં પ્રાપ્ત થયેલા અનુભવોનું તેમાં દ્વિગદર્શન કરવાનું મળશે. વૃદ્ધ વાચકનો અવકાશનો સમય મનોરંજનપૂર્વક ગાળવાનું આ નવલકથા સાધન બનશે.

હવે મારે વિશેષ કહેવાનું નથી. જે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી આ દ્વિતીયાવૃત્તિ પ્રકટ કરવાની તક હું મેળવી શક્યો છું, તે ચિદ્ધનાનન્દ પરમાત્માના ચરણમાં શિર ઝુકાવી, વાચકોનો મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ સદોદિત બન્યો રહે એવી પ્રાર્થના સાથે આ નવલકથા તેમના કરકમગમાં સમર્પી, તેમની શુભાશીષ વાંચું છું.

રાણપુર
દેવશયની એકાદશી
સંવત ૧૯૯૫

ચંદુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ

ખહુરપીનું માણવાન પ્રકાશન

રહસ્યપૂર્ણ રોમાંચક નવલકથાઓ

નીચેની નવલકથાઓની અકેદી નકલ આપના પુસ્તકાલયમાં હોવી જ જોઈએ. રસભર્યુ વાચન, મનોરંજક સાહિત્ય, ડિટેક્ટીવનાં સાહસપૂર્ણ પરાક્રમ, પ્રેરણાદાયી પ્રસંગોથી ભરપૂર અને મુંઝવણનો ઉકેલ દર્શાવનારા માર્ગો આ રોમાંચક, રસભરી નવલકથાઓમાં જોશે.

ડા. આ. પા.

ચુમાલીશ રહેરાનો માણસ	૩-૮-૦
માયાવી માનવી	૩-૮-૦
ચમત્કારીક ઉઠાવગીર	૩-૮-૦
અદ્ભુત છુટારો ભા. ૧-૨	૩-૮-૦
નવ્ર સત્ય ભા ૧ લા	૩-૮-૦
નવ્ર સત્ય ભા ૨ જો	૩-૮-૦
લગ્નમાં લોહી	૩-૦-૦
મૃત્યુનું રહસ્ય	૩-૦-૦
ખાવાન ખહુરપી	૨-૮-૦
ચમત્કારીક ખૂન	૨-૦-૦
ભેદી માનવી	૨-૦-૦
રહસ્યમૂર્તિ	૨-૦-૦
માયાવી સંસાર	૨-૦-૦
ભેદી સંકુલ	૨-૧-૦
પ્યારેલાલ પંજાળી	૨-૦-૦
ચાલીશ હજારનો ચેક	૨-૧-૦
વિચિત્ર ઠંગ	૨-૦-૦
કાળી ટીતામ	૧-૦-૦
જંગી ગુલફીકાર	૧-૦-૦
ભયંકર સમાજસેવિકા	૦-૮-૦
તવંજર દોળી	૦-૮-૦
રાત્રીનું રહસ્ય	૦-૬-૦
ખૂની ખુરખો	૦-૫-૦
મૃત્યુનું મંડળ	૦-૫-૦

પોસ્ટેજ માફ : વી. પી. રજીસ્ટરના ત્રણ આના જુદા.

વ્યવસ્થાપક : 'ખહુરપી' : રાણપુર (કાઠિયાવાડ) B. S. Ry.

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ	પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કારાગૃહમાં	૩	૧૯	વિનયનું સાચું સ્વરૂપ	૧૩૬
૨	વસ્ત્રોનો ફેરફાર	૧૩	૨૦	પ્રિયંવદાના આશંકા	૧૪૪
૩	મહાદાની પિછાન	૨૩	૨૧	અપરિચિત રોગીની	
૪	મુંબઈ જવાની તૈયારી	૩૫		પરીક્ષા	૧૫૪
૫	નાટ્યશાળામાં પરિચય	૪૦	૨૨	રાજમાર્ગ પર	૧૬૨
૬	હોસ્પિટલમાં	૪૭	૨૩	મૈત્રિણીનું આમંત્રણ	૧૬૮
૭	પૂર્વજ્ઞાનનો ભ્રંશ	૫૩	૨૪	સરલાનું ગૃહસૌખ્ય	૧૭૮
૮	બે તાર	૫૯	૨૫	મહેન્દ્રસેનની મુલાકાત	૧૮૭
૯	બંદર ઉપર મુલાકાત	૬૭	૨૬	અરવિંદનો પત્ર	૧૯૯
૧૦	મહેન્દ્રસેનનો પત્ર	૭૫	૨૭	સખીઓનું સંભાષણ	૨૦૭
૧૧	પૂનઃ લલિતપુરમાં	૭૮	૨૮	પ્રેમસ્પર્ધા	૨૧૯
૧૨	અજ્ઞાન રોગી	૮૫	૨૯	જયાલક્ષ્મીનું લક્ષ	૨૨૪
૧૩	રત્નપુરના ઉપવનમાં	૯૦	૩૦	જૂના મિત્રો	૨૨૭
૧૪	નવીન યુગલ	૯૭	૩૧	બંને સમજી ગયા	૨૩૭
૧૫	જાળ તૈયાર થાય છે	૧૦૬	૩૨	મહારાજાની મુલાકાતે	૨૪૩
૧૬	વિનયની વિલાસિતા	૧૧૩	૩૩	ભેદ ખૂલ્યો	૨૪૯
૧૭	‘આવે છે! આવે છે!’	૧૨૦	૩૪	ઉપસંહાર	૨૬૨
૧૮	પ્રિયંવદાનું આગમન	૧૨૭			

નીચેનાં પુસ્તકોની માત્ર જુજ નકલો બાકી છે

મૃત્યુનું મંડળ

૦-૫-૦

રાત્રીનું રહસ્ય

૦-૬-૦

તવંગર ટોળી

૦-૮-૦

આને જ મંગાવી લ્યો.

પોસ્ટેજ માફ.

‘બહુરૂપી’ કાર્યાલય : રાણપુર (કાઠિયાવાડ)

ઠગાઈનો ભોગ

ઠગાઇનો ભોગ

પ્રકરણ ૧૩

કારાગૃહમાં

‘ **આ** મનુષ્ય ઉપર શો આરોપ છે ? ’ ન્યાયાધીશે પોતાના ચશ્મા ઉંચા કરીને પ્રશ્ન કર્યો.

‘ પોલીસ અધિકારી ઉપર હલ્લો તથા તેની સાથે મારામારી કરવાનો. ’ પોલીસ પ્રાસિક્ષકપુટરે જવાબ આપ્યો.

‘ તેણે ક્યારે અને કેવી રીતે હલ્લો કર્યો તથા તે પટ્ટી શું બન્યું તે વિગતવાર જણાવો. ’ ન્યાયાધીશે ચશ્મા પુનઃ પોતાના નાક ઉપર મૂકીને આજ્ઞા કરી.

પ્રસ્તુત દેખાવ લલિતપુરના ન્યાયાધીશની કોર્ટમાં ચાલતો હતો. કેદીના પાંજરામાં એક મનુષ્યને હાથમાં કડી નાંખીને ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. તેની પાસે જે પોલીસના સિપાઈઓ ઉભા હતા અને પોલીસ પ્રોસિક્યુટર આ આરોપીની વિરૂદ્ધ ન્યાયાધીશ સમક્ષ પુરાવો રજૂ કરવાને માટે તૈયાર થઈ રહેલો દેખાતો હતો.

ન્યાયાધીશની આજ્ઞા થતાં તે વિનયપૂર્વક નમન કરીને બોલ્યો: ‘ ગઈ કાલે રાત્રે પોલીસ જમાદાર દીનાનાથ કર્જનરોડ ઉપર પહોંચીને હતો, તે સમયે ત્યાં એક બાંકડાપર આ માણસ સૂતેલો દૃષ્ટિએ પડ્યો. રાત્રિ ઘણી ગયેલી હોવાથી દીનાનાથે તેને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની સૂચના કરી. આરોપી ઉંઘમાં હોવાથી તેને ઢઢાળ્યો અને તેનો હસ્ત પકડી, તેને ઉઠાડવા માંડ્યો. એટલામાં આરોપીએ એકદમ ઉછળીને જમાદારપર આક્રમણ કર્યું, તથા તેને એક થપ્પડ મારીને તે ચઢા તઢા બઢવા લાગ્યો. એટલે દીનાનાથે સીટી બજાવીને બીજા પોલીસને પોતાની મદદે બોલાવ્યા તથા આરોપીને પકડી, કોર્ટ સન્મુખ ઉભો કરવામાં આવ્યો છે. ’

ન્યાયાધીશે પુનઃ પોતાના ચશ્મા બાબુએ કર્યા અને પાંજરામાં ઉભેલા આરોપી તરફ દૃષ્ટિ કરી. આરોપી ૨૧-૨૨ વર્ષનો તરૂણ હતો. તે ઉંચો અને મજબૂત કાઠનો હતો. તેનો ચહેરો તેજદાર હોવા સાથે તે કોઈ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ પામેલો હોય એમ લાગતું હતું. પરંતુ જે ત્રણ અઠવાડિયાં થયાં હજામત કરાવેલી નહિ હોવાથી તેનું હાલું વધેલું હતું અને તેથી ચહેરા પરની કાંતમાં એક પ્રકારની ઉણપ આવી હતી. ન્યાયાધીશને તેના દેખાવપરથી એટલું લાગ્યું કે આ બીજા સામાન્ય ગુન્હેગાર માંહેલો નથી. આ તરૂણના શરીર પર કાટયાંતુટયાં

વસ્ત્રો હતાં. પગમાં કશું પણ ન હતું એમ કહીએ તો ચાલે, કેમકે જે ફાટેલા જોડા હતા તે એટલા ગલિય અને સત્તર જખ્યાએ ઉપસેલા હતા કે એકાદ ફૂતરો પણ જે તે ચોરી જઈને ખાઈ જાય તો તેને ત્રણ દિવસ પેટમાં દુઃખવા આવ્યા સિવાય રહે નહિ. આરોપીના હાથમાં કડી નાંખવામાં આવી હતી. તેના એકરા પર ગાંભીર્ય જણાતું હતું.

ન્યાયાધીશ સાહેબ બોલ્યા: ‘તું કાંઈ ગુન્હેગાર જાતિનો દેખાતો નથી. તારા દેખાવપરથી જણાય છે કે તું કાંઈ ખાનદાન કુટુંબનો હોવો જોઈએ.’

‘મેં’ આપને ક્યાં કહ્યું છે કે હું ગુન્હેગાર જાતિનો છું?’ કેદી સભ્ય પણ સ્પષ્ટ અવાજે બોલ્યો: ‘એ તો આ પોલીસ પ્રોસિક્યુટર એમ કહે છે. હું કબૂલ કરું છું કે મેં જમાદારને થપ્પક લગાવી હતી. પરંતુ તેણે મને ગાળો દીધી એટલે મેં તેને લગાવ્યો. વળી તે વખતે મારી ઉંઘ પૂરી ઉઠી ન હતી. એટલે હું શું કરું છું તેનો મને ખ્યાલ ન હતો. પરંતુ મારા કથન ઉપર કોર્ટ વિશ્વાસ રાખે એમ થોડુંક જ છે!’

ન્યાયાધીશે પુનઃ પોતાના ચશ્મામાંથી કેદી તરફ તિક્ષ્ણ નજરે જોયું અને પછી પોલીસ પ્રોસિક્યુટર તરફ દૃષ્ટિ કરી. પ્રોસિક્યુટરનો તેને સારો પરિચય હતો. તે કદિ પણ અસત્ય બોલે નહિ અને દીનાનાથ જેવો શાંત વૃત્તિનો જમાદાર કદિ પણ પોતાના અધિકાર બહાર જાય નહિ એમ ન્યાયાધીશ માનતો હતો. છતાં પણ તેણે આરોપીને અન્યાય ન થાય તે માટે કહ્યું: ‘કહે, તારે જે કહેવું હોય તે કશા પણ સંકોચ વગર જણાવ.’

‘તારું નામ શું?’ ન્યાયાધીશના શિસ્તેદારે આરોપીને પ્રશ્ન કર્યો. ન્યાયાધીશોને આવી ન્હાની ન્હાની બાબતો તરફ

લક્ષ આગવાની ટેવ હોતી નથી. એટલે એવી બાબતમાં તેમના શિરસ્તદારો કે કારકુનો જ તેમની સંભાળ રાખે છે એ અનુભવની વાત છે.

‘ માંડે નામ દેવત્ત સત્યપ્રસાદ. ’ પાંજરા માંહેનો કેદી બોલ્યો : ‘ ગઈ કાલે જ હું આ મોટા શહેરમાં આવ્યો હતો. કાંઈ કામ મળી શકે તો મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. કાલ સ્થાવારથી સાયંકાળ સુધી આખા શહેરમાં ફર્યો પણ મહેનત સફળ થઈ નહિ. કોઈએ મને મજૂર તરીકે પણ રાખ્યો નહિ. મારા ગજવામાં ચાર પૈસા સીલીક હતા તેના ગાંઠીયા લઈને બાધા અને રસ્તાપરની ચકલીમાંથી પાણી પીને પુટપાથ ઉપર પડેલા ગાંકડાપર હું આડે પડ્યો થયો. જાક પુષ્કળ લાગેલો હોવાથી એકદમ નિદ્રા આવી ગઈ. તે વખતે એકાએક પેલી મેર ઉભા તે જમાદાર સાહેબે એક ઘોડો મારી કેડમાં લગાવ્યો અને સહન ન થઈ શકે તેવા પ્રકારનું ગાલીપ્રદાન કરવા માંડ્યું. આજુબુધીમાં કોઈના મુખેથી એક શબ્દ પણ મેં સાંભળ્યો નથી. એટલે તેના અપશબ્દોથી મને અત્યંત ગુસ્સો ચડ્યો તથા એ ગાલીપ્રદાન કરનારા મુખને રંગી કાઢવું એવો વિચાર મને આવ્યો. મેં તેને એક થપ્પડ લગાવી. એટલામાં બીજા સિપાઈઓ દોડતા આવ્યા તથા એ બધા મળીને મને મારવા લાગ્યા. ’

‘ તું અગાઉ કદિ પણ આ ગામમાં આવ્યો હતો ખરો ? ’ ન્યાયાધીશે પૂછ્યું.

‘ નહિ ! કદિ પણ આવ્યો નથી. ’ કેદીએ ઉત્તર આપ્યો.

‘ આ માણસ ખોટું બોલે છે. તદ્દન જૂઠું બોલે છે. ’ જમાદાર દીનાનાથ વચ્ચે બોલ્યો : ‘ અગાઉ પણ મેં આને કર્જનરોડ ઉપર તથા હરિયાકિનારાપર અનેક વાર બોલ્યો છે, સાહેબ ! ’

કેદી ત્રિદશ્ય દષ્ટિપૂર્વક જમાદાર સામે જોઈ રહ્યો. ન્યાયાધી-
શનાં નેત્રો કેદી તરફ જ હતાં. કેદીનો ચહેરો સંભાવિત મનુ-
ષ્યના જેવો લાગતો હતો. તથાપિ તેનાં નેત્રો ઉપરથી તેનામાં
રહેલી કૂસ્તા સ્પષ્ટ થતી હતી.

ન્યાયાધીશ શાંતપણે અને સ્વાખદાર અવાજે બોલ્યા: ‘ દેવ-
દત્ત ! તારી હકીકત મને ખરી લાગે છે, પરંતુ તે અંશતઃ !
તું કામ શોધવાને માટે ગામમાં ભટકતો હોઈશ એ વાતનો હું
સ્વીકાર કરું છું અને તેથી જો તને કેવળ રસ્તાપર રખડવાના
કારણે કેટલું સન્મુખ ઉભો કરવામાં આવ્યો હોત તો હું તને
છોડી મૂકત. પરંતુ પોલીસ અધિકારી પોતાની ફરજ ઉપર
હતો અને તે તને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનું કહેતો હતો. તે નહિ
સંભળતાં તેં તેને થપ્પડ મારીને તેનું અપમાન કર્યું એ મારી
દષ્ટિએ ભયંકર ગુન્હો છે. કારણ કે જે રાજ્યમાં પોલીસનું માન
જળવાય નહિ, તે રાજ્યનો માલિક પ્રજા ઉપર રાજ્ય કરી શકે
જ નહિ. એટલે એવો ભયંકર ગુન્હો કરનારને છોડી દેવામાં
આવે તો ન્યાયદેવતાનું અપમાન કરેલું લેખાય; માટે હું તને
ત્રણ મહિનાની સખ્ત મજૂરી સાથે કેદની શિક્ષા કરું છું. તું
ભવિષ્યમાં તારું વર્તન સુધારીશ એમ તારો ચહેરો મને કહે
છે, અને તેથી જ હું તને આટલી થોડી સજા કરું છું. ’

કેદીએ પોતાના મુખમાંથી એક પાણી શબ્દ કાઢ્યો નહિ.
તેનો ચહેરો ન્યાયાધીશ તરફથી દ્વાર તરફ વળ્યો. તેણે કાલા-
વાલાનો એક પાણી શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહિ. તેણે તદ્દન નિરપૃહી-
પણાનો દેખાવ ધારણ કર્યો હતો.

તે જ દિવસે સહાંજે ચાર વાગે દેવદત્ત લલિતપુરની સેન્ટ્રલ
જેલમાં બીજા કેદીઓની સાથે કેદીના પોષાકમાં મસ્તકપર
લાદના ટોપલા સારતો દેખાતો હતો. તેની મુખચર્યા ઉપરથી

જણાતું હતું કે તેણે એકાદા સાધુસંત કિંવા રાજકીય કેદીની માફક મોટી શાંત વૃત્તિપૂર્વક તુરંગવાસનો સ્વીકાર કર્યો છે. તુરંગમાં દાખલ થતાંની સાથે જ તેની હજમત કરાવવામાં આવી હતી. એટલે કેદીનો પોષાક હોવા છતાં પણ તેનો ચહેરો અગાઉ કરતાં ખૂલતો દેખાતો હતો. જે ટોળીમાં દેવદત્તને કામ કરવાને માટે જોડવામાં આવ્યો હતો, તે ટોળીમાંહિના એક ખીજ કેદીનું લક્ષ તેની તરફ ગયું હતું. આ કેદીનો ચહેરો ભયંકર અને કૂર હતો. સભ્યતાનો તેને ખ્યાલ પણ ન હતો. તેનાં નેત્રો લાલખુંદ હતાં, અને આ જેલ તેને મન મહેલ-સમ હોય એવું તેના લાલ ખુંદી જેવા તગડા શરીર ઉપરથી અનુમાન થઈ શકતું હતું. તેણે કામ કરતાં કરતાં નજીક આવીને ધીમા સ્વરે દેવદત્તને પ્રશ્ન કર્યો: ‘મહાશય ! આપ અહીં કેવી રીતે આવ્યા ?’

‘કાયદો મને અહીં લાવ્યો છે.’ દેવદત્ત ઉત્તર આપ્યો.

‘હું પણ અહીં કાયદેસર રીતે આવ્યો છું, અને ખીજ બધા કેદીઓ પણ કાયદાના પ્રતાપે જ અહીં આવે છે. એમાં તેં મને નવું શું કહ્યું ? હું તો પૂછું છું કે તું કાંઈ બદમાશ ભામટા જેવો દેખાતો નથી. તો પછી તું અહીં કેવી રીતે આવ્યો ? ક્યાંય ઝડપ લગાવી હતી કે શું ?’

‘હા, તારા જેવા એક બડા પાડાના મુળ ઉપર ઝડપ લગાવી હતી.’ દેવદત્ત સ્મિત કરતો કરતો બોલ્યો.

‘એમ ! ત્યારે તો ઠીક પડશે.’ ઝેરીમલ બોલ્યો: ‘તારા જેવો હાજરજવાખી અને હિમ્મતવાન હોસ્ત મળવાથી મને પણ આનંદ થયો છે.’

એ વખતે આ ટોળી ઉપર દેખરેખ રાખનાર વેડરે ‘ખબરદાર !’ એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરીને તેમને શાંત બનાવી દીધા.

બધા ગુપચુપ કામ કરવા લાગ્યા. આ જેરીમલ ચાલાક ચોર, અદ્ભુત લૂટારો અને અઠંગ ઉઠાઉંગીર હતો. ખીસ્સા કાતરવામાં તેના જેવો કુશળ ખીજો કોઈ લાગ્યે જ હશે. તેને કારાગૃહ-વાસની કાંઈ નવાઈ ન હતી. આ તે ત્રીજી વાર લલિતપુરની તુરંગમાં દાખલ થયો હતો. તેનો પરિચય આગળ વાચકોને થનાર હોવાથી અત્યારે તો આટલી જ ઓળખાણ બસ છે.

લલિતપુરમાં એક ખ્રિસ્તિ મતાનુયાયીઓનું મીશનરી ખાતું હતું. તે ખાતાનો વડો પાદરી કોઈ કોઈ વાર આ તુરંગની મુલાકાત લેતો અને તેના કેદીઓને ઉપદેશ આપી, સન્માર્ગે ચડાવવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. તે પ્રમાણે એ પાદરી એક રવિવારે તુરંગમાં આવ્યો. રીવાજ મુજબ તેણે યોગાનમાં સર્વ કેદીઓને એકત્ર કરીને ઉપદેશ આપ્યો, ખ્રિસ્તિ ધર્મનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું. તે આ ઉપદેશ આપતો હતો એ વખતે સ્વાભાવિક રીતે જ તેનું લક્ષ દેવદત્ત તરફ ગયું, તેનો ચહેરો ખીજ કેદીઓ કરતાં વિશેષ આકર્ષણ કરનારો લાગવાથી તેણે દેવદત્તને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું :

‘ બેટા ! તું અહીં તુરંગમાં કેવી રીતે આવ્યો ? તારા ચહેરા ઉપરથી તું કાંઈ ગુન્ડેગાર જાતિનો હોય એમ લાગતું નથી. ’

કેદીના હસ્ત તેનાં નેત્રો તરફ ગયા. નેત્રો પર ચમકતાં અશ્રુબિન્દુને લૂછી નાંખીને તે રૂઢ કંઠે બોલ્યો : ‘ આપનું અનુમાન સાચું છે. ખરેખરી રીતે મેં કશો ગુન્ડો કર્યો નથી. હું કશું કામ મળી શકશે એમ માનીને અહીં લલિતપુરમાં આવ્યો હતો. પરંતુ મારા નસીબમાં આ તુરંગમાં કરવાનું કામ માંડેલું હશે તે કેમ મિથ્યા થાય ? હે પ્રભુ ! હું જગતમાં છુટો રહીને કામ કરવાને નારાજ ન હતો તો પછી તેં મને

આ કારાવાસમાં શા માટે ધકેલ્યો ? હું પ્રભુના સોગન ખાઈને કહું છું કે આમાં મારો કશો અપરાધ નથી. હું અહીં કેવી રીતે આવ્યો તે આપને કહું ? ’

‘ હા—હા, કહે ! ’ પાદરી ઉત્કંઠાપૂર્વક બોલ્યો.

‘ મારાં વસ્ત્રો ! એ વસ્ત્રો જ મને અહીં લાવ્યાં છે. ’ દેવદત્ત નેત્રોમાં આંસુ લાવીને બોલ્યો.

‘ શું ! તેં કોઈનાં કપડાં ચોયાં હતાં ? ’

‘ શિવ ! શિવ ! શિવ ! ચોરી ! કદિ પણ નહિ. મેં એ ફાટેલાં વસ્ત્રો શરીરપર ધારણ કર્યાં હતાં. એ જ મારો ગુન્હો ! જો હું સારાં ભપકાદાર વસ્ત્રો ધારણ કરીને ફરતો હોત તો હું ધારૂં છું કે ગમે તે સ્થળે મને સહેલાઈથી કામ મળી શક્યું હોત. પરંતુ તેને બદલે મને મારા દેખાવ ઉપરથી પરહેજ કરવામાં આવ્યો અને કશા પણ દોષ વગર આ સ્થળે ધકેલવામાં આવ્યો. જગતનો પણ કેવો વિચિત્ર ન્યાય છે ? ગરીબાઈ એ મારો ગુન્હો ! ’ એ પ્રમાણે કહીને દેવદત્તે પોતાના વદનપર દુઃખની છાયા લાવીને જોરથી એક નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

એથી આ દયાળુ અને વૃદ્ધ પાદરીનું દિલ પિગળ્યું. તે બોલ્યો : ‘ તેં શું કહ્યું ? જો તને સારાં વસ્ત્રો પહેરવાને મળ્યાં હોત તો કામ મળી શક્યું હોત ? ’

‘ હા. એમાં જરા પણ સંશય નથી. ’

‘ વારૂ, ગત વસ્તુનો શોક કરવો નકામો છે, પરંતુ અહીંથી તું મુક્ત થાય ત્યારબાદ પુનઃ એવું ન બને તે માટે હું ગોઠવણ કરીશ. જ્યારે તું છૂટે તે વખતે તને આપવાને માટે હું કારાબંધને સારાં કપડાં આપીશ. તે તને આપશે. ઇશ્વર તારૂં કલ્યાણ કરો. ’ એમ કહીને વૃદ્ધ પાદરી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ખીજે રવિવારે એક શ્રીમંત પરંતુ દયાળુ બાઈ સાચા ધર્મનો પ્રચાર કેદીઓમાં થાય એવા હેતુથી આ તુરંગની મુલાકાતે આવી. તે કેદીઓની તપાસ કરતાં કરતાં દેવદત્ત પાસે આવી. તેનો અહેસાસો જોતાં જ તેના અંતરમાં દયાનો સંચાર થયો. તે બોલી :—

‘ છોકરા ! ક્યાં કમોવડે આ સ્થાનમાં તારે આવવું પડ્યું છે ? તારા દેખાવ પરથી તું કાંઈ ચોર કે પાપાત્મા લાગતો નથી.’

‘ હું ચોર નથી, પાપાત્મા નથી, તેમ દિવાનો પણ નથી. માત્ર માફ પ્રારબ્ધ મને અડી લાગ્યું છે, એમ મારે કહેવું પડે છે. બાઈ સાહેબ મને કેવળ ત્રાસ આપવામાં આવ્યો છે !’

‘ ત્રાસ ! કેના તરફથી ? ’

‘ આ લલિતપુરના શ્યામ વસ્ત્રધારી યમદૂતો તરફથી. એક વાર મારી આર્થિક સ્થિતિ ઠીક હતી. તે વખતે મારી બધી મિલકત મેં મોજશોખમાં ઉડાવી દીધી. પોલીસના ઘણા કોન્સ્ટેબલોને મેં બક્ષિસ આપેલી હશે. પરંતુ હું ખરચીખૂટ ખની ગયો. એટલે કોઈ સ્થળે કામ કરીને આજીવિકા પ્રાપ્ત કરવાનો મેં વિચાર કર્યો. પરંતુ જ્યાં જ્યાં હું જતો ત્યાં ત્યાં આ પોલીસના માણસો મારી પાછળ પડતા અને મારા માલિકને કહેતા કે આ બદમાશ છે, ઉડાઉ છે, ઉડાઉગીર છે; માટે તેનાથી ચેતતા રહેવું ! એથી એક પાઈ પણ મેળવ્યા વગર મારે નિકળી જવું પડતું. માફ મન એટલું બધું નિરાશ ખની ગયું કે મને જીવવાની પણ ઇચ્છા રહી નહિ. એવી સ્થિતિમાં એક વાર હું પોલીસના સપાટામાં આવી ગયો, અને તેમણે મને આ તુરંગ દર્શાવી. ખરેખર, જો આ સ્થાનમાં મને મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય તો જગતમાં રહીને જે ત્રિવિધ તાપ મારે ભોગવવા પડે તે કદ ભાવીમાં ભોગવવું પડે નહિ.’

‘છોકરા ! તેં કદિ ભગવદ્ ગીતા વાંચી છે ખરી ? તારા જેવા નિરાશ અનેલા તરૂણ છોકરાએ તો તે ખાસ વાંચવી જોઈએ.’

‘સાચું છે. એક વખત મારી પાસે ગીતાનું એક ન્હાતું પુસ્તક હતું. પરંતુ તે ખોવાઈ ગયું અને બીજું પુસ્તક લેવાને માટે મારી પાસે પૈસા નથી.’

‘કાંઈ હરકત નહિ. તું અહીં હવે કેટલો સમય રહેવાનો છે ?’

‘આશરે બે મહિના.’

‘એમ કે ? બહુ સારું. તું છૂટે ત્યારે તારી પાસે થોડાક પૈસા તથા ભગવદ્ ગીતાનું પુસ્તક હોય એવી હું વ્યવસ્થા કરીશ.’

‘આપનો મારા ઉપર કેટલો મોટો ઉપકાર !’ દેવદત્ત ગદગદ કંઠે બોલ્યો.

તે બાઈના ગયા પછી પેલો જરીમલ તેની પાસે આવ્યો અને બોલ્યો : ‘દીકરા દેવદત્ત ! તારું દેવ મોટું બળવાન દેખાય છે. તને આવ્યાને હજી પંદર— વીશ દિવસ થયા હશે, ત્યાં તો કોઈ તને પૈસા આપે છે, કોઈ નવીન પોષાક આપે છે, કોઈ વેદાંત શિખવે છે ! એ પણ નસીબ નહિ તો બીજું શું ? જો ને, મને અહીં આવ્યાને ચાર—પાંચ માસ થઈ ગયા, છતાં મારી સામે કોઈ દુકીને જોતુંય નથી !’

✽

✽

✽

આ જે દેવદત્તના કારાવાસની મુદત પૂરી થઈ. તેને કારાધ્યક્ષની ઓફીસમાં લાવવામાં આવ્યો. તેની મુક્તિ થઈ તે દરમિયાન પુનઃ તેને પેલો ધર્મોપદેશક વૃદ્ધ પાદરી કિંવા ગીતાનું પુસ્તક લાવી આપવાનું કહેનારી ધર્માત્મા બાઈ મળ્યાં ન હતાં. દેવદત્તને લાગ્યું કે ‘એ બંને મને વિસરી ગયાં હશે !’ પરંતુ તેની કલ્પના સાચી ન હતી. કારાધ્યક્ષે એક હસ્તમાં તેને લૂગડાનું પોટકું તથા બીજા હસ્તમાં ન્હાની ડબ્બીમાં બંધ

ફરેલી એક વસ્તુ આપી. પેલા પોટકામાં એક ખમીશ, ગંજુ-
રાક, અને ધોતીયું, એક કોટ તથા બૂટની એક જોડી હતાં.
પેલી કબ્જીમાં રેશમી પુંઠાવાળું ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત
સુંદર ગીતાનું પુસ્તક હતું. કારાધ્યક્ષે દેવદત્તને કેદીનો પોષાક
કાઢી નાંખીને આ પોષાક ધારણ કરવાનું કહ્યું. આ નવીન પોષા-
કમાં દેવદત્ત એક ખાનદાન કુળના યુવક જેવો લાગતો હતો.
વસ્ત્રો ધારણ કરીને તે તૈયાર થઈ ગયો. એટલે કારાધ્યક્ષે તેને
પચાશ રૂપીઆની એક નોટ આપી. દેવદત્ત સભ્યતાને સમજતો
હતો અને પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની રીતભાતથી માહિતગાર હતો,
એટલે તેણે કારાધ્યક્ષનો આભાર માન્યો અને તે પછી તુરંગમાંથી
નિકળીને શહેર તરફ ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૨જું

વસ્ત્રોનો ફરફાર

દેવદત્ત તુરંગમાંથી બહાર નિકળીને લલિતપુર શહેર
તરફ જવા લાગ્યો; પણ હવે ક્યાં જવું, શું કરવું, એ વિચાર
તેના મનને મુંઝવવા લાગ્યો; કારણ કે જો તે અહીં રહે તો
પુનઃ પોલીસ તેને હેરાન કરે એવી ભીતિ હતી. તેના ગજ-
વામાં પચાશ રૂપીઆની નોટ હતી. એ રકમ કાંઈ બહુ મોટી
ન કહેવાય. એટલે બીજે કોઈ સ્થળે જઈને કામધંધો મળી
શકે ત્યાંસુધી કરકસરથી પચાશ રૂપીઆમાં નભાવવું જોઈએ.
છેવટે આજે રાત્રિસુધી શહેરમાં આમથી તેમ આંટા મારવા
અને રાત્રે એકાદા લોજમાં વિશ્રાંતિ લઈને ત્યાં શાંત ચિત્તે
ચાક્રસ નિર્ણયપર આવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. આખો દિવસ

તેણે આમતેમ ફરવામાં ગાળ્યો. રાત્રિ પડવા આવી એટલે તે લોજની શોધમાં ચાલ્યો.

જ્યાં જાય ત્યાં ત્રણ અને ચાર રૂપીઆ લોજના માલિકે ખતાવવા લાગ્યા. એક રાત્રિને માટે એટલી બધી રકમ બચી નાંખવાનું તેને ઠીક નહિ લાગવાથી તે એક વિશીમાં ગયો. આ વિશીના માલિકે ઉતાડ્યોને માટે રાત્રે રહેવાની પણ વ્યવસ્થા કરી હતી. વિશીનાં દ્વાર પાસે એક ગાદી તકીયો પડેલાં હતાં. ત્યાં કારકુન જેવો દેખાતો માણસ બેઠો હતો. તેણે પૂછ્યું : ‘ કેમ ભાઈ ! આપને જમવું છે ? ’

‘ મારો તો જમવુંયે છે અને રાત્રે અહીં રહેવું પણ છે. ’ દેવદત્તે જવાબ આપ્યો.

‘ રહેવાની પણ સગવડ છે. પરંતુ સીંગલ ચોરડી બેઠાએ કે ડબલ ? ’

‘ ડબલ ચોરડી એટલે શું ? ’

‘ ડબલ ચોરડીનો અર્થ એ કે એક ચોરડીમાં બે બિછાનાં હોય. તેમાં એક બિછાનાપર તમારે સૂવાનું અને બીજા બિછાના ઉપર બીજો ઉતાડ સૂઈ શકે. તેનો ચાર્જ એંછો આવશે; જ્યારે સીંગલ ચોરડી લેશે તો વધારે પડશે. ’

‘ ત્યારે તો મને ડબલ ચોરડીમાં જ એક બિછાનું આપો. ’

‘ જમવાની સાથે એક રાત્રિના આઠ આના અને આખા દિવસનો એક રૂપીઓ પડશે. ’

‘ બહુ સારું, એ કાંઈ વધારે ન ગણાય. ’

‘ જાઓ, ઉપાડા માળે દશમા નંબરની ચોરડી છે. તેમાં હજી કોઈ આવેલ નથી. અત્યારે તો તમે એકલા જ છો તમારી સાથે કાંઈ સામાન છે ? ’

‘મારી પાસે સામાન કશો પણ નથી. કેઈ બીજો આવશે તો પણ મને વાંધા જેવું નથી.’

દેવદત્ત દાદર પર ચડીને ઉપર ગયો. ઉપર ગેલેરીમાં હીવો નહિ હોવાથી દશમા નંબરની ઓરડી શોધી કાઢતાં રહેજ વખત લાગ્યો. પણ છેવટે તે ઓરડી મળી. આ બહુ મોટી ન હતી, તોપણ તેમાં બે માણસોનો સમાવેશ સારી રીતે થઈ શકે તેમ હતું. એક બાજુએ ચોકડી પર પાણીને માટે માટીની એક માટલી તથા તેના ઉપર એક લોટી અને બે ખાલા મૂક્યા હતા. બે બાજુએ બે લોઢાના ન્હાના ન્હાના પલંગ હતા. દિવાલ પર એક ન્હાની ચીમની વાટ ધોમી કરીને રાખેલી હતી. ઉપર બાજાં આપટાંનો પાર ન હતો. દિવાલ પરનો ચૂનો તદ્દન ભુંસાઈ ગયો હતો. એ પરથી આ મકાન પ્રત્યે તેના માલિકની બિલકુલ કૃપા નહિ હોય એવું અનુમાન થઈ શકતું હતું. એક ખૂણામાં ન્હાતું ટેબલ હતું તેના ઉપર પણ ધૂળ ચડી ગઈ હતી. તેની પાસે બે અર્ધલાંગેલી ખુન્શીઓ પડી હતી. દિવાલ પર ટાંગેલો ન્હાનો ચીરો એટલો મેલો હતો કે હાથમાં લેવાતું પણ મન ન થાય. એ સિવાય ત્યાં વિશેષ લક્ષ બેંચે એવું કશું ન હતું. બન્ને પલંગ પર પાથરેલાં ગાદલાંમાં એટલા ગાંઠા હતા તથા ઓશીકાં એટલાં સખ્ત હતાં કે એક રાત્રિ તેના પર સૂવાનો અનુભવ લેનાર માણસ પુનઃ કદિ પણ આ વિશીમાં આવવાનું પસંદ કરે નહિ. છતાં પણ ચાર્જ ઘણો સસ્તો હોવાથી વિશીના માલિકને કાયમ આડકો મળી રહેતા હતા.

દેવદત્તને પોતાના પૈસાની ચિંતા હતી. તે નોટ રાખવાને તેના ટોટના ખીરસા સિવાય બીજું એક પણ સાધન ન હતું. આ ઓરડીમાં કેઈ ગુપ્ત સ્થાન છે કે કેમ એ તે તપાસવા

લાગ્યો. પણ એવું સ્થળ મળ્યું નહિ. તે બઠબડ્યો : ‘ મારા બૂટમાં નોટ છુપાવું ? ’ પણ વિચાર થયો કે ચોર કદાચ બૂટ જ ઉપાડી જાય તો ? એટલે એ સ્થળ પણ સુરક્ષિત લાગ્યું નહિ. છેવટે કોટને ઓશિકા નીચે મૂકીને સૂવાનો તેણે વિચાર કર્યો. તે વિચાર અમલમાં મૂકતાં પણ વાર લગાડી નહિ. આખો દિવસ ફરવાથી થાકેલો હોવાને લીધે ભોજન કરી લીધા પછી બિછાનામાં પડતાંની સાથે જ તેને નિદ્રા આવી ગઈ.

રાત્રિના બે વાગી ગયા હતા. આ વિશીના દ્વાર પાસે ગાદી પર બેઠેલો કારકુન ઝોકાં ખાતો હતો. તે વખતે એક સભ્ય પોપાક ધારણ કરેલો મનુષ્ય આ વિશીમાં આવ્યો અને ઉચ્ચ સ્વરે બોલ્યો : ‘ મારે એક ચોરડી જોઈએ છે. ’

મોટા અવાજથી કારકુન આંખો ચોળતો ચોળતો જાગૃત બની ગયો. નવીન આવેલા ગૃહસ્થ સામે જોઈને તે બોલ્યો : ‘ કાંઈ ટટોળટો થયેલો છે કે શું ? ખૂબ માર લાગ્યો છે, નહિ ? ડોક્ટરને બોલાવું ? ’

‘ ના-ના, એવું કાંઈ નથી. એક ચોરડી જોઈએ છે. મારું ઘર છે, પણ આજની રાત્રિ બહાર ગાળવાનો વિચાર છે. ’

‘ સીંગલ ચોરડી ખાલી નથી. ડબલ છે. આપું ? ’

‘ ડબલ હોય તો ડબલ. આજની રાત્રિ કાઢવી છે. જલ્દી બતાવ. પુષ્કળ થાક લાગ્યો છે. ’

કારકુનની આંખો ઘેરાતી હતી. તેણે આ માણસ તરફ વિશેષ લક્ષ આપ્યું નહિ. તે ઉઠ્યો અને વિશીનું દ્વાર ખંધ કરીને બોલ્યો : ‘ મારી સાથે ઉપર ચાલો. ’

બન્ને જણા ઉપર ગયા. ઠશમા નંબરની ચોરડીનાં દ્વાર ખૂલ્યાં જ હતાં. કારકુને કહ્યું : ‘ આ ચોરડીમાં એક બિછાનું ખાલી છે. ’

નવીન આવેલો મનુષ્ય ઓરડીમાં દાખલ થયો અને કારકુન તંતુ દ્વારા ખાલી બંધ કરી નીચે ચાલ્યો ગયો. આ મનુષ્ય અંદર બિછાના ઉપર પડ્યાને થોડો સમય થયો નહિ હોય ત્યાં ઘોરવા લાગ્યો. તેનાં નસ્કેરાંમાંથી નિકળતા વિલક્ષણ અને ભયપ્રદ અવાજથી દેવદત્ત જાગી ગયો. તે પલંગપર બેઠો થઈને આસપાસ જોવા લાગ્યો. દીવો જેવી ને તેવી સ્થિતિમાં બળતો હતો. માત્ર પોતાની બાજુમાં પલંગપર એક મનુષ્ય ઘોરતો પડેલો દેખાયો. તેણે અપ-ટુ-ડેટ પોષાક ધારણ કર્યો હતો.

‘ ગધેડો નહિ તો ! ખૂબ પીધેલો લાગે છે. અરે ભલા માણસ ! જરીક મૂંગો મરી રહે તો સારું. ’ એટલું બોલીને દેવદત્ત પુનઃ પોતાનું અર્ધું ઘોતીયું મ્હોંપર ઓઢીને સૂઈ ગયો. પરંતુ આ મનુષ્યનાં નસ્કેરાં બંધ થયાં નહિ, એટલું જ નહિ પણ તે ઘોરતા ઘોરતા સુસ્કારા નાંખતો હતો અને વચ્ચે વચ્ચે ‘અરર-ઉં-હું-હું-હું’ પણ કરતો હતો. એથી દેવદત્ત પુનઃ જાગૃત થયો, જોરપૂર્વક બોલ્યો : ‘ મહેરબાન ! તમારું આ સંગીત બંધ કરો તો ઠીક ! તમને થાય છે શું ? ’

તે મનુષ્યની છતી ઉંચી નીચી થતી હતી. તેણે મોઢથી એક સીસ્કારો નાંખ્યો.

‘ અબ મારવા એટલો બધો પીધો હતો ? હું આઠ આના આપીને કાંઈ તારું આ સંગીત સાંભળવાને અહીં આવ્યો નથી, સમજ્યો ? ઠીક કહું છું-ઘોરવું બંધ કરી દે. ’

છતાં પણ તેને કરો જવાબ મળ્યો નહિ, જો કે સીસ્કારા અને નસ્કેરાં તો ચાલુ જ હતાં.

‘ હજી પણ નથી માનતો ? તો લે ! ’ એમ બોલીને દેવદત્ત પોતાનો બૂટ ઉપાડીને તેના ખભાપર લાગે તેવી રીતે

ફેંક્યો. પરંતુ બૂટ ખભાપર લાગવાને બદલે તેની નાળવાળી બાજુ તે માણસના તાલકા ઉપર લાગી. તે સાથે જ નવીન આવેલા માણસે બૂમ પાડી : ‘ અરે હું નહિ ! હું નહિ ! ’

એ શબ્દો સાંભળતાં દેવદત્તની નિદ્રા ઉડી ગઈ. તે એકદમ ઊભો થઈ ગયો. તેને લાગ્યું કે આ મનુષ્ય દારૂ પીને છાકટો બનેલો નથી.

‘ નહિ...હું...તું...તે કરી...શકવાનો...નહિ ! ’ એ મનુષ્યના મુખમાંથી એવી જ નિઃશ્વાસ અવસ્થામાં ઉદ્ગાર નિકળ્યો. તેનો શ્વાસોચ્છવાસ જોરથી ચાલવા લાગ્યો. થોડી વારે તેનો ઘરેડો બોલવા લાગ્યો, બે—ત્રણ ઉચકાં આવ્યાં અને તુરત જ તેના રામ રમી ગયા.

એ જોઈને દેવદત્ત તેના બિંધના પાસે ગયો.

‘ અરે આ તો તદ્દન મટહું બની ગયો ! મારા બૂટના આધાર તથી તેનું મૂલ્ય થયું. ’ દેવદત્ત બબડ્યો અને તેનું શરીર પગથી તે મસ્તક પર્યંત ફેંજવા લાગ્યું. થોડી વારે તે શાંત થયો. મરેલા મનુષ્યનું શરીર તપાસતાં તેને ધીરજ આવી અને તે મનોગત બોલ્યો : ‘ છટ, આ કાંઈ મારી પાહુકાનો પ્રતાપ નથી, કારણ કે તેના તાળવાપર મારો બૂટ લાગ્યો હોય એવું નિશાન સ્પષ્ટ પણ નથી. આ મહેરબાને કોઈ ઠેકાણે સજ્જડ ઠોક બાંધે લાગે છે. પરંતુ લોકો શું કહેશે ? પોલીસ તો મને જ બૂની ગણશે. તેને એ માટે જોઈએ તેટલા સાક્ષી પણ મળી રહેશે. સંયોગ પણ તેવા જ છે. ’ તેણે આ મનુષ્યનું બરાબર નિરીક્ષણ કર્યું અને તે પુનઃ બોલવા લાગ્યો : ‘ આ રાજમાન રાજેશ્રી છે કોણ ? તેના હાથ ઉપર મૂલ્યવાન સુવર્ણની કાંડા-ઘડિયાળ છે. વળી આ હીરાની વીંટી પણ કેટલી તેજદાર છે ? આ વસ્તુઓ સેવકને મળી જાય તો કેટલી બહાર આવે ? તેના ખીસ્સામાં

શું ભર્યું છે ? તપાસવામાં શી હરકત છે ? આપણે જ અત્યારે ડિટેક્ટિવ બની જઈએ.’ તે આ મનુષ્યનાં ખીસાં તપાસવા લાગ્યો. અંદરથી ચાવીઓનો ઝુમખો, નોટો, રૂપીઆ અને થોડુંક પરચુરણ મળી આવ્યાં. નોટો ગણી જોતાં તે ૩૦૦ રૂપીઆની થઈ. પછી તેણે પેલી વીંટી આંગળીમાંથી કાઢી લીધી. ઘડિયાળ પણ કાંડામાંથી સરકાવી લીધી. પછી તેના કોટના અંદરના ખીસ્સામાં હાથ નાંખ્યો તો તેમાંથી એક પત્ર મળી આવ્યો.

‘આ પત્ર ઉપરથી આ માણસનો પત્તો લાગશે ખરો.’ એ પ્રમાણે મનમાં ઉદગાર કરીને તે દીવા પાસે ગયો. પત્ર ઉપર નીચે મુજબ શિરનામું હતું:—

‘રાવ બહાદુર હરસુખરાય સત્યવાદી,

‘બંકર. ઠે. હિર્નબી રોડ

‘ફાઈ-મુખમ.’

‘અરો ! આ તો દરનું શિરનામું લાગે છે !’ પરંતુ આ માણસ કાંઈ મુંઝવણ જોવા લાગતો નથી. તેના પંદરવેશ ઉપરથી તે આ તરફનો વાતની જણાય છે. વારૂ, આ પત્રની અંદર શું છે તે તો વાંચીને ત્યારે ખબર પડે.’ એમ બોલીને તેણે તે પત્રનું કવર સાચવીને બોટ્યું તથા અંદરનો કાગળ બહાર કાઢી, ઉઘાડીને તે વાંચવા લાગ્યો :

‘પરમ પ્રિય મિત્રમહોદય હરસુખરાય,

‘આજસુધી મેં તારા કથન તરફ બિલકુલ લક્ષ આપ્યું નહિ. તે માટે મને ખરેખર ખેદ થાય છે. મારું લક્ષ થયા પછી મારે મારા બાહુબળ ઉપર જ મારો ઉદરનિર્વાહ કરવો, કુતરાની માફક બીજાએ આપેલા ટુકડાથી આનંદ માનીને રહેવામાં કશો અર્થ નથી, એમ મને લાગવાથી, સર્વસંગપરિત્યાગ કરીને કેવળ પહેરેલાં વસ્ત્રોભેર હું ત્યાંથી નિકળ્યો હતો. પરંતુ એકંદરે હું

સુખી થયો! હું એમ હું કહી શકતો નથી, અને મારા એકના એક પુત્રની મારા જેવી સ્થિતિ ન થાય એવી મારી ઇચ્છા છે. તે ઇચ્છાને યોગ્ય રીતે પરિતૃપ્ત કરવાની જવાબદારી, હરસુખ ! હું તારા ઉપર—મારા વિશ્વાસુ અને પરમપ્રિય મિત્ર ઉપર મૂકું છું.

‘અહીં હુમણાં વિનયનું વર્તન ઝરાઝર લાગતું નથી. અહીં પ્રિયંવદા નામની એક નદી છે. તેણે વિનયને તદ્દન મુગ્ધ બનાવી દીધો છે. એ નદી પ્રત્યેના મોહને તે પ્રેમ સમજે છે. પ્રારંભમાં તે કોઈના કહ્યા વગર સાયંકાળે બહાર ચાલ્યો જતો અને પરોઢમાં જો—ત્રણ વાગે ઘેર આવતો. ત્યારબાદ રાત્રે બિલકુલ ઘેર પણ આવતો નહિ. એ ઉપરથી મને સંશય આવવા લાગ્યો કે તેની મનોવૃત્તિ અત્યંત વિલક્ષણ બની ગઈ છે. તે આખી રાત્રિ બહાર શું કરે છે એ જાણવાની ઇચ્છાથી એક સ્લાંજે હું પણ તે ન જાણે તેવી રીતે તેની પાછળ ગયો તો ઉપર જાણાવેલી હકીકત મારા જાણવામાં આવી.

‘એ પછી મેં તેને અનેક વાર સીધી અને આડકતરી રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેનો કશો ઉપયોગ થયો નહિ. ઉલટો તે મારા ઉપર ગુસ્સે થયો અને એક વાર તો ત્યાંસુધી બોલ્યો કે ‘તમે જેને નાચનારી કહો છો, તે તો મારી ધર્મ પત્ની થવાની છે !’

‘હરસુખ ! કહે આથી વિશેષ વિપરીત મારા નસીબમાં ખીચું શું લખેલું હશે ? મેં વિનયને મુંબઈમાં તારી પાસે આવવાનું સૂચન કર્યું છે. તેણે મારા તરફના માનને ખાતર એ સૂચનનો સ્વીકાર કર્યો છે ખરો, તથાપિ સાથે સાથે સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું છે કે ત્યાં જવાથી ચે તેના વિચારમાં કશો પણ ફરક પડવાનો નથી.

‘પરંતુ મને લાગે છે કે તેને તારી પાસે મોકલવાથી મોટો ફરક પડશે. તું તેની બુદ્ધિને જુદું જ વલણ આપીશ અને

તેનું મગજ રોકાયેલું રહે તે માટે તારા હાથ નીચે કાંઈક કામ પણ આપીશ. વળી ત્યાં આપણા વર્ગમાં તે જતો આવતો થશે એટલે તેના વિચારમાં ફેરફાર થયા વગર રહેશે નહિ.

‘તે અહીંથી રવાના થાય તે પહેલાં હું તેની સાથે વાતચીત કરવા ઇચ્છું છું. પરંતુ અત્યારે તો તે ગુસ્સામાં છે. મને લાગે છે કે મેં પણ જરીક ઉતાવળ કરી છે ખરી, પરંતુ અમારા કુટુંબમાં વંશપરંપરાથી તરંગીપણાનો વારસો ઉતરતો આવ્યો છે, તેમાં હું અપવાદ રૂપ કેવી રીતે થાઉં ?

‘અસ્તુ હરસુખ ! મને નથી લાગતું કે હવે હું આ જગતમાં વિશેષ દિવસ રહું; એટલે જ મારી પાછળ વિનયનું શું થશે તેની મને ચિંતા રહ્યા કરે છે.

‘જો વિનય ત્યાં રહીને સુધરે તથા સારી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય તો તેણે મારા તરંગી સ્વભાવ અને મૂર્ખતાથી મેં ગુમાવેલી ગણેશચામની જાગીર પાછી મેળવવી. એ જાગીર મેં વેચી નાંખી તેથી મહેન્દ્રકાકાને મારા ઉપર જે ક્રોધ ચડ્યો છે તે હજી જેવો ને તેવો જ છે. જો કે તેની હું કશી દરકાર કરતો નથી. મારી આશા અને મહત્વાકાંક્ષા તું જાણે છે, એટલે વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. પરંતુ વિનયને તેં જોયો નથી અને તેના સ્વભાવની તને માહિતી નથી એટલે આ પત્ર લખાણથી લખ્યો છે. તેના સંબંધમાં હું તદ્દન નિરાશ થયો નથી, એટલું જ નહિ પણ તે અત્યારે છે તેના કરતાં ઓછો લાગણીવાળો હોત તો હું માતું છું કે તેણે પોતાનું નામ કાઢ્યું હોત. ગમે તેમ હોય પણ ઇશ્વરની સાક્ષીથી હું હવે મારા પુત્રને તારા હાથમાં મૂકું છું, તું જ તેને તાર કે માર !

‘એ વિષયમાં નિશ્ચિંત તારો મિત્ર

‘વીરેન્દ્ર દેસાઈ.’

આ પત્ર વાંચી રહ્યા પછી દેવદત્તે આ શબ્દો એક વાર પુનઃ નિરીક્ષણ કરી લીધું અને પછી મનમાં ને મનમાં અમુક પ્રકારનો ચોક્કસ નિર્ણય કરીને તે બોલ્યો : ‘ એમ કરવામાં કશી હરકત નથી. તે પણ મારી જ ઉમરનો છે. વળી આ કાર્ય સહેલાઈથી થઈ શકે તેમ છે. ગરીબ બિચારો પ્રાણી ! પત્ર લઈને મુંબઈ જવાને માટે નિકળ્યો હશે. પણ વચ્ચે યમદેવે તેને બોલાવી લીધો. તેનું પ્રારબ્ધ જ એવું એમાં તું શું કરે ? પણ હું પોતે જ આ મનુષ્ય બની જાઉં અને તેનો લાભ લઉં તો તેમાં બોલું શું છે ? દેવે થાળી પીરસીને મૂકી છે તેને શા માટે પાછી દેલવી ? આ પત્ર ઉપરથી વિનયને મુંબઈમાં કોઈ પણ ઓળખતું હોય એમ લાગતું નથી. જો હું તેનું નામ ધારણ કરું અને રાવ બહાદુર હરમુખરાયને આ પત્ર આપું તો મારા મુંબઈમાં કોણ શંકા લે તેમ છે ? પરંતુ એ રાવ બહાદુરને લખું કે હું આવું છું ? કદાચ તે અત્યંત વિનયતા નથી એવી તેને શંકા આવે તો ? લખવાની જરૂર પણ શી છે ? બસ, એમ જ કરવું. કારણ કે દેવે આપેલી આ તકને લાત માડું છું તો અહીં આ માનવ પ્રાણીના થયેલા ખૂનનો આરોપ મારે શિરે આવી, ફાંસીએ લટકવાનો સમય આવશે. એટલે હવે બીજો-ત્રીજો વિચાર નહિ કરતાં આજથી મારે જ વિનય બની જવું. ’

તે એક દુઃખી આ વિચારથી દિગ્ભ્રમિત બનેલો દેખાયો. પરંતુ તેનામાં એક ગુણ મોટો હતો કે એક વાર કોઈ પણ કાર્ય કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યા પછી તેનો જીવ જાય તો પણ તે એ કાર્યથી પરાવૃત્ત થતો નહિ.

તેણે તુરંત જ એ પ્રત ઉપરથી કપડાં ઉતારવાની શરૂઆત કરી. તેનાં તમામ વસ્ત્રો પોતે ધારણ કર્યાં અને પોતાનાં વસ્ત્રો

પ્રેતના શરીરપર ચડાવ્યાં. તેમ કરવામાં તેને ત્રાસ થયો. ખરે પણ અંતે તેમાં તેને સફળતા મળી. નવીન પોષાકમાં દેવદત્ત આબેહૂબ આ પ્રેતના જેવો જ દેખાતો હતો, કેમ કે બન્નેની હંચાઈ, શરીરનું કાઠું, મૂછો, આંખો વગેરેમાં સામ્ય હતું. એ પ્રમાણે ક્યાં પછી તેણે પુનઃ પ્રેતને બિછાના પર સુવાડ્યું, અને પોતે નીચે ઉતરી વિશીના દ્વાર પાસે આવ્યો. કારકુન ગાદી ઉપર પડ્યો પડ્યો ઘોરતો હતો. દેવદત્તે વિશીનું દ્વાર ખોલ્યું અને તે બહાર નિકળ્યો તથા લેશ પણ વિલંબ કર્યા વગર લલિતપુર જેવા વિશાળ શહેરના બીજા છેડે એટલે વિશીથી લગભગ બે-ત્રણ માઈલ દૂર નિકળી ગયો.

પ્રકરણ ૩મું

મહાની પિછાન

ખીજે દિવસે સુવારે હમેશના રીવાજ મુજબ વિશીના કામ કરનારા નોકરાએ ચોરડીઓ સાફ કરવાની શરૂઆત કરી. તેમાંના એક નોકર સાફ કરતો કરતો દશમા નંબરની ચોરડી પાસે આવ્યો. ચોરડીનું દ્વાર ખોલતાં અંદરનું દૃશ્ય જોઈને તે અભરાઈ ગયો.

‘આ શું ? તડકો ચડ્યો તો પણ ઉડવું નથી કે શું ?’ તે મોટા સ્વરે બોલ્યો. તથાપિ અંદર પલંગપર સૂતેલા મનુષ્ય તરફથી તેના એ પ્રશ્નનો કશો પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ. એટલે તે નોકરે અંદર જઈ એ મનુષ્યના મુખ ઉપરથી ઘોતીયાનો છેડો દૂર કરી તેને જોરથી હલાવ્યો, પરંતુ મુખ ઉપરનું કપડું સરકાવતાં જ ખરું સ્વરૂપ તેના સમજવામાં આવી ગયું.

એટલે તે ભયભીત બનીને એકદમ દોડ્યો અને નીચે જવા લાગ્યો. જતાં જતાં પોતે એકી સાથે દાદરનાં બંને પગથીયાં ઉતારે છે કે ત્રણ ત્રણ એ તરફ તેનું લક્ષ ન હતું. તે એકદમ નીચે પહોંચીને દિવસે કામ કરનારા કારકુન પાસે જઈને ઉભો રહ્યો અને મોટેથી ખૂમ પાડીને બોલવા લાગ્યો : ‘ તમે અહીં ખેડા ખેડા શું કરો છો ? ઉપર તો મડદું છે મડદું ! ’

‘ તું આ શો બડબડાટ કરી રહ્યો છે ? ’ કારકુને આશ્ચર્યપૂર્ણ સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો.

‘ અરે ! ઉપર દશમા નંબરની ચોરડીમાં કોઈ માણસનું મડદું પડેલું છે. જુઓ તો ખરા ! ’

કારકુન પણ એ સાંભળીને ગભરાયો. તે આ નોકરને કશો વિશેષ પ્રશ્ન નહિ કરતાં ઉતાવળો ઉતાવળો ઉપર ગયો. તેણે દશમા નંબરની ચોરડીનું દાર ખોલ્યું તો તેની દૃષ્ટિ તુરત જ બિછાના તરફ ગઈ. નોકરે કહેલી વાત સાચી છે એવી તેની પણ ખાત્રી થઈ. તે પુનઃ નીચે આવ્યો. રજીસ્ટર લઈને તપાસ કરતાં રાત્રે આ ચોરડીમાં માત્ર એક જ મનુષ્યને જગ્યા આપ્યાની નોંધ કરવામાં આવી હતી અને તે માણસનું નામ દેવદત્ત હતું. કારકુને એક નોકરને આ વિશીના માલિકને ઘેર મોકલી આ બનાવની માહિતી તેને પહોંચાડી.

વિશીના માલિકે આ ઘંઘામાં સારા પૈસા પેદા કર્યા હતા. પ્રથમ તો તે બંને વિશી ઉપર લક્ષ આપતો. પરંતુ હવે તે માણસોથી કામ લેતો અને પોતે માત્ર દેખરેખ રાખતો હતો. તે હમણાં જ સ્નાન કરીને ચહા પીતો હતો તથા ‘ લલિતપુર સમાચાર ’ નામના પત્રનો આજ સુવારનો હમણાં જ આવેલો અંક વાંચતો હતો, એ વખતે પેલો નોકર તેની પાસે આવ્યો. નોકર ગભરાયેલા જેવો લાગતો હતો. આવતાં વાંત ટેબલને

તેનો ધક્કો લાગવાથી તેના ઉપર મૂકેલો ચાહનો કપ જમીનપર પડી ગયો. એથી તેના શેઠની શાંતિનો ભંગ થયો. તે બોલ્યો :
‘ આંધળો છે કે શુ ? અત્યારે કેમ આહી આવ્યો છે ? ’

‘ શેઠ સાહેબ ! માફ કરો. પણ આપણી વિશીમાં દશમા નંબરની ચોરડીમાં એક મહદું પડેલું છે. ’

તે સાંભળતાં જ શેઠે ‘લલિતપુર સમાચાર’નો અંક બાબુએ ફેંકી દીધો અને તે વિશેષ કશું પણ નહિ પૂછતાં નોકરની પાછળ જવા માટે નિકળ્યો. વિશીમાં આ ગરબડ સાંભળીને પુષ્કળ માણસો એકઠા થયા હતા. કેઈ કહે-રાત્રે મેં એક માણસને છૂપી રીતે જતો જોયો હતો. બીજાએ કહ્યું-તે માણસ આ વિશી માંહેનો જ હતો. ત્યાં ત્રીજાએ અનુમાન કર્યું-આ ચોરડીમાં જ્યારે એક જ માણસ હતો ત્યારે તેણે આત્મહત્યા કરેલી હોવી જોએઈ. તો ચોથો બોલ્યો કે-એમ હાથ નહિ, કેઈએ તેનું ગળું દબાવીને પ્રાણ લીધો હશે. એ પ્રમાણે જેટલાં મગજ તેટલા તર્કો ચાલવા લાગ્યા. શેઠે એકદમ આ હકીકત પોલીસમાં જાહેર કરવાની આજ્ઞા કરી.

દશ મીનીટમાં જ બે પોલીસ કોન્સ્ટેબલ તથા બે સાદા પોષાકવાળા ડિટેક્ટિવો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓ આ દશમા નંબરની ચોરડીમાં દાખલ થયા.

‘ આ મનુષ્ય સ્વાભાવિક રીતે મૃત્યુ પામેલો લાગે છે. ’ એકે શબની તપાસ કરીને અભિપ્રાય આપ્યો.

‘ નહિ, આ માણસનું ચોક્કસ ખૂન થયેલું છે ! જુઓ, તેના ગળા ઉપરનું આ નિશાન. ’ બીજાએ જણાવ્યું.

‘ હા, એમ છે ખરું. ’ ડિટેક્ટિવો માંહેના એકે કહ્યું.

‘ મને લાગે છે કે તમે ત્રણેય ભૂલ કરો છો. આ માણસ પુષ્કળ મધપાન કરીને બેહોશ બની ગયો હશે અને તેની

અસર તેના હૃદય ઉપર થવાથી હૃદય ચાલતું અટકી ગયું હશે. જુઓ, હજી પણ મહુડીની વાસ આવે છે. ' ચોથાએ પૂરાવા સાથે જણાવ્યું.

બીજા ડિટેક્ટિવે એ શખના મુખ આગળ પોતાનું મુખ લઈ જઈને ખાત્રીભર્યા સ્વરે જણાવ્યું : ' એમાં કશી પણ શંકા નથી. આ ચિહ્ન મારામારીનું નથી. '

' પરંતુ એ માણસ ઘણો દારૂ પીવાથી મરી ગયો હોય તો તેનાં કપડાં અસ્તવ્યસ્ત કેમ નથી ? ' એક પોલીસ કોન્સ્ટેબલે કહ્યું : ' બાબુના ગિછાના પર કોઈ સૂતો હોય એમ લાગે છે. કદાચ ખૂની માણસ ત્યાંજ સૂતો હશે. '

' છટ્ટ ! બિલકુલ શક્ય નથી. ' વિશીના માલિકે ખાત્રીપૂર્વક કહ્યું : ' મેં આખું રજીસ્ટર તપાસી જોયેલ છે. તેમાં આ ચોરડીમાં માત્ર એક જ મનુષ્યને જગ્યા આપવાની નોંધ કરવામાં આવી છે. અમે રજીસ્ટરમાં નોંધ કર્યા વગર કોઈ પણ માણસને અહીં ઉતરવા દેતા નથી. દેવદત્ત નામના એક માણસે એક રાત્રિને માટે જ આ ચોરડી રાખી હતી અને તે જ આ માણસ. '

' તેનાં ખીસ્સાં તપાસો. ' મુખ્ય કોન્સ્ટેબલે હુકમ કર્યો. ડિટેક્ટિવોએ તપાસ કરવા માંડી. એક ખીસ્સામાંથી તેમને માત્ર ગીતાનું પુસ્તક મળ્યું.

' હા ! મળ્યું ખરું ! ' એક જણે ઉદ્ગાર કર્યો.

' પણ શું મળ્યું ? ' બીજાએ પૂછ્યું.

' આ માણસની ભાળ મળી, જુઓ; આ પુસ્તક ઉપર ' શ્રી કૃષ્ણોપદેશ પ્રચારક મંડળ તરફથી શ્રીયુત દેવદત્ત સત્યપ્રસાદને અર્પણ ' એવું કોઈએ લખેલ છે. '

‘ એ ઉપરથી સૂર્યના પ્રકાશ જેટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે આ મરણ પામેલો મનુષ્ય દેવદત્ત જ હોવો જોઈએ. પરંતુ તે કેવી રીતે મૃત્યુ પામ્યો તે સમજાતું નથી. ’

તે ચારે જણા એક બીજાની સામે સ્તબ્ધપણે જોઈ રહ્યા. તે વખતે એક તરણ દોડતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

‘ અહો ! આ તો ડોક્ટર સૂર્યકાન્ત ! ’ એક ડિટેક્ટિવ નવીન આગંતુકને જોઈને બોલ્યો.

‘ શી હકીકત છે ? ’ આગંતુકે પ્રશ્ન કર્યો.

‘ જે આપ જાણો છો તે જ; તેમાં કશું વિશેષ નથી કે જોઈતું પણ નથી. ’

એક કોન્સ્ટેબલે ઉત્તર આપ્યો : ‘ આ માણસ આવી મૃત અવસ્થામાં આહીં જોવામાં આવ્યો હતો. ’

ડોક્ટર સૂર્યકાન્તે શબનું હૃદય તપાસ્યું. પછી ગંભીર ચહેરા કરીને તે બોલ્યો : ‘ આ મનુષ્ય મરણ પામેલો છે. ’

‘ ખરું છે, ડોક્ટર સાહેબ ! ’ એક ડિટેક્ટિવ માર્મિક સ્વરે બોલ્યો : ‘ પણ એ તો આ વિશીના નોકરે એક કલાક પહેલાં નક્કી કરીને જાહેર કર્યું છે. માત્ર તે કેવી રીતે મરણ પામ્યો છે તે જ જાણવાની અમારી ઇચ્છા છે. ’

‘ એમાં વળી જાણવા જેવું શું છે ? કોઈ માણસે તેને ઠાર કર્યો એટલે તે મરી ગયો. ’ એક કોન્સ્ટેબલે જણાવ્યું.

‘ નહિ, તેનું મૃત્યુ મધ્યપાનને લીધે થયું છે. ’ બીજા ડિટેક્ટિવે જણાવ્યું.

‘ આ માણસ કોણ છે અને ક્યાંથી આવ્યો એ કોઈના જાણવામાં છે કે નહિ ? ’ ડોક્ટરે પૂછ્યું.

‘ શ્રી કૃષ્ણોપદેશ પ્રચારક મંડળના સેક્રેટરીને મળીને તપાસ કરો. ’ મુખ્ય કોન્સ્ટેબલે એક ડિટેક્ટિવને સૂચન કર્યું.

ડિટેક્ટિવ તે તપાસ માટે ગયો. બીજા ત્યાં રોકાયા. ડોક્ટરે શબની શારીરિક તપાસ કરવા માંડી.

લગભગ પોણા કલાકે પેલો ડિટેક્ટિવ ‘શ્રી કૃષ્ણોપદેશ પ્રચારક મંડળ’ની ઓફિસમાંથી પાછો આવ્યો. તેનો ચહેરો મ્હાન બનેલો દેખાતો હતો.

‘હેમ ! શી હકીકત મળી ?’ મુખ્ય કોન્સ્ટેબલે પ્રશ્ન કર્યો.

‘આ માણસ ભામટા માંદોનો જ એક છે. ગયા ત્રણ મહિનાથી તે અહીંની તુરંગમાં હતો. તેણે આજીજી કરીને એક શ્રીમંત બાઈ પાસે આ ‘ગીતાનું’ પુસ્તક માગ્યું હતું અને એ બાઈએ આ મંડળના સેક્રેટરી પાસેથી તેને અપાવ્યું હતું.’

આ માહિતી ઉપરથી ડોક્ટરને કોઈ આધાર મળ્યો હોય એમ લાગ્યું. તે પુનઃ ગંભીર ચહેરો કરીને બોલ્યો : ‘તેના મુખ ઉપર અને મસ્તક ઉપર ઉઝરડાનાં નિશાન છે. કોઈ સ્વળે ધક્કામુક્કી થઈ હશે. જો આ દારૂડીઓ હશે તો તુરંગમાંથી છૂટ્યા પછી ખૂબ દારૂ પીધો હશે. થોડી મુદતને માટે દારૂ ખંધ હોવાથી તે પછી એકદમ એકી સાથે વધારે પીવામાં આવે તો તેની અસર હૃદય ઉપર થયા સિવાય રહે નહિ, પરંતુ એ બધા કરતાં મને જે વિચાર આવે છે તે આ માણસનાં આ નવાં કપડાંનો. એ તેને કોણે આપ્યાં હશે ?’

‘એમાં લાંબો વિચાર કરવા જેવું કશું નથી. એક દાતાએ ગીતા આપી તેમ બીજા દાતાએ કપડાં આપ્યાં હશે.’ એક ડિટેક્ટિવે જણાવ્યું : ‘આપણા દાતારો પણ તરંગી સ્વભાવના છે. આવા ભામટા અને બદમાશ કેદીઓને તેઓ ઉત્તેજન આપે છે અને પછી એ લોકો જગતમાં બદમાશી પ્રસરાવે છે.’

‘ના, ના, આવાં મૂલ્યવાન વસ્ત્રો તુરંગના કેદીને કોણ આપે ?’ બીજો ડિટેક્ટિવ બોલ્યો.

પરંતુ જે આ ઓરડીમાં એક જ માણસ સૂતો હોય તો આ બીજા બિછાના ઉપર પણ કોઈ સૂતો હોય એમ લાગે છે તેનો ખુલાસો શો ?' મુખ્ય ડૉન્સ્ટેબલે પ્રશ્ન કયો.

ડૉક્ટર બોલ્યો: ' આ માણસ દારૂ પીને ઝુલતો ઝુલતો આવતો હશે. રસ્તામાં અનેક સાથે બોલાચાલી થઈ હશે, મારામારી પણ થઈ હશે. અહીં આવ્યા બાદ તે કપડાં ઉતારીને પેલા બિછાનામાં પડ્યો હશે. કદાચ પરોઢમાં તેની પ્રકૃતિ વિશેષ બગડી હશે, એટલે તેણે ડૉક્ટર પાસે જવાનો વિચાર કરીને કપડાં પહેર્યાં હશે. જતાં જતાં તેને અંધારાં આવવાથી આ બિછાનું ઓરડીના દારની નજીકમાં હોવાથી તે આરામ લેવાને માટે આના ઉપર પડ્યો હશે; અને તે મૃત્તિચિહ્નતાવસ્થામાં જ મરણને શરણ થયો હશે. '

'તમારી તકેપરંપરા તદ્દન સરલ અને સાચી લાગે છે.' એક ડિરેક્ટિવે કહ્યું: ' પણ આ વિષયમાં આપણે અહીં રાત્રે હાજર રહેનાર માણસને કેટલાક પ્રશ્નો કરવાની જરૂર છે. ' તે વિશીના માલિકને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: ' રાત્રે તમારી ગેરહાજરીમાં અહીં કોણ રહે છે ? '

' મારી વિશીમાં બે કારકુનો રાખ્યા છે. તેમાં એક સહવારના છથી સહાંજના છ વાગ્યાસુધી અને બીજો સહાંજના છથી સહવારના છ વાગ્યાસુધી રહે છે. '

' એ રાત્રિનો કારકુન કયાં હશે ? '

' અત્યારે તો તે ઘેર ગયો હશે. '

' તેનું ઘર કયાં આવ્યું ? '

' મહારાજા રોડ, ૧૦ મી ગલી, નં. ૨૪૫. '

' ઠીક હું હમણાં જ તેની મુલાકાત લઉં છું. '

' ભલે, પણ હવે અહીંથી આ શબને ઉપાડી જાઓ તો સારું. ' માલિકે કહ્યું.

‘હા, તેને હવે અહીં રાખવાની કશી જરૂર નથી. એક લારી લાવો એટલે તેને ચોક્કી ઉપર લઈ જઈએ.’ મુખ્ય ફોન્સ્ટે-બલે હુકમ કર્યો.

પેલા ડિટેક્ટિવે રાત્રિના કારકુતને મળીને આ હકીકત તેને જણાવી, એટલે તે વિચારે તો બહુ જ ગભરાઈ ગયો. આ ખૂનનો આરોપ પાતાના ઉપર આવશે કે શું એ વિચારથી તેના આખા શરીર પર પસેવો આવી ગયો.

‘હું એટલું જ જાણુ છું કે તે કોર્ટીમાં રાત્રે પેલા દેવદત્ત સિંઘાબ ખીંત કોઈ ચાલુસ ગયો હતો ખરો ?’ ડિટેક્ટિવે તેને પ્રશ્ન કર્યો.

રાત્રિનો કારકુત માથું ખજવાળવા લાગ્યો. સિંગલ કે ડબલ એ શબ્દ ઉપર પાતાને અને દેવદત્તને થયેલા વાતનું તેને સ્મરણ થયું, તેમ જ પોતે પાસાની વસ્તુ જોવાને ગયેલો હોવાથી દિનમે બિલકુલ સૂતેલો ન હોવાને લીધે રાત્રે તેને ચોક્કસ આવતાં હતાં એ પણ ચાહ આવ્યું. રાત્રે જો બાજે એક વ્યક્તિ ડોલતી ડોલતી અંદર આવી અને તેનું નામદામ પૂછવા વગર પોતે તે વ્યક્તિને હથમા નંબરની ચોરડીમાં તાળવ કરી હતી, એનું પણ તેને સ્મરણ થયું. પરંતુ જો એ ખરી વાત કહેશે તો પોતાનો શેઠ એવી બાબતમાં બહુ જ કડક હોવાથી દુરવ પોતાને પાણીયું મળશે, એવી તેને ભીતિ લાગી. એટલે આ બધી બાબતનો વિચાર કરીને તે ચોરડીમાં ખીંત કોઈ ગણ ન હતું એમ અડાવવાથી કરી પણ હરકત આવશે નહિ એમ તેને લાગ્યું અને તેવો ઉત્તર આપવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

તે જવાબ આપવા જતો હતો ત્યાં ડિટેક્ટિવ વચ્ચે બોલ્યો : ‘આ દેવદત્ત એક ભામટો અને ઉઠાઉગીર હતો. પણ તે મૃત્યુ પામેલો હોવાથી તેની તપાસ કરવી જોઈએ. બાકી

તેમાં તમારે ગભરાવાનું કારણ નથી. કારણ કે આ મનુષ્ય દુનિ-
યામાંથી જવાથી સમાજને એટલા પૂરતી શાંતિ મળી છે. ’

આ શબ્દોથી કારકુનને ઉત્તેજન મળ્યું અને તેણે જણાવ્યું.
આ દેવદત્ત રાત્રે વિશીમાં આવ્યો હતો. તે આવ્યો તે
ખતે જ લથડીયાં ખાતો હતો. જો કે તેણે દારૂ પીધો હતો
કે કેમ એ હું કહી શકતો નથી. મેં તેને ડોક્ટરની જરૂર છે
કે કેમ એ વિષે પૂછ્યું હતું, પણ જરૂર નથી એવું તેણે જણાવ્યું.
માત્ર ‘મારે સૂવાને માટે એક ઓરડીની જરૂર છે, કારણ કે
હું બહુ જ થાકી ગયો છું.’ એમ તેણે કહ્યું હતું. પછી રાત્રે
કશી પણ ગરબડ થઈ ન હતી. ’

આ જવાબ ઉપરથી ઓરડીમાં દેવદત્ત એકલો જ હતો એ
નક્કી થયું. પરંતુ એથી તેનું ખૂન નથી થયું એમ પણ ચોક્કસ-
પણ કહી શકાય તેમ ન હતું. આવી અચોક્કસ સ્થિતિમાં
કોઈને ખટકવાનું પોલીસને ચોખ્ખું લાગ્યું નહિ. તે શબને તપા-
સને માટે કોરોનરની સન્મુખ રજૂ કરવામાં આવ્યું. પરંતુ ત્યાં
પણ આ વ્યક્તિ ખરેખર કોણ છે તેના પત્તો મળ્યો નહિ.
એટલે તમામ વર્તમાન પત્રોમાં આ બનાવને લગતો હેવાલ
પોલીસ ખાતા તરફથી પ્રસિદ્ધ કરાવવામાં આવ્યો, એ દિવસ
સુધી શબને જેવી ને તેવી સ્થિતિમાં ચાકી ઉપર ઓળખાણને
માટે રાખવામાં આવ્યું. પહેલે દિવસે દેવદત્તના શબને
ઓળખવાને માટે આશરે સવાસો માણસો આવી ગયા. બીજે
દિવસે પણ પચાશ—સાઠ માણસો આવ્યા હશે. ત્રીજે દિવસે
તો શબના રંગમાં તથા ચહેરામાં પણ પુષ્કળ ફરક પડી ગયો.
ચોથે દિવસે એક પાદરી ચાકી ઉપર આવ્યો, અને પોલીસ
અધિકારીને ઉદ્દેશીને બોલ્યો : ‘મેં આજે વર્તમાનપત્રમાં દેવ-
દત્તના મૃત્યુની હકીકત વાંચી છે. તે તુરંગમાંથી છૂટ્યો ત્યારે

તેને નવાં કપડા મારા તરફથી જ મળ્યાં હતાં એટલે તેના શબ્દને જોવાને માટે હું આવ્યો છું.’

‘આપે તેને આપેલાં તે કપડાં આ જ ને !’ અધિકારીએ શબ્દ ઉપરથી આચ્છાદન દૂર કરીને પૂછ્યું.

‘હા હા, આ જ કપડાં મેં દેવદત્તને આપ્યાં હતાં.’

‘વારૂ, ત્યારે આ માણસ કોણ છે અને તે ક્યાંનો રહીય છે એ તમે કહી શકો છો ?’

‘ના, મેં તેને માત્ર એક વખત જ જોયો હતો. વળી તેના આગલા જીવનની મને કશી પણ માહિતી નથી. ભાગ્યદીપ્ત મનુષ્ય ! તેના ચહેરા ઉપરથી તે સારું નામ કાઢત એમ લાગતું હતું; કારણ કે એ કાંઈ ચુનંદેગાર જાતિનો કિંવા હલકા વર્ગનો મનુષ્ય ન હતો. માત્ર તેનું હુલાવ્યું જ તેને તુરંગમાં ધસડી ગયું હતું. ગમે તેમ હોય પણ તે બિચારો આ જગતમાંથી આવ્યો ગયો ! પ્રભુ ! તારી કળા અકળિત છે !’

એટલું બોલી, એક દુઃખપૂર્ણ નિઃશ્વાસ નાંખીને પાદરી ત્યાંથી ચાલતો થયો. ત્યારબાદ થોડી વારે એક વૃદ્ધ ત્યાં આવી. આ સ્ત્રીએ કહ્યું : ‘મારું નામ સ્નેહમયી છે. હું ‘શ્રી કૃષ્ણોપદેશ પ્રચારક મંડળ’ ની સભાસદ છું. હું ગરીબ બાપડા દેવદત્તને જોવાને માટે આવી છું.’

‘જુઓ, બાઈ સાહેબ ! તેનું શબ્દ આ રહ્યું.’ એમ કહીને અધિકારીએ શબ્દ ઉપરથી ચાદર ખેંચી.

તેની તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોયા પછી તે બાઈ બોલી : ‘અત્યારે હું તેને ઓળખી શકું એમ મને લાગતું નથી. કારણ કે તેના રંગ અને ચહેરામાં પુષ્કળ ફરક પડી ગયો છે, તેમજ મેં તો આને એક જ વાર જોયો છે. છતાં પણ મેં એક વસ્તુ તેને આપી હતી. તે વસ્તુ એટલે ભગવદ્ ગીતાનું ન્હાનું પુસ્તક. જે એ પુસ્તક તમારી પાસે હોય તો તેને હું ઓળખી શકીશ.’

‘ જુઓ, તે પુસ્તક આ તો નહિ ? ’

‘ હા, તેજ. ત્યારે તો આ દેવદત્ત જ હોવો જોઈએ. ગરીબ છોકરો ! તેને મેં પહેલાં જોયો ત્યારે જ મારી ખાત્રી થઈ હતી કે આ માણસ કોઈ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મેલો હોવો જોઈએ. તેની વાણી ઉપરથી તેને સારું શિક્ષણ મળેલું લાગતું હતું. પરંતુ તેની પાસે આ એક ગીતાનું જ પુસ્તક હતું કે બીજું કંઈ હતું ? ’

‘ માત્ર આ એક પુસ્તક જ હતું, બાઈસાહેબ ! ’

‘ એ જરા વિલક્ષણ ખરું. મેં તેને ગીતાની સાથે મારા પહરની એક પગથા રૂપીયાની નોટ પણ આપી હતી. જો કે અમારા મંડળને એ મેં જણાવ્યું ન હતું ’

‘ શું કહો છો ? પગથા રૂપીયાની નોટ ! ’

‘ હા, તેને આપવાને માટે મેં કારાધ્યક્ષને પગથાની નોટ આપી હતી, જેની પહોંચ પણ તેણે મને આપેલ છે. ’

આ માહિતીની પોલીસના વિચારને એક નવીન દિશા મળી. જો દેવદત્ત સદવારે તુરંગમાંથી છૂટ્યો એ વખતે તેની પાસે પગથા રૂપીયા હોય તો તેણે પુષ્કળ દારૂ પીધો હશે અથવા તો કોઈએ તેની પાસેથી એ રકમ છીનવી લીધી હશે. પોલીસ અધિકારીએ કહ્યું : ‘ બાઈસાહેબ ! એ પહોંચ આપની પાસે સાચવી રાખજો. તેની કદાચ કેટલાંક જરૂર પડશે. ’

ત્યારપછી સ્નેહમયી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. પરંતુ થોડી વારે એક બાળે માણસ ત્યાં આવ્યો. તે ભયંકર દેખાવનો અને કૂર સ્વભાવનો હતો. આ વ્યક્તિનો વાગકોને પરિચય થયેલો છે. તે દેવદત્તનો તુરંગ માંડેનો સહચારી ઝેરીમલ હતો. તેને થોડી પાસે આંટાફેરા મારતો જોઈને પોલીસ અધિકારીએ પ્રશ્ન કર્યો : ‘ કેમ, મહેરબાન ! આપનું અહીં પધારવું શા માટે થયું છે ? ’

‘ મારા મિત્રનાં છેવટનાં દર્શન કરવાને માટે. ’

‘ શું દેવદત્ત તમારો મિત્ર થાય છે ? ત્યારે તો તમારો ને તેનો લાંબા કાળનો પરિચય હશે. ’

‘ ના જી, અમારી ઓળખાણ હમણાં થોડા સમય પહેલાં તુરંગમાં જ થઈ હતી. ’

‘ એમ તો તેને ઘણા માણસો ઓળખે છે, પરંતુ તે તુરંગમાં ગયો તે પહેલાં ટોણુ હતો તે તમે જાણો છો ? ’

‘ ના, તે વિષે મને કશું જ્ઞાન નથી. પણ એક વખત મને તેનાં દર્શન કરવા દેશો ? ’

શબ ઉપરનું કપડું દૂર થયું અને ઝેરીમલ તેના તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોવા લાગ્યો. તે આ શબને જોઈને ચમક્યો ! તેના શરીરપરના તમામ વાળ ખડા થઈ ગયા, અને તેના ચહેરા પર ગભરામણ પ્રસરી રહી. છેવટે તેણે અધિકારી સામે દૃષ્ટિ કરી.

‘ આ દેવદત્ત જ છે ને ? ’ અધિકારીએ પ્રશ્ન કર્યો.

ઝેરીમલે ઉત્તરમાં હકારદર્શક મસ્તક ધૂણાવ્યું અને તે કશું પણ બોલ્યા સિવાય ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો. બહાર નિકળ્યા પછી તે મનોગત બડબડ્યો :

‘ ભાઈસાહેબ બીજનો પોતાના નામ ઉપર બોમ આપીને પસાર થઈ ગયા લાગે છે ! ’

તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. હવે આપણે પણ આ શબને છોડીને દેવદત્તની દશાનું નિરીક્ષણ કરીએ.

પ્રકરણ ૪થું

મુંબઈ જવાની તૈયારી

‘ આ હાથમાં આવેલો શિકાર જવા દઉં તો મારા જેવો મૂખ બીજો કોણ ? ’ દેવદત્ત રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં પોતાના મન સાથે બબડ્યો. તે અત્યારે બંદરકિનારા તરફ જતો હતો. તેનો ઇરાદો અહીંથી મુંબઈ જવાનો હતો એ આપણે જાણીએ છીએ. પરંતુ લલિતપુરથી મુંબઈ પાંચસો માર્કલ દૂર હતું અને રેલ્વે રસ્તે જવાથી વચ્ચે બે-ત્રણ સ્થળે ટ્રેનની બદલી કરવી પડતી હતી, તેમજ એ રસ્તે જવામાં જોખમ પણ હતું; એટલે દેવદત્ત લલિતપુરથી સ્ટીમરમાં મુંબઈ જવાનો વિચાર કર્યો હતો. તે પેલી વીસીમાંથી બહાર પડ્યો તેને આજે ત્રણ દિવસ થયા હતા. બે દિવસ સુધી તે એક ન્હાની વાંધીમાં છુપાઈ રહ્યો હતો. તુરત પસાર થવાથી પોતાના ઉપર શક આવે એવી તેને ભીતિ હોવાથી બે દિવસ અહીં સ્ટીને પછી તેણે પત્રાયન થવાનો વિચાર રાખ્યો હતો અને તે માટે તે સ્ટીમરની તપાસ કરવાને સારું અત્યારે બંદરકિનારા તરફ જતો હતો.

બંદરપર જઈને તે બી. બી. લાઇનની ઓફિસમાં ગયો. ત્યાં એક કારકુન બેઠેલો હતો તેને ઉદ્દેશીને દેવદત્ત બોલ્યો: ‘ મારે સ્ટીમર રસ્તે મુંબઈ જવું છે. તેની ટિકીટ મને ક્યાં મળશે ? ’

‘ અહીં જ મળશે. પણ કઈ સ્ટીમરમાં જવું છે ? ’

‘ જે સદુથી પહેલી નિકળતી હોય તેમાં. ’

‘ એ બની શકે તેમ લાગતું નથી. ‘સરસ્વતી’ નામની સ્ટીમર આવતી કાલે સહવારે અહીંથી મુંબઈ જવાને માટે રવાના થવાની છે. પરંતુ તેના ઉપર પહેલા વર્ગની કેબિન ખાલી નથી. ’

દેવદત્તે પોતાનો રહેરો રહેજ ચિંતાતુર બનાવ્યો. જાણે કેમ તે પહેલા વર્ગની કેમિનમાં જ જવાનો હોય નહિ ! તેણે કહ્યું : ‘ મારે જેમ બને તેમ જલદી મુંબઈ જવું છે. એટલે જો પહેલા વર્ગની કેમિનમાં જગ્યા મળી શકે તેમ ન હોય તો પછી બીજા વર્ગમાં જઈશ. તેમાં ખાલી છે ? ’

કારકુને રજીસ્ટર તપાસીને કહ્યું : ‘ હા, તેમાં જગ્યા મળી શકશે વીશ રૂપીઆ પડશે. ’

દેવદત્તે તુરત જ ગજવામાંથી દશ—દશ રૂપીયાની બે નોટો કાઢીને કારકુનની સામે ટેબલ ઉપર મૂકી. કારકુને તેનું નામ રજીસ્ટરમાં નોંધ્યું અને તેમાં દેવદત્તે ‘ વિનયકુમાર વી. દેસાઈ ’ એવી અંગ્રેજીમાં સહી કરી.

પછી કારકુને પૂછ્યું : ‘ વાડ, સૂવાની વ્યવસ્થા— ’

‘ હા—હા, એ તો ખરી જ તો. ’

‘ હું એમ પૂછું છું કે આપ આજે રાત્રિએ આવીને સ્ટીમર પર સૂવાના છો કે નહિ ? કેટલાક ઉતાડ્યો સહવારે સ્ટીમર ન ચુકાય એટલા માટે અગાઉથી આવીને સૂઈ રહે છે. ’

‘ હું પણ ઘણું કરીને રાત્રે જ આવીશ. ’

એ પ્રમાણે નક્કી કરીને દેવદત્ત ત્યાંથી બહાર પડ્યો. રસ્તા પર ચાલતો મનમાં વિચારવા લાગ્યો : ‘ આજે મારે પુષ્કળ કામ કરવાનું છે. પ્રથમ તો આ વીરેન્દ્ર કેણુ છે તે શોધી કાઢવું જોઈએ. નહિ તો મુંબઈમાં રવ બહાદુર દરસુખરાયને ત્યાં રહેવાને જાઉં અને મારા આ કહેવાતા બાપ વિષે કશું જણાવી શકું નહિ ! એ થયા પછી બીજાં વસ્ત્રો ખરીદી લેવાં. આ વસ્ત્રાનો જલદીથી ત્યાગ કરી દેવો તે જ ઉત્તમ છે. ત્યારબાદ આ મીસ પ્રિયંવદા કે શું ! બની શકે તો એક વાર તેને પણ જોઈ લેવી, કારણ કે તેના સંબંધમાં પ્રશ્ન થાય અને કશે જવાબ ન આપી શકું તો તો પૂરી ફજેતી થાય. ’

દેવદત્તને મૂળથી જ દરેક બાબતનો શાંતપણે વિચાર કરવાની ટેવ હતી. દરેક વાતના સંબંધમાં સાધકબાધક પ્રમાણથી વિચાર કરીને તે સાધ્ય થશે કે નહિ તેનો પણ તે વિચાર કરતો અને ત્યારપછી તે કાર્યને સિદ્ધ કરવાને ઉદ્યુક્ત થવાનું સાહસ કરતો. પરંતુ તેણે આ વિનયકુમારનો નવીન સ્વાંગ લીધો તે વખતે વિચાર કરવાને માટે તેને બિલકુલ સમય જ મળ્યો નહિ. તે વખતે તેનો સહાસિક સ્વભાવ વિશેષ ઉચ્છૃંખલ બન્યો હતો. સ્વાંગ લેતી વખતે તેને લાગ્યું કે ‘ ઉંહ ! એમાં શું છે ? આ ખેલ ખેલવાનું કામ તો ઘણું જ સહેલું છે, તેમાં મેળવવાનું છે, ગુમાવવાનું નથી. ’ પરંતુ થોડો વિચાર કર્યા પછી તેના માર્ગમાં રહેલી મુશ્કેલીઓ તેની આંખે ખડી થવા લાગી છતાં પણ તે ડગમગી જાય તેવો મનુષ્ય ન હતો. કદાચ તેનો આ ગોટાળો પ્રકટ થાય તો એથી તેનું વિશેષ ખરાબ શું થવાનું હતું ? દેવદત્ત તરીકે બહારમાં ફરવાથી તેને કંગાળ નિયતિના જીવન ગુજરવું પડે તેમ હતું. એ તેને ગમતું નહિ, એટલે આ સ્વાંગ લઈને તે નવે તંટલા વળતરથી આનંદ-ગમન ઉડાવવામાં શો વાંધો છે ? એવો વિચાર કરીને તે પોતાના નવીન માર્ગમાં આગળ વધવાને તત્તર થયો હતો.

પ્રથમ તે પોસ્ટ ઓફિસમાં ગયો. ત્યાં ડિલીવરી કારકુન આગળ એક રૂપીઓ ફેંકીને તે જરીક બપડાથી જ અંગ્રેજીમાં બોલ્યો : ‘ વીરેન્દ્રસેન દેસાઈ નામનો મનુષ્ય કોણ છે અને ક્યાં રહે છે તેના પત્તો પોસ્ટમેન પાસેથી કૃપા કરીને મેળવી આપો તો સાફ. મારે તેનું ખાસ જરૂરી કામ છે. ’

ડિલીવરી કારકુને તપાસ કરી. અંતે આ માણસ એક અંગ્રેજી પેઢીમાં એનાઉન્ટન્ટ છે અને તે મંડિતા સ્ટ્રીટમાં ૧૫૩ નંબરવાળા મકાનમાં રહે છે તથા તેનો દીકરો વિનયકુમાર દેસાઈ પણ તેની સાથે જ રહે છે અને તે એ જ પેઢીમાં નોકર છે, એવી ખાતમી મળી.

દેવદત્ત મનોગત બોલ્યો : ‘ વારૂ, આ વીરેન્દ્રસેન એકાઉન્ટન્ટ છે અને તેનો દીકરો તેના હાથ નીચે કારકુની કરે છે ચાલો તેના મકાનપર જઈએ. ત્યાં વીરેન્દ્રસેનના ચીરંજીવી તો આપણને મળવાના નથી જ, પરંતુ તેના બાપને આ વાતની માહિતી મળી છે કે નહિ એ જાણવાનું બની શકશે. ’

દેવદત્ત સહાસિક હતો, પરંતુ કેટલીક વાર તેનું સાહસ વધારે પડતું થઈ જતું. વીરેન્દ્રસેનને ત્યાં જવાનું સાહસ કરવામાં હાપણ ન હતું. કદાચ મરનારનું શબ ઓળખાયું હોય અને વીરેન્દ્રસેનના મકાનપર પોલીસે દેખરેખ રાખી હોય તો ? એ વિચાર તેને નહોતો આવ્યો એવું ન હતું. તથાપિ એક વખત મનમાં ધાર્યું એટલે તે પૂરું કર્યા વગર રહેવું નહિ એવા આશ્લી સ્વભાવને વશ થઈને તે એક ગાડી ભાડે કરીને મહેતા સ્ટ્રીટ તરફ જવા લાગ્યો.

મકાન પાસે આવ્યા બાદ તેણે પૂછ્યું : ‘ શ્રીમાન વીરેન્દ્રસેન અહીં રહે છે કે ? ’

‘ હા, પણ તેઓ ઘેર નથી. ’ જવાબ મળ્યો.

‘ તેમની મુલાકાત ક્યાં થશે ? મારે તેમનું જરૂરી કામ છે. ’

‘ હું તેમ કહી શકું તેમ નથી. પરંતુ કદાચ અમારા ભટ્ટજી કહી શકશે. ’

એમ કહીને નોકર અંદર ગયો અને એક મીનિટ બાદ તેની સાથે એક બ્રાહ્મણ બહાર આવ્યો. તે વીરેન્દ્રસેનને ત્યાં રસોઈ કરતો હતો.

તેણે પૂછ્યું : ‘ આપને કેનું કામ છે ? વીરેન્દ્રસેનનું કે વિનયકુમારનું ? ’

‘ વિનયકુમાર ! એટલે એ તો વીરેન્દ્રસેનના ચીરંજીવી ને ? બાપ—દીકરા બન્નેનું કામ છે. ’ દેવદત્તે તત્કાળ જવાબ આપ્યો.

રસોયાએ જવાળ આપ્યો : ‘ વીરેન્દ્રસેન ઓફીસમાં ગયા છે. અને વિનયકુમાર ત્રણ દિવસથી બહારગામ ગયા છે. બાપ-દીકરા વચ્ચે બોલાચાલી થઈ હતી અને વીરેન્દ્રસેને ક્રોધાવેશમાં તેમના દીકરાને મુંબઈ આવ્યા જવાનું કહ્યું હતું, એટલે વિનયકુમાર કદાચિત મુંબઈ ગયા હશે, કારણ કે તે અહીંથી ગયા પછી પાછા ઘેર આવ્યા નથી. ’

‘ વિનયકુમાર મુંબઈ જવાના છે એ હું જાણતો હતો, પરંતુ તે પહેલાં એક વાર તેમને મળવાની મારી ઇચ્છા હતી. ’

‘ આપને વિશેષ કામ હોય તો મેસર્સ જેમ્સ એન્ડ બ્રાધર-ટવેની કંપનીમાં જાઓ ત્યાં વીરેન્દ્રસેન આપને મળશે. ’

‘ બહુ સારું, ત્યાં જઈ ધું. મળે તો ઠીક છે, નહિ તો કહેજે કે વિનયકુમારનો એક મિત્ર તેમને મળવાને માટે આવ્યો હતો. મીસ પ્રિયંવદાના સંબંધમાં મારે તેમને કેટલીક વાત કરવાની હતી. ’

તે ત્યાંથી બહાર પડ્યો અને મનેાગત બબડવા લાગ્યો : ‘ આ વીરેન્દ્રસેન કાંઈ શ્રીમત હોય એમ લાગતું નથી. તે નોકરી કરીને પોતાનું પેટ ભરતો લાગે છે અને આ વિનય-ના, ના, હું-મારા બાપના હાથ નીચે કારકુન-એમ જ ને ? હા, એમ જ. આટલી માહિતી એ બેઉના સંબંધમાં પૂતી છે. ’

તે બજારમાં આવ્યો. તેણે મોજાં, બૂટ, કોલર, ટાઈ, હાથ-રમાલ, સેન્ટ, બ્રશ વગેરેની ખરીદી કરી અને પછી એક દુકાનમાંથી એક ચામડાની મોટી પોર્ટમેન્ટો ખરીદીને તેમાં આ જામામ વસ્તુઓ ભરી દીધી.

પ્રકરણ પમું

નાટ્યશાળામાં પરિચય

ત્યાંથી તે એક તૈયાર કપડાં વેચનારની દુકાને ગયો. એ દુકાનેની તેણે બે સાદા સૂટ, એક રેશમી સૂટ અને નવો ડઝન ખમીશની ખરીદી કરી. ઉપરાંત પોતાના સંબંધમાં એક એવરકોટની પણ જરૂર લાગી; અને જરૂર લાગી છી વાર શી ? સુંદર એવરકોટ પણ ખરીદ કર્યો હવે બિછાતું જોઈએ તેનું શું ? તેની પણ અહીંથી જ સગવડ કરી લીધી. આ પ્રમાણે વસ્ત્રોની ખરીદી કરીને ખાલી પોર્ટમેન્ટોમાં દેવદત્તને ભરતો જોવાથી દુકાનદારને સહેજ આશ્ચર્ય થયું. તેના અકેરાપરથી પોતાના સંબંધમાં તેને શંકા આવી છે એવું દેવદત્ત કહી ગયો. એટલે તેણે વગરપૂછે ખુલાસો કર્યો કે ‘ અહીંથી બાર ગાઉ પર તારાગઢ નામનું એક ન્હાતું ગામ છે ત્યાંથી હું આવું છું. મારો આક્રિકા જવાનો વિચાર છે, એટલે અહીંથી આ વસ્ત્રો ખરીદ કરવાની જરૂર પડી છે. હું ધરું છું કે એમાં આપને કશું શંકા જેવું લાગશે નહિ. ’

‘ એમાં શંકા શાની ? આપ ગમે તે સ્થળેથી ગમે તે વસ્તુ ખરીદી શકો છો. ’ દુકાનદારે પોતાને કશી પણ શંકા ઉદભવી નથી એવો ભાવ પ્રકટ કર્યો.

પછી દેવદત્ત એક વિક્ટોરિયામાં પોતાનો સામાન મૂકીને બંદરપર ગયો. ત્યાં પેલા કારકુતને મળી તેની સાથે ‘ સરસ્વતી ’ આગબોટ ઉપર ગયો અને સેકન્ડ ક્લાસની કેબિનમાં પોતાનો સામાન મૂક્યો. પછી તે ગામમાં આવ્યો. એક ઉપાહારગૃહમાં જવાનો વિચાર કરીને તે એવું કેઈ સારું સ્થાન શોધતો હતો, ત્યાં એક ભપકાબંધ ઉપાહારગૃહ મળી આવ્યું. તેના દાર

પાસે રસ્તાપર એક છોકરો વર્તમાનપત્ર વેચતો હતો. તેની પાસેથી એક નકલ ખરીદીને તે અંદર દાખલ થયો અને નોકરને પોતાને માટે પુરી, શીખંડ, શાક, લજ્યાં વગેરે લાવવાનું જણાવ્યું. તે આવી પહોંચે એ દરમ્યાન તેણે પેલું વર્તમાનપત્ર વાંચવા માંડ્યું. પ્રથમ જાહેર ખબરના કેલમ તરફ તેની દૃષ્ટિ ગઈ તો તેમાં એક સ્વર્ગે મીસ પ્રિયંવદાના સંગીતનો જન્મો ‘રતિકાન્ત વિજય નાટ્યશાળા’માં થવાનો છે એવી જાહેર ખબર તેના વાંચવામાં આવી. ‘ઓહો!’ તે મનોમત બોલ્યો: ‘આ હીક થયું. જતાં જતાં આ લપ પણ એક વખત નજરે પડી જશે. આ હીકરો વિનય પણ આવી નાવકાને ખાતર પોતાના ગાપદાદાની આગરૂને લાત મારવાને તૈયાર થયો હશે! પણ એ પ્રિયંવદાના વિનય ઉપર ખરો પ્રેમ હશે? અને જો પ્રેમ હોય તો તેના પ્રેમનુ પાત્ર ચેત્રી વીશીમાં મૃતાવસ્થામાં પડેલું છે એવું તેના જાણવામાં આવે તો તેને શું થાય? જો એ વાત તેના જાણવામાં આવે તો એ રંગીલી રમણીના સંગીતમાં પણ કાંઈ મજાક રહે નહિ. પણ દેવદત્ત ઉર્ફે વિનય! જો સાચા વિનયને ઓળખનાર મનુષ્ય તે વીશીમાં આવી ચડ્યો હશે તો પછી તારા તો બાર જ વાગી ગયા સમજવા!’

એ પ્રમાણે વિચારસરણી તેના મનમાં ચાલુ હતી. દરમ્યાન છોકરાએ તેણે કહેલી તમામ વસ્તુ લાવીને ટેબલ પર મૂકી. તેણે પથ્રુ નિર્ભય અને નિશ્ચિંતપણે શીખંડ, પુરી અને લજ્યાંપર હાથ મારી, ઉપરથી આઈસક્રીમની બે પ્લેટ અને જાંઝર આઈસનો એક ગ્લાસ ઉદરમાં પધરાવી દીધા.

આ તરફ તેની ઉદરપૂજા ચાલતી હતી તે વખતે નજીકના ટેબલપર બે માણસો કાંઈ વાતચીત કરી રહ્યા હતા. તેમાંનો એક મોટેથી બોલતો હતો. તેના અમુક શબ્દો કર્ણપર પડ-

વાથી દેવદત્તનું લક્ષ એ તરફ ગયું. જો કે પોતે ખાવામાં મરગુલ બની ગયો છે એવા ભાવપૂર્વક તેણે આ બન્ને જણા વચ્ચે ચાલતું તમામ સંભાષણ શ્રવણ કર્યું.

‘ પોલીસને પણ આ એક ઠીક કામ મળી આવ્યું ! ’
પહેલો બોલ્યો.

‘ શું ! કાંઈ નવાબૂની છે ? મેં તો જો ત્રણ—દિવસથી પેપર પણ જોયાં નથી. ’ બીજાએ કુતૂહલપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો.

‘ પેલા કર્ઝન રોડ ઉપર ચાથી ગત્રીમાં વીંશી છે ને ? ત્યાં એક માણસનું મડદું મળી આવ્યું છે. પણ તેમાં ખૂબી એ છે કે એ મડદાને કોઈ ઓળખતું જ નથી. ’

‘ એ મડદા ઉપર ઓળખાણને માટે કાંઈ ચિહ્ન કે વસ્તુ નથી મળી આવ્યાં ? પણ એવું તો લલિતપુર જેવા શહેરમાં અવારનવાર બન્યા કરે છે. ’

‘ હા, પણ કહે છે કે આ તો કોઈ ભામટો હતો. ’

‘ ભામટો ! એ કોણ ? ’

‘ તેનાં કપડાં અને ગીતા નામના પુસ્તક ઉપરથી એનો પત્તો લાગ્યો છે. તેની હકીકત વિચિત્ર છે. આજથી ત્રણ માસ પહેલાં ન્યાયાધીશ સાહેબે તેને જેલમાં પથર ફેંડવાને માટે મોકલી આપ્યો હતો. આ માણસનું ખરું નામ તો ગમે તે હોય પણ તેણે ન્યાયાધીશ પાસે પોતાનું નામ ‘ દેવદત્ત સત્યપ્રસાદ ’ જણાવ્યું હતું ત્યારબાદ કોઈ પાદરીએ તેને નવાં વસ્ત્રો તથા કોઈ સ્ત્રીએ ગીતાનું પુસ્તક આપ્યું હતું. વળી પુસ્તકની સાથે પચાશ રૂપિયા પ આપ્યા હતા. એવી માનિનતા છે કે આ વ્યક્તિએ ખૂબ દારૂ પીધો હશે અથવા તો કોઈ રાહદારીની સાથે તેને ચક્રમક ઝરી હશે. ગમે તેમ હોય પણ તે એક ભામટો હતો. એટલે તેના મૃત્યુથી લલિતપુર શહેરને ખળભળવાનું ઠિંવા તમામ ‘ મન્ટ્રેસ્ટ ’ લેવાનું કશું કારણ નથી. એવા તો રોજ કેટલાય

મરતા હશે. આવા ભામટાઓનો એકી સાથે નિકાલ આવી જાય તો લલિતપુરની પાછળ લાગેલી ચોરીચપાટીની ભીતિ ઘણે અંશે ઓછી થઈ જાય. ’

આ તમામ શબ્દો દેવદત્તના કાનપર આવ્યા. તે મનોગત બોલ્યો: ‘ આ જાણે કે ઠીક થયું ! મારો માર્ગ નિષ્કંટક થયો. ’

તે જ રાત્રે દેવદત્ત નાટ્યશાળામાં ગયો. તેણે ખીજ વર્ગની ટીકીટ કઢાવી અને તે ત્યાં જઈને એક ખુરસી પર બેઠો. નાટ્યશાળાની ખુરસી એટલે માંકડનો ત્રાસ અસહ્ય હતો. છતાં તે સહન કર્યા વગર છૂટકો ન હતો. કારણ કે પ્રિયંવદાને જોવાની તથા તેનું ગાણું સાંભળવાની ખાસ જરૂર હતી. આજે નાટ્યશાળા ચિત્કાર ભરેલી હતી. આ લોકો માંકડના ચટકાનો ત્રાસ શી રીતે સહન કરી શકતા હશે, એવો દેવદત્તને વિચાર આવ્યો. પરંતુ તેને ક્યાં ખબર છે કે જેઓ નાટક, સીનેમા કે આવા જલસાના ચડસા હોય છે તેઓ માંકડનો ત્રાસ સહન કરીને, ઉંઘ વેચીને, આરોગ્યને નુકસાન પહોંચાડીને પણ પોતાના મનની ક્ષણિક તૃપ્તિ કરવામાં જ પોતાની સફળતા સમજે છે !

એવો જ એક વિલાસી મનુષ્ય તેની પડખેની ખુરસી પર બેઠો હતો. આ મનુષ્ય તરૂણ હતો. તેણે વસ્ત્રો ટાપટીપથી પહેર્યા હતાં. પરંતુ તેના ચહેરા ઉપર તેજ ન હતું. આંખો ઉંડી ગઈ હતી અને કામી પુરૂષની માફક તેનાં નેત્રો ચોતરફ ફરતાં હતાં તથા નાટ્યશાળામાં આવેલી લલિતાંગી લલનાઓનાં દર્શન માત્રથી પોતાના અંતરમાં પ્રદીપ્ત થયેલી કામવાસનાને વધારી, તેમાં કોઈ અલૌકિક આનંદ સમજતો હતો. આ માણસ જરીક વાચાળ વધારે હતો. તેના હસ્તમાં આજે મીસ પ્રિયંવદા જે ગાયન ગાવાની હતી તેનું માહિતીપત્ર હતું. દેવદત્ત અંદર આવતાં એ લેવાનું વિસરી ગયો હતો, એટલે તેણે સભ્યતા-પૂર્વક આ તરૂણને કહ્યું: ‘ આપ આ પ્રોગ્રામ મને જોવા દેશો ? ’

‘ ઘણી જ ખુશીથી. આપ તે આપની પાસે જ રાખો. મને તો આ બધાં ગાયન મોઢે છે. પણ પેલી કર્મનરોડ ઉપરની વીંશીમાં થયેલા ગોટાળાની હકીકત આપના બાણવામાં આવી જ હશે ? ’ કાંઈ પણ વાત આગળ ચલાવવાના હેતુથી આ તરફ બોલ્યો.

‘ શો ગોટાળો ? હું તો આજે જ બહારગામથી આવું છું. મને કશી ખબર નથી. ’ દેવદત્તે પોતાનાં નેત્રોને પહોળાં કરીને પ્રશ્ન કર્યો.

‘ એમાં કશું વિશેષ નથી. કોઈ દેવદત્ત નામનો બદમાશ ત્રણ મહિનાથી જેલમાં પથર ફાડતો હતો. તે છુટ્યો એટલે કોણએ તેને નવીન પોષાક આપ્યો તો બીજાએ ગીતાનું પુસ્તક અને પચાશની નોટ આપી ! એ મૂર્ખાએ સઘળા રૂપીઆ મલ-પાનમાં ઉડાવી દીધા અને તે એ વીંશીમ રાત્રે જઈને મરી ગયો ! કેમ, તમને શું લાગે છે ? કેવી ગમત ! એક દિવસમાં પચાશ રૂપીઆનો દારૂ ! દારૂડીયો પણ જેવો તેવો નહિ. આપણી તો એટલી બધી હિમ્મત ન ચાલે. ’

‘ પણ આ દેવદત્ત હતો કોણ ? ’ દેવદત્તે પ્રશ્ન કર્યો.

‘ ભામરો, ચોર, ખીરસાકાતરૂ. ’

એ જ વખતે સંગીતની શરૂઆત થઈ અને આ બે જણા વચ્ચેની ચર્ચા અહીંથી જ બંધ રહી દેવદત્ત પાસે જે પ્રોથામ હતો, તેમાં નં. - થી તે નં. ૭ ના ગાયન ઉપર મીસ પ્રિયવદાનું નામ ઇષેલું હતું. પહેલાં બે ગાયન કોરસ હતાં. કોરસ પૂરે થતાં આશરે વીંશોક મીનિટ થઈ. ત્યાંસુધી લોકોની ગરબડ પણ ચાલુ જ હતી. કોરસમાં ગાનાર છોકરા તથા છોકરીઓ અંદર ગયા પછી ‘ મીસ પ્રિયવદા ! મીસ પ્રિયવદા ’ એ પ્રમાણે ચોતરફથી બૂમો પડવા લાગી. પ્રથમ તો આ ધ્વનિ સૌમ્ય હતો. પરંતુ દશેક મીનિટ થવા છતાં એ તે બહાર

આવી નાહ, એથી લોકો ખૂબો પાડવા, સીટીઓ મારવા અને જમીનપર લાકડીઓ ઠોકવા લાગ્યા. એથી આખી નાટ્યશાળા ધમધમી ઉઠી.

‘ મીસ પ્રિયંવદા ઉપર લોકો ગાંડા ઘેલા બની ગયા લાગે છે. ’ દેવદત્તે પોતાની પાસે બેઠેલા વિલાસી તરુણને કહ્યું.

‘ તમને શું કહું ? તેની સુંદરતા એર છે. ’ તરુણે જવાબ આપ્યો: ‘ અને તેનું ગાયન સાંભળતાં જાણે આકાશમાંથી ઉર્વશી ઉતરી આવી હોય એમ લાગે છે. ’

એ વખતે રંગભૂમિ ઉપર એક મનુષ્ય આવ્યો અને ભાષણ કરવા લાગ્યો:

‘ સન્નારીઓ અને સજ્જનો ! આપને અત્યંત પ્રિય થઈ પડેલી મીસ પ્રિયંવદા અત્યારે અચાનક અસ્વસ્થ થવાથી તે આજે ગાયન માટે આપની સમક્ષ રજુ થઈ શકશે નહિ. તો પણ આપ અસંતોષ પ્રકટ ન કરતાં શાંત રહેશો તો આપને નિરાશ થવાનું કારણ ન મળે એવો જ આજનો પ્રોત્સાહ ગોઠવેલો છે. ’

આ શબ્દો સાંભળવાથી કેટલાક નિરાશ થયા; કેટલાક બોલ્યા: ‘ અમારી ટીકીટના પૈસા અમને પાછા આપો. ’ કેટલાકે કહ્યું: ‘ જો અગાઉથી આવું જાણુતા હોત તો આવત જ નહિ. ’ કેટલાકે આ પણ પૈસા કમાવાની એક યુક્તિ જ છે એવી ટીકા કરી. એટલામાં છેલ્લા વર્ગમાંથી કોઈએ ખૂબ મારી કે ‘ પ્રિયંવદા માંદી હોય કે મરી જતી હોય પણ અમારે તો તેને જોવી છે અને તેનું ગાયન સાંભળવું છે ! ’

પણ તે વખતે એક ગવૈયો રંગભૂમિ ઉપર આવ્યો અને તેનું સંગીત શરૂ થયું એટલે બધી ગરબડ ધીમે ધીમે શાન્ત થઈ ગઈ.

દેવદત્તને જે જોવાનું હતું તે નહિ મળવાથી તે ઉઠ્યો અને બહાર નિકળ્યો. તે દરવાજામાંથી બહાર પડે છે ત્યાં કોઈએ

પોતાના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યો હોય એવો તેને ભાસ થયો. તે પાછું વાળીને જુએ છે તો જે વ્યક્તિ પોતાની બાજુમાં બેઠી હતી એ તેની દૃષ્ટિએ પડી.

‘કમ એલોંગ મીસ્ટર ! લેટ અસ હેવ સમ ટ્રીંક. (ભાઈ, ચાલો આપણે કંઈ પાન કરીએ.)’ એ ગૃહસ્થે કહ્યું.

‘ઓ, થેંકયુ, બટ આઈ એમ નોટ એડિકટેડ ટુ ઘેટ હેબિટ. (અહો, હું આપનો આભાર માનું છું. પરંતુ મને તેની ટેવ નથી.)’ દેવદત્તે જવાબ આપ્યો.

‘તો થ્રો સોડાઆઈસ અને શરબત લ્યો, તેમાં શી હરકત છે ?’

એટલું સંભાષણ થયા પછી બન્ને જણા નજીકની હોટેલમાં ગયા.

દેવદત્તના નવીન સ્નેહીએ ચોડર આપ્યો અને ખુરશી પર બેસતાં બેસતાં તે બોલ્યો : ‘તમે આ મીસ પ્રિયંવદાનું સંગીત સાંભળ્યું હોય એમ લાગતું નથી. અહા, શું મજેદાર ! જાણે બુલબુલ ! અને મીસ્ટર ! તેનો વોઈસ તો એટલા પીઅર્સિંગ છે કે તમને શું કહું ? હું તેનું એક ગાયન તમને સંભળવું ?’ એમ કહી પોતાના કર્ણકંઠોર અને બોખરા અવાજથી તેણે એક પદ ગાવાની શરૂઆત કરી.

‘તમે તમારા વિલક્ષણ અવાજથી આ ઉત્તમ પ્રકારના સંગીતને મારી નાંખો છો.’ દેવદત્ત તેના બેતાલા અને બેસુરા સંગીતથી કંટાળીને બોલ્યો.

તેનો સંગાથી ગાતો બંધ થઈ ગયો. બન્ને જણાયે બરફ-મિશ્રિત સોડા અને શરબતનું પાન કર્યું. પછી ‘લ્યો, સાહેબજી ! રજા લઈશ, બૂલશો નહીં.’ એટલું કહીને દેવદત્તે આ નવીન સહચારીની રજા લીધી.

‘ આવા પદ ઉપર હજારો લોકોના ઝુંડના ઝુંડને પોતાની તરફ આકર્ષવા જેવું મીસ પ્રિયંવદામાં શું હશે વાર ? દુનિયા પણ ઝુકતી હૈ, ઝુકાને વાલા ચાલીએ ! ’ એ પ્રમાણે વિચાર કરતો તે બંદર તરફ જવા લાગ્યો, થોડી વારે બંદરપર આવી લાગ્યો, સ્ટીમરપર ચડ્યો અને પોતાની કેબિનમાં જઈને સૂઈ ગયો. તેની મનોવૃત્તિ એવા પ્રકારની હતી કે તેને કોઈ પણ સ્થળે ગાઢ નિદ્રા આવી જતી હતી. તેની દૃષ્ટતા માટે તેને કદિ પશ્ચાત્તાપ થતો નહિ કિંવા કાયદાની તેને ભીતિ લાગતી નહિ. સહવારે સ્ટીમર ઉપડતા પહેલાં એક તાણું વર્તમાનપત્ર તેણે ખરીદી લીધું. તેમાં તેણે પોતાના શરીરને અગ્નિદાહ દીધાના સમાચાર વાંચ્યા !

‘ મુશ્કર જે કરે છે તે સારું જ કરે છે. ખરો વિનય ભરમી-ભૂત થયો અને આ બનાટી વિનયનો માર્ગ ખુલ્લો થયો ! ’ તેણે ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

પ્રકરણ ૬૬

હોસ્પિટલમાં

પોલી વીશીની દશમા નંબરની ઓરડીમાં વિનયનું શબ જે સહવારે જોવામાં આવ્યું તે જ રાત્રિએ ગાર્ડનરોડ ઉપર એક પોલીસ અધિકારી પહોંચો ભરતો હતો. રાત્રિના દશ વાગ્યાથી તે પહોંચો ભરતો હતો. અત્યારે પરોઢના બે વાગી ગયા પરંતુ તેના મનની શાંતિમાં વિદ્વ નાંખે એવો કશો પણ બનાવ અત્યારસુધી બન્યો ન હતો. તે દરમ્યાન પોલીસના જે માણસો રાઉન્ડપર હતા તેમની અને તેની ત્રણ વાર મુલાકાત થઈ હતી અને એક બીજાએ ખેરીયત જણાવી હતી.

આ અધિકારી ઉદાર મનનો મનુષ્ય હતો. એ ગુણથી તેના ઉપરી અધિકારીઓની તેના ઉપર મહેરનજર હતી. જે પ્રમાણે તે પોતાના ઉપરીઓને પ્રિય હતો તેવી જ રીતે તેણે પોતાના તાબાના માણસો ઉપર કદિ પણ અધિકારનો મદ દર્શાવ્યો ન હતો, એટલે તાબાના માણસોનો પણ તેના ઉપર પ્રેમ હતો. તે આમથી તેમ પહેરો ભરતો હતો તે વખતે તેના મગજમાં પોતે જે ઈમાનપૂર્વક નોકરી કરે છે તેની કદરહાનીમાં પગારનો વધારો ક્યારે થશે એ વિચાર ચાલતો હતો. આ ગાર્ડનરોડની પેલી મેર દશ—બાર વાર દૂર રેલ્વેની મડક અને સ્ટેશનની હદ હતી. ગામના લોકોને સામી બાજુએ જવા આવવાને માટે નીચે ખૂલ્લી જગ્યા રાખીને પૂલ ઉપર રેલના પાટા નાંખ્યા હતા. એક વાર આ પોલીસ અધિકારી એ પૂલ પાસે આવ્યો. પહેલાં તો કાંઈ કશુંસતું હોય એવો તેને ભાસ થયો. જરાક વિશેષ લક્ષ આપતાં ‘અરરર મરી ગયો’ એવો અવાજ તેના કાન ઉપર આવ્યો. તુરત જ તે આગળ વધ્યો, તો જમીનપર બેશુદ્ધ અવસ્થામાં પડેલા એક માણસની સાથે તેનો પગ અથડાયો. પુનઃ આ માણસના મુખમાંથી ભેરપૂર્વક એક સિત્કાર સરી પડ્યો.

‘ઘણું કરીને પીધેલો હોવો જોઈએ.’ આ વ્યક્તિની પરીક્ષા કરીને પેલીસે સ્વતઃ અભિપ્રાય આપ્યો અને તે તેને ઉપાડીને વીજળીના લીપકના પ્રકાશમાં લાવ્યો. અત્યારે તેની કશી પણ હીલચાલ જોવામાં આવતી ન હતી. પ્રકાશમાં આવ્યા બાદ દ્રષ્ટિ કરી તો આ મનુષ્યનો પોશાક સામાન્ય છાકા માણસના જેવો લાગ્યો નહિ. પોલીસે કલ્પના કરી કે આ માણસ મરી ગયો હશે. પરંતુ પુનઃ તેણે નાડી તપાસી તથા હૃદય ઉપર હાથ મૂક્યો. તે સ્ફોજ ઉણુ હોય એમ તેને લાગ્યું તેને ક્યાંય વાગ્યું છે કે કેમ એ તપાસતાં મસ્તકના પાછળના ભાગમાં એક

ઝોટો જખમ પડેલો દેખાયો. તેમાંથી રક્ત વહે છે એવો તેને ભાસ થયો. કારણકે તે વ્યક્તિના ગળા ઉપર અને કપડાના પાછળના ભાગપર લોહીના રેલા દેખાતા હતા. વળી તેના ગળા આગળનું કપડું ફાટેલું હતું; અને કોઈએ તેનું ગળું દબાવવા પ્રયત્ન કર્યો હોય એવું ગળા ઉપર પડી રહેલાં આંગળીઓનાં ચિહ્ન ઉપરથી સ્પષ્ટ થતું હતું એ તપાસ પૂરી થયા બાદ તેણે જોરપૂર્વક સીટી મારી. થોડી વારમાં જ રાઉન્ડ ઉપરની પોલીસ ત્યાં હાજર થઈ. તેમને આ અધિકારીએ સ્ટેટ હોસ્પિટલમાંથી ‘એમ્બ્યુલન્સ કાર’ લઈ આવવાની સૂચના કરી અને પોતે આ બેશુદ્ધ વ્યક્તિનું સ્થળ કરતો ત્યાં જ બેસી રહ્યો. આશરે વાંશોક મીનિટમાં એક મોટરકાર ત્યાં આવી અને તેમાં આ બેશુદ્ધ વ્યક્તિને નાખાને તેને સ્ટેટ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવી. તે વખતે જે આસિસ્ટન્ટ ડ્યુટી ઉપર હતો, તેણે આ વ્યક્તિની થોડીક તપાસ કરી.

‘સખત માર લાગ્યો છે—લાકડીનો ફટકો જોરથી થયો હોવો જોઈએ. મને લાગે છે કે કોઈએ આ મનુષ્યનું ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હશે.’ આસિસ્ટન્ટે અભિપ્રાય આપ્યો. તેનો આ અભિપ્રાય સાંભળીને પોલીસ અધિકારી ત્યાંની નિકળીને પુનઃ એ રેલ્વેના પૂલ પાસે આવ્યો. તે વખતે તે પોતાની સાથે એક મીનિયુઅર્સ પથ લેતો આવ્યો હતો. એ મીનિયુઅર્સને સળગાવી તેના પ્રજ્વળી મદદથી તેણે તમામ જગ્યાની જરાબર તપાસ કરી, પરંતુ કોઈનાં પગલા અથવા કશું પણ ચિહ્ન તેના જોવામાં આવ્યું નહિ. તેણે પુનઃ પુનઃ તપાસ કરી પરંતુ સફળતા મળી નહિ. છેવટે નિરાશ થઈને આ બાબતને લગતો સાર્વો રિપોર્ટ પોતાના ઉપરીને કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

સ્ટેટ હોસ્પિટલમાં અસલેન્ડ નામનો એક યુવાન ડોક્ટર હતો. જેઓ તેને ઓળખતા હતા તેમના સિવાય બીજા કોઈને આ

ડોક્ટર હોય એમ લાગતું નહિ. કેમકે હજી તો પોતાને ઘણું શિખવાતું બાકી છે એમ જ તે કહેતો: પરંતુ જેમની નીચે તે કામ કરતો હતો તેઓને તેની વિદ્વતા અને જ્ઞાનનો પૂર્ણ પરિચય હતો. તેના ધંધાને લગતી તેની માહિતી, એક જ રોગ ઉપર જુદા જુદા આઠ-દશ ઉપચારો કરી જોવાનો તેનો પ્રયાત્ન, ગંભીર પ્રસંગોમાં પણ શાંતિ નહિ ગુમાવતાં સ્થિર ચિત્તે ઓપરેશન પાર પાડવાની તેની શાંત પ્રકૃતિ, એ સર્વનો તેના ઉપરીઓને પરિચય હતો. આ ડોક્ટર જેવી રીતે વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં કુશળ હતો તેવી જ રીતે તેનું શરીર પણ સુઘડ અને દેખાવડું હતું. તેનું વય ૪-૨૫ વર્ષનું હતું. ગમે તેવો રોગી આવ્યો હોય તો પણ તે કદી મુંઝાતો નહિ. તેને બદલે તેના ન સમજી શકાય તેવા રોગોનું સહ્ય ઉકેલવામાં તે કલાકોના કલાક વિચાર કરતો બેસી રહેતો. તેના એ શ્રમના બદલાની તે કદિ પણ આશા કરતો નહિ. ટુંકમાં કહીએ તો તે વિઝિટ ડી ઉપર અને સર્ટિફિકેટ ઉપર જીવનારો ડોક્ટર ન હતો.

તેના આ સ્વભાવને માટે બે કારણ આપી શકાય તેમ છે. એક તો એ કે પોતે આ શાસ્ત્રમાં અધિકાધિક નિષ્ણાત બનવું અને ખરે જ્ઞાન સંપાદન કરવું એવી તેની મનોભાવના; અને બીજું કારણ એ કે તેને કૌટુંબિક ઉપાધિ ન હતી, તથા તે એક સુખી કુટુંબમાં રહેતો હોવાથી પૈસા સંબંધી તેને ખરવા ન હતી. તેની આ રિયાતનું જેમને જ્ઞાન હતું તેમને એમ થતું કે અરવિંદે આવો ધંધો શા માટે પસંદ કર્યો હશે? તે પોતે શ્રીમંત હતો, પરંતુ તે ઉપરાંત તેના મામાની મીલકત પણ તેને જ મળવાનો સંભવ હતો. તેના મામા શંકરપ્રસાદે પોતાના ભાણેજને ન્દાનપણથી જ પોતાની પાસે રાખ્યો હતો, કારણ કે અરવિંદનાં માતાપિતા બંને તેને ચાર વર્ષનો મૂકીને થોડા થોડા અંતરે પ્લેગનો ભોગ થઈ પડ્યાં હતાં.

શંકરપ્રસાદ મોટો વેપારી હતો. તેણે ભાણુજની તમામ મીલકત વેપારમાં રોકી હતી અને અચારે તેમાં પણ પુષ્કળ વધારો કર્યો હતો. વળી પોતાને કશું સંતાન હતું નહિ, એટલે તેણે અરવિંદના નામનું વિલ કરી રાખ્યું હતું.

અરવિંદે અચારે મગજના વિષયનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો હતો અને એ વિષયમાં તે ઘણો આગળ વધ્યો હતો. તે ગરીબ મનુષ્યોને ખાસ સહાય કરતો અને તેમને માટે ઔષધ કરવામાં કેટલુંક ગાંડતું પણ ખર્ચ કરતો.

રહવારે અરવિંદે એ શણિકાન્તને પૂછ્યું : ‘આ રોગીના સંબંધમાં આપનો મત શો છે ?’

‘મને લાગે છે કે કોઈએ આ ગૃહસ્થને કાર મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો હશે. તેના મસ્તકના પાછલા ભાગમાં મોટો ઘા પડ્યો છે અને તેના આખા શરીર ઉપર માત્ર તે એક જ જખમ છે. પણ તે શાળી થયો હશે એ સ્પષ્ટ થતું નથી. વળી કોઈએ તેનું ગળું દબાવ્યું હોય એવું પણ અહીં ચિહ્ન છે. આ માણસ જ્યારે મળી આવ્યો ત્યારે બેશુદ્ધ અવસ્થામાં હતો. એ જખમે તેનાં નેત્રા ખુલ્લાં હતાં, જ્યારે અત્યારે બંધ છે એવું કમ્પ ઉઠતું કંઈવું છે.’

‘આ માણસ કોઈ સારા કુટુંબનો લાગે છે. કોઈએ તેને લૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો હશે.’ અરવિંદે જણાવ્યું.

‘મને એમ પણ લાગે છે કે આને કદાચ હિસ્ટીરીઆની તાણુ આવી હોય અને તેના બેરમાં તેણે પોતે ન સમજી શકે તેવી રીતે આત્મહત્યા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય !’

‘પણ જો એમ હોય તો પાછળ જખમ થવાનું શું કારણ ? આત્મહત્યા કરનારો મનુષ્ય કોઈ પોતાની લાકડીનો પાછળ ઘા કરી શકે નહિ.’

“એ વાત સાચી છે, પરંતુ આ મનુષ્યે ગળામાં ફાંસિ નાંખીને મરણ પામવાનો પ્રયત્ન કયો હોય, તેથી તે બેશુદ્ધ બની ગયો હશે અને બેશુદ્ધાવસ્થામાં જમીન ઉપર પડવાથી તેને પાછળની બાજુ આ જખમ થયો હશે. જો કે એ વિષયમાં પોલીસખાતા તરફથી રીપોર્ટ આવશે એટલે બધું સમજાશે. વાડ, આ રોગીનો તમે ચર્જ સંભાળો. હું ઘેર જઈ આવું.” એમ કહીને શશિકાન્ત પોતાના ઘર તરફ જવાને નિકળ્યો.

ખાલે બહાર (ખાલાગોળો)

જન્મથી બાળકોને માતાના દુધ ઉપર રહેવાનું રોવાથી બાળકોને કમના ખાડા, હાડકા, વરાધ, વાવલી, વાવ, કાઠ, અને કમજવાત જેવા અનેક બાધી લાગુ પડે છે જેથી બાળકો રોગચરત, સૂકા, દુબળા અને માયકાંબલા રહે છે, એવા દરેક બાળકને જો ખાલે બહાર ખાલાગોળો દરરોજ આપવામાં આવે તો તેમની નાનકડી પ્રકૃતિ બધું વધુરત રહે છે, દુધ પચવા લાગે છે અને એથી એથી રોગો થતા નથી. શરીર હુબપુટ અને બળવાન બનાવી હાડકા મજબુત બને છે. ૧૦૦ ગોળોના શીશીને રૂ. ૧-૦-૦ પો. જુદું.

સૌરાષ્ટ્ર ફાર્મસી : રાણપુર (કાઠિયાવાડ)

ચંદ્ર પ્રભા ગુટિકા

પરમાત્મી ખાસ દવા. શાસ્ત્રસિદ્ધ વસ્તુ છે. બુદ્ધિ અને જીવ બાલી બેદલા પરમા, ગરમીના બાધીઓ, પ્રદર જેવા બાધીઓ તથા હાડકાના સડાઓ વગેરેમાં ઉત્તમ કામ કરે છે. અને દરીરને નવું જીવન આપી નીરાશ બનાવે છે. તોલા ૧ ના રૂ. ૨-૦-૦ પો. જુદું.

સૌરાષ્ટ્ર ફાર્મસી : રાણપુર (કાઠિયાવાડ)

પ્રકરણ ૭મું

પૂર્વજ્ઞાનનો ભ્રંશ

૨૧. શિકાન્તના ગયા પછી અરવિંદે પુનઃ એ રોગીની તપાસ શરૂ કરી. તેનો શ્વાસોચ્છવાસ ચાલતો હતો અને એથી તેનું પેટ ઉપર નીચે થતું હતું, એટલી જ તેના શરીરની હલનચલનની ક્રિયા હતી. તેનો ચહેરો ફીક્કો પડી ગયો હતો. હાથ ઠંડાગાર હતા. માત્ર નાડી ધીમી પણ નિર્ધારિત હતી. ડોક્ટર અરવિંદે આ વિભાગની નર્સને બોલાવવાને પૂછ્યું : ‘ડૉ. શશિકાન્તે મને આ કેસ સમજાવ્યો છે ખરો; પણ રોગીને શુદ્ધિમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો કે નહિ એ મને કહ્યું નથી.’

‘શશિકાન્તભાઈએ પોતાનાથી બની શક્યું તેટલું કરી બેસ્યું પરંતુ તેનું રક્ત કૃણ આવ્યું નહિ. તેમને આ કેસ જરીક અમત્કારિક લાગ્યો હતો.’

‘હા, એવું છે ખરું.’

ત્યારપછી ત્રણ કલાકે શશિકાન્ત, અરવિંદ, પેલો પોલીસ અધિકારી અને એક હોસ્પિટલ આસિસ્ટન્ટ એટલા એક હોલમાં એકત્ર થયા અને તેમની વચ્ચે આ નવીન આવેલા રોગીના સંબંધમાં સંભાષણ શરૂ થયું :

‘મારા ગયા પછી કશો વિશેષ ફરક પડ્યો હતો ?’ શશિકાન્તે આસિસ્ટન્ટને પ્રશ્ન કર્યો.

‘ના કશો ફરક પડ્યો નથી. જેની તે સ્થિતિ છે.’

‘આપે તેની પુરી તપાસ કરી ?’ પોલીસ અધિકારીએ પૂછ્યું.

‘તપાસ !’ શશિકાન્તે ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

‘એટલે કે તેના રોગની તથા જખમની તપાસ નહિ પણ તેના ગળવાની.’ પોલીસ અધિકારીએ સમજાવ્યું.

‘ના, એ તપાસ કરવાનો વખત જ મળ્યો નથી.’

‘ત્યારે જો આપને હરકત ન હોય તો હું તપાસ કરી જોઉં.’
એમ કહીને તેણે રોગીનાં તમામ ગજવાં તપાસી જોયાં પણ તેમાંથી કશું મળ્યું નહિ.

‘આ માણસનો પેષાક સારો છે, અને તે નવીન વેચાતો લીધેલો લાગે છે. આવા માણસ પાસે ગજવામાં એકાદી ઘડીયાળ અને પૈસા હોવા જોઈએ, પરંતુ તે કશું દેખાતું નથી. એ ઉપરથી કોઈએ તેને લૂંટેલો હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે. આ કપડાં કયા દરજ્જાએ સીવ્યાં છે તેની તપાસ કરવાની જરૂર છે. પૂલની પથરની દીવાલ પર એક ઠેકાણે વાળ તથા લોહીના ડાઘ મારા જોવામાં આવ્યા હતા.’ એમ કહીને પોલીસ અધિકારીએ પોતાના ગજવામાંથી ન્હાની ડબી કાઢી અને તેમાં રાખેલા વાળની રોગીના વાળ સાથે તે તુલના કરવા લાગ્યો.

‘હા બન્ને વાળ સરખા છે.’ તે જોલ્યો : ‘વારૂ, હવે આ કોટ હું લઈ જાઉં છું અને કેમ દરજ્જા ઓળખે છે કે કેમ તે જોઉં છું.’

‘તમે કોટ લઈ જાઓ કે બીજું કાંઈ લઈ જાઓ, પણ હવે આ રોગી અહીંથી પાછો જાય તેમ નથી.’ શશિકાન્તે જણાવ્યું.
જપોરે ચાર વાગે પોલીસ અધિકારી એક જુવાન દરજ્જાને લઈને આવ્યો. તેણે આ રોગીને ઓળખવાનું કહ્યું, પરંતુ વ્યર્થ. દરજ્જા રોગી તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યા પછી જોલ્યો : ‘આ ગૃહસ્થ મારી પાસે આવ્યો હતો અને તેણે બહારગામ જવાનું હોવાથી એક સારા સૂટની માગણી કરી હતી. મારી પાસે કોટ પાટલૂન તૈયાર હતાં. તેણે મને રોકડા પૈસા આપ્યા અને મેં તેને બે વસ્ત્રો આપ્યાં. એટલે તેનું નામદામ નોંધવાની જરૂર ન હતી. પરંતુ તેની વાતચીત ઉપરથી અગાઉ તેણે કદિ પણ આવાં તૈયાર વસ્ત્રો ખરીદ્યાં હોય એમ લાગતું ન હતું.’

‘ચાલો, એક વાતનો તો નિકાલ આવી ગયો. અત્યારસુધી એવી આશા હતી કે આ માણસ કોણ છે, ક્યાંનો છે, તે શોધી કાઢીશું, પણ તે હવે રહી નથી. આ ઉપરથી એટલી કલ્પના થાય છે કે તેની પાસે પુષ્કળ પૈસા હોવા જોઈએ અને તેટલા માટે જ કોઈ ચોરે તેના ઉપર હલ્લો કરેલો હોવો જોઈએ. પણ તને જે ગૃહસ્થ મળ્યો હતો, તેની પાસે ઘડિયાળ હતું ? ’ પોલીસ અધિકારીએ દરજીને પ્રશ્ન કયો.

‘હા, ઘડિયાળ કિમતી હતું અને એક લાંબી સોનાની ચેઇન પણ હતી.’

‘એ દેખાતાં નથી એટલે તે પણ ચોરાયેલાં હોવાં જોઈએ, પણ તેનો પત્તો કેવી રીતે લગાડવો ? આ કેસ ગુંચવણભર્યો છે ખરો.’

‘ભારે ગુંચવણભર્યો છે.’ શશિકાન્તે કહ્યું : ‘પણ તેનું રહસ્ય ઉકેલવામાં અમારા ડોક્ટર અરવિંદ તમને સહાયક થઈ પડશે.’

‘જરૂર, ડૉ. અરવિંદની એ ખ્યાતિ મારા કાન ઉપર આવી છે. પરંતુ આ રોગી શુદ્ધિમાં આવશે એટલે તમામ હકીકત આપણા જાણવામાં આવશે.’

‘જરી ધીરા પડો ! કદાચ તમારી આ તમામ કલ્પનાઓ ખૂલભરેલી પણ હોય. ’ શશિકાન્તે જણાવ્યું : ‘કદાચ આ માણસને વાઈ આવતી હોય. એવા માણસો આ કરતાંયે વધુ વખત સુધી બેચુદ્ધ રહે છે. કદાચ તેને એ ફીટ જોરથી આવી હશે. તેણે પોતે જ શ્વાસોચ્છવાસ સારી રીતે લેતાં પોતાનું ગળું દબાવીને ખુદ્દું મૂક્યું નહિ હોય તેનો ખાત્રી શી ? અને તે સ્થિતિમાં સમતોલપણું ગુમાવવાથી તે પૂલની પથરની દિવાલ સાથે અકળાયો હોય તો ના કેમ કહેવાય ? અને તે

બેશુદ્ધ અવસ્થામાં પડ્યો હોય ત્યારબાદ કોઈએ આવીને તેના ગજવામાંથી ચારી કરી હોય એ શું સંભવિત નથી લાગતું ?’

‘પરંતુ એ મનાતું નથી. મારે બદલે બીજો કોઈ પહેરાપર હોત તો જુદી વાત, પણ હું હાજર હોવા છતાં એમ બને ખરું ?’

‘ગમે તેમ હોય, કોનો તર્ક ખરો અને કોનો ભૂલભરેલો તે નક્કી કરવાને માટે અત્યારે એક પણ માર્ગ નથી. એટલે આ માણસ સારો થાય ત્યાંસુધી રાહ જોવી પડશે.’

‘પણ આ માણસ શુદ્ધિમાં આવશે ખરો ?’

‘આવશે એટલે ? તે કાંઈ આટલા જખમથી મરવાનો નથી. આ જખમનો ધક્કો જોરથી લાગ્યો હશે, પણ તેથી મૃત્યુ નીપજવાની લેશ પણ ભીતિ નથી.’ શશિકાન્તે જણાવ્યું.

અરવિંદ અત્યારસુધી મૌન હતો. તે હવે બોલ્યો : ‘આ જખમથી તેના મગજને ધક્કો લાગ્યો છે, તે કદાચ વિશેષ અપાયકારક કરવાનો સંભવ છે. મને એમ લાગે છે કે મેં આવા જેટલા કેસ જોયા છે તે કરતાં આ કેસ વિલક્ષણ છે અને આ દરદી સારો થતાં બહુ લાંબો વખત જોઈશે.’

‘મગજમાં ફાટ પડી હોય તો તે અનિશ્ચિત ગણાય છે.’ શશિકાન્તે કહ્યું : ‘કદાચ તેમાંથી કેટલેખંસી પણ થાય; અને તેમ થાય તો ઘણો લાંબો સમય લાગે.’

‘મારું પણ તે જ કહેવું છે.’ અરવિંદે જણાવ્યું.

અને ખરેખર તેમ જ થયું. ત્રણ દિવસ થવા છતાં રોગી શુદ્ધિમાં આવવાનું દેખાયું નહિ. પોલીસ અધિકારી હંમેશા બે વખત આવી જતો, પણ રોગી બેશુદ્ધનો બેશુદ્ધ. માત્ર ધ્યાસનલિકા ચાલ્યા કરતી હતી.

‘આ હકીકત વર્તમાનપત્રમાં કેમ પ્રગટ કરતા નથી ? તે પ્રગટ થાય તો રોગીનો કોઈ સ્નેહી તેને જોવાને માટે પણ આવે.’ શશિકાન્તે એક દિવસ કંટાળીને કહ્યું.

‘ એથી ચાર ચેતી જાય અને પત્તાયન કરી જાય એવી ભીતિ રહેતી હતી, પણ હવે તે પ્રસિદ્ધ કર્યા વગર છૂટકો નથી. ’ પોલીસ અધિકારીએ જણાવ્યું.

બીજે દિવસે આ હકીકત તમામ વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થઈ. ઘણા માણસો હોસ્પિટલમાં આવ્યા અને ગયા, પરંતુ આ મનુષ્યને કોઈએ ઓળખ્યો નહિ. જાણે કેમ આ મનુષ્ય મંગળના ગ્રહમાંથી એકાએક ઉતર્યો હોય અને ઉતરતાં ઉતરતાં તેનું મસ્તક ભાંગી ગયું હોય ને !

પાંચમે દિવસે આ રોગી ઉપર દેખરેખ રાખનારી નર્સે શશિકાન્ત તથા અરવિંદને બોલાવ્યા.

એ વખતે આ રોગીનાં નેત્રોની પાપણ ધીમેથી ખૂલી, તેની દૃષ્ટિ ઉપરની છત તરફ ગઈ.

અરવિંદે તેને પ્રશ્ન કર્યો : ‘ તમે કયે સ્થળે છો, એનો તમને ખ્યાલ છે ? ’

આ પ્રશ્નનો રોગી તરફથી કશો પણ જવાબ મળ્યો નહિ. તથાપિ અરવિંદના શબ્દો તેણે સાંભળ્યા હોય એવું તેના અહેસાસથી જણાયું. અરવિંદે એક વાર પુનઃ આ રોગીનું નિરીક્ષણ કર્યું અને પછી તે બોલ્યો : ‘ આ બિચારાને આજે નવીન જન્મ મળ્યા સરખું દેખાય છે. તેનું મન કયાં ગૂમ થઈ ગયું છે કે તેનો પત્તો જ નથી. ’

‘ એટલે ! ’ શશિકાન્તે આશ્ચર્યપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો.

‘ એટલે એમ કે આ મનુષ્ય પુનઃ શરીરે સુદૃઢ થશે અને જેવો છે તેવો હૃદયુદ્ધ પણ રહેશે. પરંતુ તેનું મગજ માત્ર ગયું છે. એ બાબતમાં તે જાણે આજે જ જન્મ્યો હોય એવી સ્થિતિ રહેશે. ’

‘ ત્યારે શું તે નિર્બુદ્ધ પ્રાણી જેવો રહેશે ? ’

‘ એવો પણ નહિ, શરીર પ્રભુ વૃદ્ધિને પામેલું જ્યારે મજબૂત તંતુ માંડેલા જ્ઞાનગોલકની નિર્ધારિત માત્ર ન્હાના બાળકના જેવી. અર્થાત્ અત્યારપહેલાંના જ્ઞાનનો બિલકુલ અંશ થઈ ગયેલો લાગે છે. ’

પેટ સાફ ગોળી

પેટમાં બરાવો થવાથી અથવા અબુજી કે આમટીના નિકારો અથવા તાવ કે ડોહ પણ કારણે રેત લેવાની જરૂર જણાય તેવી જગ્યાએ આ ગોળી હપથોની છે. એ ગોળીમાં એક અને બે ગોળીઓ બે દસ્ત સાથે છે અને અંદર બરાવણો ગમે તેવો જુનો મગ કાઠી પેટ સાફ કરે છે. ૧૦૦ ગોળી શીશી ૧ રૂ. ૧-૦-૦ થો. જુદું.

સૌરાષ્ટ્ર ફાર્મસી : રાણપુર—કાઠિયાવાડ

—: કબજાયાતનો ઠટ્ટો શત્રુ :—

કબજાયાત કેસરી ગુટીકા

જુના કબજાયાતના રોગવાળાને હંમેશાં દસ્ત સાફ નહિ આવવાથી. અનેક ફરિયાદો રહે છે, તેવાઓને માટે જ આ ગોળી બનાવી છે, રાત્રે સુતી વખતે એથી બે ગોળી લેવાથી દસ્ત સવારમાં સાફ આવે છે આંતરજ્ઞાને બમાડતી નથી અને તંદુરસ્તી વધારે છે. ૧૦૦ ગોળીની બાટલીને રૂ. ૧-૦-૦ રૂપીઆ એક. પોસ્ટેજ જુદું. લખો :—

સૌરાષ્ટ્ર ફાર્મસી : રાણપુર (કાઠિયાવાડ)

પ્રકરણ ૮મું

ઝે તાર

૨ | વખણાદુર હરસુખરાય સત્યવાદીની મુંબઈમાં અત્યારે જાહોજલાલી હતી. કોટમાં હોર્નબો રોડ ઉપર તેની ઝેંકર તરીકેની મોટી પેઢી હતી. વેપારી સૃષ્ટિમાં તેની પેઢીની પ્રતિષ્ઠા સારી હતી. વળી રાવખણાદુર હરસુખરાયની પ્રામાણિકતા પણ અપ્રતિમ હતી. એટલે કેઈ પણ નવીન કંપની નીકળતી તો તેના એ જ ટો કોઈ પણ રીતે રાવખણાદુરના નામને પોતાની નવી કંપનીના ડિરેક્ટર તરીકે દાખલ કરવા પ્રયત્ન કરતા.

રાવખણાદુરની એવી માનિનતા હતી કે લક્ષ્મીપુત્રની ખાનદાની જેવી ને તેવી રાખવી હોય તો લગ્ન વગેરે વ્યવસ્થા સમાન પંક્તિના કુળની સાથે જ કરવી જોઈએ. ગરીબની છોકરી ઘરમાં લાવવાથી અથવા ગરીબના છોકરાને કન્યા આપવાથી ખાનદાની અને સંપત્તિ બન્નેનો નાશ થાય છે એવી તેમની સમજ હતી.

તેમણે પોતે લગ્ન કર્યું હતું કે કેમ તંત્રું તેમના મિત્રોને પણ સ્મરણ ન હતું. એટલું જ નહિ પણ તેમણે કેમ લગ્ન કર્યું નથી અથવા કેમ કરતા નથી તેની પણ કોઈને માહિતી ન હતી. આપણને પણ તેમની યુવાનીની લીલા સાથે વિશેષ સંબંધ નહિ હોવાથી આ કથાનકનો પ્રારંભ થાય છે તે સમયની તેમની સ્થિતિ, રીતિ વગેરેનો વિચાર કરીશું.

અત્યારે તેમનો પ્રવેશ વનમાં થઈ ચૂક્યો હતો; તથાપિ શરીર્યાદિ મજબૂત હતી. માત્ર ચહેરાપર જરાવસ્થાની છાયા

‘મને ખબર નથી, પણ હમણાં બંદરપર ટેલીફોન કરી પુછાવું છું.’ એમ કહી સહી કરેલા કાગળ લઈને તે બહાર ગયો.

તેણે ટેલીફોન કરીને ‘સરસ્વતી’ના આગમનનો સમય જાણી લીધો તથા પુનઃ શેઠની ઓફીસમાં દાખલ થઈને પોતે મેળવેલી માહિતી જણાવી.

અત્યારે રાત્રી બહાદુરનો ચહેરો પ્રથમના જેવો ચિંતાતુર ન હતો. તેણે લોખંડતું કબાટ ખોલીને તેમાંથી કંટલાક કાગળો બહાર કાઢ્યા હતા. આજથી વીશ—પચીશ વર્ષ પહિલાં વીરેન્દ્રસેને તેને સોંપેલા એ કાગળો તપાસ્યા પછી તેને પુનઃ કબાટમાં મૂકી દીધા. તેનું મન હજી સ્થિર થયું ન હતું. તે આમથી તેમ આંટા મારતો હતો.

‘વીરેન્દ્રના છોકરાએ હજી ક્ષેત્રમાં જ પ્રવેશ કર્યો નેહંએ. વીરેન્દ્ર તેને માટે કશું મૂકી ગયો નથી. કેવળ પવિત્ર ચારિત્ર્યની જગતમાં એક કોઠીની પણ કીંમત નથી. પૈસા તો હોત ચારિત્ર્યનો મનુષ્ય પણ ચારિત્ર્યવાન ગણાય છે, અત્યંત સુંદર મનાય છે, મૂર્ખ મનુષ્ય પૈસાવડે કરીને ગણવાથી અને શુદ્ધિમાનની છાપ પામે છે. તેનું વર્તન તિરસ્કારણીય હોય તોપણ આદર્શવત ગણાય છે. જગતમાં પૈસા સિવાય બીજા કશાને માન મળતું નથી. એટલે વીરેન્દ્રના છોકરાના પૈસાની મારે જ વ્યવસ્થા કરવી પડશે. વળી તેના લગ્નની પણ ખટપટ કરવી નેહંએ. વીરેન્દ્રની એવી ઇચ્છા હતી કે તેના પુત્ર તથા પુત્રવધૂએ ગણેશચામની જાગીર પુનઃ મેળવીને ત્યાં રહેવા જવું. હજી પણ મને તે સુંદર દિવસનું સ્મરણ છે. પણ વીરેન્દ્ર ઉતાવળમાં કરેલા લગ્નથી તેનું સર્વસ્વ ગયું અને તેને પરગામ વેઠવું પડ્યું. હવે આ છોકરો શું કરે છે, તે કેમ કહી શકાય? તે પણ તેના બાપના જેવો થાય તો પછી થઈ રહ્યું. બાકી મારી જ્યાલક્ષ્મી અને આ આ વિનય એ બે વચ્ચે પ્રેમોદ્ભવ

થાય-નહિ, તેમનું લગ્ન જ થાય તો ખોટું નથી. નહિ નહિ તોયે જ્યાલક્ષ્મીને તેના બાપના પચીસ-પચાસ હજાર તો ખાત્રીથી મળશે જ. છતાં અગાઉથી કશી વાત બહાર ફૂટવી જોઈએ નહિ. સર દેવેન્દ્રસેનની પ્રથમ પત્ની ગુજરી ગયા પછી તેણે બીજી વાર લગ્ન કર્યું નથી અને હવે તે કરે એમ લાગતું નથી. અહા, જો આ વિનય મહારાજા મહેન્દ્રસેનનો વારસા કરે તો કેવા બહાર આવે !

એ પ્રમાણેના વિચારે આ વૃદ્ધના મનમાં એકસરખા આશી રહ્યા હતા. તે આજે પોતાના એક મિત્રને ત્યાં જમવાને જવાનો હતો. તેનો મિત્ર યુરોપીય યુદ્ધમાં ગયો હતો. ત્યાં પોતાનું શૌર્ય પ્રગટ કરવાથી તેને સરકાર તરફથી કર્નલની પદવી મળી હતી. તેનું નામ કર્નલ ચંદ્રસેન હતું. એ ચંદ્રસેન તથા વીરેન્દ્રસેન બન્ને મિત્રો હતા. દરસુખરાય તેને ત્યાં બહારી કરેલા સમયે ગયો.

તેણે કહ્યું : ‘ ચંદ્રસેન ! આજે લલિતપુરથી એક તાર આવ્યો છે એથી હું વાંચું જ મુંઝાઈ ગયો છું. ’

‘ વળી શું છે ? કંઈ ખોટું તો ગઈ નથી ને ? ’

‘ ના ના, એવું કશું નથી; આપણા વીરેન્દ્રસેન સ્વર્ગવાસી થયો. ’

‘ શું કહે છે ? વીરેન્દ્ર સ્વર્ગવાસી ! અરેરે, બહુ ખરાબ વધું. કર એ ભિખારડાની છોકરી સાથે લગ્ન ! ’

ચંદ્રસેનના આ ઉદ્ગારથી રાવબહાદુર મનમાં ને મનમાં હસ્યો, પરંતુ પોતાનો અહેસાસ શાંત કરીને બોલ્યો : ‘ મને નથી લાગતું કે વીરેન્દ્રનું મૃત્યુ એ કારણથી થયું હોય. એમ શા માટે ? ગયા દલ વર્ષથી પોતે વિધુર હતા. તેના ઉપર એપોલોક્ષીનો હુમલો થયો અને એમાં તેના સમ રમી ગયા. ’

‘ વાડ એની પાછળ સંતતિ શી છે ? ’

‘ સંતતિમાં એક છોકરો. એ છોકરો પણ તમામ બાબતમાં તેના બાપની જ મૂર્તિ હશે. તેના છોકરાનો પણ તાર છે. તે અહીં આવવાનો છે. મને એવું થાય છે કે ક્યારે એ છોકરો અહીં આવે અને અહીં સ્થાયી થઈ સારા વૈભવથી રહે ! ’

‘ એટલે તેના બાપ મરી જવાથી તેણે લલિતપુરનો ત્યાગ કર્યો ? ’

‘ ના, તે પહેલાં જ તે ત્યાંથી નિકળ્યો છે. જ્યોત્સના એ બન્ને તાર. એ બે જણા વચ્ચે ઝઘડો થયો લાગે છે. કશું કારણ જણાવ્યું નથી, પણ મને લાગે છે કે આ ઝગડાને પરિણામે બાપનું મૃત્યુ થયું હોવું જોઈએ; પરંતુ એ ઝઘડો કરતાંયે તેનો છોકરો એકદમ તેને છોડીને અહીં આવવાને નિકળ્યો. એથી મને આશ્ચર્ય થાય છે. કદાચિત પોતાનો ત્યાગ કરીને છોકરો એકાએક આવી નિકળ્યો. એથી પણ વલ્લભના મન ઉપર આઘાત થયો હોય. ’

‘ હા. એમ જ હશે. ’ ચંદ્રસેને કહ્યું : ‘ પણ આ ઝઘડો એકાદી છોકરીના સંબંધમાં તો નહિ હોય ? ’

સવળપાદુર આશ્ચર્યચકિત મુદ્રાથી તેની સામે જોઈ રહ્યો. પછી તે બોલ્યો : ‘ મને આ કલ્પના આવી ન હતી, પણ જો એવું જ કંઈ હોય તો મહારાજા મહેન્દ્રસેન આ છોકરાનો તિરસ્કાર કરશે એમ લાગે છે ! ’

‘ એ તો કેમ કહી શકાય ? પરંતુ જો એવું હોય તે છોકરાને અહીં જ રોકી રાખવો. એટલે તે ત્યાંની છોકરીને ભૂલી જશે. ’

‘ હા, એ વાત સાચી. પણ પ્રથમ મહેન્દ્રસેનની મુલાકાત લેવાની જરૂર છે. આ છોકરો પોતાના બાપની માફક હલકા કુળની છોકરી સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થયો છે એવું જો તેમના જાણુવામાં આવ્યું તો પરિસ્થિતિ વધારે વિઘટ બનશે. ’

‘ પણ આ છોકરા અને મહેન્દ્રસેનની બગીર વચ્ચે પેલા સર દેવેન્દ્રસેનનું લક્ષ્ણ છે તેનું કેમ ? ’

‘ એથી શું થયું ? દેવેન્દ્ર અત્યારે પચાસને કાંઠે પહોંચી ગયો છે. એક તો તેનું શરીર નબળું, વિષયી પૂરો, એટલે બહાર-છલો હિવાથી લગ્નની ભાંજગડમાં પડવાનો નહિ. કદાચ તે વિચાર કરે તો પણ તેને કન્યા આપે કોણ ? એટલે એ વિષયમાં વિનયનો માર્ગ ખૂલ્યો છે. માત્ર તેના ઉપર મહેન્દ્રસેનની ઇતરાજી ન થાય એટલે બસ. ’

‘ પણ વીરેન્દ્ર પોતાના છોકરા માટે કશું મૂકી નથી ગયો ? ’

‘ હા, એવું છે ખરું. ’

‘ ત્યારે વિનયનું લગ્ન કોઈ શ્રીમંતની છોકરી સાથે કરી આપવું જોઈએ. ’

‘ હા, પણ એ કાર્ય કાંઈ સહેલું નથી. છતાં પ્રયત્ન કરીશું. ’

‘ જોડે, ઉતાવળ ન કરતો. તેને થોડો સમય તેની મરજી પ્રમાણે ચાલવા દેજો. જો ત્યાં તેને કોઈની સાથે પ્રેમ થયો હશે તો તે આહીં એકાદ વર્ષ સ્વતંત્ર રહેશે એટલે ભૂતી જશે. માત્ર તેના ઉપર વધારે પડતો અંકુશ રાખવો નહિ. જો અંકુશ રાખ્યો તો બધું ફસાઈ જશે. ’

‘ તારી સલાહ વાજબી છે. ગમે તેમ પણ એ મારા મિત્રનો પુત્ર છે, એટલે તેનો ઉદ્ધાર કરવાને માટે મારાથી બનતું કરવું એ મારું કર્તવ્ય છે. ’

‘ જો તેને આહીં એકાદ શ્રીમંતની છોકરી મળી જાય તો ? ’

‘ એ બાબતમાં ચિંતા ન કરવી. તેને માટે હરેક રીતે યોગ્ય કન્યા હું શોધી કાઢીશ. ’

‘ વાહરે વાહ ! મને લાગે છે કે તે જોડર કરતાં લગ્ન નહીં કરી આપનાર એજન્ટનો ધંધો સ્વીકાર્યો હોત તો સાફ હતું. ’

‘ હું સાથે સાથે એ ધંધો પણ કરું છું, પરંતુ તે બહલ પ્રમથન લેતો નથી. જો તે સારી રીતે વર્તશે તો આ લગ્ન થવામાં

ફરકેલી નડવાની નથી. નહિ તો પછી તેને પાણીયું પરખાવવાની ને ફરજ પડશે.’

તે વખતે અંદરથી પાટલા નંખાવાની વરધી આવી. તેઓ મેવાને માટે ઉડ્યા. જમીને થોડી વાર રોકાયા પછી વખડાદુર પોતાના મકાનપર ગયો. ત્યાંથી તેણે મહારાજા હિન્દ્રસેન ઉપર એક પત્ર લખી નાંખ્યો.

‘આ પત્ર વાચવાથી એ બુદ્ધાને શું લાગશે ? ઘણું કરીને તે તેનો વીરેન્દ્ર ઉપરનો ગુસ્સો પીગળી ગયો હશે.’

એટલું કહેવું જોઈએ કે રાવખડાદુરને પોતાના મિત્રના પુત્રને માટે અત્યંત લાગણી હતી અને યથા સતી અને મિત્રકાર્ય તરીકે તે સારું રસ્તે ચડાવી, તેનો ઉદ્ધાર કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. પરંતુ—

‘ન જાણે જાનકીનાથ, પ્રભાતે શું થવાનું છે.’

તાવની રામખાણુ ગોળી

આ ગોળીમાં જે પ્રકારની ખાણ આવે છે. કાળી અને લાલ તાવ હોય ચારે કાળી અને તાવ ન હોય ત્યારે લાલ આપવાથી જમે તેવો અને એ તે જાતનો તાવ ચરીમા હોય તો હારે છે અને ઉતરશે અટકે છે. ૧૦ ગોળી આ. ૧ રૂ. ૧-૦-૦ પો. જુદું.

લખો : સૌરાષ્ટ્ર કાર્મસી : રાણપુર (ગઢિયાવડ)

પ્રકરણ ૬મું

બંદર ઉપર મુલાકાત

જે દિવસે સ્ટીમર આવવાની હતી તે દિવસે પોતાના મિત્રના પુત્રનો આદરસત્કાર કરવાને માટે રાવજહાદુર બંદર ઉપર હાજર રહ્યો હતો, એટલું જ નહિ પણ સ્ટીમર ઉપરના ઉતારણો નીચે ઉતર્યા પહેલાં તેણે તે સ્ટીમરપર જઈને તેના કેપ્ટન સાથે પરિચય કરી લીધો હતો. કેપ્ટન અને તેની વચ્ચે અંગ્રેજીમાં નીચે મુજબ અવાદ થયો હતો. તે વાર્યકા સમગ્ર થઈ તે માટે ગુજરાતીમાં જ આપવામાં આવે છે.

‘એક તરણ મનુષ્ય-મારા મિત્રનો દીકરો આપની આ સ્ટીમરમાં આવવાના હતા. તે જો હોય તો મને તેની મુલાકાત કરાવશો; કારણ કે હું તેને ઓળખતો નથી. તેનું નામ વિનયકુમાર દેસાઈ છે.’

‘હા-હા તેમને ઓળખ્યા. ચાલો મારી સાથે. જુઓ, પેલી બાબુના ડેક ઉપર ચીસ્તર દેસાઈ પોતે જ ઉભા છે.’

‘થેન્ક યુ’ એમ કહીને હરસુખ રાય કેપ્ટને બતાવેલી દિશા તરફ વળ્યો અને તેણે દર્શાવેલા ગૃહસ્થ પાસે જઈને પૂછ્યું : ‘તમે જ વિનયકુમાર ?’

‘હા તે મારું જ નામ છે.’ દેવદત્તે જવાબ આપ્યો.

‘મને તમે ઓળખતા નહિ હો. હું હરસુખરાય સત્યવાદી.’

‘મારા પિતાશ્રીના સન્નિધ !’ એટલું બોલીને દેવદત્ત નીચે બેસીને વિનયપૂર્વક પ્રણામ કરવા લાગ્યો.

‘અરે ! એટલું બધું શા માટે ? ઉક વિનય ! તારો બાપ અને હું ન્હાનપણના ગોઠીયા. અમે શાળામાં પણ સાથેના સાથે જ હતા. પણ મને અહીં જોઈને તને આશ્ચર્ય થયું હશે, ખરું ? હું અહીં આવીશ એવી તો તને કદપના પણ નહિ હોય.’

‘ મેં આપને તાર કર્યો હતો ખરો, પણ આપ અહીં મને લેવાને માટે આવશો એવી મેં આશા રાખી ન હતી. હું ધારું છું કે આપને અહીં બીજું કશું કામ હશે. ’

‘ ના-ના, હું તને લેવાને માટે જ આવ્યો હતો. ચાલ આપણે જઈએ. સામાન વગેરે કાંઈ છે કે ? પણ વિનય ! તને એક દુઃખદાયક વર્તમાન જણાવવાનું મારા નસીબમાં આવ્યું છે. અત્યંત દુઃખદાયક વર્તમાન છે. ’

‘ શું ! કરી ભાંજગડ ઉભી થઈ છે ? ’ દેવદત્ત આ વખતે ખરેખર ગભરાઈ ગયો હતો.

રાવબહાદુરે પોતાનો હસ્ત પ્રેમાળપણે દેવદત્તના ખભાપર મૂકીને કહ્યું :

‘ હીકરા ! જ્યારે ત્યારે પણ એ સમાચાર તને કહ્યા સિવાય ચાલે તેમ તો નથી જ. દિલ્લીર ન થઈશ. તારા પિતા સ્વર્ગ-વાસી થયા ! ’

‘ શું ! બાપુજી સ્વર્ગવાસ પામ્યા ? ’ દેવદત્ત નંદગિંક અવાજ કાઢી દુઃખી સ્વરે બોલ્યો. વાસ્તવિક રીતે આ સમાચારથી તેનું અંતઃકરણ આનંદપૂર્ણ બની ગયું હતું. આ વાત સાચી હશે ? જો સાચી હોય તો તેના માગમાં વિંનરૂપ આ બાપ રૂપી જે કાંટો હતો તે પણ દૂર થયો. એથી તેને એટલો બધો આનંદ થયો હતો કે તે રાવબહાદુરથી કેવી રીતે છુપાવવો એ બાબતને તેને વિચાર થઈ પડ્યો. તથાપિ પોતે ધારણ કરેલી ભૂમિકાને બરાબર રીતે ભજવવામાં તે કુશળ હોવાથી તેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુ નિકળવા લાગ્યાં અને તેની છાતી જોરથી ચાલવા લાગી તથ વચ્ચે વચ્ચે તે ધ્રુસકા મૂકવા લાગ્યો.

હરમુખરાય તેની પીઠપર હસ્ત ફેરવતો બોલ્યો : ‘ જા કાલે જ મને તાર મળ્યો હતો. તેમાં તારા પિતાના અવસાનન

સમાચાર હતા, તેની સાથે જ તારો પણ તાર હતો. પણ ચાલે! આપણે ઘેર જઈને વધુ વાત કરીશું. ’

તેમણે વિનય એટલે કે દેવદત્તનો સામાન હમાલ પાસે કેબીનમાંથી બહાર કઢાવ્યો અને તે બંને જણા બંદરપર આવી એક ભાડુતી મોટરમાં દાખલ થયા.

રસ્તામાં તેણે કહ્યું : ‘ તારમાં એવું હતું કે તારા નિકળ્યા પછી ત્રીજે દિવસે તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો. તું એકાએક તેમનાથી છૂટો પડીને આ તરફ આવ્યો. એથી તેના મનને ધક્કો લાગ્યો હશે. તેનું પરિણામ સુખરૂપ આવ્યું નહિ. ’

દેવદત્તનો ચહેરો ચિંતાતુર થયો. તે નેત્રો લૂછતો બોલ્યો : ‘ અમારી વચ્ચે એવો કશો ઝગડો થયો ન હતો. હમણું હમણું મારા બાપુજીનો સ્વભાવ ચીડીઓ બની ગયો હતો, તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ સહેજ પણ થતું કે તે એકદમ ચિડાઈ જતા. ’

‘ હશે-હશે ! ’ હરસુખરાયે કહ્યું : ‘ તેનો સ્વભાવ જ એવો હતો. તમારી વચ્ચે વિશેષ ઝગડો થયો નથી એ જાણીને મને આનંદ થયો છે. પણ— ’

‘ પણ શા માટે ? તેમણે આપને આપવાને માટે આ પત્ર મને આપ્યો છે. તે આપ વાંચ્યા. તેના ઉપરથી ખરી હકીકત શી છે એ આપની જાણમાં આવશે. ’ એમ કહીને દેવદત્ત પેલા મુડવાના ગજવામાંથી જે પત્ર કાઢી લીધો હતો અને અત્યાર-સુધી પોતાની પાસે સાચવી રાખ્યો હતો તે રાવબહાદુરને આપ્યો.

રાવબહાદુરે તે પત્ર લઈ, ગજવામાંથી ચરમા કાઢી નાકપર, ચાવીને વાંચવા માંડ્યો. વિનય—બનાવટી સ્વાંગ ધારણ કરેલો. વિનય—મોટરમાંથી બહાર રાજમાર્ગ તરફ જોવા લાગ્યો.

જ્યારે જ્યારે પત્રમાં વિનયને લગતી હકીકત આવતી ત્યારે ત્યારે હરસુખરાય પોતાના ચરમાના ખૂણામાંથી દેવદત્તના મુખ

તરફ બારિકાઈથી જોતો. એક વખત પત્ર વાંચવાથી તેને સંતોષ થયો નહિ. પુનઃ તે પત્ર વાંચવાની શરૂઆત કરી અને અંદરની હકીકતને સ્મરણમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ત્યારપછી તે વિચારચક્ત બની ગયો અને મનોગત બોલવા લાગ્યો :—

‘હું કદાચ કરતો હતો તે કરતાં પણ આ વિશેષ ભયંકર છે. આ મૂર્ખાં છોકરો પેલી નાચિકાના નાદે લાગ્યો જણાય છે ! પણ તેનો નરો તેના બાપના જેવો નથી. વરેન્દ્રે ગઈયા માયાપત્ની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું હતું ખરું, પરંતુ તે છોકરી સુંદર અને સત્વરીય હતી, ત્યારે આ છોકરો આવો કેમ છે ? એ માંસ સમજતું નથી. પણ ઉતાવળ કરવી કામની નહિ, હવેકે જે સ્થિતિ હું લાગ્યા છાઉં મું તે ઉતાવળથી બની શકે તેમ નથી. તે અહીં રહેશે અને શ્રીમંત તથા દુઃખગ્ન સમુદાયના પ્રશ્ન-ગમાં આવશે એટલે એ મીરા પ્રિયવદા જેવી કદાચ દુઃખમાં ઉત્પન્ન થઈશે છોકરીને પાતાની મેંજ જ ભૂલી જશે.’

તેણે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો અને પત્રને કાગળમાં પાછો નાંખી તેને કોટના અંદરના ગળવામાં મૂક્યો. અહીં તે દેવદત્તને ઉદ્દેશીને બોલ્યો : ‘વિનય ! આ પત્ર ઉપરથી થોડું જુઠાંસો થઈ જાય છે. તારા બાપે તારે માટે મનમાં કશું રાખ્યું હોય એમ લાગતું નથી; અને તે માટે તેને કશું દુઃખ થયું હોય એમ પણ લાગતું નથી, પરંતુ તું મારા નિવર્તના પુત્ર છે અને મારા આશ્રયે તેણે તને મૂક્યો છે. એટલે હરેક રીતે તારી સંભાળ લેવી તથા તને આગળ વધારવો એ જ મારી ફરજ છે.’

‘અમારી આર્થિક સ્થિતિ મૂળથી જ મારી ન હતી.’ દેવદત્તે કહ્યું : ‘મારા પિતા અંગ્રીજ જેવાં એકાદિન્ટન્ટ હતા એ આપ જાણતા જ હશે; અને મને પણ તેમણે તેમાં હાથલ કરાવ્યો હતો. અમે બન્ને જણા મળીને ચાલુ ખર્ચજોગા પૈસા મેળવતા હતા. ત્યાં

અમે ભાડાના મકાનમાં રહેતા હતા. એટલે તેમની પાછળ બહુ તો બે-ચાર કપડાં, બે-ચાર પેટીઓ દશ-બાર વારણ એટલો જ સામાન હશે. ’

‘ અહીં તારું શું થશે અને કેમ ચાલશે એ વિષે તેણે તને કશું કહ્યું નથી ? ’

‘ અરપટ રીતે અને ટુંકાણુમાં જણાવ્યું છે. તે અવારનવાર મહારાજના સંબંધમાં બોલતા હતા અને ગોંધશ્યામ અમારી બગીચાં એમ કહેતા હતા. પરંતુ મેં કદિ પણ લલિતપુર છોડ્યું જ નથી એટલે તેમની એ વાર્તામાં મને રસ ન પડે એ દેખીતું છે. ’

‘ તારી ભૂલ થાય છે. કેવળ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ લેવાથી કંઈ વળતું નથી. ખાનદાની સાચવવાને માટે બીજી પણ કેટલીક જવાબદારી સમજવી જોઈએ છે. આજે આપણા પ્રદેશમાં અનેક શ્રીમંત અને કુળવાન કુટુંબો જવાબદારી નહિ સમજવાથી નામશેષ બની ગયેલાં છે. વિનય ! તું પણ એક એવા જ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ્યો છે એ ભૂલતો નહિ. તારા બાપે એક હલકા કુળની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું એથી જ તેની આ દશા થઈ, પરગામ વેઠવું પડ્યું અને ત્યાં જ તેનો અંત આવી ગયો. ’

‘ શું ! એવું બન્યું હતું ? ’

આ પ્રશ્ન સાંભળીને હરસુખરાય ચમક્યો. તે મનોગત બોલ્યો :
‘ અને આ વાર્તાનું પણ જ્ઞાન નહિ હોય ? ’ ગદી તે ઉચ્ચ સ્વરે બોલ્યો :—

‘ વિનય ! તારી માતા ગરીબ હતી ખરી, તથાપિ અત્યંત સુંદર અને સત્વગુણી સ્ત્રી હતી, પણ તારા પિતાના કાકા મહારાજ મહેન્દ્રસેનને એ લગ્ન પસંદ પડ્યું નહિ. તેના મનમાં પિતાના જેવા જમીનદારની કન્યા સાથે વીરેન્દ્રનું લગ્ન થાય એવી ઇચ્છા હતી, પરંતુ વીરેન્દ્રના આગ્રહી સ્વભાવનું સુપારણામ ન આવ્યું,

કેમકે અહીં મહેન્દ્રસેન પણ ઘણા આગ્રહી હતા. તેમણે કહ્યું કે ‘ જે માફ માનતો નથી તેને હું મારા વારસ તરીકે સ્વીકારવાને તૈયાર નથી, વીરેન્દ્રની સો મારી પુત્રવધૂ નથી, અને હું તેનો કાકોજી નથી. ’ છેવટે વીરેન્દ્રને પણ પોતાના ઉદરનિર્વાહની ચિંતા થવા લાગી. એટલે તેણે પોતાની ગણેશઆમની જાગીર વેચી નાંખી. આજે તે એક વેપારીના કબજામાં છે. તે જાગીર છેલ્લાં બસે વર્ષથી તમારા વડિલોના કબજામાં હતી. મહેન્દ્રસેનના જાગીર તમારા કરતાં ઘણી મોટી છે. તે વલસાડની પાસે છે; પરંતુ આ ગણેશઆમની જાગીર જૂની અને ઐતિહાસિક હોવાથી તે વેચી નાંખ્યા માટે મહેન્દ્રને તારા પિતા પર ઘણું ગુસ્સો ચઢ્યો હતો. ’

‘ તે જાગીર વેચાઈ ગઈ એ માટે મને ઘણું જ દુઃખ થાય છે, પરંતુ મને પૂછતા હો તો મારી પાસે પચાસ રૂપીયાની મૂડી છે. ’

‘ એટલી મૂડીથી કાંઈ એ જાગીર પાછી આવવાની નથી. ’ રાવળહાદુરે સ્મિત કર્યું : ‘ વારૂ, એ બાબત આપણે પછી વાત કરીશું. પણ તેં સર દેવેન્દ્રસેનનું નામ સાંભળ્યું છે ? ’

‘ ના—ના, મારા બાપુજી કે મારી બા કોઈના મુખેથી તે નામ મારા સાંભળવામાં આવ્યું નથી. ’

‘ એ જરા અમત્કારિક તો ખરું. તે તારા બાપના ખાંભા કાકાનો દીકરો થાય. તારા પહેલાં મહારાજા મહેન્દ્રસેનની જાગીરનો એ વારસ છે. તેના પછી તારો વારો. ’

‘ પણ મહેન્દ્રસેનને તમે મહારાજા શા માટે કહો છો ? તે અરેખર કોઈ મોટા રાજ્યના મહારાજા છે ? ’ દેવદત્તે પ્રશ્ન કર્યો.

પોતાના કૌટુંબિક વિષયમાં વિનયનું આટલું બધું અજાણપણું જોઈને હરસુખરાય જરા વિસ્મય થયો. તે પોતાના સંશયની

નિવૃત્તિ કરવાના ઇરાદાથી બોલ્યો : ‘તું જાણતો તો હોઈશ કે અંગ્રેજ સરકાર કેઈન’ સેવાના કદરમાં તેને લૂખી પદવી આપે છે. આ ‘મહારાજ’ની પણ એવી પદવી છે, તે મહેન્દ્રસેનના પિતાને આપવામાં આવી હતી અને વંશપરંપરા ચાલુ રહે એવું કરાવવામાં આવ્યું હતું.’

‘એ લૂખી પદવીનો ઉપયોગ શો?’

‘ઉપયોગ એટલે બહુમાન, બીજું શું? કેટલાક તો એવી પદવી પ્રાપ્ત કરવાને માટે અધિકારીઓનાં ઘર ભરવા સારૂ પોતાની મીઠકત ગીરવી મૂકવામાં પણ પાછું વાળીને જોતા નથી. એ જવા દે, પણ તારું કુટુંબ આજ બસે વર્ષથી આ તરફના પ્રદેશોમાં અત્યંત સુપ્રસિદ્ધ છે. તેમાં અત્યારસુધીમાં જે પુરષો થઈ ગયા છે તેમાંથી પોતાનું કુટુંબિક અભિમાન જાળવી રાખ્યું છે. માત્ર તારા પિતાએ હલકા કુળની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાનો દોષ કર્યો છે, એવો દોષ સવિધ્યમાં ન થાય તે તારે જોવાનું છે.’

નીચેનાં પુસ્તકોની માત્ર જુજ નકલો બાકી છે

શયતાની સહક કાચની બોપરીયા ચાલીશ હુમરનો ચેક

૦-૫-૦

૦-૫-૦

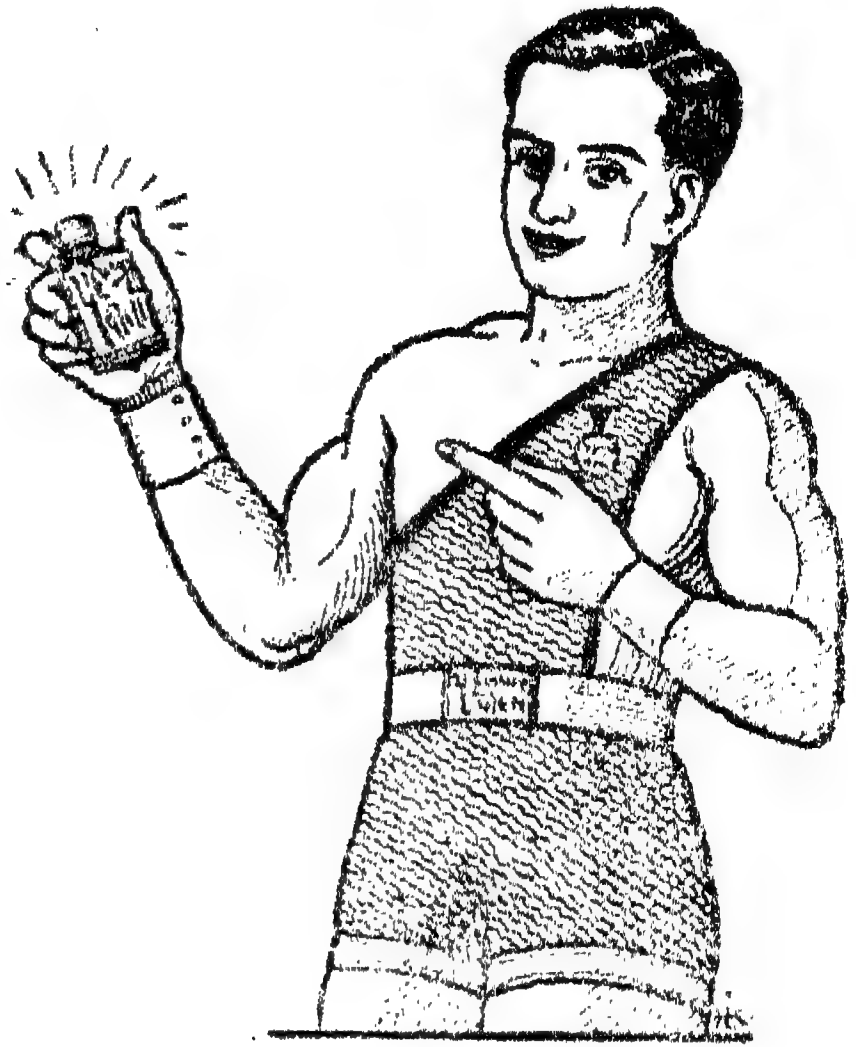
૦-૫-૦

દરેકનું પોસ્ટેજ માત્ર

આજે જ મંગાવી લ્યો. નહિં તો નિરાશ થશો.

‘બહુરૂપી’ કાર્યાલય : રાણપુર કાઠિયાવાડ

નવયુવાની
શક્તિ, સ્પુર્તી,
અને જીવનતાલવને
વધારવા પહેલવાન
પીલ્સ લેવી શરૂ
કરો કારણ કે

પહેલવાન પીલ્સ

ચોનું, કસ્તૂરી, મેતી, અંબર, ચાદી, ગરમી,
મહાનમ ત, વામન લાલ, વામન સફેદ, શીંગડા,
વગેરે ઉત્તમ ઔષધોની મેળ ભૂંથી બને છે.

એટલે જ

એ ખોટી ઉલ્લેખના નહિ કરતાં વસાયેલાં, મંદ પોલાં, અવ-
યવોને મજબૂત કરી નવું જીવન આપે છે. તે ખાંડેલા ખાતરમાંથી
બહારી નવું લોહી બનાવી, ધાતુસ્થાનને સારી રીતે કામ કરતું
બનાવે છે. એથી ગંધેલી-ગુમાવેલી શક્તિ નવું જીવન મેળવે છે.
ચહેરો ચમકવા લાગે છે. કાંઈ પણ માંદગી પછડતી ન બાક,
અતી સ્ત્રીસંગ કે કુરોવોના કાળે અવેલી કમતાકાળો નાશ કરી
પહેલવાન પીલ્સ બહુ સંગીન રીતે કામગીરી કામદો પેદા કરે છે.
કોમલ બા. ૧ રા. ૫-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સૌ રાજૂ શર્મા સી : રાણપુર (કાલિયાવાડ)

પ્રકરણ ૧૦મું

મહેન્દ્રસેનનો પત્ર

એ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં તે પોતાના સ્નેહીના ચીરંજીવી તરફ વચ્ચે વચ્ચે દ્રષ્ટિપાત કરતો હતો. પુનઃ તેના મગજમાં વિચારની લહેર આવીઃ વૃદ્ધ મનુષ્યો બહુ ચોક્કસ હોય છે. તેને લાગ્યું કે પોતે જેવી આશા આ તરણ પાસેથી રાખે છે તે સફળ થવાનું કશું ચિહ્ન દેખતું નથી કારણ કે આ યુવકને આવું ઉચ્ચ કુળ પ્રાપ્ત થયું છે, તેની જાણે કરી પણ પરવા ન હોય એવું તેના વર્તન અને શબ્દો ઉપરથી જણાય છે. વળી તેના બાપના મૃત્યુના સમયના સાંભળવા છતાં તેણે આકંઠ કયું નહિ કિંવા તે અશ્રુ પણ વધારે પાડ્યાં નહિ આ છોકરો હજી ઉમીને ઉભો થાય છે, છતાં તેનો ચહેરો જગતના સર્વ સુખદુઃખનો અનુભવ પામેલા પ્રૌઢ મનુષ્યના જેવો છે. હું તો આ યુ કને બાવીશ-ચોવીશ વર્ષનો અઢીઠ સમજતો હતો પણ તેને બહલે તેણે તો દુનિયાદારીનો પુષ્કળ અનુભવ મેળવ્યો લાગે છે !

એ વિચારોએ રાવબહાદુરના મસ્તકમાં રમખાણ મચાવી મૂક્યું, એટલું જ નહિ પરંતુ આ છોકરાની સાથે જે પ્રકારનું વર્તન રાખવાનું તેણે ઠરાવ્યું હતું તેમાં પણ ફેરફાર કરવાની તેને જરૂર લાગી. તે ગાડીમાં નેત્રો અર્ધાં ખીટીને વિચારચક્તિ સ્થિતિમાં બેસી રહ્યો. તેને એટલું તો લાગતું હતું કે ગમે તેમ હોવાં છતાં પોતે મિત્રકાર્ય પૂર્ણ કરવાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. તેનો ઈરાદો કોઈ પણ રીતે મહારાજા મહેન્દ્ર-સેનના ગુસ્સાને દૂર કરી મિત્રપુત્રને તેના પ્રેમનો ભોક્તા બનાવવાનો હતો.

તે એ સ્થિતિમાં બેઠો હતો ત્યારે દેવદત્ત હવે ખૂબ મનથી ચોતરફ જોવા લાગ્યો. રાવબહાદુરની સાથે વાત કરવામાં તેને ઘણો જ શ્રમ કરવો પડતો હતો. કેમકે સહેજ પણ ભૂલથાપ થતાં પોતાનું પોગળ ફૂટી જવાની ભીતિ હતી. તેનો વિચાર ગમે તેમ કરીને રાવબહાદુરની પ્રીતિ સંપાદન કરાવવો હતો, કાનણ કે તેમ કયાં સિવાય પોતાનો હેતુ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ ન હતું. એટલે તે મનમાં ને મનમાં એ વિષેની ગોઠવણ કર્યા કરતો હતો.

ગાડી રાવબહાદુરને બંગલે આવી પહોંચી. બંગલાનો ઠાક જોઈને દેવદત્ત આનંદમગ્ન બન્યો. નાકરોએ તેને વિનયપૂર્વક નમન કર્યું. પોતે વિનયનો સ્વાંગ ધારણ કરવામાં અત્યારસુધી તો કશી પણ ભૂલ કરી નથી એમ તેને લાગ્યું.

બીજે દિવસે રાવબહાદુરે પોતાનો ઇરાદો દેવદત્ત ઉદ્દેશ વિનયને જણાવ્યો. દેવદત્તે તેને સંમતિ આપી. રાવબહાદુરનો એવો વિચાર હતો કે વિનયને નામ માત્ર કોઈ ધંધામાં લગાડીને સ્વતંત્રપણે વર્તે ! દેવો. રાવબહાદુરે જાતમહેનતથી પૈસો ગ્રાસ કર્યો હતો, પરંતુ તેમની માનિ તા એવી હતી કે શ્રીમંતના છોકરાઓ જો પરિશ્રમ કરે તો તેમની પ્રતિષ્ઠામાં ઉણપ આવે ! એટલે વિનયને નામ માત્ર ધંધો આપવાનું તેમણે ઠરાવ્યું હતું. તેમનો એવો હેતુ હતો કે આ છોકરાને પુષ્કળ પૈસા ખર્ચાને મળશે એટલે તેનો એને વિશેષ મોહ થશે અને એ મોહમાં પેલી મીસ પ્રિયંવદાનું તેને વિસ્મરણ થશે. એ હેતુથી રાવબહાદુરે તેને પોતાની બેંકમાં રાખવાનું ઠરાવ્યું. તેની પેઢીપર કામ શિખવાને માટે મોટા એજ્યુએટો ઉમેદવારી કરતા હતા અને મહારાજા મહેન્દ્રસેનને તેની પેઢીને માટે સરૂં માન હતું. એટલે આ પેઢીમાં વિનયને રાખવાથી તેને માટે મહેન્દ્રસેનનો સારો મત બંધાશે એવી રાવબહાદુરની ધારણા હતી. તેમણે વિનયને માટે માસિક પાંચસો રૂપીઆનો પગાર ઠરાવ્યો હતો.

આ વ્યવસ્થાથી દેવદત્ત તો ખુશ ખુશ બની ગયો. રાવબહાદુરે પોતાને આવો મોટો આશ્રય આપ્યો તે માટે અત્યંત મધુર વચનો વડે તેમનો આભાર માન્યો અને તે બાહ્યાત્કારી આભાર-પ્રદર્શનને ખરું માની રાવબહાદુર પણ પોતે આ છોકરાના મનને કબજે કરી શક્યો છે એમ માનવા લાગ્યો. સ્વાંગધારી વિનય બોલ્યો: ‘મુરખીશ્રી! આપના જેટલા દયાળુ સજ્જન મેં કવચિત જ જોયા હશે. મારા બાપુજીએ મને મુંબઈ આદ્યા જવાની આજ્ઞા કરેલી તે વખતે અહીં મને આવું સુખ પ્રાપ્ત થશે એવી મારી કલ્પના પણ ન હતી.’

‘એમાં મેં કશું વિશેષ કશું નથી.’ રાવબહાદુરે પણ વિવેક વાપર્યો: ‘તું અહીં દશ-પંદર દિવસ રહીશ એટલે મારા કથનની સચ્ચાઈ તને ભાસશે. અત્યારે તારા ખંડમાં જ. અગ્રકારે મારે તને તારા પિતાશ્રી તથા માતૃશ્રીના સંબંધમાં કેટલાક પ્રશ્નો કરવાના છે.’

બનાવટી વિનયને આ સૂચક શબ્દો ઉપયોગી થઈ પડ્યા. જો હરસુખરાય આવી રીતે બોલવાનું રાખે તો તેના પ્રશ્નનો શો ઉત્તર આપવો તેનો વિચાર કરી રાખવાનો તેને સમય મળે. પરંતુ તેવો ઉત્તર આપવાનો પ્રસંગ આવ્યો જ નહિ; કારણ કે હરસુખરાય પોતાના વ્યવસાયમાં ગરક થવાથી એ વાતને બિલકુલ વિસરી ગયા.

એક અઠવાડિયા બાદ મહારાજા મહેન્દ્રસેન તરફથી હરસુખરાય ઉપર એક પત્ર આવ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે હકીકત હતી :—

‘છેવટે એ મૂખાનું બચ્યું—તમારે ત્યાં આવ્યું ખરું! તમારો પત્ર એકઠાએ આવવાથી મને આશ્ચર્ય થયું. વીરેન્દ્રનું અવસાન થવાના સમાચાર વાંચી મને પણ ખેદ થયો. તેના અપરાધને માટે મેં તેને ક્ષમા કરી છે, પરંતુ એ છોકરીના છોકરાને મારી

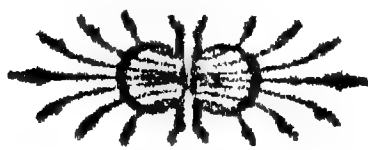
પાસે લાવીને રાખવો કે કેમ એ વિષયમાં મારું મન સાશંક છે. તથાપિ તેના તરફ દુર્લક્ષ કરી શકાય તેમ નથી, માટે હાલ તુરત તો તેને માટે તમે જે વિચાર રાખ્યો છે તે સારો છે. પરંતુ તેમાં તમારી પેઢીને તુકસાન ન પહોંચવું જોઈએ, માટે તેને તમે જે કાંઈ આપો તે મારી જે રકમ તમારે ત્યાં જમા છે તેમાંથી આપજો. માત્ર તે જે કામ કરે તેની યોગ્યતા મુજબ તેને આપજો. તમે ઠરાવ્યો છે તે દરમાયો વધારે ગણાય. છતાં પણ જો તમારી ઇચ્છા જ હોય તો તે માટે મારો કશો વાંધો નથી. હમણાં તેને મળવાની મારી ઇચ્છા નથી. અમુક સમય પછી તે ઠેકાણે આવ્યો છે એવું મને લગશે એટલે હું તેની મુલાકાત લઈશ. તે દરમિયાન તમે તેની સંભાળ રાખશો એવી આશા છે. અમારા કુળ તથા પ્રતિષ્ઠાને શોભે તેવું તેને શિક્ષણ આપો. તેમાં કશી ભૂલ ન થાય એ લક્ષમાં રાખજો.’

આ પત્ર વાંચીને રાવજહાદુર મનમાં તે મનમાં હસ્યા અને બોલ્યા : ‘બુદ્ધો ઠેકાણે આવ્યો ખરો ! થોડા વખતમાં તો તે આ છોકરાને પોતાને ત્યાં લાવવાના આશ્રહ કરશે. એક વાર તે વિનયને આશ્રય આપશે એટલે તેની તમામ ચિંતા તેના શિરપર આવશે. માત્ર આ છોકરાના મનમાંથી પેલી ત્રિયંબકા નિકળી જાય એટલે થયું.’ પરંતુ

‘મન જાણે કે મેં કર્યું’, કરનારો છે કોઈ;

આદ્યાં અધવય રહે ને હરિ કરે સો હોઈ.’

એ કહેવતને રાવજહાદુર પોતાની વિચારતંદ્રામાં વિસરી ગયા.

પ્રકરણ ૧૧મું

પુનઃ લલિતપુરમાં

‘ એમ રવિંદ ! મને ખરું કંઈ, હું આજસુધી કદિ પણ તારા વિચારની આડો આવ્યો છું ? ’ એક હાથમાં ચહાનો કપ રાખી બીજા હાથે રકામીમાંથી ચાહ પીતાં શંકરપ્રસાદ બોલ્યો : ‘ એટલું જ નહિ પણ આવા કાર્યમાં તો બ્યારે બ્યારે તેં કોઈ વિચાર દર્શાવ્યો હશે ત્યારે ત્યારે મેં તેમાં સંમતિ આપી જ છે. પરંતુ આજની તારી કલ્પના મને વિલક્ષણ લાગે છે. ’

‘ મામા ! ’ ડોક્ટર અરવિંદે કહ્યું : ‘ મારી આ યોજનામાં જે કયો ખર્ચ થશે તે મારે જ ભોગવવો એવો મેં નિશ્ચય કર્યો છે; કારણ કે મારા આ વૈવશ્રીય પ્રયોગને મારે હું બીજાને બોલડું થવા નથી ઇચ્છતો. ’

‘ હિ ! હિ ! ગાંડા અરવિંદ ! ’ શું હું તને ખર્ચથી હરીને આ પ્રયોગ હાથમાં નહિ લેવાનું કહું છું ? અરે, જોઈએ તો આ પ્રયોગમાં હજાર—એ હજાર ખર્ચ કર ને ! એ મારે મારો વિરોધ નથી. પરંતુ આપણા આ સોના જેવા શાંત ઘરને રોગીની અરે ગાંડાની—હોસ્પિટલ બનાવવાનું તું ધારે એ મને કેવું લાગે ? ’

‘ આપની એ વાત સાચી છે. પણ એમ ક્યાં સિવાય આવે તેમ નથી. મેં ટુંકામાં આપને સર્વ પરિસ્થિતિ સમજાવી છે. તે રોગી હવે સક્ષિતમાન બની ગયો છે, એટલે તેને સ્ટેટ હોસ્પિટલના અધિકારી આજની રાત્રિ કરતાં વધુ વખત રાખી શકે તેમ નથી. એ ગૃહસ્થ ખાનદાન કુટુંબમાં જન્મ્યો હોય તેમ લાગે છે. તેના ચહેરાની સૌમ્યતા ઉપરથી તેને સાફ શિક્ષણ મળેલું હોય એવું અનુમાન થઈ શકે છે. પરંતુ અત્યારે તેનું મગજ બિલકુલ નકામું બની ગયું છે. તેને પોતાના આગલા

જીવનની કશી પણ વાતની માહિતી નથી, એટલું જ નહિ પણ તે પોતાની માતૃભાષાને પણ વિસરી ગયો છે, તથાપિ જો તેને વ્યવસ્થિત રીતે પુનઃ શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તે અગાઉના જેવો સુશિક્ષિત બની જાય, અને બનવા જોગ છે કે ભવિષ્યમાં કદાચિત તેની પૂર્વસ્મૃતિ જાગૃત પણ થાય ! ડોક્ટર શશિકાન્તાનું નામ તેણે એક વાર સાંભળ્યું તે પછી ભૂલ્યો નથી. તેના અને બીજા કેસ વચ્ચે એટલો ફરક છે કે આના મજબૂતાનુને જોરથી ધક્કો લાગવા છતાં તેના મગજની ગ્રાહક-શક્તિ કિંવા ઇન્દ્રિયોની નૈસર્ગિક શક્તિ કંઈ હુમ થઈ નથી. જ્યાં મગજનું કામ નથી પડતું ત્યાં તેની બીજી ઇન્દ્રિયો ખરાબર કામ કરે છે. તે પોતાના પગે ચાલે છે, હાથે કામ કરે છે અને આપણું બોલવું સાંભળવાને માટે આતુરતા દર્શાવે છે. એટલે જો આની આ રીતે બીજી વ્યવસ્થા ન થાય તો હોસ્પિટલના અધિકારીઓ તેને દિવાનાશાળામાં મોકલી આપવાના અને ત્યાં તેના ઉપર સારી દેખરેખ રહેવાની નહિ. શશિકાન્તાની એવી સલાહ છે કે જો તેની સારી સંભાળ લેવામાં આવે તો તેના સ્થાંભિત બનેલા મગજનો ભોગ પુનઃ કામ કરવા લાગશે. આજસુખીમાં દવાખાનામાં આવેલા તમામ કેસોમાં આ રોગી તરફ મારું વિશેષ લક્ષ લાગ્યું છે, અને મેં જે વિષયનો અભ્યાસ શરૂ કરેલ છે, તે વિષયમાં આગળ વધવાને માટે આ રોગીને પ્રયોગ દાખલ મારી સમીપ રાખવાથી મારા જ્ઞાનમાં વધારો થાય તેમ છે.

‘તમે કેવળ આ દૃષ્ટિએ વિચાર કરો એમ પણ હું કહેતો નથી. મારી ચોક્કસ ખાતરી છે કે આ મનુષ્યનો જન્મ કોઈ પણ ઉચ્ચ કુળમાં થયેલો હોવો જોઈએ. તે દેખાય છે પણ તેવો, તેમજ તેની દિનચર્યા પણ તેવી જ છે. એટલે આ રોગી ઉપર પ્રયોગ કરવાથી હું તેને લાભ કરી શકીશ એમ લાગ્યા પછી જો

તેને છોડી દઉં તો હું મારા કર્તવ્યથી ચુક્યો ગણાઉં. આ માણસને કોઈ પોતાના પુત્રવત શિક્ષણ આપે એવી પણ વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે. એથી તેની વિચાર કરવાની શક્તિ જાગૃત થશે. બીજો રસ્તો એ છે કે જે પ્રમાણે તેની સ્મરણશક્તિને ધક્કો લાગવાથી તે નાબુદ થઈ છે, તે જ પ્રમાણે તેને ધક્કો આપીને જાગૃત કરવી જોઈએ. આ ધક્કો બૌદ્ધિક, શારીરિક કે નૈતિક આવે તો પાછળથી ઠરાવીશું. મારી પાકી ખાત્રી છે કે મજબૂત તું માંહેનો એકાદો તંતુ ઉપર ચડી ગયો હશે અને તેથી આ પ્રકાર બન્યો હશે.

‘હવે આપની દૃષ્ટિએ તેનો વિચાર કરીએ. આપ મને આપના પુત્ર સમાન માનો છો. એમ સમજો કે આવતી કાલે મને જ આવો અકસ્માત થયો, અને મને હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યો. શરીર ઉપર મને ઓળખવા જેવી એકે વસ્તુ ન હોય અને સંયોગ એવો હોય કે ઘરમાં મારી ગેરહાજરી આપને ખાસ ચિન્તા ઉપજાવે તેવી ન હોય. તેમ જ મને ઓળખનારો કોઈ માણસ ત્યાં આવ્યો ન હોય. વારૂ, મને થયેલો જખમ રૂઝાઈ જાય, પરંતુ હું મારી સ્મૃતિ ગુમાવું તો આપને કેવું લાગે ? જે મનુષ્ય મારી સંભાળ લઈને મારી સૂચક થયેલી સ્મૃતિ પાછી લાવવાની ખટપટ અંતઃકરણપૂર્વક કરે તેને માટે આપના મનમાં કેવી ભાવના ઉત્પન્ન થાય ? અને અગાઉના જેવો જ સશક્ત અને સ્મરણસંપન્ન અરવિંદ આપને તે મનુષ્ય પાસેથી પ્રાપ્ત થાય તો આપ તેને પાંચવાદ આપો કે નહિ ?

‘એમ શા માટે ? આપણી સુવર્ણકુમારી જ લ્યો ને ! એમ સમજો કે દામનો જોરથી ધક્કો લાગવાને લીધે તે બેશુદ્ધ થઈ ગઈ. તેવી જ સ્થિતિમાં તેને દવાખાનામાં લઈ જવામાં આવે અને તે ઘેર આવી કે નહિ તેની દરકાર ન કરવા જેવી

ઘરની પરિસ્થિતિ હોય. તેને પણ આ જ પ્રકારની સર્વ સ્થિતિમાંથી પસાર થવું પડે અને અમુક સમય પછી તેની સુશ્રુષા કરીને પુનઃ તેને પૂર્વ સ્થિતિપર લાવનારો એકાદ પ્રામાણિક અને ઉદાર મનુષ્ય આપને મળે તો તેને માટે આપ શો મત બાંધો ?

‘ આ સર્વ ઉપરથી એટલું તો આપના લક્ષમાં આવ્યું હશે કે આ કેસને માટે હું વિશેષ રસ લઉં છું. આ મનુષ્ય ખરેખર સજ્જન છે. આ લલિતપુરમાં જ એ બાપડાની સુસ્વરૂપ અને સત્વગુણી પત્ની હશે, તેનાયર પ્રેમ કરનારાં માબાપ હશે, તેઓ તેની ગેરફાજરીથી અત્યંત દુઃખી થતાં હશે. એવી સ્થિતિમાં જો હું આ માણસને પૂર્વના જેવો બતાવી તેનાં કુટુંબીઓને સુખત કરું તો તેમને કેટલો આનંદ થાય ? ’

શંકરપ્રસાદના નેત્રે એ અરવિંદના સહૃદય પાંડિત્યની પ્રશસા કરી અને તેના મસ્તકે મૌન સંમતિ આપી. તે જ વખતે તેની પત્ની તથા સુવર્ણકુમારી ત્યાં આવ્યાં. સુવર્ણકુમારી શંકરપ્રસાદની પત્નીની ખંડની દીકરી છે. તેનાં માતાપિતા ગુજરી જવાથી તે અત્યારે પોતાની માશી પાસે રહે છે. શંકરપ્રસાદની પત્ની ઇન્દુમતીએ કહ્યું : ‘ મામા ભાણેજ શી ચર્ચા કરી રહ્યા છો ? અમને જરાક સમજાવો તો ખરા ! ’

‘ હા, માસાજી ! ’ સુવર્ણકુમારી બોલી : ‘ અમને પણ તે હકીકત જણુ વળી જોઈએ. ’

સુવર્ણકુમારીએ હમણાં જ તારૂણ્યમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. તે અઢાર વર્ષની હતી. તેનું સૌંદર્ય અપ્રતિમ હતું.

શંકરપ્રસાદે કહ્યું : ‘ અરવિંદવાળા દવાખાનામાં પેલો રોગી એ અકવડીયા થયા આવ્યો જ ને, તેના વિષે અમે વાત કરીએ છીએ. ’

‘હાં. એ વિષે તો અરવિંદરાયે અમને બધું જણાવ્યું છે.’
સુવર્ણકુમારીએ કહ્યું.

‘હા, અને તે રોગીને માટે તું ઘણી જ ચિંતા કરતી હતી
એ પણ મારા લક્ષમાં છે. તેની સુશ્રુષા કરવાનું તારા હાથમાં
આવે તો તું કરીશ ને?’

‘આજસુધી તેં કરેલી સેવાની તને જાણસ નથી મળી,
પણ આ કાર્યમાં તો મામા તરફથી સારી જાણસ પણ મળશે.
અને-અને-પણ હમણાં જ હું બધું કહેવા ઇચ્છતો નથી.’
અરવિંદ બોલ્યો.

સુવર્ણકુમારીના અંદરોપર ગુલાલ ચમકવા લાગ્યો. સુવર્ણકુમારી
અને અરવિંદનો એક બીજા ઉપર પ્રેમોદ્ભવ થયાનું ઇન્દુમતિના
લક્ષમાં આવી ગયું હતું. પરંતુ તે હકીકત પોતાના પતિદેવને
જણાવવાની તેને તક મળી ન હતી. તે તક આજે મળેલી જોઈને
તે બોલી : ‘બૂઝો, લૂચ્યાં કેવાં ગાલમાં ને ગાલમાં હસે છે !
જે પ્રભુકૃપાથી મારી ધારણા બર આવે તો જોડું હીપી રહે તેવું છે.’

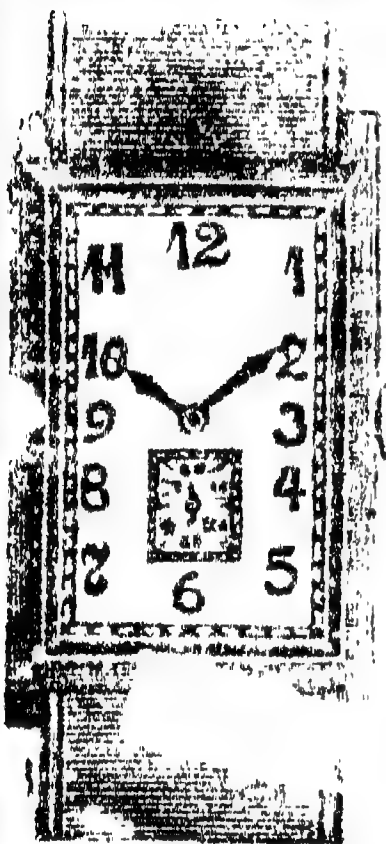
‘તો આપણી એ વિષયમાં ક્યાં ના છે ? તું કહેતી હોય
તો આજે ને આજે જ ગોરને બોલાવીને મુહૂર્ત જોવરાવું.’
શંકરપ્રસાદે પણ સંમતિ આપી.

સુવર્ણકુમારી પોતાના લગ્ન વિષયમાં શરૂ થયેલા સંવાદથી
શરમાઈને નીચું જોઈ રહી. થોડી વારે તે બોલી : ‘મારીબા ! તમે
તો વિષયાંતર કરી દીધો. અરવિંદરાય જે કહેવા માગતા હતા
તે અપૂર્ણ જ રહ્યું.’

‘એમાં મોટું કહેવાનું શું છે ?’ શંકરપ્રસાદે કહ્યું : ‘પેલા
રોગીને અરવિંદ આપણે ઘેર લાવવા ઇચ્છે છે અને તેની નર્સ
તરીકે તારે કામ કરવાનું છે. બોલ, તું એ કામ કરીશ ને?’

‘શા માટે નહિ કરું? એવું કાર્ય કરવું મને બહુ જ ગમે છે, અને તેમાં પણ જે કાર્યનો અર્થવંદરાય સ્વીકાર કરે તેના તરફ સહાનુભૂતિ દર્શાવવી તે હું મારું કર્તવ્ય સમજું છું.’

શંકરપ્રસાદ તેની પત્નીને ઉદ્દેશીને બોલ્યો : ‘સુવર્ણકુમારીએ કહ્યું તે સાંભળ્યું ને? હવે ગોરને બોલાવીને મુદૂત જોવરાવવામાં ઢીલ કરવાની જરૂર નથી.’ એ સાંભળીને સર્વ હસી પડ્યાં.

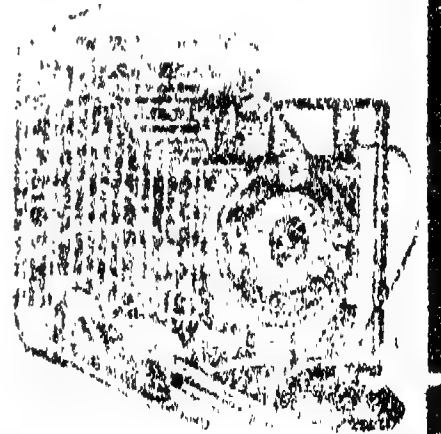

લી વ ર રી સ્ટ વો ચ

અદ્ભુત ગાળ લીવર કાંડા-ઘડિયાળ, રીઝાઈન, કટ અને દેખાવે અપ્રતીમ, ટકાઉપાતું, પાંચકામ અને ચાકસાઈ એ એની વિશેષતા છે, પાંચ વર્ષની ગેરન્ટી પદ્ધતિ સાથે, પ્રીમિયમ રૂ. ૨-૧૫-૦ નં. ૧ ની રૂ. ૪-૮-૦ રેડીયમ રૂ. ૫: રાઈડ ગોલ્ડ નં. ૨ રૂ. ૮-૮-૦ નં. ૧ રૂ. ૫-૮-૦ સ્કવેર રૂ. ૭-૮-૦ પોસ્ટેજ આડ આના. એમી. વેળાએ પણ ઘડિયાળ ખરીદનારને પોસ્ટેજ માફ.

બો ક સ ફો દ્રીંગ કેમેરા

કામ પણ શીખાઉ આ કેમેરાથી કાંડે સામજનો ફોટો એક જ મીનિટમાં લઈ શકે છે. બીનધા-ધાદારી સહેલાઈથી દરરોજ રૂ. ૫ ખેંચ કરી શકે છે. સઘળી જરૂરીયાતો જેવી કે લેટ, કાગળ, કેવલેપીંગ રસાયણો વગેરે મફત મળે છે. કી નં ૨ રૂ. ૨-૧૨-૦ નં. ૧ રૂ. ૩-૧૨-૦ ફોદ્રીંગ કેમેરા રૂ. ૪) પોસ્ટેજ અને પેકીંગ અલગ. નશનેલ ટ્રીંગ કું. પી. એ. બીડન સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

પ્રકરણ ૧૨મું

અજ્ઞાન રોગી

તે જ વખતે અરવિંદ હોસ્પિટલમાં ગયો. તે સમયે શશિકાન્ત એક બીજા રોગીની તપાસ કરતો હતો. તેને ઉદ્દેશીને અરવિંદે કહ્યું : ‘ હું પેલા રોગીને લેવાને માટે આવ્યો છું. ’

‘ તમે તેને લઈ જઈને શું કરશો ? ’

‘ શું કરીશ એટલે ? ઘેર લઈ જઈશ. ’

‘ ઘેર અર્થાત્ તમારા મામાને ત્યાં ? ’

‘ એમાં તમને આશ્ચર્ય કેમ થાય છે ? મારા મામાને તમામ હકીકત મેં ખુલાસાવાર સમજાવી છે અને આ રોગીની સ્મૃતિને જો પુનઃ જીવંત કરી શકાય તેમ હોય તો— ’

‘ એ વાત બરાબર છે. પરંતુ એક ખાનગી માલિકીનું બંગલાને હોસ્પિટલ બનાવવાનો તમારો વિચાર છે ? ’ એમ કહીને શશિકાન્તે સ્મિત કર્યું.

‘ હા, વિચાર તો એવો છે. પરંતુ શશિકાન્તભાઈ ! મારા જેવો વિચાર ધરાવનાર દરેકને આવા બંગલાવાળાં મામા-મામી મળતાં નથી. અરે, જો હું મારા મામાને એમ કહું કે તમે બીજા મકાનમાં રહો અને અહીં મને નવું દવાખાનું ખોલવા દો, તો તેમ કરવામાં પણ તેઓ ના પાડે નહિ. ’

તેઓ આ પ્રમાણે સંભાષણ કરતા હતા તે વખતે પેલો અજ્ઞાન રોગી પોતાના બિછાનાપર ઉઠીને બેઠો હતો. તેનો ચહેરો શાત અને નેત્રો તેજસ્વી હતાં. તે નેત્રો ચોતરફ ફેરવતો હતો, એથી સમજી શકાતું હતું કે તે કોઈ વસ્તુને ઓળખી શકતો ન હતાં. બિલકુલ ઓળખતો ન હતો એમ પણ ન કહેવાય, કેમકે શશિ-

કાન્ત અને અરવિંદને જોતાં, પોતાના બાપ કે માને જોવાથી ન્હાના બાળકના ચહેરાપર જેવી આનંદથી સુરખી તરવરી રહે તેવો આનંદ તેના ચહેરાપર પ્રસરી રહેલો દેખાતો હતો. તેને કોઈ પણ બાબત શિખવવામાં આવતી તો તે તુરત શીખી જતો હતો. માત્ર જે દિવસે તે શુદ્ધિમાં આવ્યો તે દિવસથી તેના નવીન આયુષ્યની શરૂઆત થઈ હતી. તેની પૂર્વેનું તેનું સર્વ જીવન, સર્વ સ્મરણ, સર્વ સંબંધ તેના સ્મૃતિપટ ઉપરથી બિલકુલ અદૃશ્ય થઈ ગયાં હતાં.

શશિકાન્તે અરવિંદને કહ્યું : ‘તમે આ કેસ હાથમાં લ્યો છો ખરા, પણ મને તો એ કાર્ય અત્યંત વિકટ લાગે છે. તમે કોઈ આ મનુષ્યને કાયમને માટે ઘરમાં રાખવાના નહિ. તેને બહાર પણ લઈ જવાના. તે વખતે ગાડીના પંડાનો ધરધરાટ, મોટરોનો સમસમાટ અને લોકોની ગીર્દી જોવાથી કદાચ તેની સ્મૃતિ ઠેકાણે આવવાની હોય તો આવે.’

‘તેની સ્મૃતિ જાગૃત થઈ છે.’ અરવિંદે કહ્યું : ‘તે મારા અને તમારા જેટલો જ કુશળ બુદ્ધિનો દેખાય છે. પરંતુ તેને કુ-બ-ગ-ધ થી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. બુદ્ધિ એ શિક્ષણ નહિ પણ શિખવાનું સાધન છે. તેની પાસે પણ બુદ્ધિ છે અને વળી તેનું મગજ તદ્દન જડ બની ગયું નથી એ આપના લક્ષમાં આવ્યું નથી લાગતું. જાઓ, આપણે ફોટોગ્રાફરના સામાનની થોડી કલ્પના કરીએ. તેની પાસે કેમેરા, પ્લેટમ વગેરે સર્વ સાધનો તૈયાર હોય, તેમ જ તેની પાસે આગલી ફોટો લીધેલી પ્લેટો પણ હોય. જો ફરીથી તે ફોટોની નકલ લેવી હોય તો આ નેગેટિવ કામ લાગે છે. તેની ઉપર દશ-વીસ વર્ષ પહેલાં લીધેલો ફોટો પુનઃ નવા જેવો બનાવી શકાય છે. પરંતુ એમ માનો કે કોઈ અકસ્માત થવાથી એ તમામ નેગેટિવ-પ્લેટો તુટી જાય તો શું થાય ? તેની પાસે નવું કામ કરવાને માટે તમામ

સાધન સારાં અને તૈયાર હોય, તથાપિ આ નેગેટિવ ખરાબ થઈ તે પાછી આવવાની નહિ. હવે હું જે મહું છું તે તમારા સક્ષમાં આવ્યું ? ’

‘ તમે જે કહેવા માગો છો તે હું સ્પષ્ટપણે સમજી શકું છું. પરંતુ તમારા વિચાર સાથે મારો વિચાર મળતો થતો નથી. તમે જે દૃષ્ટાંત આપ્યો તેનો જ આધાર લઈને એમ પણ કહી શકાય કે અકસ્માતથી પુટી ગયેલી પ્લેટો પછી કશા પણ કામમાં આવી શકવાની નહિ. એક વખત બગડી તે કાચમને માટે રહ થઈ સમજવી. ’

‘ એ વાત ખરાબર છે, પણ જે મનુષ્યનો ફોટો આ જૂની પ્લેટ પર લેવામાં આવ્યો હોય તે મનુષ્ય જો જીવંત હોય તો તેનો પુનઃ ફોટો લેવા માટેનાં સર્વ સાધનો તો તે ફોટોગ્રાફરની પાસે તૈયાર છે ને ! મને એમ લાગે છે કે તેની પૂર્વસ્મૃતિ અને અત્યારના જીવન વચ્ચેનો એક તંતુ તુટેલા જેવો દેખાય છે તે હું મોઢું પણ ઉપાયે વ્યવસ્થિત કરી શકીશ. ’

આ બાદવિવાદ આટલેથી જ અનિશ્ચિત સ્વરૂપમાં બંધ થયો. આ અજ્ઞાન રોગીને ઓળખવાને માટે બીજું કશું સાધન ન હતું અને પોલીસને તેનાં સગાંબંધાલાંનો પણ પત્તો લાગ્યો ન હતો.

શશિકાન્તે વિષય બદલાવ્યો : ‘ અર્સવદ ! આ મનુષ્ય ધીમે ધીમે હુશિયાર થતો જશે. તે વખતે તેને એકાદું નામ પણ આપવું પડશે. ’

‘ હાસ્તો, તેને નામ પણ આપીશું અને તે મારા કાઠાનો દીકરો છે એમ તેને તથા જગતને સમજાવીશું. ’ અર્સવદે જણાવ્યું : ‘ પણ મારે આપને એક બીજી વિનંતિ કરવાની છે. રોગી છિપર દેખરેખ રાખવા માટે એક મદદનીશની જરૂર છે. તે મદદનીશ વૈદકીય વિષયનો અનુભવી હોવા સાથે મુશિક્ષિત અને માયાળુ સ્વભાવનો પણ હોવો જોઈએ. તે માટે આપણા ધીરજ-

લાલ મને પસંદ પડ્યો છે. તેને છ માસની ફરતો રજા અપાવો. હું બહીં કરતાં પગારમાં માસિક દશ રૂપીઆ તેને વધારે આપીશ. તેણે આ રોગી ઉપર દેખરેખ રાખવી પડશે, તેને શિક્ષણ આપવું પડશે. ’

‘ વાહ, ઘણી ખુશીયી તેને લઈ જાએ, હું તેને રજા આપીશ ’ બન્ને જણા રોગી પાસે ગયા. ‘ કાં ! બોળાઓ છો ? ’ અરવિંદે તેને પ્રશ્ન કર્યો. રોગી તેની સામે આતુર નેત્રોથી જોઈ રહ્યો.

‘ જોયું ! શબ્દો સાંભળવાને માટે તે કેટલો ઉત્સુક છે ? હું જોતું છું તે એ થોડું ઘણું સમજે છે ખરો. જુઓ ભાઈ ! મારી સાથે ચાલો. ’ આ ટવટવું વાક્ય તે રોગીને ઉદ્દેશીને પુનઃ બોલ્યો. રોગી ન્હાના બાળકની માફક ઉઠ્યો અને અરવિંદની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. બકાર મોટર બેઠી હતી ત્યાં તેઓ આવ્યા.

‘ અંદર બેસો. ’ અરવિંદે કહ્યું.

‘ અંદર બેસો ! ’ રોગીએ પણ તે જ શબ્દો ઉચ્ચાર્યાં. અત્યારસુધીમાં તેને જેટલું શિખવવામાં આવ્યું હતું તેટલું તેને આવડતું હતું, પરંતુ હજી સુધી તેને મોટરમાં બેસવાનો પ્રસંગ કદિ પણ મળ્યો ન હતો. ધીરજલાલ તેમની સાથે જ હતો. તે બહેલાં મોટરમાં દાખલ થયો અને પછી બોલ્યો : ‘ અંદર આવો. ’

રોગીએ પણ તુરત જ ધીરજલાલની કૃતિ જોઈને અંદર પ્રવેશ કર્યો. પછી અરવિંદ પણ મોટરમાં બેઠો અને મોટર ચાલુ થઈ.

મકાન પાસે ગાડી આવી એટલે ત્રણે જણા ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યા. રોગીને માટે એક ચોરડો સ્વતંત્ર તૈયાર કરી

રાખવામાં આવ્યો હતો. ઇન્દુમાત અને સુવર્ણકુમારી આ દોઢાને વચલા હોલમાં મળ્યાં, પરંતુ તેમણે આ નવીન આવેલા પુરોણા સાથે બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ.

અરવિંદ તેને મેડી ઉપર લઈ ગયો. તે વખતે સુવર્ણકુમારી પોતાની માશીને ઉદ્દેશીને બોલી: ‘બાપડાનું કેવું દુઃખ! ખરેખર અરવિંદરાય કહે છે તે પ્રમાણે આ રોગી કોઈ સુચિ-ક્ષિત ગૃહસ્થ હોય એમ લાગે છે.’

‘હા, મારી પણ એ જ કલ્પના છે. આવા મનુષ્યને મદદ કરવાનું અરવિંદે પોતાના શિરપર લીધેલું જોઈ મારા મનમાં તેને માટે અત્યંત આદર ઉત્પન્ન થયો છે.’

‘થાય જ, કેમકે આ બિચારો રોગમુક્ત થાય અને તેની પૂર્વસ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય તો માત્ર તેને જ નહિ પરંતુ તેનાં આમજનોને પણ અત્યંત આનંદ થયા સિવાય રહે નહિ. બીજા ભયંકર દરદીઓ કરતાંયે આવા પ્રકારના રોગીની સુશ્રુષા કરવી તે વિશેષ ઉપકારક છે.’

મેતીયો-ઝાખ વિ આંખના

રોગી માટે પ્રવૃત્તિવાળાને રામબાણ દ્વા. દરેક પોતાની સ્વતંત્રતા સાથે-ડાક્ટરોમાં-ઇસ્પીતાલોમાં વખત બોચાને પધારીવશ થયા વગર મેતીયો, ઝાખ, કાપી શકે છે ને આંખનું તેજ વધારી શકે છે. લખો : તપાસ માટે એક આનાની દીકરી સાથે-ગી. મા. મકવાણા-મલાડ.

પ્રકરણ ૧૩મું

રત્નપુરના ઉપવનમાં

દેવદત્તની પરિસ્થિતિમાં અનપેક્ષિત રીતે એકાએક ફેરફાર થઈ ગયો હતો. અત્યંત દરિદ્રાવસ્થામાંથી તે એકદમ શ્રીમંતાઈને આરે પહોંચી ગયો હતો. ગમે તેટલો શારીરિક કે માનસિક શ્રમ કરવા છતાં જે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ તે અનાયાસે મળતી હતી. એથી કોઈ કોઈ વાર તેનો આનંદસાગર ઉછાળા મારતો હતો, તો કોઈ વાર સત્યનો બેલી શ્રી રામ પોતાનો ઢોંગ લાંબો સમય ચાલવા નહિ દે એવી ભીતિ પણ ઉત્પન્ન થતી. એક ગુપ્ત્ય ઘેર અધિકારમાંથી એકાએક આંખોને આંજી નાખે તેવા પ્રકારમાં આવવાથી તેના મનની તે વખતે જેવી સ્થિતિ થાય છે તેવી દેવદત્તના મનની થઈ હતી. છતાં પોતે ધારણ કરેલી ભૂમિટાને ઝરાળર રીતે ભજવવાની છે એ વાર્તા તે ભૂલી ગયો ન હતો, એટલે તે પોતાને હાથે એક પણ ભૂત થતા ન પામે તેની સંપૂર્ણ કાળજી રાખતો હતો.

તે રાવબહાદુર હરસુખરાયની પેઠી પર નોકર હતો પણ નામનો જ ! મહેન્દ્રસેનની તરફથી તેને માસિક પાંચસો રૂપીઆ મળતા હતા, તો પછી એક સાધારણ કારકુનની માફક ગુલામગીરી શા માટે કરવી ? વળી આજસુધીમાં પ્રામાણિકપણે પરિશ્રમ કરીને પૈસા પ્રાપ્ત કર્યાનો પ્રસંગ તેને પ્રાપ્ત થયો જ ન હતો. તે કામ તરફ ઝરાળર લક્ષ નથી આપતો એવું જોવાથી હરસુખરાયે એક બે વાર તેને સહેજ સૂચના કરી હતી. પરંતુ પાછળથી રાવબહાદુરને પણ લાજ્યું કે દેવદત્તના તેની દષ્ટિએ

‘વિનય’ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મેલો છે અને ભવિષ્યમાં મહેન્દ્રસેનનો વારસ થવાની તેને આશા છે, એટલે આવા મજૂરીના કામ તરફ તેનું લક્ષ ન ચોટે તે સ્વાભાવિક છે. વળી તેને એમ પણ લાગતું હતું કે અત્યારસુધી બાપડો પુષ્કળ મહેનત કરીને જેમ તેમ પેટ ભરતો હતો તેણે હવે તેવી મજૂરી શા સારૂ કરવી ? તેના પ્રારબ્ધનો ઉદય થયો છે એ ચોક્કસ છે, એટલે તેને એશઆરામ કરતો આપણે અટકાવવો નહિ.

મુંબઈનાં શ્રીમંત કુટુંબોને ‘વિનય’નો પરિચય થઈ ગયો. તેને મોટે મોટા ભાગનો એવો અભિપ્રાય બંધાયો હતો કે તે શ્રીમંત કુળમાં જન્મ પામ્યો છે પરંતુ જરાક ઉચ્છૃંખલ સ્વભાવનો છે. એ મોટા અને શ્રીમંત કુટુંબમાં તે જન્મે ત્યાં અનેક વાર તેની ભૂલો જતી; પરંતુ મહેન્દ્રસેનના વારસ થવાને સરબંધેલા ‘વિનય’ની ભૂલોની તેને મોટે ભાગે દામા જ મળતી; જે કે પછી તો ધીમે ધીમે શ્રીમંત મનુષ્યમાં આવશ્યક સક્રિયતાનો તેણે અભ્યાસ કરી લીધો અને પોતાની રહેણી એવી રાખવા માંડી કે બીજા શ્રીમંત યુવકો પણ તેનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા.

માત્ર રાવમહાદુરને ‘વિનય’ની આવી રીતભાત પસંદ પડતી નહિ તે એમ સમજતો કે વિનય અત્યંત ઉડાઉ અને ઉચ્છૃંખલ છોકરો છે. એથી તેનું મન દુઃખ પામતું હતું. તથાપિ તેનો સરલ અને ભોળા હૃદયનો મિત્ર ચંદ્રસેન તેને કહેતો હતો કે ‘તું તે ગાંડો થયો છે કે શું ? જીવાન છોકરાઓ તો એમ જ રહે. તારે તેની વચ્ચે આવવું જ નહિ. છોકરાનો બલિસ્વભાવ શાંત છે, બાકી ઉચ્છૃંખલપણુ કે ઉડાઉપણુ જીવાનીમાં ન બતાવે તો પછી ક્યારે બતાવે ? તે જ્યાં જાય છે ત્યાં તેનું પ્રેમથી સ્વાગત થાય છે અને જેમની કન્યાઓ લગ્નની

ઉમર વઢી ગઈ છે તેવી માતાઓ તો તેની પાછળ ગાંડીઘેલી બની જાય છે. ’

‘ એ વાત સાચી. પરંતુ તેના બાપે પત્રમાં જે લખ્યું હતું તેની સાથે આ છોકરાના વર્તનનો મેળ ખાતો નથી. શ્રીરેન્દ્રે તો પોતાના છોકરાની સતત કામ કરવાની વૃત્તિ તથા તેના સ્વચ્છારિત્ર્ય માટે ખાત્રી આપી છે. તેનો વિચાર કરતાં તેનો જ આ છોકરો હશે કે કેમ એ વિષે શંકા ઉદ્ભવે છે. ’

‘ એ શંકા નકામી છે. તેનો બાપ ગરીબ સ્થિતિમાં હતો. તેણે છોકરાની ઉમર તરફ લક્ષ્ય નહિ આપતાં તેને કામમાં જોડ્યો. ત્યાં તો કામ કર્યા વગર તેનો છૂટકો પણ ન હતો; કારણ કે કામ કરે તો જ પેટનો ખાડો પૂરાય તેમ હતું. અહીં એવું કશું નથી. તેની સ્થિતિ બદલઈ ગઈ છે, છતાં પણ તેણે મજૂરી દશામાં શા માટે રહેવું? તેને વધારે પડતું સ્વાતંત્ર્ય આપવું તે ઠીક નથી એ વાત હું કબૂલ રાખું છું. તથાપિ તેના ઉપર વધારે પડતું દબાણ કરવાથી તેનું મન વિકસે અને પેલી પ્રિયવદા યાદ આવવાથી તે જો અહીંથી છટકે તો પૂરી ઉપાધિ પાય. ’

‘ હા, એ વાત પણ સાચી છે. એવું કશું બનવા પામે તે પહેલાં તેને લગ્નની સાંકળથી બંધીવાન બનાવી દેવો જોઈએ. ’
રાવબહાદુરે અભિપ્રાય આપ્યો.

‘ એટલી બધી ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. જો તે અગાઉ કહ્યું હતું કે તેને માટે યોગ્ય કન્યા તેં જોઈ રાખેલા છે. એ વખતે મેં તને કશો પ્રશ્ન કર્યો ન હતો, તથાપિ તર્ક કરતાં મને એમ લાગ્યું હતું કે ઘણું કરીને તે તારી ભત્રિણી જ્યાં-સક્ષમી જ હોવી જોઈએ. ’

‘ હા, તે જ ! જ્યાંને તેના બાપ તરફથી થોડી જાગીર મળવાની છે, અને મારા તરફથી—પણ તે વાત જવા દે. ’

‘ હરસુખરાય ! જેમનું જીવન સદામાં ગયું છે તેમને દરેક બાબતમાં સદો કરવાનું જ સૂજે છે. આમાં પણ તારો વિચાર એક સદાના જેવો છે. પરંતુ જો દેવેન્દ્રસેન—’

‘ હા, એ વાત સાચી છે. પરંતુ દેવેન્દ્રસેન લગ્ન કરે એવું મને લાગતું નથી. એટલે મારા અનુમાન મુજબ મહેન્દ્રસેનની જાગીરનો માલિક જ્યારે ત્યારે આ વિનય જ થશે. એમ થાય તો મારી જ્યાંને માટે મહારાણી થવાનો ચાન્સ છે તે ગૂમાવવાને કેાણ તૈયાર હોય ? ’

‘ વાહ, પણ આ છોકરાએ જ્યાંને જોઈ છે ? ’
અંદ્રસેને પૂછ્યું.

‘ ના, મારો ભાઈ તો રત્નપુરમાં જ રહે છે અને મેં આ છોકરા પાસે તેનું નામ પણ લીધું નથી. ’

‘ તો ખરી એ જો જણાંનો જલ્દીથી પરિચય કરાવવાની જરૂર છે. મને તો લાગે છે કે આ ઘાટ જામી જશે, કારણ કે તારી જ્યાં કાંઈ હવે એટલી અજ્ઞાન કે મૂર્ખ નહિ હોય. તે મહારાણી થઈ શકે તેમ છે એવું તેના લક્ષમાં લાવવાની જરૂર છે. મેં તો ખાસ જોયું છે કે દ્રવ્ય, એશઆરામ, સુખ અને તેની સાથે મળનાર માનમતિઓ કેને ન રૂચે ? ’

‘ મને પણ એમ લાગે છે કે હું વિનયને ત્યાં લઈ જાઉં. હું પણ થોડા દિવસ ત્યાં રહીશ અને એ જો જણાં વચ્ચે કેવો સંબંધ જામે છે તે જોઈશ. ’

‘ હા, એ વિચાર ખરાબ છે અને તેમાં તને યશ પ્રાપ્ત થાય એવી મારી ઈચ્છા છે. ’

પોતાના મિત્રની સાથે થયેલી ઉપર પ્રમાણેની મસલતને પરિણામે હરસુખરાયે વિનયને રત્નપુર લઈ જવાનો વિચાર કર્યો. એક વખત એ વાર્તા તેણે વિનય પાસે કાઢતાં કહ્યું : ‘વિનય ! મારી ઇચ્છા થોડા દિવસ મારા વડિલ બંધુ પાસે જવાની છે. તે રત્નપુરમાં રહે છે. એ ગામ છે નહાતું; પણ તેના આસપાસનો રમણીય પ્રદેશ અત્યંત ચિત્તાકર્ષક છે. ત્યાંના લોકો પણ માયાળુ છે. જો તું પણ મારી સાથે આવશે તો તેને આનંદ થશે. તારી મરજી હોય તો તેને અમે આવીએ છીએ એમ લખું.’

‘જરૂર લખો. એ માટે મને પૂછવાની જરૂર જ ન હતી. આપની ઇચ્છા એ જ મારી મરજી.’ દેવદત્તે જવાબ આપ્યો. તે રત્નપુર જવાને શા માટે તયાર ન હોય ?

રાવબહાદુરે પોતાના બંધુ ઉપર પત્ર લખ્યો અને તેનો પોતાની ધારણા મુજબ જવાબ પણ આવી ગયો. તનસુખરાયે (હરસુખરાયનો ભાઈ) મોટા આગ્રહપૂર્વક વિનયને લઈને રત્નપુર આવવાનું લખ્યું હતું.

તનસુખરાય અને હરસુખરાય બંને જાગીરદાર ધનસુખરાયના ચિરંજીવી. તેમાંથી તનસુખરાય પોતાના ભાગમાં આવેલી જાગીર ઉપર આધાર રાખી શાંતથી રત્નપુરમાં સમય પસાર કરતો હતો. હરસુખરાયની મહત્વાકાંક્ષા અધિક હોવાથી તેણે મુંબઈમાં વ્યાજવટાવનો ધંધો શરૂ કર્યો હતો. બંનેની આર્થિક સ્થિતિ સતોષકારક હતી અને બંને સુખચેનથી રહેતા હતા.

રત્નપુર નાનું ગામ હતું તથાપિ નિઃસર્ગદેવીએ પોતાના અમૂલ્ય અલંકાર તેના પર ચડાવેલા હોવાથી તેનું સૌંદર્ય કૃત્રિમ રીતે ઊભા કરેલા સૌંદર્યને પાછળ નાંખતું હતું. ગામની આસપાસનો પ્રદેશ રસાળ હતો. એક બાગીચે નાનું તળાવ હતું. તેની પાસેનું ઉપવન અત્યંત મનોહર હતું. ખેતરો

સર્વદા લીલાં જ જણાતાં હતાં, કારણ કે લગભગ તમામ ખેત-
શામાં કુશાની સગવડ હતી. તનસુખરાયનો જંગલો, તેની આસ-
પાસનો બગીચો, આસપાસ નાળીએરીનાં વૃક્ષોવાળું નાનું વન
અને ગામથી થોડાક અંતરપર જતો રેલ્વેનો રસ્તો, એમ અનેક
રીતે તે ગામની રમણીયતા નેત્રોને ટાઢક આપતી.

તનસુખરાયના જંગલમાં તે, તેની પત્ની અને એકની એક
દીકરી એટલાં જ રહેતાં. નોકરચાકરો તો હોય જ. તેની પત્ની
શોખીન હતી અને તેને આવા એકાંત વાસમાં રહેવાનું ગમતું
નહિ. પરંતુ મુંબઈ શહેરમાં રહેવાની તેની ઇચ્છા પાર પડી
શક્તી નહિ; જે કે તેણે જંગલોને ખૂબ શણગારીને તે માર્ગે
પોતાના મનની ઇચ્છાઓને તૃપ્ત કરી હતી અને તે વિષયમાં
તનસુખરાયે કદિ વાંધો પણ લીધો ન હતો.

જ્યાલદમી પણ કાંઈ નાની ન હતી. તેનું વય સોળ અને
સત્તર વર્ષની વચ્ચે હતું. જે દિવસે હરસુખરાય અને તેની
સાથેનો નવીન ખુરોણો ત્યાં આવવાના હતા તે રોજ રહવારે
ચંદુ નાસ્તો લઈને તે બહાર ઉપવનમાં ફરતી હતી. ઉપવનમાં
એક નાનો ઝરો હતો. તેના કિનારાપર તે કોઈ કોઈ વાર
જઈને બેસતી. પરંતુ હમણાં તો રોજ ત્યાં જઈને વૃક્ષની શીતળ
છાયા નીચે બેસવાનો તેનો નિત્યક્રમ બન્યો હતો. તેને વાંચતાં
લખતાં આવડતું એટલે શ્રીમંતોની બાળાઓની માફક પ્રેમવા-
તાઓ વાંચવાનો તેને મોહ લાગ્યો હતો. તેમાં પ્રેમિક પ્રેમિ-
કાના સંમિલનના અદ્ભુત પ્રસંગો ઉપરથી પોતાને પણ એવો
પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય એવી તેના મનમાં કલ્પના આવતી અને આ
ઝરાને કિનારે બેસીને તે એ કલ્પનામાં મગ્ન બની જતી હતી.
તેનું પરિણામ શું આવ્યું તે ધીમે ધીમે વાચકોના જાણુ-
વામાં આવશે.

કલાવતી

(અસલ પુર્ણચંદ્રો-
દય રસમિશ્રિત)

આ ગોળીઓના સેવનથી વીર્યશાત્ર, મુખવાત, સ્વપ્ના-
વસ્થા, પેસાળ અને દસ્ત વળતે ઘાતુનું જવું વિગેરે
ઘાતુક્ષોણતાથી થતાં તમામ દરદાનો નાશ થાય છે,
વીર્ય ઘટ્ટ બનાવે છે.

વીર્ય એક મીનીટ પણ સ્થીર રહેતું ન હોય, પાતળું વીર્ય
પાણીની માફક ઝરી પડતું હોય, સેંકડો રૂપીઆની માત્રાઓ,
રસાયનો અને યાકૃતીઓ ખાઈ થાક્યા હો, તીક્ષ્ણ અને તેલો
લગાવી કંટાળ્યા હો, તો આજેજ મંગાવી વાપરો. એક ડબ્બીના
સેવનથી કાયમનો ફાયદો થાય છે. બહારગામ પોસ્ટ વી. પી. થી
મોકલાય છે. કીંમત ગોળી રબ્બી બાટલીના રૂ. ૫) નમુનાની
૪ ગોળીની બાટલીનો રૂ. ૧) પોસ્ટેજ ભુદ્.

હિન્ડોઆ ફાર્મસી. નં. ૪૩૧, કાલ્યાદેવી, મુંબઈ.

હાઈ કલાસ ટોપીઓ

અમારી બોનાફાર્ટ કેપ. ૩૬૫ દીવસ ચાલે
તેવી સુંદર અને મજબુત કોલેજીયન કેપ.
આફ્રીકન અને રજવાડી ટોપીઓ વાપરો.
જ્યાંય લેનારને કાફાયત ભાવથી સાથે કમીશન મળશે.
દરેક બતની ટોપીઓ ખરીદ કરવાનું ભરોસાપાત્ર મથક.
બનાવનાર તથા વેચનાર શા. તારાચંદ વનમાળીદાસ
કાશ્મીર ટોપીઓના સ્પેશ્યાલીસ્ટ, સ્વદેશી મારકીટ
રાધાગલીને નાકે.....મુંબઈ નં. ૨

પ્રકરણ ૧૪મું

નવીન યુગ્મ

જ્યા પેલા ઉપવનમાં પ્રવેશ કરીને ઝરા તરફ જવા લાગ્યા. ઝરા થોડો દૂર રહેતાં તેના કિનારે પોતાની પહેલાં કોઈ બીજી વ્યક્તિ આવીને બેઠેલી હોવાનું તેના જોવામાં આવ્યું. તેની નજીક જતાં તે સ્પષ્ટપણે જોઈ શકી કે સનતકુમાર ત્યાં બેઠેલો છે.

‘ અહો ! સનત ! ’ જ્યા પોતાના સ્વભાવસિદ્ધ મૃદુ સ્વરે બોલી. જાણે આ બે જણું વચ્ચે લાંબા સમયના પરિચય હોય એમ જ્યાના આર્તભાવપરથી લાગતું હતું : ‘ આજે તમે અહીં આવશો એવી તો મને કલ્પના પણ ન હતી. ’

છતાં પણ હું અહીં હાજર થયો છું, અને તે ખાસ તને મળવાને માટે જ. ’ સનતકુમારે જવાબ આપ્યો.

‘ શું ! તમે ? અને મને મળવા માટે અહીં સુધી આવવાની તકલીફ લીધી ? પણ તેનું કારણ શું ? ’

‘ કારણ ? માત્ર એટલું જ કે મારી પ્રેમમૂર્તિ જ્યાની સાથે પ્રણયની બે વાતો કરવી. ’

સનતકુમાર આવો જ ઉત્તર આપશે એમ જ્યા સમજતી હતી, એ જ ઉત્તરની તે અપેક્ષા કરતી હતી. કેમકે એવો જવાબ તેને ગમતો હતો. તથાપિ બાહ્યાત્કારી તેણે પોતાની જુકુટી વક્ર કરીને સનતકુમાર તરફ એવી દૃષ્ટિ કરી કે પોતે વધારે છૂટ લેવામાં ઉતાવળ કરી છે એમ સનતકુમારને લાગ્યું.

સનતકુમારની શરીરચળિ સુયોગ્ય, મજબૂત અને કસાયેલી હતી. તે દેખાવડો તરૂણ હતો. તે સૈન્યમાં દાખલ થયો હતો અને ત્યાં પોતાની કાર્યપદ્ધતિથી ઉપરી અધિકારીઓને સંતોષ

આપી દહેદારની પદવી સુધી વધ્યો હતો તથા થોડા સમયમાં સુબેદાર મેજર થવાની પણ આશા હતી. સૈન્યમાં હિંદી સૈનિકો અને અધિકારીઓને કાંઈ મોટો પગાર મળતો નથી, એટલે તે કાંઈ મોટી રકમ જાચાવી શક્યો ન હતો. અત્યારે તે રજા લઈને પોતાના ગામમાં બે ચાર માસ ગાળવાના ઇરાદાથી અહીં આવ્યો હતો. બની શકે તો એક સહચારિણી પસંદ કરી લગ્ન કરી નાંખવું અને પછી તેને સૈન્યમાં સાથે લઈ જવી એવી પણ તેની ઇચ્છા હતી. રતનપુરમાં જ્યાં સિવાય બીજી કોઈ પણ સહચારિણી પસંદ કરવાના યોગ તેને લાગતો ન હતો. બે કે જ્યાનું અંતઃકરણ કેવું છે તે પૂર્ણપણે જાણવાની તેને તક મળી ન હતી.

આ બાબતે દોઢ બે માસથી જ્યાં ગુપ્તપણે આ ઝરાને કિનારે અવારનવાર સનતકુમારને મળતી. એથી સનત પ્રત્યે તેનું મન આકર્ષાયું હતું. પરંતુ તેની પાસે પૂરતી લક્ષ્મી ન હતી અને સાધારણ સ્થિતિના મનુષ્ય સાથે લગ્ન કરવાનું જ્યાંને રૂચતું ન હતું. બે સનત પાસે પૈસા હોત તો જ્યાંએ જરૂર તેને જ પતિ તરીકે પસંદ કર્યો હોત. પરંતુ સનતની સ્થિતિ 'દારિદ્ર્ય ઇકો ગુણ-સન્નિપાતો'ના જેવી હતી. એટલે તેની ગમે તટસ્વી ઇચ્છા હોવ છતાં જ્યાંને પ્રાપ્ત કરવાનો સંભવ દેખાતો ન હતો. જ્યાં જાણતી હતી કે તેના પિતા તથા કાકા તેને ચારે ચાર અને લાયક સ્થળ શોધી કાઢશે, એટલે સનતની જામમાં નહિ સપડાવાનો વિચાર તેણે કરી રાખ્યો હતો. સનતકુમાર પણ આજે કોઈ પણ પ્રકારનો તિર્ણુય કરવાના વિચારથી અહીં આવ્યો હતો. સનતકુમાર હાડના મજબૂત હતો તેમ દિલનો પણ સચો હતો. અંદર એક અને બહાર બીજું એ તેને બીલકુલ ગમતું નહિ. તેનો જ્યાં ઉપર અત્યંત પ્રેમ હતો, પરંતુ જ્યાંનો પોતાના ઉપર પ્રેમ છે કે નહિ એની શંકા તેના મનમાં રહેતી હતી; કેમકે તે ઉચ્ચ અને શ્રીમંત કુળમાં જન્મ પામેલી

હોવાથી તેની મનોદશા જુદા પ્રકારની હોય એ સ્વાભાવિક હતું. છતાં પણ પોતાના પ્રારબ્ધનો પરીક્ષા કરી જોવાના ધર-દાથી તે આજે અહીં આવ્યો હતો.

જ્યાદશ્મી નિઃસર્ગદેવતાએ જમીનપર બિછાવેલા લીલા ઘાસના ગાલીચાપર બેઠી અને પોતાની પાસેનું પુસ્તક ખોલીને વાંચવા લાગી.

‘તું અહીં વાંચવા માટે આવી છે કે શું ?’ સનતે પૂછ્યું.

‘ના, એવું કંઈ નથી. પણ આ નવલકથા આજે જ મંગાવી છે. તે કેવી છે એ જોતી હતી. વારૂ, પણ સનતકુમાર ! જો તમે મારી સાથે સારી રીતે—’

‘જ્યા ! બહાલી જ્યા ! મને કહે-હું ક્યારે તારી સાથે ખરાબ રીતે વર્ત્યો છું ?’ જ્યાનું વાક્ય પૂરું થવા દીધા પહેલાં જ સનત બોલ્યો.

‘મને બહાલી-બહાલી ન કહ્યો. આ જ તમારું સાંઝું વર્તન ને ?’

‘વારૂ, એ વાત જવા દે. હું ગઈ કાલે તને જે વાર્તા કહિતો હતો તે આજે આપણે પૂરી કરીએ. જો સાંભળઃ એક અત્યંત સુસ્વરૂપ, સુંદર, શ્રીમંત, સંપત્તિમાન અને સર્વ પ્રકારે સુખી છોકરી હતી ! અને એક જીવનથી કંટાળીને સૈન્યમાં નોકરી કરવાને ગયેલો ગરીબ ધુદ્ધ સિપાઈ હતો ! એ બેનાં અંતરમાં પરસ્પર પ્રેમોદભવ થયો અને તેઓ એકબીજાને કેટલાં આહતાં હતાં એ મેં તને ગઈ કાલે જણાવ્યું છે. પેલા તરૂણને લાગતું કે આ છોકરીનો પ્રેમ પોતાના ઉપર જ છે. પરંતુ છોકરી તેની દરકાર કરતી નહિ. છેવટે એક વખત એ તરૂણે નદીને—ના એક નાળાને કાઠે તે છોકરીનો હસ્ત પકડીને તેને પૂછ્યું કે, ‘બોલ, મારા ઉપર તારો પ્રેમ છે કે નહિ ?’ એમ કહેતાં સનતે ખરેખર જ્યાનો હસ્ત પોતાના હાથમાં લીધો. જ્યાએ પણ

તને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નહિ. સનતનાં નેત્રો જ્યાની તરફ વેધાયાં. તે પુનઃ બોલ્યો: ‘ બોલ—જવાબ આપ ! ’

‘ અહો ! હું જ તે છોકરી અને તમે જ તે સિપાઈ ! તમને શું કહેવું ? ’ જ્યાલક્ષ્મી હસવા લાગી.

‘ મને એ કહે કે તું મારું જીવન— ’

જ્યા વચ્ચે બોલી: ‘ મારા યોગે કરીને તમારું જીવન શી રીતે ઉપયોગી થઈ શકવાનું છે ? હું કંઈ સમજી શકતી નથી. ’

‘ જ્યા ! જ્યા ! આટલી નિર્દય ન થા. તું મારા જીવનને સાધારણ રમકડા સમું ન ગણ. ’

જ્યાએ પોતાનો હાથ સનતના હાથમાંથી છોડાવી લીધો અને તે ખડખડ હસતી રહેજ દૂર ઊભી રહી: ‘ અહો ! સિપાઈ-રાજ ! તમે પણ કેટલા બધા નિર્બળ છો ? જો હું પુરૂષ હોત તો સ્ત્રીની સામે આવું મોઢું કદિ પણ ન કરું. આ વખતે કેવી રીતે પ્રેમ કરાય તે હું તમને બતાવું ? ’

‘ બતાવ જોઈએ ! ’

‘ ના-ના, તેમાં મારી સ્ત્રી જાતિની જ નિંદા થાય છે. વળી મને એવા પ્રકારનો પ્રેમ પસંદ છે એમ સમજવાથી તમે પણ એ રીતિનું અનુકરણ કરવાના, માટે એ હું બતાવવાની નથી. ’

‘ તું ન બતાવે તોપણ હું સમજી ગયો. જો આ તારા પ્રેમનો પ્રકાર. ’ એમ બોલીને સનત જ્યાની પાસે બેઠો અને તે કશેા પણ અવરોધ કરે એ પહેલાં તેના કપોલપ્રદેશ પર તેણે ચુંબન કર્યું.

‘ આ તું શું કરે છે ? ’ તેના હસ્તમાંથી છૂટી થઈને જ્યા મોટા ગુસ્સાપૂર્વક બોલી: ‘ ઉભો રહે, હમણાં— ’

‘ તકલીફ લેવાની કરી પણ જરૂર નથી. હું જ પાસે આવું છું. ’ સનત સ્મિતપૂર્વક બોલ્યો.

‘ સનત ! તું અહીંથી આ પળે જ ચાલ્યો જા. મને તારું કશું પણ કામ નથી. ’ એમ બોલીને જ્યા જવા લાગી. પરંતુ સનત તેની આડે આવીને બોલ્યો:—

‘ જ્યા ! મારા જેવા બિનઅનુભવી સિપાઈના હાથે ભૂલો થવાની જ. હું તારી ક્ષમા માગું છું. હવે તો થયું ને ! જોઈએ તો મને કાયમને માટે જવાતું કહે, પણ મારા ઉપર ગુસ્સે ન થઈશ. ’

‘ નહિ સનત ! હવે એવી વ્યર્થ—’ જ્યા પોતાના ક્રોધને શાંત કરતી બોલી.

‘ વહાલી ! એમ શા માટે વાડ ? ’ એ પ્રમાણે બોલીને સનતે પુનઃ જ્યાને પોતાની તરફ ખેંચી. અત્યારે જ્યાને ગુસ્સો એકદમ શમી ગયો. તેણે છૂટવાને માટે કશી પણ ધમ-પછાડ કરી નહિ. તેનું હૃદય સનતના હૃદય પર હતું અને સનત પોતાનો એક હસ્ત તેના કેમળ કેશ પર ફેરવતો હતો. એમ કરતાં તે બોલ્યો: ‘ વાડ, ત્યારે તું મને ચાહે છે ને ? ’

‘ હા. ’ એવો અસ્પૃટ ઉદ્ગાર એ ગુલાબકળીના મુખમાંથી નિકળ્યો, પરંતુ તે જ પળે કોણ જાણે શાયે કારણથી તેણે પોતાની કમરની આસપાસ લપેટાયેલા સનતના બન્ને હસ્તને દૂર કરી દીધા અને તે દૂર જઈને ઉભી રહી.

‘ કાં ! એટલામાં વળી શું થયું ? એવું મેં શું કર્યું ? ’

‘ જવા દે—જે બન્યું તે વિસરી જા. જો આ વાર્તા મારા પિતા-જીના જાણવામાં આવે તો પરિણામ શું આવે તેની તને કલ્પના છે ? તે મને કદિ ક્ષમા કરે નહિ. વળી તને મારા જેવી દરિદ્રાંત્રી મળવાથી લાલ શો થવાનો છે ? અને તું પોતે પણ કાંઈ શ્રીમત નથી. ’

‘હા, જ્યા ! હું બાણું છું કે હું ગરીબ છું. પરંતુ એ ગરીબાઈની સાથે આપણા પ્રેમને શો સંબંધ છે ? શ્રીમંતોનાં મહાલયોમાં પ્રેમવિહીન દાંપત્યજીવન ગાળવું તે કરતાં ગરીબની ઝુંપડીમાં જીરણાજરીના ભાળસાળાઈને પણ શુદ્ધ પ્રેમના પ્રવાહમાં રમણ કરવું તે વિશેષ સુખકાર છે, તે જ ખરું જીવન છે. તેમાં જ ખરો આનંદ, ખરી શાંતિ છે.’

‘સનત ! એ વિચાર તું જવા દે. હું તો અત્યારસુધી તારી ચેષ્ટા જ કરતી હતી.’

‘જ્યા ! આવી મરકરી ! જીવંત મનુષ્યને મૃત્યુની યમ-યાતના આગતારી તારી આ ચેષ્ટા !’

જ્યાનાં લેવોમાં અત્યારે ખરેખર અઘ્રુ ચમકવા લાગ્યાં. તેનો પ્રેમ સનત ઉપર જ છે એમ તેવું મન તેને કહીવા લાગ્યું. પરંતુ આગુબાગુની પરિસ્થિતિ તેને ભટકાવતી હતી. તે શ્રીમંતાઈનાં સુખસાધનો અને એશ્વારામનો ત્યાગ કરી, કેવળ પ્રેમને ખાતર કોઈ સામાન્ય સ્થિતિના મનુષ્યની સાથે વાગવેંચીથી જોડાવને તૈયાર ન હતી તેને એમ લાગ્યું કે જે આ સનત કોઈ શ્રીમંત કુળમાં જન્મ્યો હોત તો તેવું સાહે ? તે પુનઃ બોલી : ‘સનત ! મને તો તારો સર્વ પ્રયત્ન વ્યર્થ જ લાગે છે.’

‘જ્યા ! એમ હતું તો નિરાશ મનને આશાતું દર્શન કરાવી અત્યારસુધી સજીવ કરવાનો પ્રયત્ન તેં શા માટે કર્યો ? જે તારો મારા ઉપર ખરેખરા પ્રેમ હોય તો તું માત્ર મને તે કહી એટલે જો-ચાર માત્ર કે જો-ચાર વર્ષ જ નહિ પણ તારો ખાતર તું કહી તેટલો સમય થોભવાને માટે હું તૈયાર છું. પરંતુ જો પ્રેમ ન જ હોય તો મારા સહવાસથી તારા મનમાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાની મારી બિલકુલ ઇચ્છા નથી.’ એમ કહીને તે ચાલવા લાગ્યો.

‘સનત ! સનત ! આમ કેમ ? એકદમ કેમ જવા લાગ્યો ?’

સનત તેની સામે એક પુતળાની માફક જોતો ઉભો રહ્યો. આ મૂર્તિને પરમેશ્વરે કેવી રીતે ઘડી હશે એનો તેને જ્યાં આવી શકતો નહિ. જ્યાંએ પણ પોતાના પ્રેમ અને ભાવિમાં પોતાને પ્રાપ્ત થનારા વૈભવની તુલના કરવા માંડી. તેમાં પ્રેમનો વિજય થયો અને તે પોતે જ સનતના બાહુપાશમાં જઈ પડી. સનત સર્વ દુઃખને વિસરી ગયો, પોતાના જીવનને ધન્ય સમજવા લાગ્યો અને કદાચ અત્યારના પ્રસંગનું જ્યાંને વિસ્મરણ થઈ જશે તો? એવી આશંકાને લીધે તેણે આ પ્રસંગને જ્યાંના અધરતર અનેક વાર ચુંબન વડે અંકિત કર્યો.

‘ હવે તો તારી ખાત્રી થઈને, સનત ? ’

‘ પરંતુ આ પ્રેમનું રૂપાંતર સંસારની સહચારિણી બનવામાં થશે ને ? ’ સનતે પ્રશ્ન કર્યો.

‘ એ પ્રશ્ન અત્યારે ન કર.’ તે જ વેળાએ કોઈનાં પગલાંની અવાજ સાંભળાયો. એટલે સનતના બાહુપાશમાંથી મુક્ત થઈને તે બોલી : ‘ અત્યારે તું જ. કોઈ મને બોલાવવા આવતું હોય એમ લાગે છે. મારા કાકા વિનયકુમાર નામના એક સદ્ગૃહસ્થની સાથે આજે સફારની ગાડીમાં આવવાના હતા. તે આવ્યા હશે અને તેથી મને બોલાવવાને માણસ આવતો હશે. ’

‘ એ વિનયકુમાર કોણ છે ? ’

‘ હું બોળખતી નથી. પણ મારા કાકાનો મિત્ર છે એટલે તેમના જેવો કોઈ બુદ્ધો હશે. ’

‘ વિનય બુદ્ધો હોય એમ મને નથી લાગતું. તેં તેને કદિ પણ જોયો નથી ? ’

‘ ના ના, ગયા અહવાડિયામાં કાકાનો પત્ર આવેલ તેમાં માત્ર તેનો ઉલ્લેખ હતો. ’

‘ મેં એમ સાંભળ્યું છે કે તે મહારાજ મહેન્દ્રસેનનો ભત્રીજો થાય છે અને તરૂણાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલો દેખાવડો જીવાન છે. ’

‘ એમ ! હું તો ધારતી હતી કે કેઈ બુદ્ધો બબુચક હશે ! ’

પગલાંનો અવાજ નજીક સંભળાવાથી સનત ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને ઝાડીમાં થઈને બીજે રસ્તે પસાર થઈ ગયો. બે પળ પછી એક નોકર આગ્યો. તેણે કહ્યું : ‘ જ્યાબડેન ! રાવબહાદુર સાહેબ આવી ગયા છે, એટલે આપને બોલાવવા માટે તેમણે મને મોકલ્યો છે. ’

‘ ચાલ હું આવું છું. ’ એમ કહીને તે નોકરની પાછળ બંગલા તરફ જવા લાગી.

વખત બહુ બારીક છે. જમાનો કરકસરનો છે.

આવા સમયે તમારી દુકાનને લગતી ચીજો અમારી સલાહથી ઘેર બતાવી કારખાનાવાળાને થતો નફો તમારા ખાસામાં જ રાખજો.

ઘરગતુ વપરાસની હરથડી હરથળે ખપ લાગતી સેંકડો ચીજો જેવી કે— સાબુ, દુધપાવડર, ખંભ, સુગંધી તેલો, પોમેડ, શ્રીલીઅનટાઈન, રત્નો, કાલનચોટર, ખાવાનો જરદો, નાસ, એવી અગરબત્તી, એટો સેન્ટ, સીગારેટ, પાનનો મસાલો વગેરે હજારો સુગંધી ચીજો અમારા નામચીન ઘા ડા છા પ એસન્સો માંથી જ બને છે. સેંકડો પરચુરણ ધંધાને લગતી ચાવીઓ જેવી ચીજો કીફાવત ભાવે મળશે. પ્રખ્યાત થયેલાં દરેક તેલો, રત્નો, સાબુ વગેરે ઘાડા છાપ એસન્સોમાંથી જ બન્યા છે તેની તોંધ લેશો. અરક, એસન્સ, રંગ, કેમીકલ, ધંધાને લગતા કાચા તથા બાકા મસાલા મળવાનું હિંદુસ્થાનનું એક જ વિશ્વાસપાત્ર મથક. સુચીપત્ર મફત મંગાવો.

મેસર્સ ડી. જી. ગોરે પરચુમર્સ ૩૧, મંગળદાસ રોડ, મુંબઈ ૨

ફક્ત સ્ત્રીઓ માટે

રોજેલીના- (પીલ્સ) રતુ દોપના કાંઈ પણ કારણથી

બાંધ માસીક રહેજ પણ હેરાનગતી વગર પાછું લાવે છે. નુકશાન રહીત, કંડપી અને ચોકસ ઇલાજ છે. માસીક અટકાવ સખાંધી દરેક ફરીઆદ દુર કરે છે. દરીઆપારના દેસોમાં સ્ત્રીઓ ખાસ જરૂરના વખતે-સંતતિનિયમન માંડ વાપરે છે. ચેતવણી-માસીક લાવનારી સ્ટ્રોંગ વનસ્પતિઓના સત્વનું મિશ્રણ આ દવા હોવાથી ગર્ભ રહ્યાની જરા પણ શંકા હોય તો લેવી નહિ, કારણ કે રતુઆવ પાછો આણુ થઈ ગર્ભ વાત થશે. કિં. બાટલીના રૂા. ૩૫૫ વી. પી. જુદું. પરદેશ શીલીંગ ૭

ગર્ભાંકુશ- (પીલ્સ) આ દવા સંતતિ નિયમન માટે

અન્યેડ છે. ફક્ત એકજ બાટલીના વપરાશથી કાંઈ પણ સંજ્ઞામાં ગર્ભ રહેતો નથી. અટકાવ નિયમિત, શરીરને કોઈ બાંધ નુકશાન થતું નથી. કિં. બા. રૂ. ૩૫૫ વી. પી. જુદું.

ફિવ્યાંગના- (પીલ્સ) પ્રદર (સફેદ, લાલ)

પેટુનો દુખાવો, માસીકની અનિયમિતતા, કસુવાવડ થવી વીગરે મટાડી શરીર તંદુરસ્ત બનાવી ગર્ભધારણ કરવા યોગ્ય બનાવે છે. કિં બાટલીનો રૂ. ૧૫૫ વી. પી. જુદું. પરદેશ શી. રૂ. ૨

પત્ર બહુ વહાર આ ન ગી.

ફક્ત પુરૂષો માટે

દુગ્ધાનુપાન- (પીલ્સ) યુવાનીનો આનંદ

ઉઠી ગયો હોય, વૃદ્ધાવસ્થા હોય કે બુઢાપાનાં ચીન્હો જણાતાં હોય ત્યારે આ ગોળીઓનું સેવન શરીરની નસોનસ અને રગોમાં નવું ચેતન, નવી સ્ફૂર્તિ લાવે છે. સ્વપ્નદોષ બાંધ કરે છે. અખૂટ બળ આપી નવી યુવાનીનો અનુભવ કરાવે છે. કિં. રૂ. ૧૫૫ વી. પી. જુદું. રૂ. ૨૫૫ વી. પી. જુદું.

કામવિલાસ- (પીલ્સ) શિશુ-વતન, ધાતુ-

ક્ષીણતા, વીગરે માટે યુવાનોને આનંદ અને વૃદ્ધોને નવું જીવન આપનાર વીર્ય-રચણન (ટકાવ)ની અદ્ભુત દવા. કિં. બાટલીનો રૂ. ૧૫૫ વી. પી. જુદું.

અનુભુતવૃત- પુરૂષોના ગુપ્ત ભાગની દરેક

ખામીઓ-કમજોરી, વફતા, શિથિલતા-પાછું વીગરે દુર કરી ખરું પુરૂષત્વ આપનારી સિદ્ધ દવા. બાટલીની કિં. રૂ. ૧૫૫ વી. પી. જુદું. પરદેશ શી. રૂ. ૨૫૫

પ્રમેહાંકુશ- (પીલ્સ) પરમેહ (નવો કે જુનો)

પ્રમેહ પેશાબમાં ખરું રસી જવી, બળતરા વીગરે બ્યાધી ૩ દિવસમાં ખાત્રીથી મટાડે છે. શક્તિ બદ્ધ છે. કિં. બાટલીનો રૂ. ૧૫૫ વી. પી. જુદું

સખો :- દુગ્ધાનુપ ન ફાર્મસી-(ડી) જામનગર (કાઠીઆવાડ)

પ્રકરણ ૧૫મું

જળ તૈયાર થાય છે

શ્રી જાતિનો સ્વભાવ અત્યંત ચંચળ હોવાનું જણાવવામાં આવ્યું છે. જ્યાનો સ્વભાવ પણ તેવો જ હતો અને એથી વિનયની સાથે પરિચય થયાને માત્ર ત્રણ કલાક જ થયા, તેટલી વારમાં તો સનતકુમાર નામનો કોઈ અનુભવ હતો. અને તેને પોતે પોતાના પ્રેમની આશામાં અકચૂર બનાવ્યો હતો એ વાતાનું તેને બિલકુલ વિસ્મરણ થઈ ગયું. એટલું જ માત્ર નહિ પણ સનતે પોતાના ઓષ્ઠપર કરેલા ચુંબનનો વિચાર આવતાં તેને પોતાના ઉપર ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ ગયો. કેમકે ભવિષ્યમાં પોતે મહારાણીપદને શોભાવશે તથા પુષ્કળ સંપત્તિનો ઉપભોગ કરવાને શક્તિમતી થશે એવી આશા તેને ઉત્પન્ન થઈ હતી.

‘વિનય’ નામધારી દેવદત્ત પણ આ રાવ ઘટના સ્તામ્ભપણે જોતો હતો. સુસ્વરૂપ અને પુષ્કળ દ્રવ્યને લાવતારી છોકરી સાથે લક્ષ થવાની કલ્પના તેને કાંઈ અસંભવિત લાગતી ન હતી. તથાપિ આવા દુઃક સમયમાં અદ્વિતીય વાત પહોંચેલી જોઈને તેને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું હતું. આ બન્નેનો બંધુ એકબીજા ઉપર અત્યંત પ્રેમ હોય એવું તટસ્થ જોનારને લાગતું હતું.

બન્નેનું સંઘટન વધવા લાગ્યું. વિનયને જ્યા અને જ્યાને વિનય ગમતાં હતાં. રાવણકાદુર આ દ્રશ્ય જોઈને મનમાં જે મનમાં આનંદ પામતા હતા; એટલું જ નહિ પણ તેમણે આ બન્નેને એક કરવા માટેના પોતાનો પ્રયત્ન શરૂ કરી દીધો હતો.

તે જ દિવસે રાત્રે ભોજન કર્યા પછી દિવાનખાનામાં બન્ને ભાઈ તનસુખરાયની પત્ની, જ્યા અને વિનય બેઠાં હતાં. અત્યારે રાવ-

બહાદુર પોતાના ભાઈની સાથે ધંધાને લગતું સંભાળુ કરતા હતા. તે બીજાંઓને નિસ્સ, કંટાળાભરેલું અને ત્રાસ ઉપજાવનારું લાગે એ સ્વાભાવિક હતું. વચ્ચે વચ્ચે રાવબહાદુર તનસુખરાયને ખેતી સંબંધી પ્રશ્નો કરતા, નવીન સુધારણા શી કરી એ વિષે પૂછતા કરતા, જમીનનું વાર્ષિક ઉત્પન્ન વધ્યું કે નહિ, વર્ષાદ પૂરતો ન હોય તો પાણી માટે નહેર, તળાવ કે કુવાઓની સગવડ છે કે નહિ, એવા પ્રકારની બિઝકુલ રસ વગરની અને કંટાળો પેદા કરનારી વાતચીત ચાલતી હતી.

તનસુખરાયને પોતાને પણ કંટાળો આવ્યો હતો. વિનય પણ ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ વચ્ચે બોલી રાવબહાદુરને ગુસ્સે કરવાનો તેનો ઇરાદો નહિ હોવાથી તે સ્તબ્ધ રહ્યો હતો.

તેને અંગ મરડતો જોઈને તનસુખરાય બોલ્યો: 'વિનયકુમાર ! પાન બનાવીને જાઓ એટલે આગસ ઉડી જાય.'

અહો ! વિનય ! તારા તરફ તો મારું લક્ષ જ ન હતું. તું વાળું વર્ષે તનસુખભાઈને આજે મળ્યો છું, એટલે આ બધી લક્ષીકૃત પુષ્ટી જોઈ છું. તમે બધાં અહીં છો અને અમારો વાળાલાય તમને નિસ્સ લાગ્યો એ કલ્પના મારા મનમાં આવી જ નહિ. વળી મારે તનસુખભાઈ સાથે ખાતગીમાં કેટલીક વાતચીત કરવાની છે અને તેમાં તને રસ પડે તેમ નથી. મારે જ્યાં ત્યાં તું તેના અભ્યાસગૃહમાં જાઓ. જ્યાં હારમોનિયમ સાથે કાંઈક ગાશે અને તું તે સંભળજો. કેમ જ્યાં ! મેં સાંભળ્યું છે કે તું સારું ગાય છે અને પેટી ઉપર તારો હાથ સારો ચાલે છે. જાઓ, અમે પણ અમારું સંભાળુ પૂરું કરીને તારા ગાયનવાદનનો લાભ મેળવવા ત્યાં આવીશું '

'વારૂ, કાકાજી ! તમે પણ આવજો.' એમ કહીને જ્યાં ઉડી. વિનય પણ તેની પાછળ ઉઠ્યો અને જન્ને જણાં દિવાન-ખાનામાંથી બહાર નિકળી જ્યાંના અભ્યાસગૃહમાં ગયાં. તે બહાર

નિકળ્યાં કે તુરત જ રાવબહાદુરે પોતાનું નિરસ, કંટાળેા ઉપજનારું સંભાષણ બંધ કર્યું, અને જ્યાંને પણ આ યોગાયોગ મળવાથી આનંદ થયો. તેને ન્યાય આપવાને ખાતર એટલું કહેવું જોઈએ કે પેટી ઉપર તેનો હાથ ઘણો જ સારો ચાલતો હતો. તેનો કંઠ સુમધુર હતો. એ વિષેનું તેને અભિમાન પણ હતું; અને આવો પ્રસંગ મળવાથી વિનયકુમારના મનનું વિશેષ આકર્ષણ કરી શકાશે એમ તેને લાગતું હતું.

હવે દિવાનખાનામાં બંને ભાઈઓ વચ્ચે કયો વિષય શરૂ થયો તે આપણે જોઈએ:

‘તનસુખભાઈ !’ રાવબહાદુર પોતાના ભાઈને ઉદ્દેશીને બોલ્યો: ‘મેં જેના વિષે લખ્યું હતું તે આ જ મનુષ્ય.’

‘એ તો હું સમજ્યો જ હતા. ગરીબ કુળની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરીને લલિતપુર ચાલ્યા ગયેલા તારા મિત્રનો આ છોકરો.’

‘હા તે જ ! આપણી જ્યાંને માટે મેં આ વસ્તુ પસંદ કર્યો છે.’

‘અહો ! તું તો નક્કા પણ કરી નાંખ્યું લાગે છે ! પણ હરસુખ ! આ જરાક ઉતાવળ થાય છે એમ તને નથી લાગતું ? વિનયને મુંબઈમાં આવ્યાને હજી કાંઈ વિશેષ દિવસ થયા નથી. વળી તે ઉડાઉ સ્વભાવનો અને હજી બે મનુષ્ય છે એવી વાત મારા સાંભળવામાં આવી છે.’

‘છટ ! લોકોને અતિશયોક્તિ કરવાની ટેવ જ છે. આપણે લલિતપુરમાં ગરીબ સ્થિતિમાં રહેલા, એટલે અહીં તેને ખર્ચવાને માટે મનમાની રકમ મળે, એથી જરીક ઉડાઉ જેવો લાગે. બાકી જીવાનીમાં આપણે પણ એવા જ હતા ને !’

‘વારૂ, એમ માનો કે જ્યાંને માટે આ છોકરો લાયક છે, પણ તેનું ભવિતવ્ય કાંઈ મને સાંઝે દેખાતું નથી. તેની પોતાની મીલકત કરી છે નહિ. અત્યારે મહારાજા મહેન્દ્રસેન તરફથી બહુક રકમ મળે છે તેના ઉપર તે તાગડધિન્ના કરે છે.’

‘ અને તેટલા માટે જ અત્યારથી તેની સાથે સંધાન કરી
રીધું હોય તો તે ભવિષ્યમાં લાભકારક થઈ પડવાનું ’

‘ તેને અહીં લાવવામાં તારો આવો કાંઈક ઉદ્દેશ છે, એમ
મને પ્રથમથી જ લાગતું હતું. ’

‘ તનસુખભાઈ ! આવું કુળ આપણી સાથે સંબંધથી જોડાય છે
તેનો વિચાર કરવાની જરૂર છે. વળી એકંદરે તેમાં ખીજું કશું
તુકસાન ન હોતાં લાભ જ છે. ’

‘ પરંતુ આ એકમેકના જીવિતનો અને જન્મના સુખદુઃખનો
સવાલ છે. જેની જીવનપર્યંતને માટે ગાંઠ પડવાની છે તેનો પણ
વિચાર કરવો જોઈએ ને ! ’

‘ એ વિચાર પણ કયો છે. આજકાલ જગતમાં તમામ
વસ્તુની મુખ્ય ચાત્રી ચમ ચમ ચમકનારા અને ખણ ખણ
વાગનારા રૂપેરી પૈસામાં છે. એટલે જો રૂપેરી શુંખલાથી જન્મની
ગાંઠ બાંધી શકાય તો પછી કશી અગવડ આવવાની નહિ. બાકી
પ્રેમ અને પસંદગી તો નવરા મનુષ્યોની વાતો છે. ’

‘ વાહ વાહ ! ’

‘ હા, હું સત્ય જ કહું છું. આ મનુષ્યને મેં પ્રથમ જોયો
ત્યારથી જ મારી ખાત્રી થઈ ચૂકી હતી કે આપણી જ્યાંને
માટે આ જોડીદાર સર્વથા લાયક છે. તેનું ભવિતવ્ય પણ આજે
જ તને કહી દઉં છું. આ યુવાનની સાથે લગ્ન કરનારો કુમારિકા
ભવિષ્યમાં મહારાણીપદને પ્રાપ્ત કરશે, કારણ કે આ તરફ મહા-
રાજા મહેન્દ્રસેનના ભત્રિજાનો દીકરો હોવાથી તેનો વારસ થાય
એ સ્વાભાવિક છે. ’

‘ વાર, તેથી શો લાભ ? ’

‘ હા, એ લાભની વાત હું તમને સમજાવું. ’ રાવબહાદુર
જોડ્યો : ‘ આજે મહારાજા મહેન્દ્રસેનની જમીનની ઉપજ નહિ

નહિ તોયે પાંચ છ લાખની છે. વળી ઝરીઆમાં તેમની માલિકીની કોલસાની ખાણો છે. મારી પેઢીમાં તેમના પચાસ લાખ રૂપીઆ જમા પડેલા છે. એટલે જે મનુષ્ય જીવિષ્યમાં એ સર્વ સંપત્તિનો માલિક થવાનો છે તે જો આપણને અનાયસે મળી જતો હોય તો ના શા માટે કહેવી ?

‘ પરંતુ વચ્ચે પેલા દેવેન્દ્રસેનની નડતર છે તેનું શું ? ’
તનસુખરાયે મુશ્કેલી રજુ કરી.

‘ હા, એ હું જાણું છું અને તેનો પણ મેં વિચાર કરી રાખ્યો છે. દેવેન્દ્રસેન અને વિનયકુમાર એ બેમાંથી છેવટ કોણ વારસ થશે તેનો તર્ક મેં કરી રાખેલો છે. મહારાજા મહેન્દ્રસેન અત્યારે લગભગ પોણાસો વર્ષના છે. છતાં પણ તેમની શરીર-સંપત્તિ સારી છે. તેમના ભાઈનો છોકરો દેવેન્દ્રસેન અત્યારે પચાસ વર્ષનો હશે. તે અનેક પ્રકારના દુર્વ્યસન અને દુરાચારથી યુક્ત હોઈ તેનું શરીર તદ્દન અશક્ત બની ગયું છે. તેણે અત્યાર-સુધી લગ્ન કર્યું નથી અને હવે કરે તેમ લાગતું પણ નથી. મને તો એમ લાગે છે કે બહુ બહુ તો તે કશા-માર સહિનાનો આ જગતનો મહેમાન છે; જ્યારે તેના કાકા તરફ જોઈએ તો તે પાંચ-સાત વર્ષ કાઢે તેમ લાગે છે. એટલે દેવેન્દ્રસેનના અંત પછી વિનયકુમાર મહેન્દ્રસેનનો વારસ થવાનો એ ચોક્કસ છે. ’

તનસુખરાય વિચારમાં પડી ગયો. થોડી વારે તે બોલ્યો :
‘ એમ થાય તો જ્યાનું ભાગ્ય ખીલી જાય ખરું. પરંતુ એમ માનો કે જ્યાનું આ તરૂણ સાથે લગ્ન થયા પછી બુઢો મહેન્દ્રસેન ઢગી જાય અને તેની મીઠકતનો માલીક દેવેન્દ્રસેન થાય તો આ છોકરાનું શું થાય ? ’

હરસુખરાયને તેના ભાઈની પ્રસ્તુત કલ્પનાથી રહેજ શુસ્સો ચડ્યો અને તે આવેશપૂર્વક બોલ્યો : ‘ શું થાય એટલે ? ’

કોર્ટમાં અર્ધી મીલકતને માટે દાવો દાખલ થાય અને કહાય તેમ કરવાનો વિચાર ન હોય, તોપણ ત્યારપછી દેવેન્દ્રસેન કેટલાં વર્ષ જીવવાનો છે ? અને તેની પછી તો એ મીલકત વિનયને જ મળવાની ને ?

‘ કહાચિત્ દેવેન્દ્ર લગ્ન કરે તો ? ’

‘ લગ્ન કરે તો જલ્દી કરે. તેને સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય તે સિવાય કશો લાભ થાય તેમ નથી. તેની શરીરસંપત્તિ તરફ જોતાં તેને તેની પત્નીથી ઓરસ પુત્ર પ્રાપ્ત થવાનો બિલકુલ સંભવ નથી. ’

‘ વાહ, ત્યારે વિનય મહારાજ મહેન્દ્રસેનનો વારસ થશે, અને તેને તેમની તેમમ મીલકત મળશે એવા તારી ખાત્રી જ છે, તો આ લગ્નને સહેજ લંબાવવામાં શી હુસ્કત છે ? આપણી જ્યાંને ૬૦ એકાદ વર્ષ પર્વત વાંધો આવે તેમ નથી. ’

‘ જો આપણે એમ કરીએ તો તે મોટી ભૂલ કરી લેખાય. જો તમે સહેજ ઊંડો વિચાર કરશો તો હું કહું છું તે સાચું છે એમ તમને લાગશે. તમારા વિચાર પ્રમાણે આપણે મુલતવી સાંભળું અને પછી વચ્ચે દેવેન્દ્રનું મૃત્યુ થાય તો પરિણામ શું આવે ? પછી મહેન્દ્ર વિનયને પોતાની પાસે રાખે અને પોતાના દુધ તથા પ્રતિષ્ઠાને ચોખ્ખા કાઢી કન્યા શોધી કાઢીને તેની સાથે વિનયનું લગ્ન કરી નાંખે. તેમની દૃષ્ટિ આપણી જ્યાં ઉપર ઠરે એવું મને તો બીલકુલ લાગતું નથી. માટે ત્યાંસુધી વિનય મહેન્દ્રથી દૂર છે ત્યાંસુધીમાં આપણે આપણું કાર્ય સિદ્ધ કરી લેવું જોઈએ. હવે તો સમજાયું ને ? ’

‘ હા, હું સમજ્યો કે દેવેન્દ્રની હયાતીમાં જ વિનયનું લગ્ન કરી નાંખવું જોઈએ, પણ જો મહેન્દ્રસેન તેમાં વાંધો ઉઠાવે તો ? ’

‘ તે શી રીતે વાંધો ઉઠાવશે ? આપણે આ લગ્ન થાય ત્યાંસુધી એ વાત બહાર જવા જ દેવી નાહ. એક વાર લગ્ન થયા પછી

કરી હરકત નથી. કેમકે જ્યાની સાથે લગ્ન કરવામાં વિનયે અબુગતું કર્યું છે એમ તો મહેન્દ્રસેન કહી શકવાનો નહિ જ.

‘તારો તર્કવાદ યોગ્ય છે અને હું પણ તેનો સ્વીકાર કરું છું. જો, જ્યા પોતાના ખંડમાં વાજાંત્ર સાથે ગાય છે. કેટલો સુમધુર સ્વર છે ! કેટલા ખુલ્લા દિલથી ગાય છે ! મને એમ લાગે છે કે તેના મનને આ તરફે આકર્ષી લીધું છે. એટલે આ લગ્ન જલ્દી કરવામાં આપણને કરી પણ અડચણ આવે તેમ નથી. તારી ભાભી પણ આ યોજનાને પસંદ કરશે. ચાલો, તેની પાસે જઈને તેને વાત કરીએ.’

વૈદ્ય, જી. પી. પોપટનું જનાવેલું આદિત્ય શર્માસીતું આસ પેટંદ

કામ પ્રદીપ ઘૃત— અમલકારિક વીઘૃત લેપ.”

(રજીસ્ટર્ડ.)

ફક્ત એક જ બાટલીના વપરાશથી હસ્તદાખથી ટુંકી પટેલી જનને નિદ્રાને મુળ સ્થિતિએ લાવે છે. કુકર્મથી નબળી પટેલી નસોમાં નવો જ્વેશ પેદા થાય છે તથા તુટેલી નસોને જોડી દઈ કમજોર નસોને મહા જળવાન બનાવી, લાંબી, જડી, મજબુત, લોહીયાળ અને વર્ચના ટકાવવાળી બનાવી, ચાહે તેવા નીર્માલ્ય થયેલા પુરૂષને પણ પુરૂષર મરદ બનાવી સંસારસુખ ભોગવવામાં કાયમની મરદાઈ બદલે છે.

કીમત તોલો રાત્રી બાટલી ૧ના રૂ. ૫૦ પાંચ. ગોસ્ટેજ બુક.

મળવાનું ઠેકાણું } વૈદ્ય. જી. પી. પોપટ.

એકલા બનાવનાર } પ્રો. આદિત્ય શર્માસી, પો. બાંભલીઆ.

તથા વેચનાર } (જી. ડી. રેલ્વે) ૬

પ્રકરણ ૧૬મું

વિનયની વિલાસિતા

રત્નપુરમાં રાવળહાદુર તથા વિનય આવ્યાને માત્ર પાંચ જ દિવસ થયા છે. પરંતુ એટલી ટુંક મુદતમાં વાત ઘણી આગળ વધી ગઈ. વિનયને જ્યાલક્ષ્મી પસંદ પડી ગઈ હતી, કારણ કે જ્યાલક્ષ્મીની સાથે સાથે પોતાના પગે ચાલીને આવનારી વરદક્ષિણા તરફ તેની ઝાસ દાઢ હતી. જ્યાનો પિતા શ્રીમંત છે, જમીનદાર છે, તેનો કાકો હરસુળરાય લક્ષ્મીધર છે, અને તે બે ભાઈઓને સંતતિમાં જ્યા સિવાય બિનું કશું પણ નથી, એ વિનય જાણતો હતો. એટલે આ લક્ષ્મી મળનારા મોટા આર્થિક લાભથી તેનું મન આકર્ષાયું હતું. બીજી તરફથી મહેન્દ્ર-સેનનો વારસો પોતાને મળશે એવી તેને આશા ન હતી. એક તો દેવેન્દ્રસેન જીવતો હતો. બીજું વિશેષ મહત્ત્વવાળું કારણ એ હતું કે મહેન્દ્રસેન મૃત્યુ પામે તે પૂર્વે પોતાનું પોગળ પ્રગટ થઈ જશે તો-એવી ભીતિ અહર્નિશ તેના મનમાં રહ્યા કરતી હતી.

જ્યાલક્ષ્મીને વિનય સનતકુમાર જેટલો મોહક અને આકર્ષક લાગતો ન હતો અને પોતાનો સનતકુમાર કરતાં એમા ભાગ જેટલો પણ પ્રેમ આના ઉપર નથી એમ તે સમજતી હતી. તથાપિ કોઈ કોઈ વાર પ્રેમને ખરીદી લેનારી કોઈ બળવાન શક્તિ જગતમાં અવતરે છે. જ્યાલક્ષ્મીની માતા, પિતા તથા કાકાએ વિનયના ભવિષ્યના સંબંધમાં એવી એવી વાતો કરી હતી કે એ સાભળીને જ્યા આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગઈ હતી, અને ભવિષ્યમાં મહારાણીપદ પ્રાપ્ત કરવાને માટે તેણે બીજી વ્યક્તિ ઉપર પોતાનો પ્રેમ હોવા છતાં પણ વિનય સાથે લગ્ન કરવાને નિશ્ચય કર્યો હતો! જ્યાનાં માતાપિતા પણ જ્યા તથા

વિનયને લાંબો સમય એકાંતમાં ગાળવાની અનુકૂળતા કરી આપતાં હતાં એવી અગાઉની માફક સનતકુમારની જ્યા સાથે મુલાકાત થઈ શકતી ન હતી. તે તનસુખરાયના બંગલાની આસપસ ચક્કર લગાવતો, પરંતુ જ્યાની મુલાકાત તો શું પણ તેનું દર્શન પણ થઈ શકતું નહિ. જો કે જો જ્યાએ પોતાને થોડા જ સમય પાંડેલાં ચાલિંગન-ચુંબનનો લાભ આપ્યો હતો તે પોતાને તદ્દન વિસરી જશે એમ તે માનતો ન હતો. કદાચ જ્યા તેનાં માતાપિતાની આજ્ઞાથી આવું વર્તન રાખતી હશે અને વિનય અહીંથી ચાલ્યો જશે એટલે બધું પૂર્વજાત સરળ બની જશે એવી આશા સનતના મનમાં ઉદભવતી અને તેની સાથે સાથે વિનય ઉપર ઈર્ષ્યાપૂર્ણ ક્રોધ પણ પ્રગટતો.

પાંચમે દિવસે રાવમહાદુર અને વિનય એકલા ફરવા માટે નિકળ્યા. ચાલતાં ચાલતાં હરસુખરાય બોલ્યો : ‘ કેમ વિનય ! જ્યાલક્ષ્મીને માટે સારો શો મન છે ? તે મારી ભત્રિજા થતી હોવાથી તેને માટે કશું પણ મારે કહેવું તે યોગ્ય નથી; તથાપિ હું કહ્યા સિવાય રહી શકતા નથી કે તેના જેવી ગુણવંતી, વિદુષી અને સ્વરૂપવતી છોકરી આપણી જ્ઞાતિમાં કવચિત જ મળશે. માત્ર તેની સાથે લગ્ન કરનારને વરદક્ષિણા બિલકુલ મળવાની નથી. ’

‘ એ વરદક્ષિણા ન મળે તેમાં જ હું આનંદ પામું છું. ’

‘ અત્યંત વિલક્ષણ ! આ જગતમાં પૈસાથી કંટાળેલો તું એક જ પ્રાણી મને દેખાય છે. ’

‘ એમ નથી ! મારા કથનનો અર્થ આપના ધ્યાનમાં નથી આવ્યો. જ્યા જેવી ગુણવંતી સ્ત્રી પ્રાપ્ત કરવામાં વરદક્ષિણાની લાલચ શા માટે જોઈએ ? વરદક્ષિણાની લાલચથી માગણી કરવાને માટે આવનાર મનુષ્ય, તેને ખાતર નહિ પણ પૈસાની આશાથી જ આવવાનો. એથી તેના ગુણ, વિદ્વત્તા અને સુરૂપતા પૈસા આગળ ઢંકાઈ જવાનાં. બાકી હું તો પૈસાથી પ્રેમનો સોદો કરનારો મનુષ્ય

નથી. હું ખરેખર કહું છું કે જ્યારથી હું અહીં આવ્યો છું ત્યારથી, મારા મનમાં નિવાસ કરી રહેલી પ્રેમપ્રતિમા તે સ્થાનેથી સરી જતી હોય એમ લાગે છે. અત્યારે તો તે લગભગ અદૃશ્ય જ બની છે.' વિનયે જણાવ્યું.

‘ એથી તારે દિલગીર થવાનું કશું કારણ નથી. એવી નાટકના સ્ટેજ પર નાચનારી છોકરી સાથે પ્રેમમાં પડવાથી તું શો લાભ કાઢવાનો હતો ? તારો બાપ એવા મૂર્ખતાભરેલા પ્રેમને પરિણામે જ દેશત્યાગી બન્યો અને તેણે પોતાનું જીવન કેવળ દુઃખમ વિતાવ્યું. તારી પણ ત દશા ન થાય તંટલા માટે જ તેણે સાવચેતી વાપરીને તને મારી પાસે મોકલ્યો છે. અત્યારે અહીં આવવાથી તને લાભ થયો છે. મહારાજા મહેન્દ્રસેન તરફથી માલિક મોટી રકમ વાપરવાને માટે મળે છે. ઉપરાંત તેમન મૃત્યુ પશ્ચાત્ત પણ તેમની જાગીરમાં સારો હીસ્સો તને મળશે હું તેમની મુલાકાત લેવાનો ઇરાદો રાખું છું, કારણ કે તેમના તારા અંબંધમાં શી વ્યવસ્થા કરવી ધારી છે તે જાણવાનું જરૂર છે. ’ રાવજહાદુરે પોતાનો વિચાર વ્યક્ત કર્યો.

‘હા, ઐ ઘરાઘર છે. આપ તેમને મળશો. તો તેઓ
ચાતાનો વિચાર આપની પાસે પ્રકટ કરશે.’

‘લવિષ્યમાં તેમની તમામ જાગીર તારા કબજામાં આવવાને
સંભવ છે, પણ તે થોડો છે. એટલે જો કેઈ શ્રીમંત પિતા
પુત્રી સાથે તારું લગ્ન કરી દઉં તો હું તારા પિતા એટલે માં
મિત્ર તરફના કાળુમાંથી મુક્ત થાઉં. હું તો એમ માનું છું
ખીજી કેઈ કરતાં મારી જ્યાં તારું સર્વ રીતે વિશેષ આકર્ષણ
કરી શકે એવી છે.’

‘ કદાચ હશે, પરંતુ તેના પિતાનો શો વિચાર છે તે ખા
જાણવું જોઈએ ના ’

‘ એ પણ જણાશે. તારા સંબંધમાં તેમનો મત સારો છે અને વળી તે સરલ સ્વભાવના હોવાથી તથા મારા ઉપર તેમનો વિશ્વાસ હોવાથી હું તેમને કહું એટલે પછી તે મારા મતને જ અનુકૂળ થવાના. ’

બીજે દિવસે તનસુખરાયે પોતાને ત્યાં આવેલા આ નવીન મહેમાનના માનમાં તથા રત્નપુરના પોતાના રનેહીઓની સાથે તેનો પરિચય કરાવવાના ઉદ્દેશથી ગાર્ડનપાર્ટીની ઓઠવણ કરી. તેમાં સનતકુમારને પણ આમંત્રણ મળ્યું હતું. પાર્ટીમાં જ્યાં-લક્ષ્મી તથા આ નવીન ગૃહસ્થ એકબીજાની સાથે ગાઠ સંબંધ હોય એવી રીતે વર્તતાં હતાં, એ જોઈને જ્યાં પોતાના હાથ-માંથી જશે કે શું એમ ક્ષણભર સનતકુમારને થયું. તથાપિ તેણે પોતાના ચહેરાપર કશોયે વિકાર દેખાવા દીધો નહિ. રીફ્રેશમેન્ટનો પ્રારંભ થયા પહેલાં જ્યાં તથા વિનય કરતાં કરતાં એકલાં પેલા નાળા પાસે આવ્યાં. ત્યાં એકાંત જોઈને વિનયે પ્રશ્ન કર્યો: ‘ જ્યા ! મને અહીં આવ્યાને માત્ર થોડા જ દિવસ થયા છે. છતાં મારા મનની સ્થિતિ અત્યંત ચમત્કારિક બની ગઈ છે. આ સ્થળ છોડીને મુંબઈ જવાની ઇચ્છા થતી નથી. ’

‘ એમ ! તમને આ સ્થળ એટલું બધું પસંદ પડી ગયું ? ’

‘ હા, સ્થળ અત્યંત પસંદ પડી ગયું છે. તે ઉપરાંત એક બીજું વસ્તુ પણ ગમી ગઈ છે. પરંતુ તેમ છતાં એક દુઃખ છે. ’

‘ શું દુઃખ છે ? ’

‘ મને એક પ્રકારનો હૃદયરોગ લાગુ પડ્યો છે. ’

જ્યા વિનયના શબ્દોનો ભાવાર્થ સમજી ગઈ હતી. તેણે વિનય તરફ સ્મિતપૂર્ણ દષ્ટિ ફેંકીને જવાબ આપ્યો: ‘ તમને કયા હૃદયરોગે ઘેરી લીધા છે તે હું સમજી ગઈ. પણ તેને દૂર કરવાનું તમારા જ હાથમાં છે. ’

‘ મારા હાથમાં છે ? ’

‘ તમારા નહિ તો કેના ? જો તમે ધારો તો—’

‘ શું હું એટલો ભાગ્યવાન છું ? ’

‘ તમે નહિ, પણ હું એટલી ભાગ્યવાન છું કે નહિ તેનો હું નિર્ણય કરી શકતી નથી. ’

‘ જ્યા ! જ્યા ! બહાલી જ્યા ! ’ તે વિશેષ બોલી શક્યો નહિ. પરંતુ શબ્દોદ્ધારા પોતાના વિચાર પ્રદર્શિત કરવાને બદલે તેણે એકદમ જ્યાને ગાઢ આલિંગન આપ્યું—હૃદય સરસી ચાંપી અને તેના કપોડને ચુંબનથી અંકિત કરીને તે રીતે પોતાને જે કહેવાતું હતું તે જણાવ્યું.

તેઓ હવે વધુ વખત અહીં થોભ્યાં નહિ. તે જ રાત્રે જ્યાએ પોતાની માતા પાસે આ વાત પ્રકટ કરી અને તેમાં વિનયની પણ સંમતિ હોવાનું જણાવ્યું. આપણા રાવબહાદુરને એટલું જ જોઈતું હતું તે એટલા સારૂ જ રત્નપુર આવ્યો હતો. તેનું મુખ્ય કાર્ય પતી ગયું, એટલે હવે અહીં વિશેષ રહેવાની જરૂર નહિ. લાગવાથી બીજા જ દિવસે તે વિનયને લઈને મુંબઈ ઉપડી ગયો.

તેઓ મુંબઈ આવ્યા. રાવબહાદુરના ટેબલ પર ટપાલનો મોટો ઢગલો તેની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતો પડ્યો હતો. તે પોતાના આખા જીવનમાં મુંબઈ છોડીને આટલા દિવસ બીજા સ્થળે રોકાયો ન હતો. તેણે ચડી ગયેલા કામને હાથમાં લીધું, પરંતુ એ કામ કરતી વેળાએ મહારાજા મહેન્દ્રસેન, તેમની જાગીર અને તે જાગીર ઉપર અધિષ્ઠિત થનાર વિનય, એ જ માત્ર તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ હતાં.

વિનયે મુંબઈ આવીને પોતાનો દૈનિક કમ ચાલુ કર્યો. પોતે જ્યાની સાથે વચનથી બધાયેલો છે એ કલ્પના પણ

તેના મનમાં આવી નહિ. રાવબહાદુરે એક બે દિવસ તેની દિન-ચર્યાનું બારીક નિરીક્ષણ કર્યું, પરંતુ તેણે પણ તેને કશું કહ્યું નહિ. તેણે પોતાના મનને એવા વિચારથી સમજાવ્યું કે ‘કાંઈ હરકત નહિ. તરણ છે એટલે બે દિવસ આવું વર્તન રહે એ સ્વાભાવિક છે આવતી કાલે જ્યાં સાથે લગ્ન થઈ જશે એટલે તે બરાબર ઠેકાણે આવી જશે!’

તુરત ફાયદો કરનારી દવાઓ જરૂર વાપરો.

કામ ચરિત્ર ગોળીઓ :—સ્થાનન થાને ટકાવ માટે એક જ કલાકમાં ચમત્કારીક ગુણુ બતાવે છે. (આઠ ગોળીની શીશી ૧ ની કી. રૂ. ૧૫)

કામ ચરિત્ર તેલ :—માલીસ કરવાથી ગુપ્ત ભાગની નસોની કમળેરી, નામરદાઇ. ટુંકાપણું વિગેરે દુર થાય છે. ત્રાસા બા ની શીશી કી. રૂ. ૧૫

ભીમસેની પાક :—પાતુ વિકારનાં તમામ દર્દો નાશુદ્ધ રી નસોને પાવરમાં લાવી બરેબર નવ જીવન બક્ષે છે. કી. બા. : રૂ. ૨૫

ગુલાબ ચુર્ણ :—માસીક રતુ ચાલુ વખતે ત્રણ દિવસ લેવાથી જીંદગી બરમાં ગર્ભ રહેતો નથી. માસીક નીચમીત ચાલુ રહે છે. કી. બા. રૂ. પાંચ

સ્તનો તેલ :—સ્તનો પર માલીસ કરવાથી સ્તનો કઠણુ, ઘાટીલા, એક સરખા મોઢક બને છે. કી. બા. રૂ. ૨-૦-૦

સૌભાગ્ય સુંદરીપાક :—બાંધ થયેલ માસીક રતુ ત્રણ દિવસમાં વગર તકલીફથી ચાલુ થાય છે. અને કાયમનો ફાયદો થાય છે. કી. બા. રૂ. ૨૫

નોટ :—વી. પી. નો ગૌરુદર અખતાર આડકને આઠ આનાની ટીક્રોટ. અગાઉથી મોકલવી પડશે [સુચીપત્ર મફત મંગાવો :—]

લખો :— વૈદ ટી. લાલચંદ, લોરેન્સ રોડ, ભીમપુરા, કરાચી.

વૈદો, ડોક્ટરો. કંપાઉન્ડર્સ અને

ફર્મ્સીવાળાઓને ઉપયોગી

PILLS & TABLETS MFG.

ટેબ્લેટસ અને પીલ્સ બનાવવાનું હુમે સસ્તા

ભાવથી કરી આપીએ છીએ.

ટેબ્લેટસ અને પીલ્સના ભાવ

૧ થી ૧૦ ગ્રેન સુધીના ટેબ્લેટસ હજારના ૦-૧૨-૦

તથા ગોળીઓ ૧ થી ૨ ગ્રેનના હજારના ૦-૧૨-૦

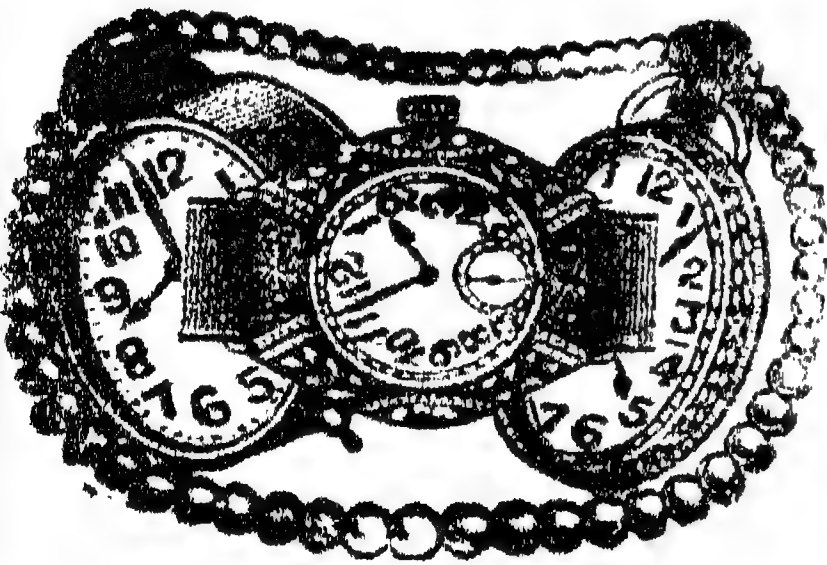
વધારે પ્રમાણમાં પાડવાના ભાવ રૂબરૂ મળેથી ખુલાસો મળશે.

પીલ્સ ઉપર સીલવર તથા ગોલ્ડનું કોટીંગ કરી આપીએ છીએ.

ટેકાણુ ડૉ. સી. જી ગાંધી. H. M. B.

માંડવીની પોળ-શેઠની પોળ, સાતરવરૂપની હવેલી સામે. અમદાવાદ.

ત્રણ ઘડિયાળ તદ્દન મફત !

અમારું 'ગ્રોટોરોજ' અથવા
હીના જે તમારી તખીયતને
ખુશ તથા મગજને હંડક
આપે તેવું છે, જેની બાર
બાટલીની કીંમત રૂ. ૧-૧૫-૦
છે, તે બાર બાટલી સાથે ખરી-

દનારને એક સુંદર ડમી રીસ્ટ વોચ પટ્ટા સાથે, ૧ ઇનફ્રંટ પાકીટ
ઘડિયાળ છેડા સાથે તથા ૧ રીયલ બી ટાઇમપીસ અને એક
ઇમીટેશન પર્લ નેકલેસ મફત ભેટ આપવામાં આવશે. પેટ્રીંગ
ખર્ચ તથા પોસ્ટેજ અલગ, સતોષ ન થાય તો પૈસા પાછા,
ધી ટ્રીડીંગ કોર્પોરેશન, ૧૦ એ, જિરાબગાન, કલિકત્તા.

પ્રકરણ ૧૭મું

‘ આવે છે ! આવે છે ! ’

વિનયકુમારની સાથે રાવબહાદુરની ભત્રીજી જયાનું સગપણ નક્કી થયાની હકીકત થોડા દિવસમાં જ મુંબઈનાં શ્રીમંત કુટુંબોમાં પ્રસરી ગઈ. એકાદ મહિનો થયો હશે. તે વખતે ચંદ્રસેન રાવબહાદુરને મળવાને માટે આવ્યો. આવતાંની સાથે જ તેણે દેવેન્દ્રસેનના સ્વર્ગવાસના સમાચાર રાવબહાદુરને આપ્યા.

‘ બહુ જ ખોટું થયું. ’ રાવબહાદુર બોલ્યો : ‘ પરંતુ હવે મહારાજા મહેન્દ્રસેન વિનયને પોતાની પાસે બોલાવશે ખરા. એમ થાય તે પહેલાં વિનયની સાથે મારી ભત્રીજી જયાનું લગ્ન થઈ જાય તો ઠીક. નહિ તો મહેન્દ્રના મગજમાં વિનયનું લગ્ન પોતાના કુળને યોગ્ય કેઈ જાગીરદારની કન્યા સાથે કરવાની ધૂન આવે એ બનવાજોગ છે. જો એમ થાય તો મારા ભાઈ તનમુખરાયનું નિષ્કારણ અપમાન થવાનો પ્રસંગ આવશે ! ’

‘ ના, ના, મને એવી ભીતિ લાગતી નથી. વિનયનું ગમે તેની સાથે લગ્ન થાય એમાં મહેન્દ્રસેનને શો વાંધો છે ? તો પણ તમારે સાવધાની રાખવી તે ઠીક છે. ’

‘ વારૂ, પણ મહેન્દ્રસેન ઉપર એક દિલસોજનો પત્ર લખવાની જરૂર ખરી. ’

‘ અને વિનયને પણ તેમના ઉપર એક પત્ર લખવાનું કહેજો. એથી મહેન્દ્રસેનનો તેના ઉપર વધારે સારો ભાવ થશે. ’

‘ એ વાત ઠીક છે. પરંતુ મહેન્દ્રસેનનો તેના ઉપર સારો ભાવ થાય કે નહિ એ સાથે વિનયને શો સંબંધ છે ? તેને

હવે એ જાગીર મળવાના સંબંધમાં કરી શંકા છે જ નહિ. મને માત્ર એક જ શંકા છે. જે મહેન્દ્રસેનના મનમાં વિનયના આપની વાર્તા ખુંચતી હશે તો તે વિનયનું લગ્ન પોતાની ધારણા મુજબ કર્યા સિવાય રહેશે નહિ. ’

ચંદ્રસેન ખીજી પ્રાર્થનાવિક વાતો કરીને વિદાય થયો. ત્યારબાદ રાવબહાદુરે મહેન્દ્રસેનને એક દિવસોજીનો તાર કર્યો. તે તારના ઉત્તરમાં તે જ દિવસે બપોરના ત્રણ વાગે મહેન્દ્રસેન તરફથી એક તાર મળ્યો. તેમાં તેમણે રાવબહાદુરને એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા સિવાય પોતાની પાસે આવવાનું સૂચવ્યું હતું.

તેણે એકદમ તૈયારી કરી લીધી અને તે મહેન્દ્રસેન પાસે જવાને માટે નિકળ્યો.

રોશનપરથી ઉતરી એક ગાડી કરીને તે મહેન્દ્રસેનને બંગલે આવી પહોંચ્યો. બંગલાના મુખ્ય દ્વાર પાસે એક સુંદર વસ્ત્રથી સજ્જ થયેલો નોકર ઉભો હતો. તેણે હરસુખરાયને કહ્યું : ‘ મહારાજ સાહેબ આપની જ રાહ જોઈ રહ્યા છે. ’

તે સમયે મહેન્દ્રસેન પોતાના પુસ્તકાલયમાં કાંઈ લખતો બેઠો હતો. હરસુખરાયને જોતાં તેના ચહેરાપર સંતોષનું ચિહ્ન પ્રદીપ્ત થયું.

રાવબહાદુરે એક કોચ ઉપર સ્થાન લેતાં કહ્યું : ‘ દેવેન્દ્રસેનનું આ પ્રમાણે અકાળે મૃત્યુ થયું એ ઘણું જ ખોટું થયું. ’

મહેન્દ્રસેનના ચહેરાપર રહેજ તુચ્છકારનું ચિહ્ન જણાયું. તે બોલ્યો : ‘ ભગવાને મારા કુટુંબીઓનું આયુષ્ય મને જ આપ્યું હોય એમ લાગે છે. સંકટોની સામે થવાની મારામાં શક્તિ નથી; છતાં એ કેમ મને ઉપાડી લેતો નથી એ સમજાતું નથી. રાવબહાદુર ! શું કહું ? મને આ જીવનનો એટલો બધો કંટાળો આવ્યો

છે કે કોઈ વાર જાતમહત્યા કરવાની પણ ઇચ્છા થ આવે છે !’

‘ મહારાજ ! આપણા ઘરડા કહી ગયા છે કે ‘ ચે બી દિન ગુજર જાયગા ! ’ માટે શોક કરવાની કશી જરૂર નથી. ભગવાને આપને માટે સારા દિવસો પણ રાખી મૂક્યા છે. પ્રભુકૃપાથી વિનય આપતું નામ રાખશે અને આપને શાંતિ આપશે. હું ધારું છું કે આપે તેના સંબંધમાં જ મને અહીં બોલાવેલો હોવો જોઈએ ’

‘ તમારું અનુમાન સાચું છે. મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તેને કેટલીક કુટેવો લાગુ પડી છે, પરંતુ તમને તો તેના વર્તનની સર્વ માહિતી હશે જ. ’

‘ હાજી, ખરું કહું તો તેનો સ્વભાવ સહેજ મોજીલો છે, પરંતુ શ્રીમંતોના ઇંકારાઓ એવા મોજીલા હોય તેમાં કશો ખાસ દોષ ગણાય નહિ. તે લલિતપુરમાં મહેનત મજૂરી કરીને પેટ ભરતો હતો. અહીં આવ્યા બાદ તેને તમામ પ્રકારની સગવડ અને ખર્ચ કરવાને વૈસા મળવા લાગ્યા. એટલે તે મનમોજીપણે છૂટે હાથે ખર્ચ કરે તેમાં નવાઈ નહિ. તેના બાપે લખેલા પત્રમાં આ ઇંકારાના ઘણા વખાણ કર્યા હતા. પણ તેમાં કાંઈ વિશેષ તથ્ય લાગતું નથી. તોપણ—’

‘ હા, એ હું જાણુ છું. પણ જો એ સારો છાંદરો હોત તો એના બાપે તેને તમારી પાસે શા સારૂ મોકલ્યો હોત ? તમે મને એવું લખ્યું હતું કે તેના બાપના અવસાન પહેલાં જ તે તમારી પાસે આવ્યો હતો. ’

‘ હાજી, પણ તેને અહીં મોકલવતું કારણ જુદું જ હતું. આ ઇંકારાને ત્યાં કોઈ એકદ્રેસનો મોઢો લાગ્યો હતો. તેના બાપને એ પસંદ પડ્યું નહિ, કારણ કે તેને પોતાના સ્વભાવનું

જ્ઞાન હતું; અને ઘણી પોતાના જેવા જ કુળની કન્યા સાથે અ
છોકરાનાં લગ્ન ન થાય તો કેવું પરિણામ આવશે, એ સ્વાનુભવથી
તે સમજી શક્યો હતો. ’

‘ દિલગીરી માત્ર એટલી જ કે એ સમજણ તેને મોડી આવી. ’

‘ એ વાત સાચી છે, પરંતુ પોતાના જેવી છોકરાની પણ
દશા ન થાય એ હેતુથી તેણે આ છોકરાને અહીં મોકલ્યો.
જે કે વીરેન્દ્રને તેનો છોકરો જેટલો બગડેલો જણાતો હતો
એટલો તે બગડ્યો નથી. તેને મુંબઈ આવ્યાને ઘણા દિવસ
થયા, પરંતુ એ છોકરામાં કશું ખાસ કહેવાપણું અત્યારસુધી
તો મારા જોવામાં આવ્યું નથી. તેણે એ એક્ટ્રેસ પ્રિયંવદાનું
નામ એક વખત પણ મારી પાસે લીધું નથી. મને તો અંમ
જ લાગે છે કે તે એક્ટ્રેસના સંબંધમાં વીરેન્દ્રે લખેલી હકીકત
કેવળ કલ્પિત જ હોવી જોઈએ. ’

‘ એ પ્રિયંવદા તો ગાવાનું અને નૃત્યનું કાર્ય કરતી લાગે છે.
કોઈ છાપામાં મારા વાંચનામાં આવ્યું હતું કે તે એક્ટ્રેસ અહીં
મુંબઈમાં તુરતમાં જ આવનાર છે ? ’

‘ શું કહો છો ? મુંબઈમાં તુરતમાં જ આવનાર છે ? એ
પ્રિયંવદાને આપ પિછાનો છો ? ’

‘ તમે ગઈ કાલનું ‘ સાંજસમાચાર ’ જોયું નથી લગતું ! ’
એમ કહીને નજીકના એક ટેબલ પર પાંચ—સાત વર્તમાનપત્રો
પડ્યાં હતાં તેમાંથી એક વર્તમાનપત્ર મહેન્દ્રસેન લાવ્યો અને તે
ખોલીને તેણે તે માંહેની એક જાહેર ખબર રાવબહાદુરને બતાવી.

‘ આવે છે ! આવે છે ! ! આવે છે ! ! !

લલિતપુત્રું બુલબુલ પ્રિયંવદા.

આજે આખા હિંદુસ્તાનના રસિકો

તેની પ્રશંસા કરી રહ્યા છે. ’

રાવબહાદુર હરસુખરાયે આ આખી જાહેરાત વાંચી. એક હાથમાં વર્તમાનપત્ર પકડીને તે ધૂજતે અવાજે બોલ્યો : ‘ આ જાહેરાતમાં તે તરૂણ અને અત્યંત સુંદર હોવાનું લખેલું છે; પરંતુ મને લાગે છે કે આ તે નહિ હોય. ’

‘ એ છોકરાને તમે પ્રિયવદાના સંબંધમાં કદિ પ્રશ્ન કર્યો છે ? ’

‘ એવો પ્રશ્ન તેને કરવાથી મારી મર્યાદાનો સંગ થવાની મને ભીતિ રહેતી એટલે મેં કશું પૂછ્યું નથી. ’

‘ એ નહિ હોય તો સારું. પરંતુ આ નટી લલિતપુરથી આવે છે એટલે મને લાગે છે કે અમારા કુળ ઉપરની આકૃત હજી દૂર થઈ નથી. મારા પ્રારબ્ધમાં હજી પણ શાં શાં વિકલ માંડ્યાં હશે તે કહી શકાતું નથી. ’

‘ એ વિષયમાં આપે કશી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. આપની ખાનદાનીને બહો ન લાગે એવી હું દરેક વ્યવસ્થા કરીશ. હું પોતે જ એ નટીને મળીશ અને તેને સર્વ હકીકત પૂછી જોઈશ. ’

‘ પણ મને લાગે છે કે એમ કરવા પહોંતાં છોકરાનું લગ્ન કરી નાંખવું જોઈએ. જો અમારા કુળને યોગ્ય કોઈ ગૃહસ્થની કન્યા હોય તો તેની તજવીજ કરો. વીરેન્દ્ર મૂર્ખતા કરી, એટલેથી જ પતે એટલે બસ. આ વિનયના સંબંધમાં એવું કશું દુર્વર્તન ન થવા પામે એવી મારી ખાસ ઇચ્છા છે. ’

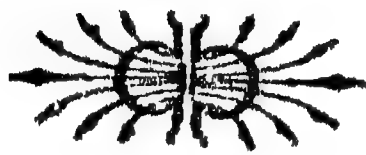
‘ આપનું કથન હું સમજી ગયો. કોઈ સારા કુળની કન્યા શોધી કાઢવી અને તેનું લગ્ન વગર વિલંબે વિનયની સાથે કરી દેવું, એવો જ આપનો મત છે ના ? ’

‘ કાંઈ નહિ. તમે એ વિષે તજવીજ ન કરશો. હું જ તેની તપાસ કરી લઈશ. વારૂ, વિનયના માસિક ખર્ચમાં વધારો કરી આપવાના સંબંધમાં તમારો શો મત છે ? ’

‘ મને પૂછતા હો તો અત્યારે જે છે તે જ બસ છે, કારણ કે આ બધું તેનું જ છે ના ? પણ તેની મુલાકાત લેવાના સંબંધમાં આપનો શો ઇરાદો છે ? ’

‘ હમણાં તેની મુલાકાત લેવાનો મારો વિચાર નથી. ’

આ વખતે નોકરે આવીને ભોજન તૈયાર હોવાની વરદી આપવાથી તેમનો સંવાદ અહીંથી અટકી ગયો.

—શક્તિ માટે અજોડ ઉપાય—

કામકળા ગોળીઓ

રજી. નં. ૨૫૪૧

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલું પુરુષાતન પાછું લાવી વીર્યવિકારના તમામ દર્દો નાબુદ કરી વીર્યને ઘટ બનાવી નવો પાવર, નવું જીવન બક્ષે છે. કી. ડબ્બી ૧) ગોળી ૪૦ ના ૩. ૫) અડધીના ૩. ૨૥ પોસ્ટેજ જુદું.

કામકળા તેલ [રજીસ્ટર્ડ]

ગુપ્ત ભાગની શીથીલતા, કમજોરી, વિગેરે ખામીઓ નાબુદ કરી નસોને વીજળીની માફક પાવરમાં લાવે છે. કી. તોલા ૧ ની બાટલી ૧) ના ૩. ૫) અડધીના ૩. ૨૥ પોસ્ટેજ જુદું. પત્રવ્યવહાર ખાનગી.

લખો :—વૈદરાજ વી. કે. જોશી.

રીગલ સીનેમા સામે, પીરમશા રોડ—અમદાવાદ.

હંમેશાં સારાં ને ઉત્તમ પુસ્તકો જ ખરીદો. જેમાંથી જ્ઞાન મળે તે વર્તનમાં મુકવાથી લાભ થાય. ગૃહલાયબ્રેરીને શોભાવે, મિત્રો-સંબંધીઓને ભેટ આપવા લાયક અને કાયમ સાચવી રાખવા જેવી.

અદ્ભુત રોમાંચક અને રસાત્મક નવલકથા

નગ્ન સત્ય

[ભાગ ૧-૨]

લેખક : શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

દરેક ભાગ જુદો અને સચિત્ર : દરેક ભાગની કીં રૂ. ૨-૮-૦

ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવી બોધદાયી, મનોરમ્ય અને ઉત્કૃષ્ટ નવલકથા ભાગ્યે જ લખાય છે. આ નવલકથામાં મનુષ્ય ઇશ્વર બનવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને પાછો પડે છે. પ્રકૃતિને નગ્ન કરી તેના તંતુઓને નિરખી, તેની ઉપર વિજય મેળવવાને ઇશ્વરત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો યત્ન કરવા માટે મનુષ્ય વલખાં મારે છે. પણ માનવજાતુ ઇશ્વર સમીપે પામર છે, સ્વલ્પ શક્તિવાળો છે.

‘ નગ્ન સત્ય ’ ને નહિ પચાવી શકનારા પામર માનવનો એક નમુનો તે આ નવલકથાનો નાયક અચળદેવ છે. તેમાં રજવાડાના ભેદ ભરમો, બનાવટી રાજકુમાર અને ‘ નગ્ન સત્ય ’ ને દર્શાવનાર અદ્ભુત શક્તિ તમારા હીલને ડોલાવશે.

આ નવલકથાનો પ્લોટ એટલો સુંદર, ભવ્ય, મનોરંજક અને ચિત્તાકર્ષક છે કે તમારા હિલને જરૂર હલાવી મૂકશે. પુસ્તક વાંચવાની શરૂઆત જેમ જેમ થતી જશે તેમ તેમ ‘ નગ્ન સત્ય ’ નું અદ્ભુત રહસ્ય જાણવાની ઇચ્છા પણ એટલી બધી વધી જશે તમે તે વખતે ખાતું, પીતું અને બીજી પ્રવૃત્તિ પણ ભૂલી જશો.

આ નવલકથાની સુંદર છપાઈ, મજબૂત કપડાનું પુંડું, દરેક ભાગનાં સુંદર પાંચ ફોટોગ્રાફિક મનોરંજક ચિત્રો છે.

બન્ને ભાગ સાથે લેનારને રૂ. ૬-૦-૦ માં મળશે.

પ્રકરણ ૧૮મું

પ્રિયંવદાનું આગમન

આ તરફ વિનયનો દૈનિક કાર્યક્રમ ચાલુ જ હતો. તેનો તમામ સમય ખાણી પીણીમાં, કલબમાં. અને જો કોઈ સુંદરી મળી જાય તો તેની સાથે ગં-પાંસખાં મારવામાં જતો હતો. તેને પુસ્તકોનો એક પ્રકારનો તિરસ્કાર હતો. તેના સમાન વયસ્ક મિત્રોમાં ખર્ચ કરવામાં તેનો નંબર સહુથી આગળ આવતો, તે એટલે સુધી કે રોજ પંદર-વીશ કે એથી પણ વધારે રૂપીઆ તે જુગારમાં ખલાસ કરી દેતો. ગરીબ લોકો પત્તાં વગેરેથી જુગાર રમે તો તેમને પોલીસ પરહેજ કરી શકે, માજીસ્ટ્રેટ તેમને સજા ફાંકી દે, પરંતુ આવા શ્રીમંતો કલબોની અંદર પત્તાં કે બીલીયર્ડથી છટેચોક જુગાર ખેલી શકે, શરતના મેદાનમાં તો સરકારના વાયસરોય, ગવર્નર અને તેના જેવા મોટા અધિકારીઓ જ ઘોડ-હોડના જુગારને ઉત્તેજન આપે, સદા બજારમાં સુધરેલા સ્વરૂપમાં અદ્દાનો જુગાર ધૂમ ખેલાય; એ સંબંધમાં સરકાર તરફથી કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન થાય નહિ !

આજે વિનય ચિંતાચસ્ત બની ગયો હતો. મહિનો પૂરો થયો હતો. હવે બાકીના દિવસો કેવી રીતે નિભાવવા તેની ચિંતા તેને થતી હતી. એ વખતે નોકરે આવીને સુવાસ્તું આવેલું છાપું તેના ટેબલ પર મૂક્યું. તેણે છાપું ઉઘાડીને વાંચવા માંડતાં તેની નજર ‘પ્રિયંવદા-લલિતપુરની સુપ્રસિદ્ધ ગાયિકા શનિવારે સ્થાંજે ‘મનોરજન થીયેટર’માં પોતાનાં નૃત્યો અને ગાયનોનો જલસો કરશે’ ‘એ જાહેરાત તરફ ગઈ. તેણે ઉદ્ગાર ફાંક્યો :

‘અહો ! આ તો પેલી લલિતપુરવાળી મારી દેવી !
વીરેન્દ્રજીતના પત્રમાં આ જ બાઈનું નામ હતું. મારે કાંઈક

દેખાવ તો કરવો જ જોઈએ. આપણે આ જલસામાં જવું જ જોઈએ. જે સ્ત્રીને માટે ખરો વિનય પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપવાને તૈયાર થયો હતો તે સ્ત્રી કેવી છે એ એક વાર જોવું તો જોઈએ જ. ’

તે જ દિવસે ચંદ્રસેન હરસુખરાયને સહિજ મળવા માટે તેની ઓફીસમાં આવ્યો.

‘ આવો, ચંદ્રસેન ! બેસો. હું આ પત્રો પહેલાં પૂરા કરી નાંખું, કેમકે જો તે અધૂરા રહ્યા તો આવતી કાલ ઉપર જશે. ’

‘ હું કાંઈ વધુ વખત રોકાવાનો નથી. ’ ચંદ્રસેને તેને કહ્યું : ‘ હું તો એટલું જ પૂછવાને આવ્યો છું કે આવતી કાલે શનિવારે તમે ‘ મનોરંજન થીયેટર ’માં જવાના છો કે નહિ ? ’

‘ હું અને ‘ મનોરંજન થીયેટર ’ ? શા માટે ? તમે જાણો છો કે નાટક-સીનેમાનો મને બિલકુલ શોખ નથી. ’

‘ એ તો હું પણ જાણું છું. પરંતુ આ તો કાંઈ જુદું જ છે આજે જ હું એકસ્ત્રાની બેટીકીટ લઈ આવ્યો છું. આવતી કાલે કદાચ નાચે મળે. ત્યાં આવવા જેવું છે. પેલી અડીં આવી છે, માટે હું કહું છું. ’

‘ પેલી કોણ ? ’

‘ હરસુખરાય ! તમે પણ આટલા બધા ભૂલકણા ? તમારા વિનયને જાળમાં સપડાવનારી પ્રિયંવદા ! ’

‘ હા-હા, એ તો હું ભૂલી જ ગયો હતો ! તમે મને યાદ આપ્યું તે ઠીક કયું. હું પણ કાલે આવીશ. જો કે તેને જોવાની અથવા તેની હિલચાલપર નજર રાખવાની મને ખાસ જરૂર નથી લાગતી. કારણ કે વિનયનું મારી જયા સાથે સગપણ થવાની હકીકત લગભગ સર્વત્ર બહાર આવી ચૂકી છે. હજી મહારાજા મહેન્દ્રસેનને તો તેની કલ્પના પણ નથી; અને એ બુદ્ધાને હમણાં એ હકીકતની જાણ થાય તે ઠીક પણ નહિ. ’

‘ એ બધું સમજ્યા. પણ તમે આવશો તો ખરા ને? હું તમને જતી વખતે ખૂબ મારીશ. ’

‘ વારૂં, હું તૈયાર જ રહીશ. આપણે એક વાર જવું તો ખરૂં. તે કેવી છે એ જોવું તો જોઈએ જ. વળી વિનય કદાચ ફરીથી તેના મોહમાં સપડાય નહિ તે સંબંધમાં પણ કાળજી રાખવાની જરૂર ખરી. ’

‘ તમે આવવાનું કહો છો તો ખરા, પરંતુ જરાક સાવધાની રાખજો. આપણા વિનયને બદલે તમે જ એ નટીના મોહપાશમાં સપડાઈ ન જાઓ ! ’ ચંદ્રસેને હાસ્ય કર્યું.

હરસુખરાય પણ ખડ ખડ ખડ હસવા લાગ્યો અને બોલ્યો : ‘ ચંદ્રસેન ! તું આ કેવી વાત કરે છે ? એ તરૂણ અને સુંદર નટી મારા આ રૂપેરી વાળપર મુગ્ધ બનશે ? કદાચ એમ બને તો ! આપણે કાંઈ પાછા પગ લઈએ તેવા નર્થ ! ’

શનિવારે રાત્રિના નવ વાગે હરસુખરાય તથા ચંદ્રસેન બન્ને જણા ‘ મનોરંજન થીએટર ’માં ગયા, તે જ વખતે વિનયે પણ થીએટરમાં પ્રવેશ કર્યો અને તે એકલો જ હતો. સામાન્ય રીતે તે પોતાના બે-ચાર દોસ્તોની સાથે જ નાટક કે સીનેમા જોવા જતો. પરંતુ આજે ગમે તે કારણથી તે એકલો જ અહીં આવ્યો હતો.

તેને જોતાં રાવળહાહરના તળીયની આગ મસ્તકે પહોંચી. તેને એમ લાગતું હતું કે વિનય આગલી સર્વ વાર્તા ભૂલી ગયો હશે. તે સંતપ્ત હૃદયે ચંદ્રસેનને ઉદ્દેશીને બોલ્યો : ‘ જોયો કે પેલો બદમાશ ! આપણી પહેલા જ તે અહીં હાજર થઈ ગયો છે ! તેણે આજસુધીમાં આ નટી વિષે એક શબ્દ પણ કાઢ્યો ન હતો. પણ આજે જાણ્યો, કેવો ચોરની માફક શુપચુપ સહુની પહેલાં અહીં આવ્યો છે ? ’

‘ હરસુખરાય ! તમે નકામા શંકાશીલ બનો છો. શું આજ-સુખીમાં તે કઠિં નાટકમાં, સીનેમામાં કિંવા ગાનતાનના જલસામાં ગયો જ નથી ? રોજની માફક આજે તે પણ આવ્યો હશે. ’

મીસ પ્રિયંવદાના જલસાની બહિરાત મુંબઈમાં આજ કેટલાક દિવસો થયા સર્વત્ર પુષ્કળ ધમ ગમ હતી. વગી તેણે લાન્તવર્ષનાં જુદાં જુદાં શહેરોમાં પોતાની કળા બતાવીને અનેક પારિતોષિક, સુવર્ણપદક આદિ પ્રાપ્ત કર્યાં હતાં. એટલે આવી (વજ્યસંપન્ન ગાયિકાનું સંગીત શ્રવણ કરવાને માટે મુંબઈની શોખીન પ્રજા ઉત્સુક હોય તેમાં નવાઈ નહિ. આખું થીયેટર ચિહ્નાર ભરાઈ ગયું હતું જલસાનો પ્રારંભ થયો. શરૂઆતમાં મીસ પ્રિયંવદાએ તૈયાર કરેલાં શિષ્યાઓએ કેટલાંક ગાયનો ગાયાં. પછી પ્રિયંવદાનું સ્ટેજ પર આગમન થયું. ત્યાંસુખી આપણી ત્રિમૂર્તિ પોતપોતાના સ્થાને તટસ્થપણે બેઠી હતી. આખી નાટ્યશાળામાં સ્મશાનશાંતિ પ્રસરી રહી હતી. પણ જ્યારે મીસ પ્રિયંવદા રંગભૂમિપર આવી તે વખતે માત્ર સર્વત્ર તાળીઓ પાડવા લાગી. દરેક વ્યક્તિ મસ્તક ઉંચું કરીને આ સુંદરીનો ચંદ્રો પૂર્ણપણે નિહાળવા ઉત્સુકતાથી બેવા લાગી.

મીસ પ્રિયંવદા બહિરાતમાં જણાવ્યા મુજબ ખરેખર સુંદરી હતી. તેનું વય આશરે ત્રેવીશ કે ચોવીશ વર્ષનું હશે. સર્વ અવયવ સુઘટિત અને સુંદર દેખાતાં હતાં ખરાં, તથાપિ તેમાં એક પ્રકારની શિથિલતા આવેલી જણાતી હતી. તેના ચહેરા માત્ર અત્યંત સોફ્ટ હતો. તેનાં નેત્રોમાં એક પ્રકારની કલ્પકતાની છાંય હતી અને તેમાં પુષ્કળ આકર્ષતા હતી. તેનાં વસ્ત્રો અત્યંત મૂલ્યવાન હતાં અને પાર્શ્વાત્ય ફેશન પ્રમાણે ગળાથી છાતી સુધીના ભાગ ખુલ્લો હતો તેના ઉપર બેલતી મોતીની માળા તેના મોંદરને અધિક દીપાવતી હતી તેની ચાલ મહોન્મત બનેલી હાથેલીના જેવી હતી. તેના એકંદર દેખાવપરથી આ યુવતી કોઈને અદ્ય સહવાસથી પણ મોહ પમાડે તેવી લાગતી હતી.

‘ ચંદ્રસેન ! વીરન્દ્રે તેના છોકરાને અહીં શા માટે મોકલી આપ્યો તે હું હવે જરાબર સમજી શકું છું. ’ રાવબહાદુરે કહ્યું.

‘ તેણે અહીં મોકલી આપ્યો તે સારું કર્યું જો તે આ સ્ત્રીના વધુ સહવાસમાં રહ્યો હોત તો ખલાસ થઈ ગયો હોત. ’

વિનય મનોગન બોલ્યો : ‘ જ્યાં કાંઈ આટલી સુંદર નથી. આ યુવતિની સાથે પરિચય પાડવાની જરૂર છે ખરી. ’

એટલામાં પ્રિયંવદાનું સંગીત શરૂ થયું. તેના અવાજમાં પણ અત્યંત માધુર્ય હતું. આખા થીએટરમાં શાંતિ વિલસી રહી. તેણે પ્રથમ એક સાદું પ્રેમગીત ગાયું. પરંતુ એ પ્રેમગીત એવું હતું કે સર્વની ચિત્તવૃત્તિ તદ્દીન બની ગઈ. આ જ ગાયનપર ફીદા થઈને લોકોએ અનેક સ્થળે તેને સુવર્ણપટકો આપ્યાં હતાં. આ ગાયન સાંભળતાં તે પોતે કોઈ સ્થળે સાંભળ્યું છે એવો વિનયને ભાસ થયો, પરંતુ આજસુધીમાં તેણે પ્રિયંવદાને કદિ જોઈ પણ ન હતી, તો પછી તેનું ગાયન તો ક્યાંથી સાંભળ્યું હોય ? થોડી વાર વિચાર કરતાં તેને સ્મરણ થયું કે લલિતપુરમાં તે આ પ્રિયંવદાના જલસામાં ગયો હતો, પરંતુ તે ગાઈ શકે એમ નથી એવું જાણનામાં આવતાં ત્યાંથી નિકળીને એક વિશ્રાંતિગૃહમાં ગયો. ત્યાં એક દારૂડીઆએ પોતાના કડકશ અવાજે આ ગાયન ગાયું હતું. આ વાર્તાનું તેને સ્મરણ થયું. વાચકો પણ પ્રસ્તુત હકીકતથી માહિતગાર છે.

‘ હરમુખરાય ! વિનયને આ છોકરીનો મોહ લાગ્યો હોય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું બિલકુલ નથી. મને લાગે છે કે તે થોડા વખતમાં તમામ સુંગઈગરાઓને ગાંઠાતુર બનાવી મેલશે ! ’ ચંદ્રસેન બોલ્યો.

‘ પણ મારે સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. નહિ તો આ છોકરો પુનઃ તેના ફંદમાં ફસાયો તો સર્વનાશ સમજવો ! નહિ, હું તેને કાંઈ પણ આ છોકરીના સપાટામાં આવવા દઈશ નહિ. ’

‘ એક મુદ્દાની વાત છે, જો તમે પ્રિયંવદાને તમારા પંજમાં દ્યો તો જ વિનયની તેના પંજમાંથી મુક્તિ થઈ શકે. ’ ચંદ્રસેને મુક્તિ બતાવી.

જલસો ખલાસ થયો. શ્રોતાઓ સર્વ પોતપોતાના મકાન તરફ જવા લાગ્યા.

પ્રિયંવદાની પાછળ મુંબઈમાં બધા થઈને કેટલા માણસો દિવાના બન્યા હતા તે બાણવાનું તો સાધન નથી, પરંતુ એટલું ખરું કે એ માણસો પૂર્ણપણે દિવાના બની ગયા હતા. ખીજે દિવસે રાવબહાદુર હરમુખરાયનું મન કામપર ચોટતું ન હતું અને વિનયના ચિત્તનું તો ઠેકાણું જ ન હતું ! પોતાને આ પ્રિયંવદાના સહવાસનો લાલ ક્યારે અને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય એ જ વિચાર તેના મનમાં એકસરખો આવ્યા કરતો હતો.

વિનય જેવા શ્રીમંત જાગીરના વારસને માટે નાટ્યશાળામાં જલસા ઉપર પેટ ભરનરી સ્ત્રીની સાથે પરિચય કરવાનું કાંઈ મુશ્કેલ ન હતું, પરંતુ વિનયને તેની સાથે કાંઈ કેવળ પરિચય જ કરવો ન હતો. તેને તો પ્રિયંવદાને પોતાની બનાવવી હતી. જ્યાંને જોતાં જે કામુક વિચાર તેના મનમાં ઉત્પન્ન થયો ન હતો તે વિચાર આ પ્રિયંવદા દૃષ્ટિએ પડતાંની સાથે જ તેના મનમાં ઉછળવા લાગ્યો હતો. બ્યારથી તેણે પ્રિયંવદાને જોઈ હતી ત્યારથી ‘ તે મારી થશે ? ’ એ વિચાર તેના મનમાં ઉદ્ભવ્યો હતો.

ખીજે દિવસે રાત્રિએ પાણુ પુનઃ ચંદ્રસેન, રાવબહાદુર અને વિનય જલસામાં ગયા આજે પ્રિયંવદા ઉપર પ્રેક્ષકોનાં ખીસામાંથી પૈસાનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. કેટલાક લોકોને તો થીએટરમાં જઈ નહિ મળવાથી નિરાશ થઈને ચાલ્યા જવું પડ્યું હતું. તે રાત્રે જલસો ખલાસ થતાં એક રેશમી મખમલની અત્યંત મૂલ્યવાન જરીથી બરેલી સાડી પ્રિયંવદાને લેટ કરવામાં

આવી. માત્ર એ ભેટ કરનારનું નામ જાહેર કરવામાં આવ્યું નહિ, પરંતુ એ વિનયે જ આપી હશે એમ હરચુખરાયને લાગ્યું. તે મનમાં ગુસ્સાપૂર્વક બોલ્યો : ‘ આ છોકરો હાથથી જશે કે શું ? નહિ, ગમે તેમ કરીને પણ આ છોકરાને કબજામાં રાખવો જ જોઈએ ! ’

જલસો ખલાસ થયા પછી ઘેર જતાં ચંદ્રસેન બોલ્યો : ‘ કેમ રાવજહાદુર ! આજે તમે જોયું ને ? તમારો શો મત છે ? ’

‘ મારો મત તો એવો છે કે આ સ્ત્રી કોઈ જાદુગરી છે. ’

‘ કેમ ! તમારા ઉપર પણ તેના જાદુની અસર થઈ લાગે છે ! ’

‘ ચંદ્રસેન ! તમે કોઈની મશકરી કરતી વખતે સમય કે સંયોગનો પણ વિચાર કરતા નથી. ’

રાવજહાદુર ઓફીસમાંથી હુમેશ તો બધા કલાર્કો ઉઠ્યા પછી ઉઠતા, પરંતુ આજે તો રોજ કરતાં વહેલા ઉઠ્યા અને પોતાની મોટરમાં બેસીને ચંદ્રસેનને ત્યાં ગયા. તેને સાથે લઈ પાલવા બંદર તરફ જવા લાગ્યા. તે વખતે એક મોટર તેમની બાજુમાં પસાર થઈને આગળ નિકળી ગઈ. એ મોટરમાં વિનય તથા પ્રિયંવદા બેઠાં હતાં. તેમને જોતાં જ આ બે જણા ચમક્યા.

‘ આ છોકરો તો વધારે ખેંચતો જાય. ’ રાવજહાદુરે એ દૃશ્ય જોઈને ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

‘ બધું ખરાબર સરલતાથી ચાલતું હતું, પરંતુ આ દુષ્ટા અહીં આવી અને મામલો બગડ્યો ! નહિ, હિમ્મત હારવાનું કશું પણ કારણ નથી. ચંદ્રસેન ! એ છોકરાને આ કુલટાના પાશમાંથી ખેંચી લેવાનો મેં વિચાર ક્યો છે. ’

ચંદ્રસેને પ્રિયંવદાને પ્રથમ જોઈ ત્યારથી જ તેનું મન ચલ-વિચલ થવા લાગ્યું હતું. વિનયને એ સુંદરીની બાજમાં સપડા-યેલો જોઈને તેને કાંઈ નવાઈ લાગી ન હતી, પરંતુ ઉત્તરી તેની ધૃષ્ટિ થતી હતી.

પ્રિયંવદાનું આકર્ષણ અલ્પ સમયમાં જ ચોતરફ થઈ રહ્યું હતું. રોજ પોસ્ટ મારફત તેને પ્રેમપત્રિકાઓ મળતી હતી. વળી કોઈ તરફથી રત્નજાડત મુદ્રિકા, તો કોઈ તરફથી સોનાનો છેડો, કેઈ તરફથી સાડી તો કોઈ તરફથી ભરજરીની ચોળી, એ પ્રમાણે વસ્તુઓ ભેટ મળતી હતી. તથાપિ તેણે એ સર્વને તરછોડી માત્ર વિનય સાથે જ પરિચયની માત્રા વધારી હતી. પછી તેનું કારણ ગમે તે હો.

વિનયના પ્રિયંવદા સાથે વધતા જતા પરિચયની સાથે રાવળહાદુરનો ગુસ્સો પણ વધવા લાગ્યો. તે મનમાં ને મનમાં ખુબ બળતો તરફડતો, પણ બિચારો કરે શું ? કારણ કે વિનય ઉપર તેની કોઈ ખરી સત્તા ન હતી. તે કરી પણ અડચણ વગર મહારાજા મહેન્દ્રસેનની ગાદી પર બેસશે એ વિષયમાં તેની ખાતરી હતી. રાવળહાદુરને દુઃખ માત્ર પોતાની ભત્રિણ જ્યા તરફનું જ હતું. તે જ્યાંને મહારાણી બનાવી દેવા માંગતો હતો. તેમાં આવેલા આ અંતરાયથી તેનું મન અત્યંત દુઃખ પામતું હતું.

વિશ્વાસઘાતીને પાણી કહેનાર !

ચોતેજ વિશ્વાસઘાતી નથી ! પોતાની શક્તિનું માપ કાઢ્યા વગર પરા દિકરીનો ભવ બગાડનારને શું કહેશે ! પોતાની એળ નાખદ કરવા નકામ ફાંફા મારે છે એટલે એવેજ અને ગેરન્ટીથી વેચાતો છે. કાયદો ન થાય તે જોઈતા રૂપિય રકમ કહો પાછી આપવાની શરતે વેચાતી ‘બદ્ધતાલા રજીસ્ટર’ મલમ માલીસ કરવાથી પુરખોના ગુપ્ત ભાગની નામરદાઈ નસોની કમજોરી વાંકાટુંકા, પાતળાપણું, બિગેરે દરેક ખામી દૂર કરી કાયમ મરદાઈ આપે છે બળતરા કે ફેલ્લી થતી જ નથી, કી. ડ. ૧ દોઢ માસ આ તેના કા, પાંચ (પરદેશ શી ૧૦) લખો : સિદ્ધસંન્યાસી દવાખાના રજીસ્ટર કે, પાંજરાપોળ અમદાવાદ (શીગય મુંબઈ અમારી દુકાન જ નથી.)

આ દવાઓ ખોટી સાબત કરનારને એકસો રૂપિયા ઇનામ !
ગેર-નીડ ! [૧૭૨૮૬ નં. ૪૫૮૫] સાયન્ડીફીક !

ઇલેક્ટ્રીક પ્લાસ્ટર-હસ્તદોષ, અતિવિષય કે બીજા કારણે આવેલી
ગુમલાગતી નબળાઇ, શીથીલતા કે નામદાઇ ફક્ત ત્રણ જ દિવસમાં જડ-
મુળથી મટાડી જનનેન્દ્રિયને પુરતી લાંબી, જાડી અને મજબુત બનાવી
ખરી મરદાઇ કાયમ માટે આપે છે. કી. રૂ. ૧૫-૦-૦ [શી. ૨૭]

ઇલેક્ટ્રીક પીલ્સ-ગમે તે કારણે આવેલી નામદાઇ, શારીરિક,
માનસિક નિર્બળતા, વીર્ય સંબંધી દરેક દરદો સાત દિવસમાં મટાડી
કાયમની મરદાઇ આપે છે. કી. રૂ. ૧૦-૦-૦ [શી. ૨૧]

ખેચરી પારદ ગુટિકા-કેન્સર, હૃદય, ફેફસાં, મગજ, ધાતુ અને
શરીર સંબંધી દર્દો, લોહી માંસનો અભાવ, નામદાઇ વગેરે મટાડી
કાયમી યૌવન આપે છે. મોઢામાં રાખવાથી વીર્ય સ્થંભન થાય છે.
આ ગુટિકા કાયમ ચાલે છે. કી. રૂ. ૫૦-૦-૦ [શી. ૮૦]

(પત્રવ્યવહાર ખાનગી) [કુચીપત્ર મંગાવો] (જવાબ માટે ટીકીટ બીડવી)

ધી મહાવીર ઔષધાત્રય.	}	પ્રો. વૈદ્યશાસ્ત્રી એન. પી.
વંધુકા : (કાઠીયાવાડ) B. S. RY.		આચાર્ય (K)
		(પાલીયાદવાલા) M. I. I. M. C.

મૃતપુત્ર મંડળ :

- આ નવલકથા રોમાંચથી ભરપૂર છે. આ વાર્તાનું
- રહસ્ય કોઇ ઇંડી અંધારી ગુફા સમાન છે.
- આજે જ મંગાવી લ્યો. ક્રીમત. રૂ. ૦-૫-૦

*

*

*

:: —લખો— ::

ખહુરૂપી કાર્યાત્રય : રાણપુર (કાઠીયાવાડ)

પ્રકરણ ૧૯મું

વિનયનું સાચું સ્વરૂપ

૨૧ વખડાદુર હરમુખરાય દિવસોદિવસ વધુ ને વધુ રવસ્થા બનતો જતો હતો. હવે શો રસ્તો લેવો એ તેને જતું ન હતું. તે દિવસથી રોજ વિનય અને પ્રિયવદાના વધતા તા પરિચયની વાતો તેના કાન ઉપર આવતી હતી. આજે બન્ને વિક્ટોરિયા ગાર્ડનમાં ગયાં, આવતી કાલે તાજમહાલ ટેલમાં ખાણું લેવાને ગયાં, ત્રીજે રોજ મોટરલોન્ચમાં સહેલ લેવાને ગયાં, વગેરે વાતો તેના સાંભળવામાં આવતી હતી. જો ૥ જો જણાં વચ્ચેનો સંબંધ તૂટી ન જાય તો પોતાની ત્રિજી જ્યાલદમીનો સર્વનાશ થશે એ ચિંતા તેને હતી. ત્રીજી બીજી પણ એક ચિંતા હતી. વિનય પોતાની દેખરેખ ચિ હોવાથી ‘તેને આવી રીતે મારી દેખરેખ નીચે હોવા છતાં ગડેલો જાણી મહારાજા મહેન્દ્રસેન મારા ઉપર રોષે ભરાશે ને તેમની મોટી રકમ મારી પેઢીમાં વ્યાજે મૂકેલી છે તે એ પાછી ખેંચી લેશે તથા એમ થવાથી મારે મોટી આર્થિક ટંપના ભોગવના પડશે.’ આ વિચાર તેના મનને હતાથ નાવી દેતો હતો.

આ વિચારોને લીધે તેને ઓફીસનું કશું પણ કામ સૂઝતું હિ. તે સદૈવ ચિંતામગ્ન રહેતો હતો. એક દિવસ તે ઓફિસમાં બેઠો હતો. એક પત્રનો જવાબ આપવાનો હતો. તે ત્ર હાથમાં હતો અને તેનું મન વિનયના વિચારમાં ચડી ચું હતું. તે વખતે બહારથી પટાવાળાએ આવીને કહ્યું : વિનયકુમાર આપને મળવા ઇચ્છે છે.’

‘જા, તેને અંદર મોકલ.’ એમ કહીને રાવમહાદુર ખુરશી પરથી ઉભો થયો. તેણે એક-બે ચક્કર લગાવ્યાં. વિનય

અંદર આવ્યો અને બોલ્યો : ‘ રાવબહાદુર સાહેબ ! આપે મને કેમ બોલાવ્યો હતો ? ’

‘ વિનય ! તને બોલાવવામાં મારો ખીજો કશો હેતુ નથી, પરંતુ હમણાં તેં જે માર્ગે ચલણ કર્યો છે એ વિષે બે-ચાર ઉપદેશના શબ્દો તને સંભળાવવાની મારી ઇચ્છા છે. તું જરીક શાંતિથી મારે જે કહેવાનું છે તે સાંજળી લે. ’

વિનય એક ખુરસી પર બેઠો. તેણે તિક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી રાવબહાદુર તરફ જોયું. રાવબહાદુર આમ તેમ ફરતો હતો. થોડી વારે ચહેરાપર શાંતને ધારણ કરીને તે બોલ્યો : ‘ વિનય ! છેલ્લા છ મહિનામાં તારા આયુષ્યમાં કેવી કેવી ઘટના બની રહી છે તેનું સિંહાવલોકન કર તો ! તારા પિતાએ તને અહીં મોકલી આપ્યો. તે દિવસથી તારી દિનચર્યા તું મનમાં લાવ. તારા પિતાને કેવા કેવા ચાન્સ હતા તેં પણ સદામાં લે. તે જો કે મહારાજા મહેન્દ્રસેનનો પોતાનો પુત્ર ન હતો, તોપણ એક મોટા જાગીરદારનો વારસ તો હતો જ. તમારું જ્ઞાનદાન કાંઈ જેવું તેવું નથી. આજ પાંચ-સાત પેઢીથી તમારી પ્રતિષ્ઠા સર્વત્ર ફેલાયેલી છે. વળી તારા બાપની જાગીર પણ કંઈ ઓછી ન હતી, પરંતુ તે સર્વ સુખનો ઉપલોગ કરવાને બદલે તારો બાપ માત્ર પોતાના હડાપણના ધમંડથી દેશત્યાગી બન્યો. તેણે પોતાને પશ્ચાદ્ પડી તે છોકરીની સાથે તેના કુળ કે દરજ્જાનો વિચાર કર્યા સિવાય લગ્ન કરી નાંખ્યું. હા, તે છોકરીનો રત્નાવ, તેનું ચારિત્ર્ય સર્વોચ્ચ હતાં ખરાં, પરંતુ એથી શું ? ગમે તેમ સોયે તે ગરીબાઈમાં ઉછરેલી, ઉતરતા કુળની; એથી મહારાજા મહેન્દ્રસેને તેને પુષ્કળ ઠપકો આપ્યો. વીરેન્દ્ર મોટો સ્વાભિમાન મનુષ્ય હતો. તે ઠપકો સહન કરી શક્યો નહિ. તેણે વાડલો-પર્જિત જાગીરને લાત મારી અને હવેથી કોઈની મહેરબાનીપર જીવવું નહિ એવો નિશ્ચય કર્યો. તેને ઉપજીવિકાનું કશું સાધન નહિ

હોવાથી પ્રથમ પોતાની જાગીર વેચી નાંખી અને પછી લલિતપુર આવ્યો ગયો. ત્યાં ગયા પછી તેની પાસે જે રકમ હતી તે થોડા સમયમાં જ ખુટી પડવાથી તેને નોકરી કરવાનો વખત આવ્યો. મહારાજા મહેન્દ્રસેનની ઇચ્છા એવી હતી કે તારા પિતાએ પોતાના જેવા જ ઉચ્ચ કુળની કન્યા સાથે લગ્ન કરવું. પરંતુ તારા પિતાએ તેમની ઇચ્છાનો અનાદર કરી, હાથે કરીને પોતાને શિરે સંકટ વહોરી લીધું. ગમે તેમ હોય પણ તેને પાછળથી પોતાની ભૂલ સમજાઇ અને તારી દશા પણ એવી ન થાય તે માટે તને અહીં મોકલી આપ્યો. તેને એમ લાગ્યું હશે કે તેના ઉપર મહેન્દ્રસેનનો રોષ છે, પરંતુ તને તે તરફ ધ્યાન નહિ અને આશ્રય આપશે. વળી પોતે કરેલી ભૂલનું ફળ પોતે ભોગવી લીધું, હવે એવી ભૂલ પોતાના છોકરાને હાથે ન થાય એવી તેને ઇચ્છા હોય તે દેખીતું છે. વારૂ, હવે તારી વાત કરીએ. લલિતપુરમાં તારો કોઇ નદીની સાથે પાર્શ્વ થય થયો. તેં એ છોકરી ઉપર પ્રેમ કરવા માંડ્યો અને તેને ખાતર તું તારા બાપની સાથે ઝગડો કરવા લાગ્યો. એથી એ છોકરી અને તારી વચ્ચે અંતર પાડવાના હેતુથી તારા બાપે તને અહીં મોકલી આપ્યો. હું પણ તને મારા પુત્રવત્ સમજી છું. જો હું નહોત તો આ મુંબઈ જેવા વિશાળ નગરમાં આવે તારી શી દશા હોત? તારે ઘરોઘર ભટકવું પડત અને આવે તારું જીવન મુખમાં વ્યતીત થાય છે તેને જાહેરે તું દુઃખી દુઃખી બની રહ્યો હોત, તેની દૃષ્ટના કર! વળી મહારાજા મહેન્દ્રસેનના મનમાં તારે માટે સદ્ભાવ કેણે ઉત્પન્ન કર્યો? તું તારા બાપના જેવી ભૂલ નહિ કરે એવી તેમને કેણે ખાતરી આપી? આ બધી બાબતનો તારે વિચાર કરવાની જરૂર છે.

‘આ કુલટા અહીં મુંબઈમાં આવી ન હતી ત્યાંસુધી બધું શાંતિથી ચાલતું હતું. પરંતુ તે અહીં આવી અને તેણે તને

પુનઃ પાશમાં સપડાવ્યો. તું તેના માયાવી સ્વરૂપમાં પુનઃ જાન બૂલી ગયો અને આજે તારો તેની સાથેનો સહવાસ એટલો બધો વધી ગયો છે તથા નિર્લજ્જતાની પરમાવધિએ પહોંચી ગયો છે કે તે માટે તને તો નહિ પણ મને શરમ થાય છે. આ હકીકત મહારાજા મહેન્દ્રસેનના કાનપર ન જાય તે માટે હું ખાસ તજવીજ રાખું છું. પરંતુ હવે મને લાગે છે કે એ હકીકત હું તેમનાથી છુપાવી શકું તેમ નથી. આ સ્થિતિ માટે તને શરમ લાગવી જોઈએ. વળી તારે શી કમીના છે ? તારૂં સગપણ તારી પસંદગીની, ઉચ્ચ કુળની, સુંદર, ધનસંપન્ન કન્યાની સાથે થયું છે. તું આ શું કરી રહ્યો છે, તારા વર્તનથી એ બાલિકાના હૃદયની શી દશા થશે, તેની પણ તને કલ્પના નથી આવતી ? તારૂં આ કૃત્ય જોઈને તેનાં માતાપિતાને કેવું લાગશે ? અને કેવળ તારા કલ્યાણને માટે હું દિવસ-રાત્રિ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું તેને તારા અત્યારના વર્તનથી કેટલું દુઃખ થતું હશે, તેની તારા મનમા એકવાર પણ કલ્પના આવી છે ખરી ? વિનય ! વિનય ! હું શું કહી રહ્યો છું અને તેં શું માંડ્યું છે તેનો વિચાર કર ! તું તારા અત્યારના વર્તનને એકદમ બદલાવી નાખ. જો આ હકીકત મહારાજા મહેન્દ્રસેનના જાણવામાં આવશે તો તેના ભાવી પરિણામ માટે તું જ જવાબદાર ગણાઈશ. હું તો તને સલાહ આપી શકું. પછી તો જેવી તારી મરજી-તું જાણે ને મહેન્દ્ર જાણે !

‘ એ મહેન્દ્ર અને તેની સાથે તમે પણ પડો ઊંડા કુવામાં !’ વિનય પણ પછાડી, જોરથી બોલ્યો. તેનો અવાજ તથા તેનું ઉન્મત્તપણું જોઈને રાવબહાદુર ખિલકુલ હતાશ બની ગયો. વિનય આગળ બોલવા લાગ્યો : ‘ એ બુદ્ધાને તથા તમને એમ લાગતું હશે કે હું તો તમારો બંનેનો વેચાતો લીધેતો ગુલામ છું ! અને મારું લક્ષ કરવામાં તમારો શો હેતુ છે તે હું નથી સમ-

જતો એમ ન માનતા. હું કાંઈ આંધળો નથી. તમે મારું કહ્યાણું કરવાના દેખાવ નીચે હું મહેન્દ્રસેનની ગાદીપર આણું તે પહેલાં તમારી ભત્રીજી સાથે મારું લગ્ન કરી દેવા માગો છો તે હું જાણું છું. તમારી જ્યાંને અને તમને મારી જરાયે પરવા નથી, પણ મારી સાથે આવનારી જાગીર અને પદવીની તમને જરૂર છે. તમારી ઇચ્છા હશે તો હું એ જાગીર અને પદવી તમારી ભત્રીજીને આપવાને માટે તૈયાર છું—તેની સાથે લગ્ન કરવામાં મારો કશો વિરોધ નથી; પરંતુ હું મારો પ્રેમ છોડી શકું તેમ નથી.

‘તમે મારા ઉપર આટલી બધી લાગણી રાખો છો તેમાં તમારો અંગત સ્વાર્થ છે. તમે તમારી ભત્રીજીનું મારી સાથે લગ્ન કરવા માગો છો, તેમાં તમારો પોતાનો સ્વાર્થ એ છે કે મહારાજા મહેન્દ્રસેનનો આર્થિક સંબંધ ભવિષ્યમાં પણ તમારી સાથે ચાલુ રહે. એટલે પછી તમારી પેઢીને તુકસાન પહોંચવાની ભીતિ ન રહે. પરંતુ એ માટે હું તમને કશો દોષ દેતો નથી. મેં તમને મારો તથા મારા નામનો ઉપયોગ કરવા દીધો. તેમાં મારી મોટી ભૂલ થઈ છે. પરંતુ હવે હું સમજ્યો છું. તમારી જ્યાં જેવી અનેક છોકરીઓના સ્વરૂપ-સૌંદર્યને એકત્ર કર્યું હોય તોયે તે પ્રિયંવદાની તુલનામાં આવી શકે તેમ નથી. તમને બહાર મોંઘાં બતાવતાં શરમ લાગતી હોવાનું તમે કહો છો, પરંતુ મારા વર્તન માટે તમારે શરમાવાની કશી જરૂર હોય એમ મને લાગતું નથી. વળી હું હવે મહારાજાનો હક્કદાર વારસ નક્કી થઈ ગયો છું એ તમે ભૂલી ગયા લાગો છો.’

‘નાજી, એ શી રીતે ભૂલી શકાય, મહારાજા ?’ રાવબહાદુર ગુસ્સાપૂર્વક પરંતુ શાંત સ્વરે બોલ્યો: ‘મને આશ્ચર્ય એ જ થાય છે કે મારા ઉદાત્ત વિચારના મિત્રનો છોકરો આટલો

બધો કુતમ્બ શી રીતે થયો ? વિનય ! આજસુધી મેં તને આશ્રય આપ્યો તેનો તેં મને આજે સારો બદલો આપ્યો ! વળી મારા જ મુખપર મારી ભત્રીજીની નિર્ભરસના ! કેટલો બેશરમ !

‘ મને તમે આટલા માટે જ બોલાવ્યો હતો ? ’

‘ મૂગો રહે અને હું જે કહું તે સાંભળી લે. તારું આ કેટલું અધમ વર્તન ! એક નિમકહરામ કૂતરો પણ તારા કરતાં વિશેષ ઇમાનદાર હશે. તું કેટલો નીચ છે તેનો આજે મને પુરેપુરો ખ્યાલ આવી શકે છે. વળી તારા વ્યસનીપણાથી તો તોખા ! પહેલા નંબરનો દાડડીયો, મોટો જુગારી, બદમાશ, રંડીબાજ, વિલાસી અને ઉપરથી વળી નિમકહરામ ! એક હલકટ—નાહાયક—કુતટા—’

‘ બંબરદાર, તેને મારા સાંભળતાં ગાળ દીધી છે તો ! એ હું સહન નહિ કરી શકું ! ’ વિનય મિજબાજ બોધને બોલ્યો.

‘ જરૂર ગાળ દઈશ. એ કુલટા, બદમાશ, અધમ, દુરાચારિણી સ્ત્રીના કંદામાં તું ફસાયો છે. હું છેવટનું કહું છું. હજી પણ એત, વખત છે, મારા હાથમાંથી બાણ છૂટ્યું નથી. પરંતુ જો એક વાર આ હકીકત મહેન્દ્રસેનના કાનપર ગઈ તો પછી તેનું પરિણામ વિપરીત આવશે. ’

‘ તમારા મહારાજાની કેને પરવા છે ? રાવબહાદુર ! તમે મને ખૂબી બતાવવાનો પ્રયત્ન કરો છો. તથાપિ મને લેશ પણ ખીતિ નથી, કારણ કે મહેન્દ્રસેનના મૃત્યુ પછી તેની જાગીરનો વારસા હું જ છું. મારી મરજીમાં આવે તેમ હું વતીશ અને મને પસંદ પડશે તે સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરીશ. તમારાથી થાય તે કરી લેજો, જરાએ બોધા ઉતરશે નહિ ! જેમ જેમ

સાંભળી રહું છું તેમ તેમ વધુ ને વધુ ફાસ્ટ જાયો છે ! સાડી ખુદ્દિ નાહી તે આનું નામ ! ’

વિનયના આ શબ્દોથી રાવળહાદુરનો પિત્તો ઉછળી આવ્યો :
‘ હરામખોર ! આટલા દિવસ મારું અન્ન ખાધું, મારી લાગવ-
ગથી લોકોમાં જાણીતો થયો, હવે દૂધ પાઈને ઉછેરેલા સાપની
માફક મારી જ સામે થાય છે ? ઠીક છે, હું પોતે જ મહેન્દ્ર-
સેનને મળી તારો ઘાટ ઘડું છું. પછી હું જોઉં છું કે તારું કેટ-
લુંક ચાલે છે ? જા, ચાલ્યો જા અહીંથી ! ’

વિદ્યાગવરી જુઠ્ઠી હતી !!

નહિજ, પણ ખીનઅનુભવિ હતી, જેથી ન્હોતી સમજતી કે, પેટુનો
દુઃખાવો રાખી થાય ! કારણ કે, માસ ત્રણથી તેનું માસીક રૂતુ બંધ હતું,
જતાં પેટનો દુઃખાવો સમજી નકામા પૈસા ખરબાદ કર્યા. એવંટ પૈસા પાછા
આપવાની શરતે વેચાતી વીસ વર્ષની અનુભવસિદ્ધ અમુક્ય જડીખટ્ટીઓની
ખીનતુકસાનકરક સંખ્યાટ દવા ‘આવિરોધાતક’ ‘રજસ્વટ’ આવાથી જ
ફાયદો થયો. ગમે તે કારણથી ખામ થયેલું સીંગાઈ માસીક રૂતુ નાંખે તર
મહીને દૂર બેસવું (અમદાવાદ) બાંધ વધું હોય તેને દુરત ચાલુ કરે છે,
કોઈપણ જાતનું તુકશાન થતું જ નથી. અમારી સંજ્ઞા જવાબદારીથી વેચાઈ
છાએ. ફક્ત સગનાંએ ખાતી જ નહિ, કારણ કે ગર્ભપાત થઈ રૂતુ ચાલુ થઈ
જાય છે. ડૉ. કમ્પ્લીટ ડોસ રા. દસ (પરદેશ શી ૨૦) લખ્યા : વૈદ્યરત્ન
એ. જી. આચાર્ય સિદ્ધ સંન્યાસી દવાખાના ‘રજસ્વટ’ છે. પાંજરાપોળ
અમદાવાદ (શીવાય મુંબઈમાં દુકાન કે એજન્ટ જ નથી)

આ દવાએ અનેક પુરૂષોના વીર્યસંબંધી વ્યાધી
નાશુદ્ધ કરી હજારો સદીશીક્ટો મેળવ્યાં છે.

મદન સંજીવન ગોળીઓ

શરીરમાં લોહી અને વીર્ય છલાછલ રાખવા માટે આ
ગોળીઓ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. ગમે તેવા કારણથી ગુમાવેલી શારી-
રિક શક્તિ પાછી લાવે છે. ખાંસી, છાતીના દરદો અને જીર્ણ
તાવને નાશુદ્ધ કરી જીવ સારી લગાડે છે. દસ્ત સાફ લાવી
શરીર નીરોગી બનાવી આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરે છે. ગોળી દેવની
કૃપા ૧ ના રૂ. ૨

તદન મફત—ભયંકર અને હડીલાં દરદોથી બચવું હોય
તો અમારું ‘વ્યાધિહર પ્રયોગ’ નામનું પુસ્તક મફત મંગાવો.
વેધ રવીશંકર જ્ઞાણશંકર દ્વિવેદી : મુ. ધોળકા (ગુજરાત)

તંવગર ટોળા :

- ડિટેક્ટિવ સાહિત્યમાં બદમાશોની કાવત્રાખાજ
- સામે ગુન્હાશોધનનું કાર્ય કેટલું મુશ્કેલ અને
- કપરું છે તેનો નમુનો વાંચવા માટે આજે જ
શ્રી મન રૂ. ૦-૮-૦ મોકલી મંગાવો.

*

*

*

::—લખો—::

બહુરૂપી દાર્યાલય : રાણપુર (કાલીયાવાડ)

પ્રકરણ ૨૦મું

પ્રિયંવદાના આશકો

વિનય એ ખંડમાંથી મૂછોપર હાથ નાંખતો બહાર નિકળ્યો. બહારની ઠંડી હવા લાગવાથી તેનું સંતપ્ત થયેલું મગજ જરીક શાંત થયું. તે મનોગન બોલ્યો: ‘આ ડોકરો મને મારી છબિત્રીથી દૂર કરાવવા માગે છે ! હું જોઉં છું, તે શું કરે છે ? અત્યારે તો અહીંથી પ્રિયંવદા પાસે જ જવું !’

બહાર તેની મોટર રાહ જોતી ઊભી હતી. તેણે શોકરને ‘મનોરંજન થીએટર’ તરફ મોટર હાંકવાની આજ્ઞા કરી.

‘મનોરંજન થીએટર’ પાસે એક ખંગલામાં પ્રિયંવદા રહેતી હતી. મોટર તે ખંગલા પાસે આવીને ઊભી રહી. વિનય બહાર નિકળ્યો અને ખંગલામાં દાખલ થયો. બહાર ભેંચે બેઠો હતો. તેણે ઊભા થઈ વિનયને નમન કર્યું. વિનય અંદર ગયો. ત્યાં એક ચૌદ-પંદર વર્ષની છોકરી-પ્રિયંવદાની વિદ્યાર્થીની પ્રિયંવદાના દિવાનખાનામાંથી પોતાના ખંડ તરફ જતી તેની દૃષ્ટિએ પડી. વિનયે તેના ગાલપર આંગળીઓ લગાવીને કહ્યું: ‘કેમ છે, મંજુલા !’ એમ બોલી તેણે મંજુલાને એક ચુંબન લીધું. મંજુલા હસતી હસતી પોતાના ખંડ તરફ ચાલી ગઈ. વિનયે પ્રિયંવદાના દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો.

આ દિવાનખાનું ઉત્તમ પ્રકારે શૃંગારેલું હતું. સુંદર ટેબલો, ખુરસીઓ, કોચ, કાચનાં કબાટ વગેરે ઉમદા ફર્નિચર બરાબર વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવ્યું હતું. જે સમયે વિનય ત્યાં ગયો તે વખતે પ્રિયંવદા નહાઈને એક બારી પાસે મખમલની ગાદીવાળા કોચપર બેસી પોતાના વાળ સૂકવતી હતી. તેણે આ વખતે

એક બારીક રેશમી શ્વેત સાડી ધારણ કરી હતી. વિનયને જોતાં જ તેનાં નેત્રોમાં આનંદનું તેજ ચમકવા લાગ્યું. તે તેની જગ્યાપરથી ઉઠી નહિ, પરંતુ એવી જ સ્થિતિમાં તેણે વિનયને આલિંગન આપવાને માટે પોતાના હાથ પસાર્યા. વિનય એ ક્રોચ પાસે ગોઠણબર બેઠો અને પોતાના બન્ને હાથ પ્રિયંવદના શરીરની આસપાસ નાંખી તેણે એને ચુંબન કર્યું તથા તેની સામે આશાપૂર્ણ દૃષ્ટિએ જોતો તે બોલ્યો :

‘ મારા પ્રાણ ! મારા ઉપરનો તારો આ પ્રેમ આવો જ કાયમ રહેશે ને ? ’ વિનયને પ્રથમ પ્રથમ આ યુવતીની સાથે પરિચય પાડતાં સાવધ રહેવું પડ્યું હતું. પ્રથમ તે પોતાનું નામ તેને જણાવતાં સંકોચાતો હતો, કેમકે લલિતપુરમાં પોતાના જ નામનો મનુષ્ય તેની પ્રેમજાળમાં સપડાયો હતો. એટલે કદાચ એ નામનું પ્રિયંવદને સ્મરણ થાય તો ? ધીમે ધીમે તેણે પ્રિયંવદને તેના અગાઉના સ્નેહીઓના સંબંધમાં પ્રશ્નો કર્યા. પરંતુ સ્નેહીઓની યાદીમાં વિનયકુમાર દેસાઈનું નામ આવ્યું નહિ એટલું જ નહિ પણ ‘ હું લલિતપુરમાં હતી તે વખતે એ નામનો મનુષ્ય મારા ઉપર પ્રેમ કરતો હતો એવું મને સ્મરણમાં નથી ’ એ પ્રમાણે પણ તેણે જણાવ્યું; એટલે વિનયના જીવમાં જીવ આવ્યો. તેને એમ લાગ્યું કે એ વિનય આ યુવતી ઉપર પ્રેમ કરતો હશે ખરો ? પરંતુ તેને આ મુંઢરીની મુલાકાત થઈ નહિ હોય.

તે પ્રિયંવદને પોતાના બાહુપાશમાં ધરીને થોડી વાર તેની સામે જોઈ રહ્યો. પછી તે બોલ્યો : ‘ આજે તારું વદન ઉદાસ કેમ દેખાય છે ? મને અહીં આવતાં મોડું થયું એટલે તને ચિંતા થતી હશે ! પેલા ડોકરાએ આજે મને વધુ વખત રોકી રાખ્યો એટલે મને વાર થઈ. ’

‘ શું ! આજે રાવળહાદુર પાસે આપને એવું શું કામ હતું ?
પેસાની ભાંજગડ હતી ? ’

‘ ના, એ બુદ્ધાએ તારા સંબંધે મને ઉપદેશ આપવાને માટે
પોતાની પાસે બોલાવ્યો હતો. ’

‘ મારા વિષયમાં ! અને તે પણ ઉપદેશ આપવાને ? ’

‘ હા, એ વૃદ્ધ વાંદરની એવી સલાહ છે કે મારે તારી
સાથેનો સંબંધ તોડી નાંખવો. ’

‘ એ મૂઆની આંખમાં હું એટલી બધી ખુંચું છું ? પણ
તેનું કારણ શું ? ’

‘ તેની ભત્રિણી સાથે માફ લગ્ન કરી નાંખવાનો તેનો
ઈરાદો છે. ’

‘ તેની ભત્રિણ સાથે ! પછી તમે શો જવાબ આપ્યો ? ’

‘ મેં ! હું બીજો શો જવાબ આપવાનો હતો ? ’ વિનય
ઉઠીને કોચ ઉપર બેઠો અને પ્રિયંવદાને પોતાના હૃદયસરસી
ચાંપીને બોલ્યો : ‘ રાવળહાદુર જેવા એક નહિ ને તેર જણ
આવે તોપણ તેઓ મારી આ પ્રાણાધિકારી મને છૂટો કરી શકે
તેમ નથી. ’

‘ આ તમે સાચું કહો છો ? તમારો મારા ઉપર એટલો
બધો પ્રેમ છે ? ’

‘ પ્રેમ ! અરે હું તો તારી-મારી હૃદયદેવી પ્રિયંવદાની પૂજા
કરું છું, પૂજા ! આજે મેં તારે માટે શી વ્યવસ્થા કરી છે તેની
તને ખબર છે ? તું આવા ભાડુતી મકાનમાં રહે છે તે મને
રૂચતું નથી. મારા આ ગુલાબ માટે આજે મેં એક સુંદર
બંગલો વેચાતો લીધો છે, પણ મારા આ કાર્યને તું મને શો
બદલો આપીશ ? ’

‘ બટલો ! જ્યાં મારો આ દેહ જ આપના ચરણે ધર્યો છે ત્યાં બટલાની વાત જ શી ? ’ પ્રિયંવદા પોતાનું મુખ તેના મુખ પાસે લઈ જઈને બોલી : ‘ પણ તમારા પેદા બુદ્ધા દાદાજી પાસે સારી મીલકત હશે, ખરું ? ’

‘ હા, નહિ નહિ તોયે ત્રીશ-ચાલીશ લાખની રોકડ જ હશે. ’

‘ એમ ! પણ એવા કંજુસ પાસે એટલી મોટી રકમ ભગવાન શું કામ રહેવા દેતો હશે ? જો તમારી પાસે એ રકમ હોત તો કેવી મન પડત ? એક મોતીની માળાની મારી ઇચ્છા છે. તે હું તમારી પાસેથી મેળવી શકત ને ? ’

‘ અરે, મોતીની માળાની શી વિશાત છે ? તું કહે તો એક નહિ ને એકવીશ માળાઓ લાવીને હાજર કરું. ’

‘ મારે એકવીશ માળાઓ નથી જોઈતી, એક જ બસ છે. ગઈ કાલે પેલો સુખાનંદ ઝવેરી માળાઓ લઈને આવ્યો હતો, તેમાંની એક માળા મને પસંદ પડી હતી; પરંતુ તેની કીમત આશરે દશ હજારની હશે. ’

‘ આજે જ તે માળા તને લાવી આપીશ. તું હવે થોડો સમય ધીરજ ધર. મારા દાદાજી અતિ વૃદ્ધ થઈ ગયા છે. તે હવે થોડા સમયમાં જ આ દુનિયાપરથી પોતાનો મુકામ ઉઠાવશે. પછી તો તેની જગીર અને મીલકત તમામ મારા કબજામાં આવશે, એટલે બસ પૈસા જ પૈસા ! અને પછી તો હું મહારાજા બની જવાનો ! ’

‘ તમે મહારાજા થશો એટલે તો પછી આ ગરીબ દાસીનું સ્મરણ પણ નહિ રહે. એ વખતે તો મારા જેવી એક નહિ ને એકવીશ આપના ચરણમાં પડવાને આવશે. ’

‘ વાહ ! આ તું શું બોલે છે ? મારી મધુરી પ્રિયંવદાને હું આ જીવનમાં તો કાંદ પણ છોડવાનો નથી. હું મહારાજા

રાજા બનીશ એટલે તું મહારાણી થઈશ. ' એમ કહીને વિનયે પુનઃ એક વાર પ્રિયંવદાને ચુંબન લીધું.

‘ શું ! હું મહારાણી થઈશ ? ’

‘ હા, મારી ધમ પત્ની-મારી રાણી-મારી મહારાણી ! ’

*

*

*

તે જ દિવસે સ્થાંજે રાવબહાદુર અને ચંદ્રસેનની મુલાકાત થઈ. રાવબહાદુરનો ક્રોધ હજી પણ શાંત થયો ન હતો.

‘ રાવબહાદુર ! આજે તમારો ચહેરો આટલો બધો કૂર કેમ દેખાય છે ? ’

‘ તમે ઠીક પ્રશ્ન કર્યો. આજે મારે તમને ઘણી વાતો કરવાની છે. તેમાંયે વિનયકુમારે આજે મારા પ્રત્યે જે વર્તન ચલાવ્યું છે એ સાંભળતાં તો તમારા આશ્ચર્યનો પાર નહિ રહે. દૂધ પાઈને ઉછેરેલો સર્પ દૂધ પાનારને જ ડંગે છે એ કહેવત કાંઈ ખોટી નથી. મેં તેને મારી પાસે બોલાવી સહુ પદ્ધેશ આપ્યો, તેના બદલામાં તો તેણે મને કાંઈ કાંઈ શબ્દો સંભળાવ્યા ! તેણે મારું અપમાન કર્યું તેનું મને બહુ દુઃખ થતું નથી, પરંતુ મારી ભત્રિણ પ્રત્યેના તેના વર્તનથી મારું હૃદય વિદીર્ણ બની જાય છે. મારી ભત્રિણનું સગપણ તેની સાથે થયાનું લોકોમાં બહાર થયું છે. એ સગપણ તૂટે એ જ્યાંને મારે પણ નામો-શીભરેલું તો ખરું જ ને ! આ છોકરો મહારાજા મહેન્દ્રસેનની ગાદીપર આવશે અને પછી પોતાની સાથે એક જ ગાદીપર પેલી વેશ્યાને બેસાડશે ! આ સર્વ બિલકુલ અસહ્ય છે. તેને અટકાવવાની તમને કશી યુક્તિ સૂજે છે ખરી ? ’

‘ વાત વધી ગઈ લાગે છે. આ નટી હજી બીજું એકાદ વર્ષ અહીં આવી ન હોત તો સારું હતું. પરંતુ રાવબહાદુર !

આ વાર્તા મહેન્દ્રને જણાવવાની તમે તજવીજ કરી છે ખરી ?

‘ એમ કરવામાં કશો લાભ નથી; અને આ છોકરો મહેન્દ્ર-સેનને પણ ગાંઠે તેવો નથી. મેં શું કરવાનો ઠરાવો કર્યો છે એ હું તમને જણાવું છું. મેં એ સ્ત્રીની મુલાકાત લેવાનો અને તેને વિનંતિ કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે. મને લાગે છે કે એ એટલી બધી નિર્હય નહિ હોય. તેને આ સર્વ હકીકત જણાવ્યાથી જો તેનું હૃદય દ્રવિમૂત થશે તો ઠીક છે; નહિ તો પછી છેવટે તેને સુવર્ણની લાલચ બતાવ્યાથી તે જરૂર મારી વાતનો સ્વીકાર કર્યા વગર રહેશે નહિ. ’

‘ ઠીક છે. પ્રયત્ન કરી જુઓ. ’

રાત્રે રાવબહાદુરે આ વિનયના સંબંધમાં પૂર્ણ વિચાર કરી જોયો. બીજે દિવસે તે પ્રિયંવદાને બંગલે ગયા. તેમણે પોતાના આગમનની વરધી પ્રિયંવદાને આપવાની દ્વારપર બેઠેલા એક પઠાણને આજ્ઞા કરી.

‘ રાવબહાદુર હરસુખરાય ! ’ પઠાણે રાવબહાદુરના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો, એ સાંભળીને પ્રિયંવદા મનમાં બળડી : ‘ પેલો બુદ્ધો આવ્યો લાગે છે. વિનય કહેતો હતો કે આ ડોકરો લક્ષાધિપતિ છે. વારૂ, રભા ! મારી પેલી જાપાની સાડી લાવ તો. પઠાણ ! એ ગૃહસ્થને દિવાનખાનામાં બેસાડો ! ’

થોડી વારે પ્રિયંવદા નવીન સાડી ધારણ કરીને દિવાનખાનામાં આવી. આવતાંની સાથે જ તેણે કટાક્ષથી આ વૃદ્ધને પણ વિહ્વળ બનાવી દીધો.

‘ રાવબહાદુર ! આપને થોડીવાર બેસી રહેવું પડ્યું તે માટે ક્ષમા માગું છું. આપ વિનયકુમારના સાચા શુભેચ્છક અને મિત્ર

છો એવું મારા જાણવામાં આવ્યું છે. આજકાલ આપના જેવા ઉદાર અને લાગણીવાળા સ્નેહી મળવા મુશ્કેલ છે એવું તે કહેતા હતા. એ સાંભળીને મને વિનયકુમારની ઇચ્છા થતી હતી અને મને પણ એવો સ્નેહી મળ્યો હોત તો કેવું સારું, એમ થતું હતું.’

‘હું તેનો મિત્ર હતો ખરો, પરંતુ જે દિવસ પહેલાં તેણે મારું નિર્ધારિત અપમાન કરેલું હોવાથી મારું મન બદલાઈ ગયું.’

‘શું ? તેણે તમારું અપમાન કર્યું ? મોટો કૃતજ્ઞ મનુષ્ય લાગે છે. પણ એ એવું સાહસ જ શી રીતે કરી શક્યો ?’

‘શી રીતે કરી શક્યો ? પ્રિયંવદાબાઈ ! તમને શું કહું ? અને કેવી રીતે કહું ?’ રાવબહાદુર બોલ્યા અને તેમણે તમામ વાર્તા ખૂબ મીઠાવીને કહી સંભળાવી. છેવટે તેમણે એવું પણ જણાવ્યું કે ‘જે તમે તેની સાથે સંબંધ રાખશો તો તે મહેન્દ્રસેનને બિલકુલ પસંદ પડશે નહિ, કદાચ મહેન્દ્રસેનના મૃત્યુ પછી એ છોકરો તમને પોતાની સાથે પોતાના રાજમહેલમાં લઈ જશે, તો પણ ત્યાં કેઈ તમારી સામે માનદપ્રિયી જશે નહિ, તેના સંબંધીઓ તમારો તિરસ્કાર કરશે અને ચદા કદાચિત્ એ છોકરાનું બાજુ કેઈ સ્ત્રી તરફ આકર્ષણ થયું તો તે તમારા જે રી સુસ્વરૂપા સુંદરીનો ત્યાગ કરીને બીજાને વળગશે.’

પ્રિયંવદા રાવબહાદુરનું આ બાપણુ સાંભળતી વખતે તેના ચહેરાપર થતા મનોવિકારનું નિરીક્ષણ કરી રહી હતી. આ શબ્દો પોતાની પાસે ઉચ્ચારવામાં રાવબહાદુરનો હેતુ શો છે અને પોતાનો તિરસ્કાર કરવાને બદલે આવા મિઠા અને દિલ-સોજીભર્યા શબ્દો તે શા માટે કહે છે, તેનો વિચાર તેણે કરી જોયો. વળી તે જોઈ શક્તી હતી કે પોતાની સામે જોઈને વાત કરતાં રાવબહાદુરના ચહેરાનો રંગ બદલાતો હતો. એથી તેણે

પોતાના સર્વ સૌંદર્યનો મારો રાવળહાદુર પર ચલાવ્યો. તે બોલી : ‘ રાવળહાદુર ! શું હું એટલી બધી સુંદર છું ? ’

‘ આ પ્રશ્ન જ કેવો ? તમારા જેવી સુંદરી મેં આજસુધીમાં કદિ પણ જોઈ નથી. ’

‘ તો પછી વિનય જેવા મોજલા યુવકો મારી પાછળ ગાંડા બને તેમાં મારો શો દોષ વાડે ? ’

‘ ના, એમાં હું તમારો દોષ ગિલકુલ માનતો નથી. તમારું સૌંદર્ય યુવાન કે વૃદ્ધ કોઈને પણ મુગ્ધ બનાવે એ સ્વાભાવિક છે. ’ હરસુખરાયે પોતે પણ તેના સૌંદર્યમાં મુગ્ધ બનેલો હોવાનું આડકતરું સૂચન કર્યું.

‘ વાડે, આ લ્યો ત્યારે. ’ એમ કહીને પ્રિયંવદાએ પાન-બીટી આપી. તે આપતાં રાવળહાદુરને તેના હસ્તનો સ્પર્શ થવાથી શરીરમાં વિદ્યુત્સંચાર થયો હોય એમ લાગ્યું. તેના મનમાં એક એવો વિચાર પણ આવ્યો કે ‘ જો આ છોકરીને હું મારા કબજામાં લઉં તો બધું બરાબર થઈ જાય. ’

‘ શું કહો છો ? તમે કાંઈક બોલ્યા, રાવળહાદુર ! ’

‘ ના, હું તો વિચાર કરતો હતો. ’

‘ રાવળહાદુર ! તમારી આ નેકટાઈ આવી વિખરાયેલી કેમ છે ? લાવો, હું બરાબર કરી આપું. ’

હરસુખરાયે ના પાડવા છતાંયે તેણે નેકટાઈ હાથમાં લીધી. તે રાવળહાદુરના મુખ સામે કામપૂર્ણ દ્રષ્ટી જોઈ રહી હતી. રાવળહાદુર પણ આ સુંદરીના સ્પર્શથી કામવિહ્વળ બન્યા, તેમણે પ્રિયંવદાને પોતાના બાહુપાશમાં ધરી અને ઉપાડપરી સુંબસોથી અંકિત કરી.

તુરંત જ પ્રિયંવદાએ તેમની પાસે મોતીની માળાની માગણી કરી અને રાવબહાદુરે પણ તે મોકતી આપવાનું વચન આપ્યું.

રાવબહાદુર આ નાટકી, અધમાયરણી યુવતીને ધમકાવવાને માટે આવ્યા હતા, તેને બદલે તેના હાસ બનીને ચાલ્યા ગયા. તેમને લાગ્યું કે કદાચ આની પાછળ મને દશ — પંદર હજારનું ખર્ચ થશે; પણ પેલા વિનયનો હવે આની સાથે સંબંધ નહિ રહે, મારી જ્યાં સાથે તેનું લગ્ન થશે અને જ્યાં મકારાણી બનશે. આના સ્વર્થપૂર્ણ વિચારોથી આનંદમગ્ન થતા તે પોતાના મકાનપર ગયા.

બહુરૂપી કોણ નથી !

આપણે સૌ કોઈ બહુરૂપી જ છીએ. પણ એકરૂપી સચોટ અચરકારક ગેર-ન્યાય વસ્તુની શોધનાં ફરતા, દરેક જગ્યાએ છેતરાંવેતરાં, કપાળે હાથ દઈ નચીમને દોષ દેનારા, ઊંચી જાંઘનીને અમૃત સુખી બનાવેલા, એક વખત અજમાવી ખાત્રી કરો, ગેરન્યાયી ફાયદો ન થાય તો જેટલી રકમ રૂપિયા કહો તે પાળી આપવાની શરતે વેચાય છે. “બહુઈતીલા” “રજીસ્ટર્ડ” મલમ માલીસ કરવાથી, પુરખોતા ગુપ્તમાગની, નામરદાહ, તરીકાની કમબેરી, વાંકા, ફાંકા, પાતવારણ, વિ. દરેક ખામી દૂર કરી કાયમી રરદાહ આપે છે. બજારના કે ફાદળી થતી જ નથી. કોં ડબી ૧ દોઢ માસ ચાલે તેના રૂ. પાંચ (પરદેશ શી-૧૦) લખો : વૈવરત્ન એ. જી. આચાર્ય “વિષકરત્ન” (કાશી) માલીક : સિદ્ધ સંન્યાસી દવાખાના “રજીસ્ટર્ડ” પાંજરાપોળ, અમદાવાદ. [શીવાય મુંમહમાં દુકાન જ નથી.]

અદ્ભુત રોમાંચક રસભરી નવલકથા

આજે જ મગાવો

પૂજ્ય જૈનમુની શ્રી. છોટાલાલ મહારાજ કૃત

માયાવી સંસાર

[ક્રીંમત રૂ. ૨-૦-૦]

આ એક સુંદર, મનોવેધક, રોમાંચક અને રહસ્યપૂર્ણ નવલકથા છે. અને રજવાડાનું રહસ્ય, સ્ત્રીચરિત્રના અદ્ભુત પ્રસંગો, વીરાંગનાની શુણ્ણતા, પવિત્ર પ્રેમનો વિશુદ્ધ પ્રવાહ, મિત્રધર્મની મનોરમ્યતા, નગરશેઠની સ્વાર્થપરાયણ ભયાનકતા, વિધાતક વૈરવૃત્તિ, રાજકુમારોના ચમત્કારિક મૃત્યુનું રહસ્ય તથા એવા અનેક ચિત્તાકર્ષક પ્રસંગોને ખૂબીપૂર્વક આ વાર્તાના વસ્તુમાં ગુંથાવામાં આવ્યા છે.

આ મનોરમ્ય નવલકથા વાંચનાની શરૂઆત કર્યા પછી તેના અંદરનું રહસ્ય જાણવાની તમારી ઈતેજ્જરી એટલી બધી વધી જશે કે નવલકથા પૂરી કર્યા વિના તેને હાથમાંથી મૂકવી ગમશે નહિ, તેમાં ડિટેક્શન અને વિજ્ઞાનના પણ આકર્ષક અને વેધક પ્રસંગો જણાશે.

હિંચા કાગળ પર સુંદર છપાઈ, મજબુત સળંગ કાપડનું પાકું પુસ્તક. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦ મનીઓર્ડરથી મોકલાવાથી ઘેર બેઠા પહોંચાડવામાં આવશે. માટે આજે જ મનીઓર્ડરથી રૂપિયા બે મોકલી પુસ્તક મેળવી લ્યો. પોસ્ટેજ માફ. વી. પી રજીસ્ટરના ત્રણ આના વધુ.

વ્યવસ્થાપક : ‘ બહુરૂપી ’

રાણપુર (બી. એસ. રેલ્વે)

પ્રકરણ ૨૧મું

અપરિચિત રોગીની પરીક્ષા

આ પ્રિયંવદા તથા તેની પાછળ લાગેલા પેલા વૃદ્ધ અને તરૂણ બંને આશંકાને મુંબઈ જેવા ધમાલવાળા સ્થળમાં રાખી, આપણે હવે પેલા અજાણ્યા રોગી પાસે લલિતપુરજઈએ. ડૉ. અરવિંદને ઘેર એટલે શંકરપ્રસાદને બંગલે બીજા માળ પર એક ખંડમાં શાળા બેસતી હતી. તે શાળામાં શિક્ષક ધીરજલાલ અને વિદ્યાર્થી આપણો અપરિચિત રોગી હતો.

આ રોગીની બુદ્ધિમત્તા કંઈ પણ કારણસર દબાઈ ગયેલી દેખાતી હતી. તેની સામે જોતાં તે સશક્ત, ભરાવદાર અને ગૌર વર્ણનો દેખાતો હતો. તેનું કપાળ ભવ્ય તથા નેત્રા પાણીદાર હતાં. જો તે અરવિંદ કિંવા શંકરપ્રસાદની પાસે બેઠો હોય તો અજાણ્યા મનુષ્યને તેના દેખાવપરથી તેની બુદ્ધિ કુટિત થઈ ગઈ હશે એમ લાગે નહિ. તથાપિ બિલકુલ સાદી વાત પણ તે સમજી શકતો ન હતો. એથી અરવિંદે તેને શરૂઆતથી જ તમામ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાને માટે ધીરજલાલની ગોઠવણ કરી હતી. ધીરજલાલ પણ પોતાનું કર્તવ્ય અતિ કુશળતાપૂર્વક બજાવતો હતો. રોજ રૂઢવારે તે પોતાના વિદ્યાર્થીને લઈને બેસતો અને તેને શિક્ષણ આપતો હતો, પરંતુ એ શિક્ષણની કશી ખજાણાસ અસર થતી નહિ.

અત્યારે ધીરજલાલ આ અપરિચિત રોગીને બેરજા એટલે શું તેનું શિક્ષણ આપતો હતો. તેણે કહ્યું : ‘ આનો અર્થ તમારા સમજવામાં આવ્યો હશે ? ’

‘ તમારા નહિ પણ મારા સમજવામાં આવ્યો છે. ’ અપરિચિત રોગીએ જવાબ આપ્યો.

‘ આ વસ્તુ અગાઉ તમારા જોવામાં આવી હતી ? ’ ધીરજલાલે પ્રશ્ન કર્યો.

‘ અગાઉ ! અગાઉ વળી ક્યારે ! આ વસ્તુ મેં અગાઉ જોઈ હોય એવો તમને ખ્યાલ છે ? ’

આ વખતે અરવિંદ એ ખંડનું દાર ખોલીને અંદર આવ્યો. અને જોડ્યો : ‘ કેમ ધીરજલાલ ! તમારો વિદ્યાર્થી કેમ આવે છે ! ’

‘ તેની પ્રગતિ ઠીક થતી જાય છે, ડોક્ટર ! તેની બુદ્ધિ રોજ નવીન કલ્પના ગ્રહણ કરવાને માટે ઉત્સુક રહે છે. એક વખત કેઈ બાબત હું તેને શીખવું તો પછી એ બાબત તે મને પણ શીખવી શકે છે. પરંતુ અગાઉ કદિ એ તેના જાણવામાં કે જોવામાં આવેલ છે કે કેમ, એવો પ્રશ્ન થતાં તેનો તે જવાબ આપી શકતો નથી અને મુંઝાય છે. ’

‘ એકદમ તેને આગલી બાબતનું સ્મરણ શી રીતે થાય ? ’ અરવિંદે કહ્યું. પછી તે અપરિચિત રોગી તરફ કરીને જોડ્યો : ‘ કેમ હો મહાશય ? ’

અપરિચિત રોગી રોકડર તરફ ફર્યો અને સ્નેહપૂર્ણ નેત્રોથી જોવા લાગ્યો. પછી તે જોડ્યો : ‘ મારી તબિયત તો સારી છે. હું હુશિયાર વિદ્યાર્થી છું એવું તમને લાગે છે ખરું ? ’

ડોક્ટર તેની પાસે બેઠો અને માયાળુ દૃષ્ટિથી તેની સામે જોતો જોડ્યો : ‘ બેશક, તમે હુશિયાર વિદ્યાર્થી નથી એમ કોણ કહી શકે ? ’

‘ મને લાગે છે કે હું શીખી શકીશ. ’

‘ હમણાં આ પુસ્તક બાબુએ મૂકો અને થોડી વાર મારી સાથે વાતો કરો. ’ આજે અરવિંદે આ અપરિચિતની સ્મૃતિને પુનઃ પૂર્વપદ ઉપર લાવવાને માટે એક મોટો પ્રયોગ કરવાનું ઠરાવ્યું હતું. તે હસતો હસતો અપરિચિતની સામે જોઈને જોડ્યો : ‘ તમને અહીં આવ્યાને કેટલા દિવસ થયા ? ’

‘ કેટલા દિવસ થયા ? ’ અપરિચિતને જે પ્રશ્ન સમજાતો ન હતો તેનો તે પુનઃ ઉચ્ચાર કરતો હતો: ‘ કેટલા દિવસ ! એટલે તે પહેલાં હું ક્યાંય હતો કે શું ? ’

‘ કાં ! તમે ઘેરથી બહાર નિકળ્યા તેની માહિતી તો તમને હશે જ. તમે રોજ ગાડીમાં બહાર જતા, ખરું ? ’

‘ હા, રોજ જતો-કેવી મન્ટ હતી. પણ-પણ હું શું કહેતો હતો ? ’ તેની સ્મૃતિ તુરત જ કુંઠિત બની ગઈ.

‘ વારૂ, તમે કોણ છો એ તમારા જાણવામાં છે ખરું ? ’ આ પ્રશ્ન તેને સો વાર પૂછાયો હશે. પરંતુ તેનો એક વખત પણ જવાબ મળ્યો ન હતો.

આ વખતે પણ તે બોલ્યો: ‘ હું કોણ ? હા, હું જાણું છું કે આ હું પોતે જ છું. ’

‘ પરંતુ તમારું નામ શું ? એ તમે જાણો છો ? ’

‘ નામ ? મારું નામ ! મારું નામ જ છે જ નહિ. ધીરજલાલ ! તમે મને મારું નામ શીખવશો ને ! ’

‘ ધીરજલાલ ! તમે આને એવું નામ શીખવજો. ’ એમ કહી અરવિંદ અપરિચિતને ઉદેશીને બોલ્યો: ‘ તમે મારી સામે લક્ષ આપો અને હું જે કહું તે સાંભળો. અગાઉ તમે સાંભળ્યું ન હોય એવું હું તમને કહેવાનો છું. પરંતુ હું તમને પૂછું છું કે અહીં તમે કેવી રીતે આવી ચડ્યા, એ વિષયમાં તમને કેમ આશ્ચર્ય થતું નથી ? તમારા જેવો મોટો, મારા કરતાંયે ઉંચો મનુષ્ય એક જહાજના ઓકરાની માફક અહીં ધીરજલાલની પાસે શીખવાને મારે બેસે, એ તમને કેમ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરતું નથી ? ’

‘ કેમ ! અહીં મારે રહેવું યોગ્ય નથી એવું તમને લાગે છે ? એમ હોય તો હું અહીંથી જઈશ. ’

‘ પણ ક્યાં જશો ? ’

‘ક્યાં જઈશ એ તો હું પણ જાણતો નથી. પરંતુ મારે શીખવાનું બધું હું શીખી ગયો છું એમ તમને લાગતું હોય તો પછી હું ગમે ત્યાં ચાલ્યો જઈશ.’

‘તમે હજી પૂરું શીખ્યા નથી. પરંતુ તમે કોણ છો, એ સંબંધમાં કંઈ પણ તમારા મગજમાં વિચાર નથી આવ્યો ? તમારા મિત્રોને મળવાની તમને ઇચ્છા નથી થતી ?’

‘મારા મિત્રો ? એ તો મને રોજ મળે છે. અહીં જેઓ છે તેઓ સર્વ મારા મિત્ર જ છે. નહિ વાર ?’

‘અહીં જે રહે છે તે સર્વ તમારા મિત્રો છે ખરા, પરંતુ અહીંથી દૂર અન્ય સ્થળે કોઈ તમારા મિત્રો નથી ? કોઈ અન્ય સ્થળે એકાદી વ્યક્તિ ઉપર તમારો પ્રેમ હોય એમ તમને નથી લાગતું ?’

‘કોઈ એકાદી વ્યક્તિપર મારો પ્રેમ ! હું તમારો આ પ્રશ્ન સમજી શકતો નથી.’

‘જેને જોવાથી તમારા મનનું સમાધાન થાય એવા કોઈ મનુષ્યનું તમને સ્મરણ નથી ?’

‘એટલે ! અત્યારે જે મનુષ્યોની મને માહિતી છે એ કરતાં વધારે મનુષ્યો મારી ઓળખાણના છે ખરા ? રહે, મને વિચાર કરવા દો.’

તે બંને હાથવડે પોતાનું મસ્તક ઢખાવીને વિચાર કરવા લાગ્યો. અરવિંદને લાચું કે આના મસ્તકમાં કાંઈક પણ ચલ-વિચલ શરૂ થઈ છે ખરી. તેનું મગજ કાયમને માટે બધિર થયું લાગતું નથી. તેની બુદ્ધિપ્રજ્ઞા જીવંત છે એમ માનવાને કારણ છે. તેણે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો:—

‘તમે અહીં ક્યાંથી અને કેવી રીતે આવ્યા એ તમારા જાણવામાં છે ?’

‘કેમ વાર ! હું મોટરમાં આવ્યો હતો.’

‘ પરંતુ અહીં શા માટે આવ્યા ? ’

‘ આ મારું ઘર હોવાથી અહીં આવ્યો ’ રોગીએ જવાબ આપ્યો. કારણ કે ધીરજલાલે તેને શીખવ્યું હતું કે જે મનુષ્ય જ્યાં રહેતો હોય તે મનુષ્યનું એ ઘર કહેવાય.

‘ હા, આ તમારું ઘર છે ખરું, પરંતુ એ તો હમણું થયું, અગાઉ ન હતું. અહીં તમે આવ્યા તે પહેલાં તમારું ઘર ક્યાં હતું ? ’

અપરિચિત રોગી અરવિંદ સામે જોઈ રહ્યો. અગાઉ કોઈ બીજા સ્થળે પોતાનું ઘર હતું એ કલ્પના તેને આશ્ચર્ય ઉપજાવતી હતી.

‘ આમ જૂઓ, હું કહું છું તે સાંભળો. મારા તરફ પૂર્ણ લક્ષ આપો. એક દિવસ તમે બેશુદ્ધ અવસ્થામાં અમને મળી આવ્યા હતા. તમારા મસ્તકપર પુષ્કળ માર પડવાથી તમે બેશુદ્ધ થઈ ગયેલા હોવા જોઈએ. સમજાય છે ને ? ’

‘ શું ! હું અહીં બેશુદ્ધ પડ્યો હતો એમ કહો છો ? ’

‘ અહીં નહિ, અગાઉ કોઈ બીજે સ્થળે. ’ ધીરજલાલે કહ્યું : ‘ ડોક્ટર અરવિંદભાઈના શબ્દો તરફ લક્ષ આપો. ’

એ અપરિચિત રોગીનાં અર્થશૂન્ય નેત્રો પુનઃ અરવિંદ તરફ વળ્યાં. અરવિંદ પણ ગુંચવાડામાં પડી ગયો. તે ઉઠ્યો અને આ ખંડમાં આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. પછી તે અપરિચિતની સામે જોઈને બોલ્યો : ‘ તમે બેશુદ્ધ પડેલા અમને મળી આવ્યા હતા. પરંતુ બેશુદ્ધ પડવું એટલે શું એ તમે જાણો છો ? ’

‘ આપણે ઉઘટા હોઈએ એવી સ્થિતિને બેશુદ્ધિમાં હોવાનું ધીરજલાલે મને કહ્યું હતું. ’

‘ સ્મરણશક્તિ તો તીવ્ર અને સાબુત છે. ’ અરવિંદ મનોગત બોલ્યો : ‘ પરંતુ તેની દોરી પૂર્વની સ્મરણશક્તિની સાથે કેવી રીતે જોડી દેવી એ જ પ્રશ્ન છે. ’ પછી તેણે અપરિચિત

તરફ ફરીને કહ્યું: ‘હા, તમે તે સમયે નિદ્રિત અવસ્થામાં હતા એ વાત સાચી છે. પરંતુ તમે ક્યાંથી આવ્યા અને તમને કેવી રીતે તથા કેના તરફથી ઇન્ક થઈ તેનું કોઈને કશું જ્ઞાન નથી. તમે કોણ છો અને અહીંના જ વતની છો કે કેમ તેની ચોધ કરવાને માટે અમે અમારાથી બનતું કર્યું. પરંતુ કશો ખતો મળી શક્યો નહિ. માત્ર તમે પહેરેલાં વસ્ત્રો આ ગામ-માંથી વેચાતાં લીધેલાં હોવાં જોઈએ એવી અમને ખાતમી મળી.. અત્યારે તમે પહેર્યાં છે તે નહિ, બીજાં વસ્ત્રો છે. ધીરજલાલ ! જાઓ, નાનો કેટ અને બીજાં કપડાં લઈ આવો તો.’

ધીરજલાલ તે કપડાં લાવ્યો. એ જોતાં જ અપરિચિત બોલ્યો:

‘હા-હા, એ મારાં જ વસ્ત્રો છે. ગઈ કાલે જ મેં પહેર્યાં હતાં.’

‘પરંતુ આ તમે ક્યાંથી વેચાતાં લીધાં હતાં એ તમને યાદ છે ?’

‘આ વસ્ત્રો ખરીદવાને માટે તમે મને લઈ ગયા હતા ?’

‘ના, અત્યારે તમારા શરીર પર જે કપડાં છે તે ખરીદવાને માટે તમને સાથે લેડી ગયો હતો. પરંતુ આ કપડાં તો તમે પોતે જ લેવાને માટે ગયા હતા. કોઈ યાદ આવે છે ?’

અપરિચિત રોગી મુંઝાયા મરણો લાગ્યો. પોતાના બુદ્ધિ-નના તમામ દિવસો અત્યારની જેવી જ સ્થિતિમાં ગયા નથી, એવો અસ્પષ્ટ વિચાર તેના મનમાં આવ્યો. છેવટે તે મુંઝાઈને બોલ્યો: ‘મને-મને કશું યાદ આવતું નથી.’

‘ત્યારે શું તમારા ગત બુદ્ધિનો દરજ્જો પ્રસંગ તમને યાદ આવતો નથી ? કોઈ એકાદો મિત્ર, ક્યાં રહેતા હતા તે સ્થળ-એ કશાનું યે સ્મરણ નથી ?’

‘ના, એ કશાનું સ્મરણ નથી. પણ મને લાગે છે કે તમે મને ઓળખતા હતા.’

‘ના, તે દિવસે તમે અમને મળી આવ્યા તે પહેલાં તમારો મને મિલકતુવ પરિચય ન હતો.’

બાપડો અપરિચિત રોગી અરવિંદ તરફ નિર્વિકાર મુદ્રાથી જોવા લાગ્યો. ડોક્ટર જે કહેતો હતો તેનું તે સ્પષ્ટિકરણ કરી શકતો નહિ. તે બેઠો હતો ત્યાંથી ઉઠ્યો અને ચોરડામાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં તે એકાએક અટકી ગયો. તેની છુકુટી સહેજ વક થઈ હતી. તેના અંતઃકરણમાં કોઈ વિચારોનું ગમન-ગમન જોરપૂર્વક થતું હોય એમ લાગતું હતું. તે અરવિંદ તરફ એવી ભીષણ મુદ્રાથી જોઈ રહ્યો કે અરવિંદ પણ તે જોઈને કમ્પી ગયો.

રોગી બોલ્યો : ‘ જ્યારે મારો તમને પરિચય નથી, ત્યારે તમે કોણ છો ? હું કોણ છું ? આ ધીરજલાલ કોણ છે ? ના, એ તો મારા મિત્ર છે. ’

‘ આવો, અહીં બેસો, શાંત થાઓ. ’ એમ કહી અરવિંદ ધીરજલાલને ઉદેશીને બોલ્યો : ‘ અત્યારે આટલું બસ છે. તેને આજે આજે દિવસ વિશ્રાંતિ લેવા દેજો. રાત્રે આપણે જે પ્રયોગ કરવાનો છે તે કરીશું. ’

શું ! આજે રાત્રિએ. ’

‘ હા બરાબર મધ્ય રાત્રિએ. ’

હવે તમે ઘેર બેઠાં તદ્દન મદ્દત મેળવો

ગુપ્ત દરદોના ગેર-ટીડ ઉપાયોનું પુસ્તક

લખો : વૈદ્યરત્ન એ જ આચાર્ય ‘ સિપકરત્ન ’ (કાશી)

ડૉ. પાંજરાપોળ મુ. અમદાવાદ.

તા. ૬. (ગુપ્ત દરદો માટે સલાહ મદ્દત, તથા પત્રવહેવાર ધર્મ સોગંધપર ખાનગી. જવાબ માટે ટીકાટ બીડવી.)

ગર્ભગુટી

આ અમૃત-
તુલ્ય અકસીર
દવા છે. હજારો
બહેનોને લાભ
આ પ ના ર,
નિઃ સંતાન
અને હતાશ
બનેલી બહે-
નોને ત્યાં
પારણાં બંધા-
વવામાં ફળિ-
ભૂત બનતી આ
'ગર્ભગુટી'

વાપરી તમારા ગૃહને આળોકના કીલકીલાટવાળું રમ્ય બનાવો.
અમને તો ચોક્કસ ખાતરી છે કે માત્ર એક જ બાટલીની
વપરાશથી તમારી દુષ્પનામાં પણ નહિ હોય એવો લાભ
મળશે. સંતાનપ્રાપ્તિને માટે માનતા કે બાધા-આખડીઓ
કરવાને બદલે તમે 'ગર્ભગુટી'ની એક બાટલી આજે જ
મંગાવો. પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છાને સફળ બનાવનારી આ અમોઘ
ગુટી છે. એકવાર મગાવી ખાતરી કરો, એક બાટલીનું મૂલ્ય
રૂ. ૫-૦-૦ પરદેશ માટે પોસ્ટેજ સાથે શીલીંગ ૧૧ નો
પોસ્ટલ ઓર્ડર અગાઉથી જ મોકલવો.

રજીસ્ટર વી પી તથા પોસ્ટેજનું ખર્ચ સુદ.

સૌરાષ્ટ્ર ફાર્મસી : રાણપુર (કાઠિયાવાડ)

સૂચિ પર મફત મંગાવો

પ્રકરણ ૨૨મું

રાજમાર્ગ પર

પૂછી અરવિંદ ત્યાંથી બહાર પડ્યો. તે આખો દિવસ ધીરજલાલે પોતાના વિદ્યાર્થીને શીખવવાની તકલીફ લીધી નહિ. અરવિંદના શબ્દો અપરિચિતના કાનમાં ઘુમી રહ્યા હતા. ધીરજલાલે આજસુધી શિક્ષણ આપીને જાગૃત કરેલી વિચારશક્તિ તથા આજે અરવિંદે તેને આપેલી ચેતનાથી રોગીના મગજમાં આજે એક જ પ્રશ્નના સંબંધમાં વિચારોનું રમખાણ મચી રહ્યું હતું. પોતે કેણુ છે, આ બધાને પોતાના સંબંધમાં કશી માહિતી ન હોવાનું શું કારણ? એ જ વિચાર તેને સંતાપી રહ્યો હતો. ધીરજલાલને આજ અપરિચિતને શીખવાનું કામ ન હતું, છતાં પણ તે આ રોગી તરફ એકસરખી દ્રષ્ટિ રાખી રહ્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચે રોગીના ચહેરાપર પ્રકટ થતા ભાવપરથી તેને તેના પૂર્વજીવનનું સ્મરણ થતું હોય એમ લાગતું હતું. પરંતુ તુરત જ તે પુનઃ હતાશ બની જતો. કેટલોક સમય આ સ્થિતિ રહ્યા બાદ છેવટે તે ઘાડી ગયો અને બિછાનાપર જઈને પડ્યો. શ્રમને લીધે તેને તુરત નિદ્રા આવી ગઈ.

‘ કેમ અરવિંદ ! કાંઈ આશા જેવું લાગે છે ? ’ ઇન્દુમતીએ પૂછ્યું: ‘ કશી પ્રગતિ થયેલી લાગે છે ખરી ? ’

‘ હા, દરેક દિવસે એક પગલું આગળ વધે છે. મેં તેને તમામ હકીકત કહી છે અને અગાઉ તેનું રહેવાનું સ્થળ નક્કી કર્યું હતું, તેના મિત્રો કેણુ હતા, અગાઉ તે કેઈને ઓળખતો હતો કે નહિ, એ વિષેના વિચારો તેના મનમાં જોરથી ભરી દીધા છે. વળી આજ રાત્રે મારો પ્રયોગ પણ તેના ઉપર અજમાવવા માગું છું. ’

‘ આજે રાત્રે તેં શો પ્રયોગ કરવાનો વિચાર રાખ્યો છે ? ’

‘ એ પ્રયોગ એવો વિચિત્ર છે કે મારા ધંધાવાળો કોઈ પણ માણસ તેં જાણીને તેનો વિરોધ કર્યા સિવાય રહે નહિ. જો કે તમને કહેવાથી પણ લાભ નથી, છતાં હું તમને જણાવીશ. માત્ર એ તમે અત્યંત ગુપ્ત રાખજો. ’

‘ એ બાપડાની મને અત્યંત દયા આવે છે. જો તેનું લગ્ન થયું હશે તો તેની સ્ત્રી બિચારી તેને માટે ચિન્તા કરતી, અશ્રુ સારતી હશે. બિચારાને તમારા પ્રયોગથી લાભ થાય તો સારું. ’

‘ તે મને જે સ્થળેથી મળી આવ્યો હતો એ જ સ્થળે આજે રાત્રિએ હું તેને લઈ જઈશ. એ સ્થળ તેની દૃષ્ટિએ પડવાથી તેના મનમાં કશો વિચાર આવે છે કે નહિ તે જાણવાની જરૂર છે. ’

‘ એવો પ્રયોગ કરવાથી શો લાભ થઈ શકે તેમ છે એ મારા સમજવામાં આવતું નથી. ’ ઇન્દુમતીએ કહ્યું.

‘ હું ધારું છું કે ત્યાં જવાથી તેને કશુંક યાદ આવશે એથી તેની પૂર્વની સ્મરણશક્તિ જાગૃત થવાનો સંભવ છે. ’

‘ હા સુવર્ણકુમારીનું એ અનુમાન સાચું છે. ’ અરવિન્દે જણાવ્યું : ‘ આ એક ચાન્સ છે અને તેનો લાભ લેવાની મારી ઇચ્છા છે. ’

એ પ્રમાણે સંભાષણ થયા પછી અરવિન્દ પોતાના ઉધોગે લાગ્યો. બે-ત્રણ ગરીબ રોગીઓના મકાને જઈ તેમની તબીબત જોઈ આવ્યો, દવાખાનામાં આવી પોતાનો નિત્યકર્મ પૂરો કર્યો અને પછી તે પોતાના પરિચિત એક વૃદ્ધ ડોક્ટર પાસે ગયો. આ ડોક્ટરની સાથે થયેલા સંભાષણમાં અપરિચિત રોગી ઉપર કરવાના પ્રયોગનો પ્રસંગ નિકળ્યો. અરવિન્દે તેને પોતાના પ્રયોગની સર્વ વિગત ટુંકામાં જણાવી. તે સાંભળીને વૃદ્ધ ડોક્ટરે કહ્યું :-

‘ તમારા પ્રયોગની ઉત્તમતા વિષે શંકા છે નહિ. સારી સશક્ત અવસ્થામાં જે જગ્યાએ ગુંડો કર્યો હોય તે જ

જગ્યાએ બેશુદ્ધ થઈને પડેલા અને પછી પાછળનું કશું સ્મરણ રહ્યું ન હોય એવા મનુષ્યને લઈ જવામાં આવે તો તેને આગલી વાત થાદ આવવાના અને તેની સ્મરણશક્તિ પુનઃ અગાઉના જેવી જ થવાના અનેક કેસ મેં જોયા છે. પરંતુ એ તમામ કેસોમાં એવી સ્થિતિમાં આવી પડેલા મનુષ્યે કોઈનું ખૂન કર્યાના કિંવા કોઈને માર માર્યાના પૂરાવા છે. ખીજના મારથી આઘાત થવાને લીધે આવી સ્થિતિ થઈ હોય એવો કેસ મારા જોવામાં હજી સુધી આવ્યો નથી; તો પણ આ પ્રયોગથી કશું નુકસાન થાય એમ તો હું માનતો નથી. ’

અરવિન્દનો એ આખો દિવસ ચિંતામગ્ન સ્થિતિમાં ગયો. સત્રિ ક્યારે પડે એમ તેને થયા કરતું હતું. રાત્રિ પડી. બધા શંકરપ્રસાદના દિવાનખાનામાં બેઠાં. ગપાંસપાં ચાલવા લાગ્યાં. થોડી વારે સહુ નિદ્રાધીન થઈ ગયાં.

રાત્રે લગભગ એક વાગ્યા પછી અરવિન્દે અપરિચિત રોગીને બગૃત કરવાની ધીરજલાલને સૂચના કરી. ત્રણે જણા ધરમાંથી બહાર નિકળ્યા. આ વખતે તેમણે પોતાની મોટર લીધી નહિ પણ બહાર રાજમાર્ગ પર સ્ટેન્ડ આગળ ઉભેલી એક બાડુવી મોટરમાં તેઓ બેઠા અને સ્ટેશન પાસેના પૂલનો રસ્તો લીધો.

અગાઉ આ અપરિચિત રોગી પોલીસના જે અધિકારીને આ સ્થળેથી મળી આવ્યો હતો તે જ સિપાઈ આજે પણ અહીં પડેરા ઉપર હતો. ટેકસીમાંથી ઉતરતા ત્રણ મનુષ્યો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા. તેની ઉત્સુકતા વૃદ્ધિ પામી.

આ ત્રણને જોતાં સિપાઈ મનમાં બોલ્યો : ‘ આ વળી શાનો ભાગડો છે ? તે દિવસે તો પેલો કોઈ બદમાશ પલાયન કરી ગયો હતો, પરંતુ આજે આ લોકોને છટકના દેવાનો નથી. ’

એ પ્રમાણે બોલતો તે એ સ્થળે ગયો. પરંતુ ત્યાં ડો. અરવિન્દ તેની દૃષ્ટિએ પડ્યો. એટલે તે આશ્ચર્યથી સ્તાંભિત બની

ગયો. ‘ ડોક્ટર સાહેબ ! તમે ? મને તો લાગ્યું કે કોઈ ભામટા લોકો હશે ! ’ સિપાઈ બોલ્યો.

અરવિન્દે તેને તમામ હકીકત ટુંકમાં સમજાવી અને તે આ અપરિચિત રોગીની દૃષ્ટિએ ન પડે એવે સ્થળે જઈને જિલો રહેવાની તેને સૂચના કરી. સિપાઈ દૂર ચાલ્યો ગયા પછી અરવિન્દ રોગીની સામે જોઈને બોલ્યો : ‘ આપણે અહીં તો આંબ્યા ખરા, પણ તમે ક્યાંથી આવો છો ? મહેતા સ્ટ્રીટમાંથી ? તમારે જવું છે ક્યાં ? તમે આ રસ્તો કદિ જોયો છે ખરા ? ’

એ પ્રમાણે અરવિન્દે એક પછી એક પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. તે એટલી ત્વરાથી પ્રશ્ન કરતો કે એક પ્રશ્ન કરીને તે વિષે વિચાર કરવાનો અવકાશ નહિ આપતાં બીજો પ્રશ્ન કરતો હતો. તે પોતાની સાથે એક બીજી ટોપી લાવ્યો હતો. પોતાની ટોપી તેણે ધીરજલાલને આપી અને પેલી બીજી ટોપી પહેરી લીધી. આ ટોપી એક ગુન્ડાને શોભે તેવી હતી. અપરિચિત પોતે અત્યારે ક્યાં છે એ સમજી શકતો ન હતો. અરવિન્દે વેષાંતર કર્યા પછી એકાદ બે પણ સ્તબ્ધ રહીને તે પછી અપરિચિતપર હલ્લો કર્યો. અપરિચિત રહેજ પાછો હાલ્યો. પરંતુ પછી તેણે મોટેથી બૂમ પાડી અને તે પણ બૂમ જોરપૂર્વક અરવિન્દની સામે થયો. ‘ તું-તું-તું ! હરામખોર ! ’ એના અરપટ શબ્દો તેના મુખમાંથી સરી પડ્યા.

તે અરવિન્દની કમરે બાઝી પડ્યો અને તેને પ્રકાશમાં લાવી તેનું મુખ જોવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. અરવિન્દ અપરિચિત કરતાં સશક્ત હતો, તથાપિ અપરિચિત તેને એવી રીતે બાઝી પડ્યો હતો કે અરવિન્દની સર્વ શક્તિ કુંહિત બની ગઈ. ધીરજલાલ તેને છોડાવવાને આગળ આવતો હતો, પરંતુ અરવિન્દે પ્રસંગાવધાન સાધીને તેને આગળ નહિ આવવાની ઇશારત કરી. અપરિચિતે અરવિન્દની કમર છોડી દઈને તેનું ગળું પકડ્યું અને હેડીયો દબાવ્યો. અરવિન્દે પણ પોતે તેમાંથી છૂટવા

તરફડાટ કરે છે એવો દેખાવ કર્યો. અપરિચિતના મુખમાંથી કાંઈક અર્થ વગરના ઉદ્ગાર નિકળતા હતા. એ પ્રમાણે કરતાં તેઓ વિદ્યુતપ્રકાશમાં આવ્યા. ડોક્ટરે પોતાના મસ્તકપરની ટોપી ફેંકી દીધી. અપરિચિત ડોક્ટર તરફ ભયભીત મુદ્રાથી જોવા લાગ્યો.

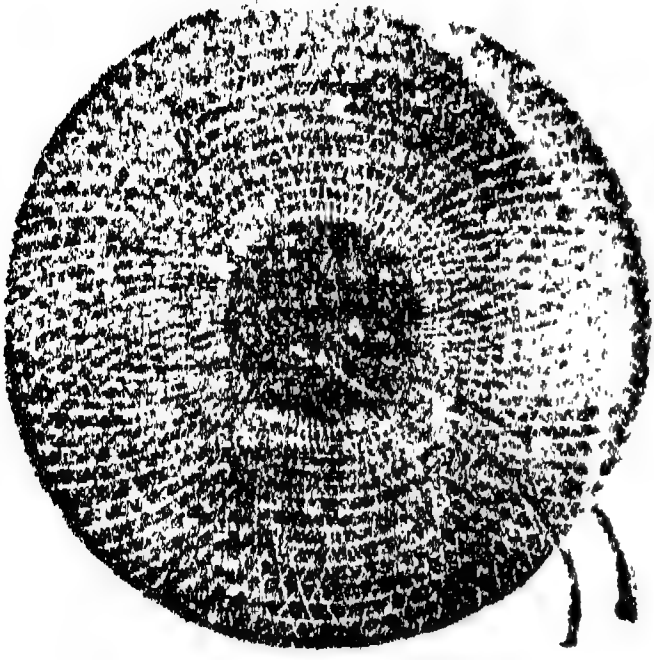
‘કોણ તમે ? ડોક્ટર સાહેબ ! ત્યારે હું ક્યાં ? હે પ્રભુ ! હે રામ !’ એમ બોલતાં તેણે અરવિન્દને છોડી દીધો અને બન્ને હાથ વડે પોતાનું મસ્તક તે જોરથી ઢબાવવા લાગ્યો. આમ બનશે એવું અરવિન્દને પ્રથમથી જ લાગતું હતું. એથી પોતાની ‘દ્રાવેલિંગ મેડીકલ બોક્સ’ પણ તે સાથે જ લાવ્યો હતો. તેણે અપરિચિતને સ્પૃતિ લાવનારી કાંઈક દવા પાઈ. એથી તેની શિથિલતા અને મગજની અસ્તવ્યસ્તતા દૂર થઈ ગઈ. પેલી મેર ઉભેલા ધીરજલાલને પણ તેણે ઓળખ્યો.

‘આ શું ! આપણે બધા આજે ક્યાં છીએ ?’ રોમીએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘સ્ટેશન પાસેના પૂલ આગળ.’ અરવિન્દે જવાબ આપ્યો. અપરિચિત આસપાસ દૃષ્ટિ ફેંકીને બોલ્યો : ‘આ જગ્યા મારી પરિચિત નથી. અગાઉ મેં આ સ્થળ કદિ પણ જોયું હોય એમ મને લાગતું નથી. મને ઠંડી લાગે છે. માટે ચાલો ઘેર જઈએ.’ ત્રણે જણા ટેકસીમાં બેસીને ઘર તરફ ગયા.

કેન્સર તથા કંઠમાળ, હાડવૃણુ (બોન ટી. બી.)

વિગેરે દરદો માટે રૂબરૂ મળો. આરામ થયા બાદ પૈસા લેનાર વૈધરત્ન એ. જી. આચાર્ય “ભિષકરત્ન” (કાશી) (પત્રના જવાબ માટે ટીકીટ બીડવી.) ડૉ. પાંજરાપોળ અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૬૫ નો માનવંતો હંદેશ

સ્ટાર મેન્ટલ

હિંદુસ્તાનમાં પ્રથમ પસંદગી પામેલા અમારા
સ્ટાર મેન્ટલ જગમશદુર છે, જેની તેજસ્વી
રોશની, ટકાઉ, મજબુત, એક જ ખર્ચાળ તેમજ
કીંમતમાં પણ સસ્તા
છે અને હરેક રીતે
સંતોષકારક અને
હિલિસ્ટીક છે.

અમારા સ્ટાર લાઈટ ફાનસ નં ૭૫૨, [૩૦૦
ફૂટ પાવર] અડધી સદીથી વધારે અનુભવવાળાની
દેખરેખ હેઠલ અનાવવામાં આવેલ છે. તેથી કરી તેની
કારીગરી માટે તથા લાંબા વખત સુધી ટકવા માટે
અમારા તરફથી ગેરંટી આપવામાં આવે છે અને ગ્રાહ-
કોને જો પસંદ ન આવે તો અમારા ખર્ચે પાછું મોકલી
આપવું. હરેક ફાનસ સાથે વધારાનો સામાન આવે છે.

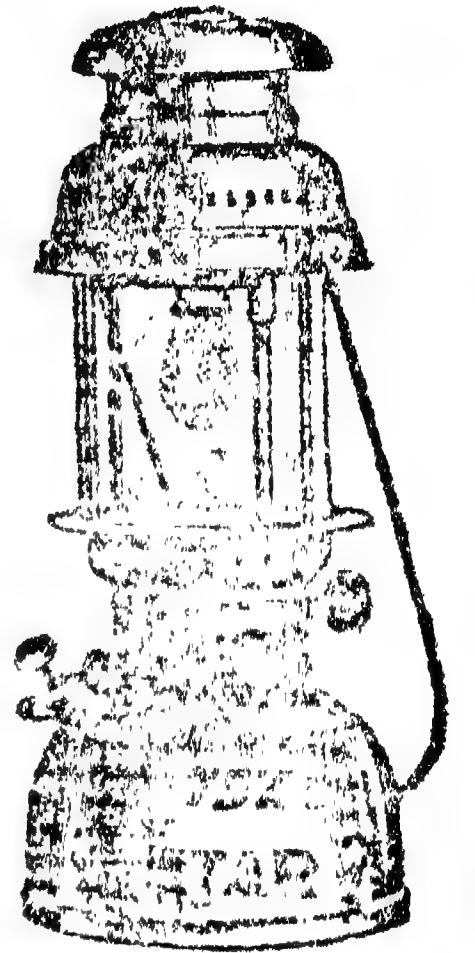
બાહ્યગામના ઓર્ડરો પર પુરતું વ્યાન આપ-
વામાં આવે છે.

ભાવને માટે કેટલોક મંગાવો,

નોટ : અમે મ્યુનીસીપાલિટી અને લોકલ બોર્ડમાં માલ મોકલાવીએ છીએ.

ધી સ્ટાર ઇનકેન્ડીસન લાઈટ કંપની

૬૮ લુહારચાલ, વિઠ્ઠલ સયાગી બીડિંગ. પોસ્ટ બોક્ષ નં ૨૦૮૯ મુંબાઈ નં ૨

યોગરાજ ગુગળ

બધી જાતના વ્યાધિ, સાંધા ઝલાર્થ જવા, કેડ ઝલાર્થ
જવી, સાંધા ફુલવા, શરીર હરીફરી ન શકતું હોય એવાં
દરદોમાં ઘણું સારું કામ કરે છે. તોલા. ૧ નો રૂ. ૧-૦-૦
પોસ્ટેજ જુદું.

લખો :—

સૌરાષ્ટ્ર ફાર્મસી : રાણપુર (કાઠિયાવાડ)

પ્રકરણ ૨૩મું

ત્રૈલોકીનું આમંત્રણ

ૐ [ત પ્રકરણમાં દર્શાવેલા પ્રસંગ પછી અપરિચિતની મન-સ્થિતિમાં વિલક્ષણ ફરક પડી ગયો. તેનો આનંદી સ્વભાવ અને શાંત વૃત્તિ ક્યાં અદૃશ્ય બની ગયાં તેનો પત્તો લાગ્યો જ નહિ. અગાઉની માફક તે ધીરજલાલની પાસે શિક્ષણ લેવાને માટે ઉત્સુક દેખાતો નહિ. ખીજો આખો દિવસ તેણે કેઈ પ્રકારના વિચારોમાં જ વ્યતીત કર્યો.

અત્યારસુધી તેનાં નેત્રો વિકારરહિત અને શાંત દેખાતાં હતાં, તેમાં હવે કેઈ કેઈ વાર કૂરપણાની ઝાંખી થતી હતી. બૈર વાળવાની તેની મનોવૃત્તિ તેની સામે જોનારને તેનાં નેત્રોપરથી સ્પષ્ટ થતી હતી. તે આકાશ સામે ઘણી વાર સ્તબ્ધપણે જોઈ રહેતો. જાણે તે કેઈની શોધ કરવા માગતો હોય એમ લાગતું હતું. ખીજા એક વિલક્ષણ ઘેલછા તેને લાગુ પડેલી જણાતી હતી, તે એ હતી કે જ્યારે તે સુવર્ણકુમારી પાસે જતો ત્યારે તે તે । ચહેરાને નિરખી નિરખીને જોતો હતો. કેઈ વાર તે સુવર્ણકુમારીનો હાથ પકડી, તેને પોતાની સામે ઉભી રાખતો અને તના ચહેરાની પોતાના મનમાં રમી રહેલી પ્રતિમાની સાથે સરખામણી કરવાનો દેખાવ કરતો. તે હંમેશની માફક પોતાની આસપાસના માણસોનું સંભાષણ સાંભળતો, પણ તે સાંભળતી વખતે પોતે અગાઉ બાવું કશું સાંભળ્યું છે કે નહિ તેનો વિચાર કરતો; તેમજ એ સંભાષણની સાથે પોતાના પૂર્વ-ચરિત્રનો કશો સંબંધ બેસે છે કે નહિ તે સંબંધી પણ તેનાં મનમાં ગડભાંજ થયા કરતી. અર્થાત તે હંમેશાં કેઈ ને કેઈ વિચારમાં મશગુલ રહેતો પરંતુ પોતે આ પ્રમાણે શા માટે વિચાર કરે છે એ તે કહી શકતો નહિ.

ધીરજલાલ કે અરવિંદના સંબંધમાં હવે તેને ખાસ લાગણી જેવું જણાતું ન હતું. માત્ર તે સુવર્ણકુમારી સાથે સભ્યતાથી વર્તતો અને તેના રહેરા સામે જોતાં એ રહેરામાં કશો દોષ છે, કશી ઉણપ છે એવું તેને લાગતું. એ વિચારમાં ઘણી વાર તે એટલો બધો મશગુલ બની જતો કે બધાની સાથે જમવાને માટે પણ બેસતો નહિ.

આ પ્રમાણે થવાથી બધાંને એવી ખાત્રી થઈ કે અરવિન્દે તેના ઉપર કરેલા પ્રયોગની અનિષ્ટ અસર થઈ છે. એટલું જ નહિ પણ તેને જે થોડું ઘણું શિક્ષણ મળ્યું હતું તે પણ આ પ્રયોગને પરિણામે લગભગ નાશ પામેલું લાગતું હતું. જો કે અરવિન્દ તથા સુવર્ણકુમારી હજી નિરાશ થયાં ન હતાં. અરવિન્દને તો એમ ચોક્કસ લાગતું હતું કે પોતે કરેલા પ્રયોગથી તેના મગજમાંહેના અમુક મજ્જાતંતુને વિચાર કરવાની ગતિ મળી છે. એ ગતિ મળવાથી પાછળના વિસ્મૃતિ-અંધકારમાંથી કાંઈ હાથ લાગે છે કે નહિ તે માટે તેની ખટપટ ચાલુ હતી. આમ અરવિન્દને ખાત્રીપૂર્વક લાગતું હતું, છતાં એ જ પ્રયોગ પુનઃ કરવાની તેની હિમ્મત ચાલતી ન હતી. એવો પ્રયોગ પુનઃ કરવાનો વિચાર સુદ્ધાંત તેના મનમાં આવ્યો ન હતો અને તેના હિતચિંતકોએ પણ તેને એવી જ સલાહ આપી હતી. અરવિન્દને એમ લાગતું હતું કે આવી નાજુક સ્થિતિમાં તે પ્રયોગ ફરીથી કરવામાં આવે તો તેના અત્યંત ક્ષીણ બની ગયેલા મગજને વિશેષ ધક્કો લાગવાથી સંભવ છે કે તે કાયમને માટે સ્થાનજાત બની જાય.

આ પ્રમાણે વિચારો આવવાથી અરવિન્દની સ્થિતિ પણ આ રોગીની માફક અસ્વસ્થ બની હતી. વચ્ચે વચ્ચે તેને એમ પણ થતું કે પોતે આ પ્રયોગ કર્યો ન હોત તો સારું હતું. કોણ જાણે આ રોગી કદિ પણ સારો થવાનો નહિ જ હોય; અને

લાગે છે; એટલે તે ભીતિ ટાળવાને માટે તેના મનને બીજી કોઈ બાબતમાં ગુંચવ્યા વગર બીજો ઉપાય જ નથી. તેને માટે સારામાં સારો માર્ગ પ્રવાસનો છે. ’

‘ પણ એમ કરવાથી તારે આવા માણસ પર રાત્રિ દિવસ નજર રાખવી પડશે. તું જ્યાં જ્યાં જઈશ ત્યાં ત્યાં આ દિવાનો કાંઈક પણ ચાળા કર્યા વગર રહેવાનો નથી. મને તો આ માણસને પ્રવાસમાં સાથે લઈ જવામાં મોટું સાહસ ખેડવા જેવું લાગે છે. ’ શંકરપ્રસાદે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો.

‘ ના ના, એવું કશું નથી. ધીરજલાલ મારી સાથે હશે એટલે એ બાબતની મારે કશી બાસ ચિંતા કરવી પડશે નહિ. તેમજ તેમાં મને વિશેષ શ્રમ પણ પડશે નહિ. ’

‘ પણ તમારા જવાથી અમને અહીં ગમશે નહિ. ’ સુવર્ણકુમારીએ જણાવ્યું.

‘ અરવિન્દ ! તું એમ કર. નજીકનું સારું મૂહૂર્ત જોઈને કોઈની સાથે શુભ મંગલ કરી લે અને પછી અંગ્રેજ લોકો ‘ હનિમૂન ’ ગાળે છે તેવી રીતે પત્નીને સાથે લઈ જા. ’

શંકરપ્રસાદના પ્રસ્તુત શબ્દોથી સુવર્ણકુમારી શરમાઈ ગઈ. અરવિન્દ પણ રહેજ સંકોચાયો. પરંતુ એ વિષે પછી વિશેષ ચર્ચા થઈ નહિ.

અરવિન્દે પ્રવાસને માટે તૈયારી કરવા માંડી. ધીરજલાલને પણ ડોક્ટર સાહેબની સાથે મુસાફરી કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં આનંદ થયો.

અરવિન્દ, ધીરજલાલ અને અપરિચિત રોગી લલિતપુરથી વિદાય થયા, ત્યાર બાદ થોડે દિવસે ગણેશગ્રામથી સુવર્ણકુમારી-પર એક પત્ર આવ્યો. એ પત્રની લેખિકાનો ભાગ આ કથાનકમાં થોડો પણ મહત્વનો હોઈ તેનો પત્ર અત્રે સવિસ્તરપણે આપવાનું આવશ્યક લાગે છે.

‘ ગણેશઆમ, તા.....

‘પ્રિય સુવર્ણકુમારી,

‘તને મળવાને માટે માફ મન કેટલું બધું તલસી રહ્યું છે, શું કહું? તારો એ મીઠો અને મધુર અંદરો ક્યારે દેખાશે? વાર, આ પહેલા જ પત્રમાં એ કથાની જરૂર નથી. પછી હું સવિસ્તર લખીશ. પણ સુવર્ણબહેન ! શું લખું? આજે મારા જીવનમાં કેટલું બધું સ્થિત્યંતર થયું છે? દયાધન પ્રભુની કૃપા ! બીજું શું? અમે પહેલાં બિલકુલ ગરીબ હતાં અને અત્યારે પુનઃ શ્રીમંત કેવી રીતે થયાં એ કથા હું તને કહીશ. પણ તું ગમે તે કહે, લક્ષ્મી કેના ઉપર અને ક્યારે કૃપા કરે છે તેનો કશો નિયમ નથી. અમે પ્રથમ મણિપુર રહેતાં હતાં, તે વખતે મારા પિતાની સાધારણ સ્થિતિ હોવા છતાં અમે ખાદ્યે પીદ્યે સુખી હતાં. પરંતુ અમારું દુર્દૈવ રૂઠ્યું. મારા પિતા પોતાના ખાસ મિત્રના અમુક પ્રસંગમાં જમીન થયા. તેમના સ્નેહીને વ્યાપારમાં મોટી ખોટ આવી ! મારા પિતા જેટલી રકમના જમીન થયેલા તેટલી રકમ અમારે ભરી આપવી પડી. તેને પરિણામે અમારું મકાન, ચોડીક જમીન તથા દરદાગીનો એ બધું વેચી નાંખવું પડ્યું. એથી હવે ગુજરાન કેવી રીતે ચલાવવું તેની ચિંતા થઈ પડી. એવી સ્થિતિમાં મણિપુરમાં રહેવાનું યોગ્ય લાગ્યું નહિ. એટલે અમે બધાં લલિતપુર આવ્યાં. પરંતુ ત્યાં પણ કાંઈ ધંધો હાથ લાગ્યો નહિ. થોડો ઘણો વેપાર કરેલો. તેમાં પણ ઉલટી ખોટ ગઈ એટલે મારા પિતા કંટાળ્યા. તેમણે પરદેશ જવાનો નિશ્ચય કરી એક રાત્રે અમને જણાવ્યા સિવાય ઘેરથી પ્રયાણ કર્યું. માત્ર જતી વખતે ‘હું દક્ષિણ આફ્રિકામાં ટ્રાંસવાલ ખાતે સોનાની ખાણમાં મજૂર તરીકે જાઉં છું. જો ઇશ્વરકૃપાથી નસીબ પુનઃ મારો હાથ ઝાલશે તો આપણી મુલાકાત થશે’ એ પ્રમાણે પત્ર લખીને બિછાનાપર મૂકતા ગયા. તે આજ આવશે—કાલ આવશે,

પુત્રજ સોનું લેતા આવશે, એવી આશાથી અમે મા-દિકરી તેમની રાહ જોતાં ત્યાં પડ્યા રહ્યાં. પરંતુ ઇશ્વરને અમારી દયા આવી નહિ. બાપા મૂકી ગયેલા પૈસા ક્યાંસુધી ચાલે ? જેમ જેમ એક એક કરતા રૂપીઆ એછા થવા લાગ્યા તેમ તેમ અમારો જીવ ઉંચે ચડવા લાગ્યો. આ પૈસા ખલાસ થયા પછી આવું શું ? શું અપવાસ કરીને મરવું ? આ પ્રશ્ન અમારી સામે આવીને ઉભો રહ્યો. સુવર્ણ ! દારિદ્રની વિવંચના તને શું કહું ? ખરેખર જેણે સાત જન્મસુધી મહાપાતક કર્યાં હશે તે જ દરિદ્ર થતો હશે. ઘરમાં એક વાર દારિદ્રનો પ્રવેશ થયો એટલે કુળનું અભિમાન, સ્ત્રી જાતિને શોભાવનારી લજ્જાશીલતા, વિનયશાસ્ત્રીનતા ઇત્યાદિ ગુણોનો લય થઈ જાય છે. તેમાં વળી આપણા સમાજમાં તો કેવળ પુરૂષોએ જ સ્ત્રીજાતિના ભરણ-પોષણનો ભાર પોતાના શિરપર લીધેલો હોવાથી અમારી સ્વાભાવિક રીતે જ દુર્દશા થવા લાગી. અમારા આધાર રૂપ મારા પિતા, તે હાજર ન હતા. મારી બાને હું કેટલી ધીરજ આપું ? તે આખો દિવસ અશ્રુ ઢાળ્યા કરે. તેને મારા પિતા કરતાં મારી જ વધારે ચિંતા હતી. તે કહેતી કે ‘ ઇશ્વરે માત્ર એક દીકરી જ આપી છે તેની પણ પૂરતી સંભાળ અમારાથી લઈ શકાતી નથી. ’ હું જેમ તેમ કરીને તેનું સાંત્વન કરતી.

‘ હવે ઉદરનિર્વાહને માટે મેં કશો ઉદ્યોગ શોધવનું નક્કી કર્યું. મને પુલના હારતોરા અને ગજરા બનાવતાં ન્હાન-પણથી જ આવડતું હતું. પરંતુ હું કંઈ માળીની દુકાન માંડીને બેસી શકું નહિ. એટલે જે કંઈ માળીની દુકાને હું ગઈ. તને ત્યાંથી પુલ લઈ આવી અને તેને હાર તથા ગજરા તૈયાર કરીને આપ્યા. સુવર્ણબહેન ! પહેલા જ દિવસની મારી મહેનતના બદલામાં મને આઠ આના મળ્યા. એથી મને કેટલો બધો આનંદ થયો, તે હું તને શું કહું ? તે દિવસથી મારામાં એક પ્રકારનો અનેરો

ઉત્સાહ સ્પુર્યો. મને આશા ઉપજી કે હું મારો તથા મારી માતાનો પેટગુજારો સહેલાઈથી કરી શકીશ. લગભગ એ જ અરસામાં, એવી સ્થિતિમાં તારી સાથે મારી ઓળખાણ થઈ. તારા જેવી સુસ્વભાવી અને ઉદાર વૃત્તિની મૈત્રિણી મને મળવાથી મારી સ્થિતિમાં કેટલો સુધારો થયો એ કહેવાની જરૂર ન હોય. તારો એ ઉપકાર હું કેવી રીતે ફેડી શકીશ ? એવી રીતે ચાર વર્ષો પસાર થઈ ગયાં, છતાં મારા બાપનો કશો પત્તો ન હતો.

‘પરંતુ છેવટે તે આવ્યા. હાથમાં સુવર્ણના લાટા લઈને આવ્યા, એમ કહું તો ખોટું નહિ. એટલે કે કાંઈ સોનાના લાટા લાવ્યા ન હતા પરંતુ પુષ્કળ કમાણી કરીને આવ્યા હતા. મને યાદ છે કે લલિતપુર છોડતી વખતે એ હકીકત મેં તને જણાવી હતી. એટલે એ વિષે અત્ર પુનર્ફલિત કરવાની જરૂર નથી.

‘પછી અમે ત્યાંથી અમારે ગામ આવ્યાં અને ત્યાં અમારી જમીન, મકાન વગેરે પાછું મેળવવાનો પ્રયત્ન આદર્યો. પરંતુ અમે તે જે માણસને વેચ્યાં હતાં તે પાછાં આપવાને રાજી ન હતો. એટલે પછી મારા પિતાએ ખીજી મીલકત ખરીદવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તે મીલકત એટલે અમે અત્યારે જે સ્થળે રહીએ છીએ તે ગણેશગ્રામ. આ જગ્યા સર્વોત્તમ છે એમ કહેવામાં કરીએ હરકત નથી. અમારી જોડાણેડ મહારાજા મહેન્દ્રસેનની જાગીર છે.

‘આ ગણેશગ્રામમાં અમારો જે બંગલો છે તે જૂની શૈલીનો અને સુંદર છે. તેની આસપાસ સુંદર બગીચો છે. બંગલામાં એટલા બધા ખંડ છે કે તે ખંડનું શું કરવું એ જ સૂઝતું નથી.

‘આ મકાનનું નામ ‘વિલાસ ભુવન’ રાખેલું છે. તેના જૂના રક્ષકે મને કહ્યું હતું કે આ જાગીર મહારાજા મહેન્દ્રસેનના ભત્રીજાની હતી. તેણે પોતાના ખાનદાનને યોગ્ય કુળવાન

કુટુમ્બની કન્યા સાથે લગ્ન નહિ કરવાથી મહેન્દ્રસેને તેને વારસાહક્કમાંથી ખાતલ કરવાને લીધે તેણે આ જાગીર વેચી નાંખી અને તે કયાંક દેશાવર ખાતે ચાલ્યો ગયો હતો.

‘ હું એક વાર ફરવા ગઈ હતી તે વખતે મહારાજા મહેન્દ્રસેનની સાથે મારી મુલાકાત થઈ હતી. જો તું એ કરડા દેખાવના વૃદ્ધની સામે જૂએ તો જરૂર ગભરાઈ ગયા સિવાય રહે નહિ. તે લગભગ પંચોતેર વર્ષનો હશે. સ્વભાવે તે ઘણો જ મગરૂર છે અને હરેક ખાખતમાં પોતાનું જ મનધાર્યું થવું જોઈએ એવો આગ્રહી છે.

‘ એનું પુરાણ ઉકેલવાથી તને ઠંટાળો જ આવશે. એટલે હું આ પત્ર લખવાના મુખ્ય મુદ્દાપર આવું છું. અમે ઇશ્વરકૃપાથી અત્યારે અમારા પૂર્વપદે આવ્યાં છીએ. મારી ઇચ્છા એવી છે કે તું એક વાર થોડા દિવસને માટે અહીં રહેવાને માટે આવે તો સારું. હું જાણું છું કે લલિતપુર કાંઈ અહીંથી નજીક નથી. એટલે અહીં આવતાં તને ત્રાસ પડશે જ. પણ મારે ખાતર એટલો શ્રમ જરૂર લેજો ! કેમ આવીશ ને ? ખરેખર આવીશ ને ? સુવર્ણજ્વેન ! મને નિરાશ ન કરીશ.

‘ મારા પિતા તથા મારી બાએ પણ આગ્રહપૂર્વક તને અહીં આવવાને માટે લખાવ્યું છે. માટે ગમે તેમ કરીને તું એક વાર જરૂર આવજો. મારે તને ઘણી ઘણી વાતો કહેવાની છે, પરંતુ એ કાંઈ પત્રમાં લખી શકાય નહિ.

‘ હું રોજ તારી માર્ગપ્રતીક્ષા કરીશ. માટે જરૂરાજરૂર તું અહીં આવજો.

‘ તારા પ્રેમની અભિલાષિણી
‘ સરસા. ’

‘ સરલા ખરેખર કેટલી બધી સરલ અને સ્નેહાળ છે ? ’
સુવર્ણકુમારીએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

‘ એ કેનો પત્ર છે ? ’ ઇન્દુમતીએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘ સરલાનો. તમને તેની તમામ સ્થિતિની માહિતી છે. ’

‘ હા બહુ જ સુંદર છોકરી છે. તે અત્યારે ત્યાં શું કરે છે ? ’

‘ કશું નહિ. તે પોતાના પૂર્વપદ્ધતિ આવી છે. તેનો બાપ આફ્રિકાથી ખૂબ પૈસા લઈ આવ્યો છે અને તેણે ગણેશગ્રામ નામની જાગીર ખરીદી લીધી છે. મહારાજા મહેન્દ્રસેન નામનો એક મોટો જાગીરદાર છે, તેની જોડાજોડ આ જાગીર છે. સરલા મને પોતાને ત્યાં થોડા દિવસ રહેવાને માટે આગ્રહ-પૂર્વક બોલાવે છે. ’

‘ સહે, ત્યારે તારી જવાની ઇચ્છા હોય તો જા. પછી અમે પણ મુંબઈ આવીશું. અર્થવંદ આપણને ત્યાં મળે એ પ્રમાણે આપણે તેને લખીશું. અમે બધાં મુંબઈથી ગણેશગ્રામ પણ આવી જઈશું. ત્યાંથી એ કાંઈ બહુ દૂર નથી. પછી આપણે બધાં સાથે અત્રે આવીશું. ’

‘ એમ થાય તો ઘણું સારું. તમે આવો તો સરલાને પણ બહુ જ ગમશે. ’

‘ અમારે મુંબઈ તો જવું જ છે. તેમણે મુંબઈ જવાની વાત થોડા દિવસ પહેલાં કાઢી હતી, પરંતુ તેમના એક સ્નેહીનો પત્ર આવવાથી રોકાઈ ગયા છે. એટલે અમે આવીશું એ તો ચોક્કસ છે ’

‘ વારૂ, ત્યારે હું આ બધી હકીકત સરલાને લખી નાંખું છું. હું ચાર-પાંચ દિવસમાં અહીંથી રવાના થઈશ અને તે વખતે તેને તારથી ખબર આપીશ એમ જણાવું છું. ’ સુવર્ણ-કુમારીએ કહ્યું.

એક અપુર્વ ગુણુશળી ઔષધની શોધ

ની રો ગી

તંદુરસ્તીને જાળવી રાખે છે. એ માટે પ્રમાણ-પત્રની જરૂર નથી. નીરોગી એ અત્યંત ગુણુશાળી અતી ઉપયોગી દવા છે. દુનિયાના કાંઈ પણ માણસ પોતાની જન્મભૂમિ છોડી બીજા પ્રદેશમાં જાય છે ત્યારે ભાંગા હવા પાણી તેને અનુકૂળ હોતાં નથી, તે કારણે તેને પોતાની તંદુરસ્તી ગુમાવવી પડે છે, તેમજ સ્ટીમર, રેલ્વેમાં મુસાફરી કરનાર મુખ્યત્વે આફ્રિકા જેવા સ્થળમાં રહેવાથી લાગતા પાણી સામે રક્ષણ મેળવવા નીરોગી ઘણી અસરકારક છે.

નીરોગીના હર હંમેશના સેવનથી તંદુરસ્તી સચવાઈ રહે છે. તેમજ શારીરિક યંત્રો વ્યવસ્થિત કામ કરવા લાગી જાય છે. ઉપરાંત ઇન્ફલ્યુએન્ઝા, મેનીનજાઇટીસ, કાલેરા અને મેલેરીયા જેવા ઉડતા ચેપી જંતુજન્ય રોગોથી બચાવ થાય છે. દવા પાચક યંત્રોને પુરતી મદદ કરે છે જેને લઈ ખાધેલો ખોરાક બરાબર હજમ થઈ દમ્ત સાફ આવે છે. પેટનાં દર્દોમાં અચુક અને ચોક્કસ ફાયદો કરે છે. પોતાની જાતને તંદુરસ્ત રાખવા મસ્તી દરેક સ્ત્રી પુરૂષે નીરોગીનું સેવન અવશ્ય કરવું જોઈએ. દુકામાં 'નીરોગી' વાપરીને નીરોગી બનો.

બા. ૧ કીંમત રૂા. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સૌરાષ્ટ્ર ફાર્મસી : રાણપુર : [કાઠિયાવાડ]

પ્રકરણ ૨૪મું

સરલાનું ગૃહસૌખ્ય

સુવર્ણ કુમારી ગણેશચામ જવાને માટે લલિતપુરથી રવાના થાય તે પહેલાં અમે અમારા વાચકોને સરલાનું ગૃહ-સૌખ્ય દર્શાવવાને માટે લઈ જવા ઇચ્છીએ છીએ.

વારૂ, ચાલો આપણે ‘વિલાસભુવન’ માં પ્રવેશીએ. આ ‘વિલાસભુવન’ની સુંદરતા અને વિશાળતાનું અત્રે વર્ણન કરવા કરતાં નજરે જોવાથી જ તેનો ખરો અને સમ્પૂર્ણ ખ્યાલ આવી શકશે.

તેની સામેના બગીચામાં બે માણસો કાતર લઈને મેંદી કાપી રહ્યા છે. તેમની પાસે એક પ્રૌઢ અવસ્થાનો પુરૂષ બિભો બિભો મેંદી કેવી રીતે કાપવી તે સંબંધી સૂચના કરી રહ્યો છે. તે પોતાના શરીર પર ધારણ કરેલા લાંબા સફેદ પહેરણના ગળ-વામાંથી સીગાર કાઢીને સળગાવે છે. તેનો પોષાક સાદો છે તથાપિ એરો ભવ્ય અને ગંભીર છે. તે જ સરલાનો પિતા.

પ્રથમ તે મણિપુરમાં સામાન્ય સ્થિતિનો ગૃહસ્થ હતો. પછી લલિતપુરમાં તદ્દન ભિખારી અવસ્થામાં આવી પડ્યો હતો. ત્યારબાદ આફ્રિકા ગયો અને ત્યાંથી પુષ્કળ સંપત્તિ લઈ આવ્યો. તેનો રૂવાબદાર એરો, સુપુષ્ટ શરીરચષ્ટિ, ભવ્યપણું એ બધા એક તરફના જેવાં હતાં; જો કે તરફના જેવાં એમ કહેતાં અમને તો શંકા જ ઉપજે છે. કેમકે આજકાલના તરફો સામે દષ્ટિ કરતાં તેમનો મોટો ભાગ કોલર, નેકટાઇ, ટાપટીપવાળા કોટ, પાટલૂન આદિથી જ બાહ્યતઃ શોભિતા દેખા-વાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હોય છે; જો કે તેમને જોતાં, ખૂબ શરીરમાં હરડીયો દેખાતો હોય, ખભા પાસેના હાડકામાં ખોખો અનાજ

ભરાય એટલા ખાડા હોય, દરેકેદરેક પાંસળી ગણી શકાતી હોય, ગાલ બેસી ગયા હોય, આંખો ઊડી ઉતરી ગયેલી હોય, અને હાથ પગ દોરડી જેવા હોય, એવું એક લોહી અને માંસના અભાવવાળું લગભગ હાડપિંજર જ આપણી દૃષ્ટિએ પડશે. અમી એવા અનેક તરૂણો જોયા છે કે જેમને એક માઈલ ચાલતાં થાક લાગી જાય છે અને બાર મહિનામાં ચાર-છ માસ ઔષધનું સેવન કરે ત્યારે જ તેમનો દેહ ટકી શકે છે. તેમના ચંદુરાપરથી જો કોઈ તેમને ક્ષયરોગથી ગ્રસ્ત થયેલા ધારે તો તેમાં આશ્ચર્ય કશું પણ નથી.

સરલાના પિતાનું શરીર જો કે એક પહેલવાનના જેવું તે નહિ જ પરંતુ તેની ઉત્તરાવસ્થામાં પણ શ્રમ સહન કરી શકે તેવું હતું. સરલાના પિતાનું નામ પ્રમોદરાય. તેની દુર્ભિક્ષ અવસ્થામાં પોતે પરદેશ હતો તે વખતે તેની દીકરી સરલાએ જાતમહેનતથી ગૃહનો વ્યવહાર ગમે તેમ કરીને પણ નિભાવ્યો હતો. એ સર્વ પ્રમોદરાયના જાણવામાં આવ્યું હતું અને નથી તે સરલાને સાક્ષાત દેવી સમાન માનતો હતો. તે કહિતો કે ‘મારે ત્યાં લક્ષ્મીદેવીએ સરલા રૂપે અવતાર ધારણ કર્યો છે.’ તે પોતાની પુત્રીપર પ્રાણ કરતાંયે અધિક પ્રેમ રાખતો.

સરલા અહીં માતાપિતાની સાથે રહી તમામ ગૃહવ્યવસ્થા સંભાળતી. તેની માતાનું શરીર હમણાં હમણાં નરમ રહ્યા કરતું હતું, એથી તેનો સ્વભાવ પણ સહેજ ચીડીઓ થઈ ગયો હતો. એટલે તે નોકરના કામકાજમાં અવારનવાર દોષો કાઢ્યા કરતી હતી; પરંતુ બનતાં સુધી સરલા તેને ગૃહકાર્યમાં લક્ષ આપવું પડે એવો પ્રસંગ જ આવવા દેતી નહિ. તેનો સ્વભાવ દયાળુ હોવાથી તે નોકરોને પોતાના સગા ભાઈ કરતાંયે અધિક રાખતી અને તેથી નોકરો પણ તેનો પડયો બોલ ઉચકી લેતા.

અત્યારે તે એક ન્હાની ગ ડીમાં બેસીને બહાર જવાને માટે તૈયાર થઈ હતી. એ તેનો નિત્યક્રમ હતો. તેને બહાર

જવાને માટે તૈયાર થયેલી જોઈને તેના પિતાએ પૂછ્યું : ‘ સરલા ! અત્યારે આટલી ગેદલી ક્યાં જાય છે ? ’

‘ ક્યાં કેમ ? મારા કર્તવ્યનું પાલન કરવાને. હું ડોક્ટર મુનશીને ત્યાં જઈશ અને તેમની સાથે કેટલાક રોગચરત મનુષ્યને જોવા તથા તેમને આશ્વાસન આપી બની શકતી સહાય કરવાની ઈચ્છાથી જાઉં છું. ’

‘ સમજ્યો-સમજ્યો ! પણ આ પોટકું શાનું છે ? મને લાગે છે કે ગરીબ લોકોને ખાવાનું તથા વસ્ત્રો આપવાનાં હશે. ’

વાત સાચી હતી. જે લોકો ગણેશગ્રામમાં તથા આસપાસનાં ગામડાંમાં રહેતાં તેમની ચરલા ડો. મુનશીની સાથે મુલાકાત લેતી. તે સર્વ પ્રત્યે ભાવપૂર્વક દિલસોજી દર્શાવી તેમને પોતાનાથી હરેક પ્રકારની બનતી સહાય કરતી. એ સર્વ લોકો સરલાને દેવી તુલ્ય માનતા અને એ ગરીબોનાં ન્હાનાં બાળકો સરલાને જોતાં જ પ્રેમથી આનંદપૂર્વક તેની પાસે દોડી આવતાં. સરલા પણ એક માતાના કરતાં અધિક વાતસલ્યથી તેમને પીપરમેન્ટ, કાજુ, દ્રાક્ષ, સાકરીઆ ચણા, ચીનાઈ શીંગ વગેરે આપતી. કોઈ કોઈ વાર પોતાના બગીચામાંથી દાડમ, સંતરાં, મોસંબી વગેરે ફળો પણ લઈ જતી અને તે બાળકોને તેમજ રોગચરત મનુષ્યોને આપતી એ તેનો નિત્યનિયમ જ હતો.

તે ગાડીમાં બેઠી. તેની સાથે ગાડી હાંકનાર એક છોકરો પણ હતો. તેણે ગાડી ચાલુ કરી. તેની પાછળ જોતો પ્રમોદરાય પોતાની પત્નીને સંબોધીને બોલ્યો : ‘ કેવી પ્રેમાળ અને મધુર છોકરી છે ? ’

પણ હમણાં હમણાં તેને શું થયું છે એ સમજી શકાતું નથી. તે સ્કેન્ડલ ચિંતાતુર અને દુઃખી હોય એવું લાગે છે. તેનું મન સમજી શકાતું નથી. ’ તેની પત્નીએ કહ્યું.

‘ શું દુઃખી ને ચિંતાતુર ! આપણી સરલા દુઃખી ? તારા મગ નાં વળી એ શંકા ક્યાંથી આવી ? મને તો એવું કશું

દેખાતું નથી. માત્ર અગાઉ તને જીવનાં નર્વાહ માટે અત્યંત શ્રમ પડેલો એથી તેના ચહેરા પર, વૃદ્ધાવસ્થામાં દેખાનારી ગંભીરતા અત્યારથી જ દેખાવા લાગી છે. વળી આખા ગામની તેને ચિંતા ! એટલે લોકોનાં દુઃખ જોઈને તેનું મન દુઃખી થતું હશે. બાકી તો ચિંતાતુર અને દુઃખી થવાને માટે તને કશું કારણ હોય એવું માની શકાતું નથી. ’

સરલા પોતાના મકાનેથી નિકળીને સીધી ડો. મુનશીને ત્યાં ગઈ. ડો. મુનશી પણ તૈયાર જ હતા. આ ગૃહસ્થ મહારાજના પેઠી દરપેઠીથી આશ્રિત હતા. તેને મહેન્દ્રસેનની જાગીરમાંથી થોડીક જમીન પણ આપવામાં આવી હતી. ડો. મુનશી ગરીબગુરમાં, અનાથ મનુષ્યોને ઔષધોપચાર કરતો તેમની સેવાસુશ્રુષા કરતો. તે પોતે પ્રાર્થનાસમાજીસ્ટ હતો, એટલે આસપાસના લોકો દર રવિવારે તેના મકાન પર પ્રાર્થના કરવાને માટે પણ આવતા હતા. આ આ ગૃહસ્થને સાઠ વર્ષ થઈ ગયાં હતાં, પરંતુ તેની વૃત્તિ સર્વથા ઉલ્લાસપૂર્ણ રહેતી. ઉમરના પ્રમાણમાં તેના મસ્તક પરના તમામ વાળ રૂપેરી વર્ણના બની ગયા હતા. તેના અવાજમાં પણ વૃદ્ધાવસ્થાની અસર જણાતી હતી. તથાપિ દિવસમાં ચાર-પાંચ કલાક શ્રમનું કામ કરતાં તેને કંટાળો આવતો નહિ.

સરલાની નાનું ટુંકું જોડેલી ગાડી દ્વાર પાસે આવતાં તેણે ખીસામાંથી ઘડિયાળ કાઢી અને તેમાં જોતો જોતો તે બહાર આવીને જોલ્યો : ‘ સરલાજી ! તમે બહુ નિયમિત છો. ચાલો, આજે આપણને પુજા સમય મળશે. વાડ, તમારાં માતાપિતાની તબિયત કેવી છે ? ’

‘ ઠીક છે, બન્નેની પ્રકૃતિ સારી છે. વાડ, ડોક્ટર સાહેબ ! આપણે આજે તો આ બાબતે થઈ થોડોક ફેર ખાઈને જઈશું. ’ સરલાએ પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી.

વૃદ્ધ ડોક્ટરના ચહેરા પર હાસ્ય અને પ્રસન્નતા ચમકવા લાગી. તે ગાડીમાં બેસતાં બોલ્યો : ‘ આ બધું ગાડીમાં શું ભર્યું છે ? મને લાગે છે કે દરેકેદરેક ગૂંહે કાંઈ ને કાંઈ આપવાનું હશે. ’

‘ ના, એવું ખાસ તો નથી; પણ રામુ માટે આ રમકડાં છે. લતાગૌરી માટે થોડી સાકર અને ફળો છે તથા તેમની પાડોશમાં રહેતાં છોકરાંઓ માટે થોડાંક કપડાં લીધાં છે. વળી સુરેન્દ્રને જખમ ઉપર બાંધવાને માટે આ થોડું કાપડ છે. ’

સુરેન્દ્ર એક મકાનની દીવાલ પર રંગ લગાડતો હતો, તે વખતે પાલખ સરકવાથી તે નીચે જમીન પર પડવાથી તેના દીંચણનું હાડકું લગભગ ભાંગી ગયું હતું, તેમ જ નીચે પડતાં પથરનો એક કકડો સાથળમાં પેસી જવાથી લગભગ ત્રણ ઈંચનો જખમ થયો હતો. આ જખમને રોજ ઘોઘ, દવા લગાવી પાટો બાંધવો પડતો હતો. તે બિચારો એકલો જ હતો, એટલે ઘરમાં કોઈ તેની ચાકરી કરે તેમ ન હતું. એથી ડા. મુનશી અને સરલા રોજ તેને ત્યાં જતાં તથા તેની સારવાર કરતાં હતાં.

તેઓ પાસેના ગામમાં ગયાં. ગામ મોટું હતું પરંતુ તેમાં સારા રસ્તાએ તો માત્ર એકાદ-બે જ હતા. બાકી તો બીજી બધી ગલીઓ હતી અને વળી વાંકીચુકી હતી, તથા તેમાં ગંદકીનો પાર નહિ. આવી એક ગલીમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો અને ગાડી એક ઝુંપડી પાસે જઈને ઉભી રહી.

સરલા તથા ડા. મુનશી આ ઘર-એટલે ઝુંપડી પાસે ઉતરી પડ્યાં. ગાડીમાંથી જે લેવાનું હતું તે સરલાએ લઈ લીધું. તેને બેતાં જ પેલી ઝુંપડીની અંદરથી છોકરાંઓનો અવાજ આવ્યો : ‘ બા, બા ! જો ડોક્ટર મુનશી સાહેબ અને સરલાદેવી આવ્યાં છે; અને જો તો ખરી, તેમના હાથમાં પણ કાંઈક છે. ’

બિછાનાપર પડેલી એ બાળકોની માતાનાં નેત્રો આનંદાશ્રુથી ભરાઈ ગયાં. તેના મુખમાંથી પ્રસ્તુત ઉદ્ગારના જવાબમાં માત્ર અસ્પૃટ નિઃશ્વાસ જ બહાર પડ્યો.

તેને એમ લાગ્યું કે અત્યારે આ બે દેવદૂતો જ પોતાને ત્યાં આવ્યાં છે. તેમની સાથે પોતાનું ગુમાઈ ગયેલું સુખ પણ પાછું આવ્યું છે એવી તેને કલ્પના થઈ. આ ઝુંપડીમાં આ યુવતી તથા ત્રણ બાળકો હતાં. બાળકોનો બાપ કાંઈ કામને માટે બહાર ગયો હતો તે મહારાજા મહેન્દ્રસેનના બગીચામાં માળીનું કામ કરતો હતો, પરંતુ મહારાજાની અવકૃપાથી-નહિ, મુખ્ય માળીની ઇતરાજીને લીધે તેને એ કામ પરથી દૂર થવાની ફરજ પડી હતી.

ઘરમાં આ બાળકોની માતાની પ્રકૃતિ તાવથી જર્જર બની ગઈ હતી. પ્રથમ તો તે બિલકુલ પથારીવશ રહેતી, પરંતુ હમણાં મોડા દિવસથી ઉઠવા બેસવા લાગી હતી. તેના તાવનું કારણ એ કુટુંબની દર્શિદ્રતા જ હતું. પેટપૂરતું ખાદ્ય મળે નહિ, પૂરું વસ્ત્રો પણ ન હોય અને તેમાં બે-ત્રણ છોકરાં પનારે પડ્યાં હોય! એ સ્થિતિમાં દિવસમાં એકાદ વાર માંડ ખાવાનું મળે. ઘી તો હરિતું નામ અને છાશ-દૂધનાં છ માસે દર્શન થતાં હોય; એવી સ્થિતિમાં ઘરનું તમામ કામકાજ કયા વગર છૂટકો નહિ. પગિણામે શરીર ક્ષીણ થાય, તાવ આવે અને માંદગી લંબાય તેમાં નવાઈ શી ?

સરલાદેવીએ અંદર આવતાંની સાથે જ એ ઝુંપડીનું ઉદ્વિગ્ન અને દુઃખમય સ્વરૂપ પલટાવી નાંખ્યું. તેણે બારી ખોલી નાંખી અને બહારની શુદ્ધ હવાને અંદર પ્રવેશવાનો રસ્તો કરી આપ્યો. તે પોતાની સાથે ‘થરમોસ’માં તૈયાર કરેલી ગરમ કેફી લાવી હતી. તેનો એક કપ ભરીને તેણે આ રોગી સ્ત્રીને આપ્યો.

પછી તેણે સર્વથી મોટા છોકરાને ઘરમાં કેવી વ્યવસ્થા રાખવી તે વિષે કેટલીક માહિતી આપી. તે દરમિયાન ડૉ. મુનશીએ રોગીના શરીરની તપાસ કરી. સરલા પોતાની સાથે ન્હાનાં બાળકો માટે વસ્ત્રો લાવી હતી, તેમાંથી બે ઝલલાં બે ન્હાનાં બાળકોને પહેરાવ્યાં. એ નવાં અને સુંદર તથા ગરમ ઝલલાં

જોઈને એ બાળકોની માતાનું અંતઃકરણ કૃતસાતાપૂર્ણ બની બેસ્યું. સરલાદેવીનો આભાર માનવાને માટે તેની પાસે શબ્દો ન હતા. સરલાને આભારની જરૂર પણ ન હતી. તે તો માત્ર દુઃખી કુટુંબને આનન્દી બનેલું જોવાને ઇચ્છતી હતી.

‘કેમ, શામળાજીને કોઈ કામધંધો મળ્યો કે નહિ ?’ સરલાએ પેટી આગળ રાખીને તેના પતિના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો.

‘ના ના, હજી તો એ બાપડા કામધંધા માટે રણત્યા કરે છે. તે પોતાના કામમાં કંઈ પણ બેઠરકારી રાખતા નહિ કે આગસ કરતા નહિ, છતાં પ્રભુ અમારા બધા ઉપર રૂદ્ધ શાથી થયા એ સમજાતું નથી.’

‘મહારાજને ત્યાં આટલું બધું અંધેર ! એ જોઈને મને નવાઈ લાગે છે. મને લાગે છે કે એ શ્રીમંતો પોતાની શ્રીમંતાઈના ગર્વમાં આંધા મીચીને જ ચાલતા હોવા જોઈએ. હું-’

‘એમ !’ એ મુનશી જરીક ભાર-દઈને બોલ્યો. સરલાનો સ્વભાવ તે જાણતો હતો. તે સ્પષ્ટવક્તા હતી. તે સ્વકાર્યની સ્તુતિ કરતી અને દુષ્કાર્યને કદાચ પણ સંકાચ વગર વખોડી કાઢતી. તેણે આ બુંદોમાં પગ મૂકતી સાથે જ કુટુંબમાં કેવો અને કેટલો બધો આનંદ પ્રસરી વી મૂક્યો હતો એ પણ એ. મુનશીએ નજરે જ જોયું હતું.

સરલાના મનમાં એમ થતું હતું કે આટલી મોટી જગીર મહારાજ મહેન્દ્રસેન જેવા બીનવારસી અને એકલપેટા મનુષ્યના હાથમાં રહેશે ? આવા બેઠરકાર, બેઠર મનુષ્યને ઇશ્વર શામાટે સંપત્તિ આપતો હશે ? શું એ જગ્યાપર કોઈ સહાય મનુષ્ય નહિ આવે ?

આ મહેન્દ્રસેનનો વારસ કોઈ પિતૃકુમાર નામનો હોઈ, ઉચ્છૃંખલ, ચારિત્ર્યહીન અને વ્યસની મનુષ્ય છે. મહેન્દ્રનના મૃત્યુ

અતિમનોહર સામાજિક-ડિટેક્ટિવ

નવલકથા જરૂર વાંચો

માયાવી માનવી

[લેખક: ચંદુલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ]

મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦

આ દળદાર નવલકથામાં માયાવી માનવીની અદ્ભુત શક્તિ વાંચીને તમે હેરત પામશો. બહારવટીયાનાં કારસ્થાન વાંચી તમે રોમાંચ અનુભવશો. રજવાડાની ગૂઢ મનોદશા તમારા મનને ડોલાવશે. વિશુદ્ધ પ્રેમની પ્રતિભાનું સ્પર્શ તમારા મન ઉપર કોષ્ટ અનેરો આનંદ ફેલાવશે. તે ઉપરાંત દરિયાઈ જગતના દાણુચોરીના કિસ્સા તથા આમોદ્ધાર માટેના પ્રશ્નો આ નવલકથામાં સુંદર રીતે આપવામાં આવ્યા છે. ડિટેક્ટિવ સાહિત્યમાં આ એક ભાત પાડનારી નવલકથા છે.

મનોરમ્ય સુંદર સળંગ કપડાનું પુઠું,

દળદાર કદ, પૃષ્ઠ ૪૦૦ છતાં

મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦

‘બહુરૂપી’ કાર્યાલય : રાણપુર [કાઠીયાવાડ]

પ્રકરણ ૨૫મું

મહેન્દ્રસેનની મુલાકાત

સરલાની એક ક્ષણ પણ કદિ આળસમાં જતી નહિ. સ્થગરે તો તેને સમય પણ મળતો નહિ. ડો. મુનશીની સાથે તે ગત પ્રકરણમાં જણાવ્યા મુજબ સદુપકારમાં જ માત્ર વખત ગાળતી એમ પણ ન હતું. તેને ઘરનું કામકાજ પણ પુષ્કળ રહેતું. ઘરમાં નોકરો હતા ખરા, પરંતુ તેમની પાસેથી વ્યવસ્થિત રીતે કામ લેવાની જવાદારી સરલાને શિરે હતી.

સરલાના પિતાએ જે વખતે ગણેશગ્રામ અને વિલાસભુવનની જાગીર ખરીદી તે વખતે જે નોકરો હતા તેમને જ કાયમ રાખવામાં આવ્યા હતા. જેની પાસેથી પ્રમોદરાયે આ જાગીરની ખરીદી કરી તે એક વ્યાપારી હતો. તેના વિચિત્ર સ્વભાવને લઈને તેના નોકરો તેનાથી કંટાળી ગયા હતા. વળી મહારાજા મહેન્દ્રસેનનો પણ તેને માટે સારો ભાવ ન હતો, કારણ કે પોતાના ભત્રીજા પાસેથી ગણેશગ્રામની જાગીર તેણે ખરીદ કરીને પોતાના ભત્રીજાને રખડતો કર્યો, એ તેમને પસંદ પડ્યું નહિ. એ વ્યાપારી પાસેથી સરલાના પિતાએ તે જાગીર ખરીદ કરી એથી પણ મહેન્દ્રસેન કાંઈ ખુશ થયા ન હતા. આ જાગીર મૂળથી મહારાજાના કબજામાં હતી ! તેમના પિતાના સમયમાં એ જાગીર તેમના એટલે કે મહારાજા મહેન્દ્રસેનના ન્હાના ભાઈના તાબામાં ગઈ હતી. તેમના પિતાનો મહેન્દ્રસેન કરતાં તેમના ભાઈ ઉપર વિશેષ પ્રેમ હતો. પછી એ ભાઈ મરી ગયો; મહેન્દ્રસેનના પિતા પણ ગુજરી ગયા; એટલે તે જાગીર તેમના ભાઈના દીકરા વીરેન્દ્રના તાબામાં ગઈ. તેણે પોતાના ઉચ્ચ કુળને યોગ્ય એક શ્રીમંત કુટુંબની, ઉચ્છૃંખલ અને

સ્વછંદી છોકરી સાથે લગ્ન નહિ કરતાં પોતાનો જેના ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ હતો એવી એક સદ્ગુણી પણ ગરીબ અને સામાન્ય કુટુંબની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું. એથી પોતાના કુળનું ભયંકર અપમાન થયેલું સમજીને વીરેન્દ્રને જે માસિક દરમાયો આપવામાં આવતો હતો તે મહેન્દ્રસેને બંધ કરી દીધો. વીરેન્દ્ર ખર્ચાળ અને ઉદાર સ્વભાવનો હોઈ તેણે કેટલુંક દેવું કર્યું હતું, તેમજ ગણેશચામની જાગીરની ઉપજ તેનું ખર્ચ નિભાવવા તથા કરજ ફેડવા પૂરતી ન હતી, એટલે તેને એ જાગીર વચ્ચે નાંખવાની ફરજ પડી. પોતાનું કરજ પતાવીને તે વધેલી સીલીક સાથે પોતાની પત્નીને લઈને પરગામ ચાલ્યો ગયો. પોતાનું લગ્ન થયા પછી જેટલો વખત મહેન્દ્રસેન તરફથી તેને દરમાયો મળ્યો હતો, તેનો હિસાબ કરી તે રકમ પણ તેણે મહેન્દ્રસેનને પાછી મોકલી આપી; તેમ જ પોતે ગણેશચામની જાગીર વેચી નાંખી અને તેના રજીસ્ટર દસ્તાવેજ થઈ ગયો. ત્યાંસુધી એ વાત પણ કોઈને જણાવા દીધી નહિ. એથી મહેન્દ્રસેનને તેના ઉપર અત્યંત ક્રોધ ચડ્યો. પોતાના ભત્રીજાએ પ્રસ્તુત વર્તનથી પોતાનું ભયંકર અપમાન કર્યું છે એમ તેમને લાગ્યું. એ જાગીર જો તેણે કોઈ ખાનદાન અને ઉચ્ચ કુટુંબના જાગીરદારને વેચી હોત તો તેમને બહુ વાંધો ન હતો. પરંતુ એક સામાન્ય વ્યાપારીને વેચાતી આપવાથી તેમને બહુ લાગી આવ્યું.

તેમણે એ જાગીર ખરીદનાર વ્યાપારી પાસે આડકતરી રીતે ગમે તેટલી કીંમતે એ જાગીર પોતાને પાછી આપવાની માગણી કરી; બીજી રીતે પણ જાગીર પાછી મેળવવાની ખટ-પટ કરી જોઈ; પરંતુ એ સર્વ નિષ્ફળ ગઈ. પેલો વ્યાપારી એ જાગીર મહારાજાને કોઈ પણ શરતે આપવાને તૈયાર થયો નહિ. છેવટે તેણે પોતાના જેવા જ એક ગરીબાઈમાંથી શ્રીમંત બનેલા પ્રમોદરાય જેવા વ્યાપારીને આ જાગીર વેચી નાંખી. તેથી

આ બ્યાપારીએ પુનઃ જાણીબુજીને પોતાનું અપમાન કર્યું છે એવી અભિમાની મહારાજની ખાત્રી થઈ. સરલાના પિતા માટે તેમના મનમાં સદ્ભાવ ન હોવાનું આ સિવાય બીજું કશું પણ કારણ ન હતું. જ્યારે મહારાજ મહેન્દ્રસેનની આ કુટુંબપર વક્ર દૃષ્ટિ થઈ છે, ત્યારે તેમનું મન ન દુઃખાવવું એ હેતુપૂર્વક આસપાસના બીજા જમીનદારો પણ આ કુટુંબથી દૂર ને દૂર રહેવા લાગ્યા. જે પ્રમોદરાયનું નામ કોઈના મુખમાંથી નિકળતું મહારાજ મહેન્દ્રસેન સાંભળતા તો તેમના કપાળે આંટીઓ પડતી અને જે પોતાના આશ્રયે રહેનારા લોકો સરલાના સદ્ગુણ અને પરોપકારની પ્રશંસા કરતા તો તેમને એટલો બધો સંતાપ થતો કે તેની વાત જ નહિ !

તેમ છતાં પણ હમણાં હમણાં તો તેના ઉપકારની વાતો વારંવાર મહેન્દ્રસેનના કાનપર આવવા લાગી હતી. એથી તેમણે પોતાની દૃષ્ટિએ ઉતરતા લાગતા સરલાના પિતા પ્રમોદરાયને મળવાનો વિચાર કર્યો અને તેને મળીને તેની દીકરી સરલાને માટે જે શબ્દો કહેવાની ઇચ્છા કરીઃ ‘તું તારી છોકરીને તારા ઘરમાં જ સંભાળીને રાખી મૂક. તે મારાં ગામેમાં જઈ પરોપકારના બહાના તળે મારા આશ્રયે રહેતા લોકોમાં અસંતોષ ફેલાવે છે. એમ કરવાની તેને કશી પણ જરૂર નથી’ એ પ્રમાણે પ્રમોદરાયને સ્પષ્ટ કહી દેવાનું તેમણે નક્કી કર્યું. કારણ કે આ આજઠાલની આવેલી છોકરી જેમ જેમ વધારે લોકપ્રિય થતી જશે, તેમ તેમ પોતાની અનુદારતા લોકોમાં પ્રકટ થતી જશે અને પરિણામે લોકોમાં પોતાની જાગીરદાર તરીકેની બિલકુલ મહત્તા રહેશે નહિ, એવી મહારાજને સાચી યા ખોટી ભીતિ લાગવા માંડી હતી.

ગયા પ્રકરણમાં જે ઘટનાનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે તેના બીજા દિવસે મહારાજ મહેન્દ્રસેનના કાનપર સરલાના સુસ્વભાવ અને પરોપકારની હકીકત આવી હતી. એ જ તેમનું

મન સંતપ્ત બન્યું હતું અને દિવાનખાનામાં તે આમતેમ લટાર મારતા હતા. મહારાજને પોતાને ગરીબગુરખાપર, અનાથ અપંગોપર દયા દર્શાવી તેમને સહાય કરવાની ઇચ્છા કદિ થતી જ નહિ; પરંતુ જો કેાઈ નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી તેમના ક્ષેત્રમાં એવી નિર્ભેજ દયા દર્શાવવા જાય અને સહાય કરે તો પણ તેમનાથી સહન થઈ શકતું નહિ. પોતે આવું નહિ અને બીજાને આવા દેવું નહિ; પોતે કરવું નહિ, બીજાને કરવા દેવું નહિ : એવો તેમનો વિચિત્ર સ્વભાવ હતો.

તે આવી અવસ્થામાં ફેરા મારતા હતા તે વખતે પટાવાળાએ આવીને સરલાદેવી આપને મળવાની ઇચ્છા કરે છે એમ જણાવ્યું.

મહારાજને સરલાના સાહસથી જરા વિશેષ આશ્ચર્ય લાગ્યું. કારણ કે પોતાના મકાનમાં પોતાની મુલાકાત લઈને પોતાનું અપમાન કરવા જેટલી હિમ્મત આ છોકરીમાં હશે એવી તો તેમની કલ્પના પણ ન હતી. તે પણ એ છોકરી સાથે એક વાર બોલવાની તકની રાહ જ જોઈ રહ્યા હતા. તે અનાયાસે પોતાના જ મકાનપર ચાલી ચલાવીને આવી એથી તેમને મનમાં સહેજ આનંદ પણ થયો.

આજસુધીમાં મહારાજ મહેન્દ્રસેને સરલાને માત્ર એક જ વાર સહેજ જોઈ હતી. સરલાએ સુવર્ણકુમારી ઉપર લખેલ પત્રમાં મહારાજની સાથે પોતાની સહેજ મુલાકાત થયાનો જે ઉલ્લેખ કર્યો હતો તે જ એ પ્રસંગ હતો.

મહારાજએ પટાવાળાને સરલાને મોકલવાની આજ્ઞા કરી. પટાવાળો બહાર ચાલ્યો ગયો. થોડી વારે સરલાએ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. પોતે જે મનુષ્યને મળવાને આવે છે તે પણ બીજા સામાન્ય મનુષ્યના જેવો જ હશે એવી તેની કલ્પના હતી. તેનું સૌંદર્ય જોઈને તો મહારાજ સ્તબ્ધ જ બની ગયા ! મહેન્દ્રસેનની ઉમર આશરે પંચોતેર વર્ષની થઈ ગઈ હતી,

તથાપિ સરલાના સૌંદર્યે તેમના મન ઉપર સારી અસર કરી. તેમણે જ પહેલાં બોલવાની શરૂઆત કરી :—

‘ આવો ! મને મળવાની ઇચ્છા તમે શા હેતુથી દર્શાવી હતી ? ’

‘ મહારાજ ! હું આપની પાસે કાંઈ મારા પોતાના માટે આવી નથી. આપના તરફથી, એક નિરાધાર બનેલી વ્યક્તિને કશી સહાય મળી શકે તો પ્રયત્ન કરવો એવા હેતુથી હું અત્રે આવી છું. આપના બગીચામાં શામળ નામનો એક માણસ માળીનું કામ કરતો હતો. તેને આપના મુખ્ય માળીએ કોઈ પણ કારણસર રજા આપી દીધી છે. તે બાપડો નિરાધાર બની ગયો છે. તેને પુનઃ કામ ઉપર ચડાવો એવી વિનંતિ કરવાને માટે હું આવી છું. તેની સ્ત્રી અત્યારે રોગગ્રસ્ત અને બિછાનાવશ છે, ઘરમાં ત્રણ-ચાર કન્યાબંધુઓ છે. તેને ખીજું કોઈ મદદ કરનારું છે નહિ. આપને ત્યાંથી નિકળી ગયા બાદ તે અહીંતહીં કામધંધા માટે રખડે છે, પણ તેનો ક્યાંય ટેકો લાગતો નથી. ’

‘ એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. ’ મહેન્દ્રસેન મર્મબેદી સ્વરે બેલ્યો : ‘ એ માણસમાં લાયકાત જ શી બળી છે ? તેને સબળ કારણસર જ નોકરીમાંથી રજા આપવામાં આવી છે. તેને ફરીથી કામ ઉપર ચડાવવાથી કશો ફાયદો થાય એમ મને લાગતું નથી. ’

‘ હું જરા વિશેષ બોલવાનું સાહસ કરું છું તે માટે આપ મને ક્ષમા કરશો, પરંતુ હું આપને પ્રશ્ન કરવા માગું છું કે તેને જે અન્યાય થયો છે તે વિષયમાં આપે ઉડા ઉતરીને તપાસ કરી છે તથા તેનું સાચું કારણ શોધી કાઢ્યું છે ? તેનો શો અપરાધ હતો તેની આપે તપાસ કરી છે ખરી ? ’

‘ તપાસ ! સરલાદેવી ! મારા જેવો વૃદ્ધ મનુષ્ય કે જે અનેક ચિંતાથી જર્જરિત થયેલો છે અને જેના ઉપર આટલી

મોટી જાગીરની વ્યવસ્થા અને વહિવટની જવાબદારી છે તેને માટે આવી ન્હાની ન્હાની બાબતોમાં ઊંડા ઉતરી તપાસ કરવાનું શક્ય છે ખરું ? જો બધી તપાસ હું જ રાખતો ફરે તો પછી મારે કારભારી, સેક્રેટરી, વસૂલાતી અધિકારી, હિસાબી ખાતાનો ઉપરી, ખેતીવાડી ખાતાનો ઉપરી, મુખ્ય માળી વગેરે જવાબદાર અધિકારીઓને રાખવાનો જરૂર જ રી ? ’

‘ આપના પ્રસ્તુત વિચારો સાંભળીને મને અત્યંત આશ્ચર્ય થાય છે. એ લોકો પોતપોતાનું કામ કરતા જ હશે, અને તે તેમની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વનું તથા ઉપયોગી પણ હશે. પરંતુ એ મુખ્ય મુખ્ય અધિકારીઓ પોતાની સત્તાનો પોતાના અંગત સ્વાર્થ કિંવા વૈરની તૃપ્તિને અર્થે દુરુપયોગ નથી કરતા એ તપાસવાની જોવાની આપની ફરજ નથી ? ’

સરલાદેવીની આ ધીટતા જોઈને મહેન્દ્રસેન છક બની ગયો. તેના કરચલી પરેલા ચહેરાપર રહેજ ક્રોધનો આવિર્ભાવ દેખાવા લાગ્યો. આ છોકરી પોતાની સામે જેવું ઉદ્વેગ વર્તન ચલાવી રહી છે તેવું વર્તન આજસુધીમાં બીજા કોઈએ પણ દર્શાવ્યું નથી એમ તેને લાગ્યું.

‘ સરલાદેવી ! તમે જે કહ્યું તે મારા ધ્યાનમાં બરાબર ઉતરી શક્યું નથી. મારો મુખ્ય માળી સદ્વર્તનશીલ નથી અને તેણે મારા મનમાં શામળ માટે ખોટું ભરાવ્યું છે એમ તો તમારું કહેવું નથી ને ? ’

‘ એમ કદાચ નહિ હોય, તો પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે શામળનો કશો પણ વાંક ન હોવા છતાં તેને કાઠી મૂકવામાં આવ્યો છે. તમારી પાસે આવીને મુખ્ય માળીએ શું કહ્યું હશે એ હું જાણતી નથી, પરંતુ શામળએ મુખ્ય માળીનો એકાદો

હુલ્લક હુકમ ન માન્યો હોય એ બનાવજોગ હોવા છતાં, તેને કોઈ પણ રીતે નોકરીમાંથી કાઢીને તે જગ્યાએ પોતાના ભત્રીજાને દાખલ કરવાનો મુખ્ય માળીનો ઇરાદો હતો એમાં કશીયે શંકા નથી. એ હેતુ અગાઉથી જ તેના મનમાં હોવાને લીધે તે કોઈ પણ રીતે અને કોઈ પણ સમયે શામજીને વાંકમાં લાવી, તેને નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવાની તક શોધતો હોવો જોઈએ. ’

‘ વાહવા ! આજે તો આવો આરોપ મૂક્યો ! આવતી કાલે સરકાર વિરુદ્ધ બંડ ઉઠાવવાનો કે કાવતરું કરવાનો આરોપ પણ અમારા ઉપર મૂકવામાં આવે તો નવાઈ નહિ ! પણ રહો, હું તમારી જ સમક્ષ મુખ્ય માળીને બોલાવું છું, એટલે સર્વ હકીકત સ્પષ્ટ થશે. ’

એમ કહી, ઘંટડી વગાડી એટલે એક પટાવાળો અંદર આવ્યો. તેને બાગમાંથી મુખ્ય માળીને બોલાવી લાવવાની આજ્ઞા કરી. થોડી વારમાં જ મુખ્ય માળી દિવાનખાનામાં આવ્યો અને મહારાજાને નમન કરીને નમ્રપણે બોલ્યો : ‘ શો હુકમ છે, સરકાર ! ’

‘ આ સરલાદેવી અત્રે શામજીનો પક્ષ લઈ તેને માટે ભલામણ કરવાને આવ્યાં છે. તમે તેને શા માટે નોકરીમાંથી રજા આપો ? એ સર્વ હકીકત જણાવો. ’

‘ સરકાર ! તેની આપને હું શી વાત કહું ? તેના જેવો હલકટ અને દુર્વર્તની મનુષ્ય આ દુનિયામાં ક્યાંય પણ હશે નહિ. તેના ઉપર કોઈ પણ બાબતનો વિશ્વાસ તો રાખી જ શકાય નહિ. હમેશાં દારૂના નશામાં ચકચૂર ! અને પોતાના કામ તરફ તો તેનું બિલકુલ લક્ષ જ નહિ. હું મારા કામ તરફ કેટલું ધ્યાન આપું છું તે હજુર બરાબર—’

‘ બસ-બસ તમારા સંબંધી મારે કશું સાંભળવાની જરૂર નથી. વારૂ, આ શામળ દારૂડીઓ હતો એમ તમારૂં કહેવું છે ? ’

‘ હા, પહેલા નંબરનો દારૂડીઓ ! ’

‘ મહારાજ ! શામળને હું આજે ઘણા દિવસથી ઓળખું છું. તે અત્યંત મન લગાવીને કામ કરનારો તથા શાંત વૃત્તિનો માણસ છે. આપને જરૂર હશે. તો ડો. મુનશી સાહેબ પણ તેને માટે એ જ સર્ટિફિકેટ આપશે. તેનામાં જો દોષ હોય તો તે એટલો જ છે કે કોઈ વરિષ્ઠ હોય કે સત્તાધીશ હોય તથાપિ પોતાના મનને જે સાચું લાગે તે જ કહેવાનો; હાજી હા કરવાનું તે શિખ્યો નથી. ’

‘ ખિલકુલ ઓટું. મેં તો તેના જેવો નશાખોર મનુષ્ય બીજો કોઈ પણ જોયો નથી. ’

‘ જોયું, સરલાદેવી ! આ કહે છે તે સાંભળ્યું ને ? એ મનુષ્ય નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવાને જ લાયક હતો કે નહિ ? ’

‘ હા, અને તેથી જ મેં તેને રજા આપી દીધી. સરકાર ! ’ મુખ્ય માળી વચ્ચે બોલ્યો.

‘ મહારાજ ! મારા અભિપ્રાયનો તમારી પાસે પરાણે સ્વીકાર કરવાના હેતુથી હું અહીં આવી નથી. જો શામળ કશા પણ કામને લાયકનો નથી એવું તમે મને દર્શાવી આપ્યું હોત તો હું તમારા કથનનો સ્વીકાર કરત. પરંતુ આ તમારા માળીના શબ્દો ઉપર હું કેવી રીતે વિશ્વાસ મૂકું ? શામળની જગ્યાએ પોતાના ભત્રીજાને ગોઠવવાના ઇરાદાથી, એ માળીએ ગમે તે ખડાનું કાઢીને તેને નોકરીમાંથી રજા આપી દીધી. વળી તે શામળ ઉપર જે આરોપ મૂકે છે તેમાં સત્યનો જરાયે અંશ નથી. શામળના સ્વભાવ અને વર્તનનું તેણે જે વર્ણન કર્યું છે, તેવો સ્વભાવ અને વર્તન તેના ભત્રીજાનાં છે. તેનો ભત્રીજો પોતાનો

સમય દારૂના પિઠામાં જઈ મધપાન કરવામાં અને ચેનબાજીમાં ગાળતો ઘણી વાર જોવામાં આવ્યો છે. ’

‘ જોટું ! બિલકુલ જોટું ! ’ એ સાંભળી માળી ગુસ્સાપૂર્વક ઉછળીને બોલવા લાગ્યો : ‘ સરકાર ! એક ન્હાની અને ત્રાહિત છોકરી બહારથી આવીને મારા કામની વચ્ચે માથું મારે તે કદિ પણ ચોખ્ખ ગણાય નહિ. જો આ પ્રમાણે ચાલવા દેવામાં આવે તો મુખ્ય માળીની જગ્યા પર મને રાખવાની જરૂર રી ? શું હું દરેક વખતે આની પાસે જાઉં અને અમુક માણસને નોકરી-માંથી રજા આપું કે કેમ એ વિષે અભિપ્રાય પૂછી જાઉં ? મને તો આ બાઈનું વર્તન અજબ લાગે છે ! બીજાના કારભારમાં માથું મારવાનું તેને કાણે કહ્યું હતું ? ’

એક સામાન્ય માળી મહારાજ મહેન્દ્રસેનની સમક્ષ આવી રીતે પોતાનું અપમાન કરે તે સરલાને રૂચ્યું નહિ. કોઈ પણ સ્વમાનપ્રિય મનુષ્યને તે રૂચે નહિ. તે ગુસ્સાથી લાલ-લાલ બની ગઈ, જો કે એ ગુસ્સો તેણે પ્રકટ થવા દીધો નહિ. તે અહીં સદ્દેહતુથી આવી હતી. પેલા બાપડા શામજીને પુનઃ તેની નોકરી પર ચડાવવાનું બની શકે તો તે માટે પ્રયત્ન કરવાનો તેનો ઇરાદો હતો. જો તે કારણ ન હોત તો મહેન્દ્રસેન જેવા માની પુરૂષ પાસે તે કદિ પણ આવી ન હોત.

તે મહેન્દ્રસેનને સંબોધીને બોલી : ‘ હું આપની રજા લઉં છું. આપના કારભારમાં માથું મારવાની મારી ઇચ્છા જ નથી; અને આજે મારા આગમનથી જો એવું કશું બન્યું હોય તો તે માટે હું દિલગીર છું. અહીં આવવામાં મારો ઉદ્દેશ જોટો ન હતો. ’ પછી તેણે માળી તરફ ફરીને કહ્યું : ‘ જો હું દસ મીનિટ પૂરતી પણ આ સ્થાનની માલીક હોત તો સહ્યતાનું તને જરાબર શિક્ષણ આપત અને તને તથા તારા દુર્વર્તની ભત્રીજાને ધક્કો

મારીને બહાર કાઢત. શામજીને માટે હડહડતું જાડાણું ચલાવત તને કરી શરમ લાગી નહિ ? પણ યાદ રાખજે, પાછળથી તને એ માટે પશ્ચાત્તાપ થયા વગર રહેશે નહિ. ’

એટલું કહી, કોઇના પણ જવાબની રાહ નહિ જોતાં તે તુરત ત્યાંથી ચાલી નિકળી.

‘ વાહ ! કેટલો રૂવાળ ! ’ મહારાજ તેના ગયા પછી માળીને સંબોધીને બોલ્યો : ‘ એ તારી માલીક નથી એટલું સાંઝે છે. ’

‘ જ્યાંસુધી આપની કૃપાદષ્ટિ છે ત્યાંસુધી મને કરી પણ ભીતિ છે જ નહિ. ’ એમ કહીને માળી પોતાના કામપર ચાલ્યો ગયો.

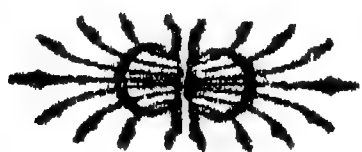
‘ કેવાં તેનાં પાણીદાર નેત્રો, કેવું તેનું સૌંદર્ય અને કેટલો તેનો રૂવાળ ! જો તે મારા જેવા ઉચ્ચ કુલમાં જન્મ પામી હોત તો હું જરૂર તેનું વિનયની સાથે લગ્ન કરી દેત. પણ અત્યારે એ વિચાર શા કામનો ? ’ મહેન્દ્રસેન એકલા મનમ બડબડવા લાગ્યા.

સરલાદેવી ત્યાંથી નિકળીને મુનશી ડોક્ટર પાસે ગઈ. તેણે સર્વ હકીકત ડોક્ટરને જણાવી. ડોક્ટર તે સર્વ લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળ્યા પછી બોલ્યા : ‘ શું સ્વાર્થને ખાતર મનુષ્યનો આટલો બધો અધઃપાત થાય છે ? શામજીને દારૂડીઆતું વિશેષણ ! અને તે પણ દારૂના છાંટાનોયે તેણે સ્પર્શ કર્યા વગર ! જો શ્રીમંતોની શ્રીમંતાઈ આટલી બધી ઉન્મત્ત બની ગઈ હોય, તો પછી જગતમાં શ્રીમંતોની જરૂર જ શી છે ? મને નથી લાગતું કે મહારાજ મહેન્દ્રસેનની પછી તેમની ગાદી ઉપર કોઈ ચારિત્ર્યશાળી માણસ આવે ! એનો પેલો ભત્રીજો મુંબઈમાં છે તેના માટે હું અનેક ચિત્રવિચિત્ર વાતો સાંભળું છું. ’

સરલાદેવીનો રહેરો ગુલાબી બની ગયો, પરંતુ તરત જ તેનાપર અસ્તકળા ફરી વળી. કરેલા પ્રયત્નનું કશું ફળ મળ્યું નહિ પણ તેણે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવ્યાનો તેને સંતોષ હતો; અને આ નિરાશાથી તેણે કાંઈ પોતાના કર્તવ્યકર્મનો ત્યાગ કર્યો નહિ. રોજ તે ડા. મુનશીની સાથે રોગીઓને જોવા માટે જતી તથા તેમના અત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવી પોતાનાથી બનતી સહાય પણ કરતી.

સરલાદેવીની માતાના મનમાં કોઈ કોઈ વાર એમ થતું કે પોતાની દીકરીને કશે હૃદયરોગ લાગુ પડ્યો છે. એ રોગ શા પ્રકારનો છે, એની તે બરાબર કલ્પના કરી શકતી નહિ. પ્રમોદરાયને પણ એવું લાગતું બરું. સરલાના સંબંધમાં તેની માતાને તેઓ લલિતપુરમાં રહેતાં હતાં તે સમયની કેટલીક બાબતની માહિતી હતી, પરંતુ તે હકીકત તેણે પોતાના પતિને આજસુધી જણાવી ન હતી અને હજુ પણ એ જણાવવાની તે હિમ્મત કરી શકતી નહિ. કદાચ એ જણાવવાથી તે ગુસ્સે થાય તો ? છતાં મનમાં ને મનમાં તે એમ બોલતી કે ‘ના-ના, હજુ પણ સરલાનો પેલા યુવક ઉપર પ્રેમ હોવાનું શક્ય નથી. તેને તો એ ક્યારનીયે ભૂલી ગઈ હશે.’

સુવર્ણકુમારી લલિતપુરથી મુંબઈ આવી. પ્રથમ તો સરલાએ તેને લેવા માટે મુંબઈ જવા વિચાર કરેલો. પરંતુ કેટલુંક અગત્યનું કામ આવી પડવાથી એ વિચાર અમલમાં મૂકી શકાયો નહિ. એટલે સુવર્ણકુમારી મુંબઈથી ગણેશગ્રામ આવી. વિલાસ-ભુવનમાં આવતાં બેઉ સખીઓ પ્રેમપૂર્વક ભેટી. સરલાની માતાએ પણ સુવર્ણકુમારીનું સ્વાગત કર્યું.

મોડર્ન આર્ટ સ્ટુડીઓ

== ફોટોગ્રાફ્સ . એન્ડ આર્ટિસ્ટસ ==

● હાઈકલાસ ફોટોગ્રાફી.....	વિગેરેના
● સીનેમા સ્લાઇડ.....	કામકાજ
● પોસ્ટર્સ.....	માટે
● બ્લોક્સ.....	મળેા યા
● ડીઝાઇન્સ.....	લખેા
● સ્ટીલ એન્ડ ગ્રાસ એન્ગ્રેવીંગ.....	

ગાંધી રોડ, ખત્રા પોળ સામે : અમદાવાદ

ખચેલાં તાણાંનો પૂરેપૂરો બદલો મેળવેા ત્રિભુવન આયુર્વેદિક ફાર્મસી

‘તમારી, સ્ત્રીઓના માટે બનાવેલી સુંદરી સહાય નામની દવાનો મેં સારી ધર્મપત્નીના માટે ઉપયોગ કર્યો હતો જેનાથી ગર્ભાશયના તમામ રોગો નાશુદ થઈને ગર્ભ રહ્યો છે, અને મારા સંબંધીઓને ઉપયોગમાં આપતાં જણાયું કે સ્ત્રીઓના તમામ રોગો માટે તમારી સુંદરી સહાય નામની દવા ચોક્કસ ફાયદો આપનારી અને ઘણી જ ઉપયોગી છે. ત્રિભુવન આયુર્વેદિક ફાર્મસી આવી તાત્કાલિક અસર કરનારી દવાઓ બનાવે છે, તે બાળી મને ઘણો જ આનંદ થાય છે.

‘હી. ઇ. પા. માધવલાલ નારણભાઈ તા. ૩-૮-૧૯૭૮
બાટલી એકની કિં રૂ. ૫ બાટલી ત્રણની કિં રૂ. ૧૦ વી. પી ખર્ચ જુદું

ત્રિભુવન આયુર્વેદિક ફાર્મસી

ગાંધી રોડ. અમદાવાદ

વધારે માહિતી માટે સુચિપત્ર મફત મંગાવેા.

પ્રકરણ ૨૬મું

અરવિંદનો પત્ર

સુવર્ણકુમારી વિલાસભુવનમાં આવી તેને ત્રીજે દિવસે

તે તથા સરલા પોતાના ખંડમાં બેઠી બેઠી તરતની આવેલી દુપાલ વાંચતી હતી. જુનાગઢથી સરલાની સખીનો પત્ર આવ્યો હતો. સુવર્ણકુમારીના નામના બે પત્રો આવ્યા હતા. એક લલિતપુરથી તેના પિતાનો હતો અને બીજો પત્ર અરવિંદનો સૂર્યપુરથી હતો.

સરલાએ પોતાનો પત્ર વાંચી નાંખ્યો અને પછી સુવર્ણકુમારી પત્ર વાંચતી હતી તેની તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોવા લાગી. વચ્ચે વચ્ચે સુવર્ણકુમારીનો ચહેરો ગુલાબી બની જતો અને તેના કપોલપ્રદેશપર લજ્જની છટા પ્રસરતી, કારણ કે અરવિંદે લખેલા પત્રમાં તેને ઉદ્દેશીને ઘણી બાબતો લખી હતી. વચ્ચે તે સરલા તરફ વળીને બોલી :—

‘ સરલા ! તને હું અગાઉ પત્રમાં અમારા અપરિચિત રોગીની હકીકત લખવાનું તો બા, વિસરી જ ગઈ હતી. ’

‘ એ અપરિચિત રોગી કેણુ છે ? ’

‘ ડૉ. અરવિંદને તો તું ઓળખે છે ને ? ’

‘ અરવિંદભાઈને ! વાહ, તારા બીજા શરીરને હું ન ઓળખું એ સંભવિત છે ખરું ? ’

‘ તને તો જેમાં ને તેમાં વિનોદ જ સૂજે છે ! એ વાત જવા દે. તે જ્યારે ને ત્યારે પોતાની ડોક્ટરી વિદ્યાના અમલકારિક પ્રયોગો કરે છે. એક વાર લલિતપુરમાં એક પૂલ પાસે એક મનુષ્ય જખમી થઈને બેભાન અવસ્થામાં પડ્યો તેમને મળી આવ્યો. તેમણે તેની સારવાર કરી. તે શરીરે તો બહુ જ સારો થઈ ગયો, પરંતુ તેને તેના પશ્ચાત્તજીવનનું બિલકુલ વિસ્મરણ થઈ

ગયું. તે મનુષ્ય દેખાવડો, સતેજ અને ગંભીર હોઈ કેઈ સારા કુળમાં જન્મ પામ્યો હોય એમ લાગે છે. અત્યારે આ મનુષ્યને લઈને અરવિંદ ભારતવર્ષના પ્રવાસે નિકળ્યા છે. એ ક્યાંનો છે, કઈ જ્ઞાતિનો છે, એ વિષેની અમને કશીયે માહિતી નથી. તેને જોખખતો હોય એવો એક પણ માણસ લલિતપુરમાં જોવામાં આવતો નથી. કારણ કે વર્તમાનપત્રોમાં તેની હકીકત વગેરે જણાવીને જાહેરખબર આપી, પરંતુ કેઈ પણ તેની તપાસ કરવાને માટે આવ્યું નહિ. છેવટે અરવિંદ તેને હોરિપટલમાંથી ઘેર લાવ્યા અને ‘ જો હું તેની સ્મરણશક્તિને પુનઃ ઠેકાણું લાવું તો જ માફ ડોક્ટર-પદ ખરું ’ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી. વચ્ચે તેમના પ્રયત્નથી તેની સ્મૃતિ પુનઃ ઠેકાણાપર આવી જશે એમ લાગતું હતું, પરંતુ તેમણે તેના ઉપર જે પ્રયોગ કર્યો તેનું કોણ જાણે શાથી એવું પરિણામ આવ્યું કે તેની શરીરસંપત્તિ સુધર્યા પછી તેને જે કાંઈ પણ શીખવવામાં આવ્યું હતું તે પણ એ ભૂલી ગયો. પછી અરવિંદે તેને પોતાની સાથે થોડા દિવસ ભારતવર્ષમાં ફેરવવાનો નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ એવા નનામા મનુષ્યને લઈને પ્રવાસમાં ફરતાં અનેક ઉપાધિ આવી પડે, એટલે તેનું નામ જગત રાખ્યું તથા એ પોતાના કાકાનો દીકરો ન એમ કહી તેને સાથે લઈને પ્રવાસ કરી રહ્યા છે. હું અહીં આવવાને લલિતપુરથી રવાના થઈ તેના થોડા દિવસ પહેલાં જ તે ત્યાંથી નિકળ્યા હતા. ત્યારબાદ તેમના તરફનો આ પહેલો જ પત્ર હોઈ તે મારે માટે મહત્વનો છે. ’

‘ માત્ર મહત્વનો જ શા માટે ? આનંદદાયક પણ છે એમ કેમ કહેતી નથી ? ’ સરલા સહેજ હાસ્યપૂર્વક બોલી : ‘ પણ એ તમારા અપરિચિત રોગીને તે પોતે કોણ છે તેનું પણ જ્ઞાન નથી ? ’

‘ ના, પરંતુ અરવિંદને ચાક્કસ લાગે છે કે તેની સ્મરણશક્તિ તેને પુનઃ પ્રાપ્ત થયા સિવાય રહેશે નહિ. હે, આ પત્ર વાંચી જો. ’

સરલાએ તે પત્ર લીધો અને તે ઉચ્ચ સ્વરે વાંચવા લાગી :

‘સૂર્યપુર, તા. ....

‘પ્રિય સુવર્ણ,

‘લલિતપુરથી સ્ટીમરમાં બેસીને અમે પ્રથમ પોરબંદર આવ્યા. ત્યારથી હું તને પત્ર લખું લખું એમ થયા કરતું હતું. પરંતુ તું ગણેશચામ જવાની છે, એમ તારાં માતૃશ્રીના પત્રદ્વારા મારા જાણવામાં આવ્યું એટલે મેં તને પત્ર લખવામાં દીલ કરી. આ પત્ર તને મળશે તે પહેલાં તો તું ગણેશચામ પહોંચી ગઈ હોઈશ.

‘અમારા પ્રવાસમાં પુષ્કળ આનંદ આવે છે. જગતની સુશ્રુષા તથા તેની સાથેના સંભાષણમાં અને તેના શિક્ષણમાં મારો સમય પસાર થઈ જાય છે ! બાપડો અણુદ્વ પ્રાણી ! સ્ટીમરનો આકાર જોઈને તો તેને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. સ્ટીમરપર ગયા બાદ આ જૂઓ, તે જૂઓ, એમ બોલતો તે કોઈ વાર મને, તો કોઈ વાર ધીરજલાલને લઈને સ્ટીમરપર આમ તેમ ફરતો હતો.

‘એકાદ બે દિવસો ગયા નહિ હોય, ત્યાં મને તેનામાં અચાનક વિલક્ષણ પરિવર્તન થયેલું દેખાયું. પહેલા બે દિવસ તો સ્ટીમર ઉપર કોઈ પણ વ્યક્તિને આ માણસનો સ્મૃતિષ્ઠ થયેલો છે એમ લાગ્યું જ ન હતું. પરંતુ હમણાં તેને એક નવીન ટેવ પડેલી જણાય છે. જો તેના ઉપર બરાબર નજર ન રાખી તો મોટો ગોટાળો થવાનો સંભવ છે. જો કોઈ પણ સ્ત્રી તેના જોવામાં આવે છે તો તેની તરફ અત્યંત સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જોવાની તે શરૂઆત કરે છે. કોઈ સુંદર વદનની સ્ત્રી દેખાઈ કે તેની તરફ તેનાં નેત્રો ખીલાની માફક સ્થિર થઈ જવાનાં ! જો મોટી ઉમરની કિંવા કુરૂપ સ્ત્રી હોય તો તેની સામે તે નજર પણ કરતો નથી. પરંતુ જો કોઈ સ્વરૂપવતી યુવતી દષ્ટિએ પડે તો તેને રોકવાને માટે પોતાના હાથથી તે ઇશારત કરે છે.

પછી તેનાં નેત્રોમાં કૃણાસ્પદ અશ્રુ ચમકવા લાગે છે અને તેની સ્થિતિ ગાંડાના જેવી બની જાય છે. તે વખતનો તેનો વિવાદપૂર્ણ ચહેરો, તેનાં નેત્રોમાં આવેલાં અશ્રુ અને તેની કૃણા ઉત્પન્ન કરનારી દષ્ટિ તરફ જોતાં કોઈને રહેજે રહવું આવ્યા સિવાય રહે નહિ.

‘તેની એ આદતને લીધે મારે કેટલાયની ક્ષમા માગવી પડે છે, કેટલાયને તેની સ્થિતિ સમજાવવી પડે છે. લોકો તેનાં નેત્રો અને ચહેરા તરફ જુએ છે એટલે તેમને પણ એ વાતની સચ્ચાઈ સમજાય છે. અમે લલિતપુરથી જે સ્ટીમરમાં નિકળ્યા હતા તેમાં અમારી સાથે એક છોકરી તથા તેની માતા બન્ને પોરબંદર આવવાને માટે બેઠાં હતાં. તે છોકરી વિનયશીલ અને ગંભીર હતી. તેની ઉંચાઈ સાધારણ, નેત્રો નીચવર્ણનાં અને ચહેરો અત્યંત મધુર હતો, જો કે તે મારી સુવર્ણ જેટલો તો સુંદર નહિ જ.

‘જગતે આ છોકરીને જોઈ રાખી હતી. બીજે દિવસે તે છોકરી સ્ટીમરમાં ડેકપર ફરતી હતી તે વખતે જગત દોડતો તેની પાસે ગયો—હા, વચ્ચે એ છોકરીના વાળ અત્યંત કાળા અને ખારીક હતા એ લખવાનું હું ભૂતી ગયો !—જગત તેની પાસે જઈને તેની સામે ઉભો રહ્યો. પછી તે એ બાલિકાના ખભાપર હાથ રાખીને તેનાં નેત્રો તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોવા લાગ્યો. બાલિકાએ મોટેથી બૂમ પાડી અને જગતનો હાથ તરછોડી નાંખ્યો. સ્ટીમરના એક અધિકારીએ તે દૃશ્ય જોયું. તે દોડતો ત્યાં ગયો. એટલામાં હું પણ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને મેં સર્વ હકીકત તેને સમજાવી.

‘એ સર્વ હકીકત શ્રવણ કરતાં એ બાલિકાનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. તેની માતાને પણ જગતની દયા આવી. પછી અમે પોરબંદર ઉતર્યા ત્યાંસુધી તેઓ સ્નેહભાવથી વર્તતાં

હતાં. પરંતુ ત્યારબાદ જગતને એ બાલિકાથી દૂરનો દૂર રાખવાની મારે સંભાળ રાખવી પડતી. બાકી સુવર્ણ ! તારે આ જગત-પ્રસાદનો આભાર માનવો જોઈએ; કારણકે તેના યોગે અત્યંત સુંદર અને રૂપવતી યુવતીઓથી મારે પણ દૂર ને દૂર રહેવું પડે છે.

‘ પોરબંદરથી ઉતર્યા પછી અમે જેતલસર જંકશન સુધી સાથે હતાં. ત્યાંથી અમારે ભાવનગર જવું હતું અને એ માતા-પુત્રીને જુનાગઢ ગિરનારની યાત્રાએ જવું હતું. એટલે ત્યાંથી અમે છૂટાં પડ્યાં. એ વખતે જગતનો ચહેરો જોવાલાયક હતો. તેઓ અમારાથી જુદાં પડ્યાં તે વખતે જગતે પોતાનો હસ્ત એ બાલિકાના ખભાપર મૂક્યો અને તેનાં નેત્રો સામે ક્ષણવાર તે જોઈ રહ્યો. પછી પોતાની મેળે જ હાથ લઈ લીધો અને તેને જવા દીધી. પરંતુ એ ઘટના પછી જગત ઉપર તેની વિલક્ષણ અસર થયેલી દેખાઈ. તે અસર કેવા પ્રકારની થઈ એ હું યથાર્થ રીતે સમજી શકું તેમ નથી, પરંતુ એટલું ખરું કે તેના પૂર્વજીવનમાં તેનો કોઈના ઉપર પ્રેમ હોવો જોઈએ. સુવર્ણ ! વિચાર કર, મારી રમણશક્તિને આવી રીતે ધક્કો લાગવાથી તે ગૂમ થઈ જાય, પછી હું મારી અતિ પ્રિય દેવીને માટે આવી રીતે આખી દુનિયામાં રળડતો ફરું, દરમ્યાન હજારો ગુલાબી ચહેરા મારા જોવામાં આવે, તથાપિ મારી પસંદગીનો ચહેરો ન મળે તો મારી શી દશા થાય તેની કલ્પના કર !

‘ અમે કોઈ પણ સ્થળે એક કિંવા બે દિવસ કરતાં વધારે મુકામ કરતા નથી. આ સ્થળે માત્ર ચાર દિવસ રહેવાનું મેં કરાવ્યું છે. પછી મેંગલોર, મદ્રાસ, જગન્નાથપુરી, કલકત્તા, મુર્શીદાબાદ, અલ્હાબાદ, બનારસ, આગ્રા, દિલ્હી, કાશ્મીર, લાહોર, મુલતાન, કરાચી, અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત થઈને

પછી મુંબઈ આવવાનો મારો ઇરાદો છે. હું ધારું છું કે એ અરસામાં તું પણ તારી પ્રિય સખીની મહેમાનગીરીનો સંપૂર્ણ ઉપભોગ કરી રહી હોઈશ. એ જ અરસામાં શંકરપ્રસાદ તથા તારાં માતૃશ્રી પણ મુંબઈમાં આવશે. એટલે આપણે બધાં મુંબઈમાં એકત્ર થઈશું.

‘ તું અત્યારે મારી પાસે હોત તો હું શું કરત, એ તું જાણે છે ? તારી હડપચીને મારા હાથમાં રાખી તને ખડખડ હસાવત. પરંતુ એ વાત જવા દે. તારાં સલજીય થતાં સાનુરાગથી લાલ થયેલાં નેત્રો હું અહીંથી જોઈ શકું છું. ’

‘ જગત અત્યારે મારી પાસે જ બેઠો છે. તેના તરફથી તને કાંઈ લખવું છે એવો પ્રશ્ન મેં તેને કર્યો. તેને તારું બરાબર સ્મરણ છે. તે બોલ્યો : ‘ સુવર્ણબહેનને કહો કે તેમને એકદમ મજાવાની મારી ઇચ્છા થઈ છે. તે બહુ માયાળુ છે. ’ અદ્ય સહવાસમાં પણ તારી માયાળુતા બાણવાની કૃતજ્ઞતા તંનામાં છે ખરી. હમણાં તેને ભૂખ સારી લાગે છે, અને તેનું વજન પણ વીશ રતલ જેટલું વધી ગયું છે. એથી તેના શરીરનો બાંધો પણ સુપુષ્ટ અને સુંદર દેખાય છે. મને ખાતરી છે કે પોતાના જે પ્રેમપાત્રની ઝંખના તે કરી રહ્યો છે અને જેને માટે ચોતરફ આતુરતાપૂર્વક દ્રષ્ટિ નાંખી રહ્યો છે એ પ્રેમપાત્ર તેને કદિ પણ ભૂલી ગયું નહિ હોય. મારી પ્રિય સુવર્ણ જેમ એક દિવસ મને સુખી બનાવશે તેવી રીતે એ પ્રેમપાત્ર પણ જ્યારે તેને સુખી બનાવશે તે જ પળે તેની સ્મરણશક્તિ વગર ઉપચારે કે વગર પ્રયોગે આપોઆપ ઠેકાણે આવી જશે.

‘ આ પત્રનો જવાબ મને મહીસોરમાં મહારાજા લોજમાં મળે તેમ કરજે. અત્યારે આપણી વચ્ચે આશરે એક હજાર માઈલનું અંતર છે. તથાપિ આપણા આત્મા તો એક બીજાની

સમીપમાં જ છે. તેની વચ્ચે કોઈ પણ વસ્તુ અંતર પાડી શકે તેમ નથી. કોઈ મહારાજાધીરાજના કૃપાકટાક્ષ કરતાં તારાં નેત્રોમાંથી સપ્તેમ નીકળેલો એક દૃષ્ટિક્ષેપ તથા તારા મનોહર મુખમાંથી બહાર પડેલું એક સ્મિતહાસ્ય મને સહસ્રગણ્યાં શ્રેષ્ઠ લાગે છે.

‘ કેવળ કર્તવ્યને લીધે જ,
‘ તારા વિયોગમાં આનંદ માનનાર,
‘ અરવિંદ. ’

ફેન્સી, ટકાઉ અને અપ-ટુ-ડેટ સ્ટાઇલની મજબુત સીલાઈની સુટકેસો, એટેચરો, ઇન્સ્યુરન્સ બેગો, વોટરપ્રૂફ બેગીંગો, મનીપર્સ વિગેરેના વહેપારી.

તમારી કંપનીની જાહેરાત સોનેરી અક્ષરમાં છપાવી, તમારા ગ્રાહકોની આખા વરસની યાદગીરી માટે મનીપર્સ, નોટકેસ વિગેરેના ભાવ માટે આજે જ લખો યા મળો.

સ્વામી બ્રધર્સ લેધર ગુડ્ઝ ડીપો

રીચીરોડ, પુલ પાસે. અમદાવાદ

➡ દરેક જાતનું રીપેરીંગ કામ પણ કીશાયત ભાવે કરી આપવામાં આવે છે. ➡

પાનનો રાજ

કૃષ્ણ છાપ કાથો

વા પ રો

જે મોઢાના તમામ દર્દોને નાબુદ કરે છે. તે જ તેની ઉત્તમતાનો પુરાવો હોય દુનિયામાં પ્રથમ પંક્તિએ આવેલ છે.

અમારી બીજી ઉમા સ્ટુડીઝ બનાવેલો :—

કાથા ચુના, સોપારી વીના પાન ખાવા તાંબુલ પાવડર વાપરો. સ્વાદીષ્ટ અને હૃદયસ્પર્શક પાન ખાવા માટે અમારી બનાવેલ પાનના મસાલા જેવા કે ટીમગ્રામ સોપારી, દીલ-ખુશ મસાલો, કૃષ્ણમુખવાસ ટીકડી, કૃષ્ણમુખવાસ ગોળી, કૃષ્ણામૃત સુવાસીત સોપારી વિગેરે વાપરો.

ઝેરી હવાને તથા ઝેરી જંતુઓને દૂર કરવા કૃષ્ણછાપ અગરબત્તી તથા નવરત્ન દશાંગ ધૂપ વાપરો :

શારીરિક દુખાવા માટે તથા માથાના દુખાવા માટે બજરંગ ખામ વાપરો.

આમડીના દરેક ચેપી રોગ માટે ગેરંટીથી રેવાજી મલમ વાપરો.

લખો :— એચ. વી. જોશી.

કૃષ્ણછાપ કાથાવાળા :
રીચીરોડ, અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૨૭મું

સખીઓનું સંભાષણ

એ પત્ર પૂરો થયો. કોણ જાણે શાયે કારણથી સરલાનાં નેત્રો ચમકવા લાગ્યાં.

‘ બિચારાની કેવી અવસ્થા ! ’ તે બોલી : ‘ તેના મનમાં તેના પૂર્વચરિત્રની પ્રેમમૂર્તિની કલ્પન સ્થિર થઈ ગઈ હશે. તે આવા દયાળુ અને અનાથની સંભાળ લેનારના હાથમાં પડ્યો છે એ તેનું સદ્ભાગ્ય જ સમજવું. સુવર્ણ ! તારો અરવિંદ અત્યંત ઉદાર દિલનો છે. તમે લગ્નચંચીથી એક થયા બાદ તમારા જેવું સુખી જોડું આખા ત્રિભુવનમાંયે મળવાનું નથી. ’

સરલાના અવાજમાં એક પ્રકારની વિહ્વળતાનો કમ્પ ભરેલો હતો.

‘ સરલા ! ’ તેની કમરે હાથ વીંટાળતી સુવર્ણ બોલી : ‘ ગભરાઈશ નહિ. તને પણ તારો પ્રિયકર એક વાર મળ્યા સિવાય નહિ રહે. પણ તારા મગજમાં હજી એ મનુષ્યની સ્મૃતિ શા માટે રહે છે ? તું તેનો નાદ છોડી દે. એ વાત દેવાધીન છે. તેમાં આપણા જેવાં માનવપ્રાણીઓની કશી કારીગરી કામ આવવાની નહિ. ’

‘ સુવર્ણ ! હું એને ભૂલી જાઉં ? કેવી રીતે ભૂલી જાઉં ? એ મૂર્તિને હું શી રીતે ભૂલી જાઉં ? ’ સરલા હુસકાં ભરતી બોલવા લાગી : ‘ મને જે યાતના થાય છે તે હું કેને કહું ? હું કાંઈ કોઈ બદમાશ, અનાચારી તરૂણપર પ્રેમ કરતી ન હતી. હું જાણું છું કે જેણે મને પોતાની માની હતી તે અત્યારે કોઈ જુદો જ બની ગયો છે. જગતની દૃષ્ટિએ તે જીવન્ત છે પરંતુ

મારા મનથી તો મૂએલો જ છે. રોજ રોજ તેની ચિત્રવિચિત્ર વાતો મારા કાનપર આવે છે અને તેની અનાચારિતા પ્રત્યે તો મને અત્યંત તિરસ્કાર ઉપજે છે; તથાપિ—

‘ સરલા ! એ જ હું સમજી શકતી નથી. જે મનુષ્યનો એક વાર તારા ઉપર પ્રાણુથી પણ અધિક પ્રેમ હતો તે આજે કોઈ વેશ્યાના ફંદામાં ફસાઈ તને બિલકુલ ભૂલી ગયો છે ! તે જ મને કહ્યું હતું કે એ પ્રિયવદા બહુ જ સુંદર છે. પરંતુ તેનું જે આરિચ્છ છે, તે જોઈને તો કોઈ પણ ઉદારચરિત મનુષ્ય તેના કહેવાતા પ્રેમપાશમાં સપડાય તે શક્ય લાગતું નથી. તો પછી આમ કેમ બન્યું ? તારી પરીક્ષા અધૂરી હતી કે તેનો તારા ઉપરનો પ્રેમ અપૂર્ણ હતો ? ’

‘ ના, ખરેખર ! તેનામાં જ પરિવર્તન થઈ ગયું છે. જ્યારે હું ગરીબ અને નિષ્કાંચન હતી અને તેની પણ મારા જેવી જ સ્થિતિ હતી ત્યાંસુધી તો બધું ડીકાઠીક ચાલ્યું. ત્યાંસુધી તેનો મારા ઉપર હૃદયપૂર્વકનો પ્રેમ હતો. પણ જ્યારે લક્ષ્મીદેવી તેના ઉપર પ્રસન્ન થયાં, એટલે પોતાના જૂના સંબંધને તે વિસરી ગયો, કારણકે મારી પાસે તો તેને પ્રેમ સિવાય બીજું આપી શકાય તેવું શું હતું ? ’

સુવર્ણકુમારીએ પેલા પત્રની ઘડી કરી તે કવરમાં નાંખ્યો. સરલાએ પોતાનાં અશ્રુ લૂછી નાંખ્યાં અને વિખરાયેલા વાળ સમા કર્યા. સુવર્ણકુમારી તેના ચહેરા તરફ લક્ષ્યપૂર્વક જોવા લાગી.

‘ અરે ! આ હું શું જોઉં છું ? ’ સુવર્ણકુમારી બોલી.

‘ શું છે ? તને એકાએક આટલું બધું આશ્ચર્ય થવાનું કારણ શું ? ’

‘ કેમ વળી ! તારાં નેત્રો, તારા વાળ, તારું મુખ અને તું. ’

‘ આ તું શું કહે છે ! હું શું ? મારાં નેત્રો શાં ? મારું મુખ શું ? એ બધાં બરાબર છે. કાંઈ બગડ્યાં નથી. ’

‘હું પણ ક્યાં કહું છું કે તે બગડેલાં છે ? મારી કહેવાની મતલબ એ છે કે અરવિંદે તેમના પત્રમાં જે છોકરીનું વર્ણન કર્યું છે, તેના જેવાં જ છે. તારા કાળાં નેત્રો, મધુર મુખ, બારિક વાળ, એ બધું બિલકુલ મળતું આવે છે.’

સરલાને હસવું આવ્યું. તેણે કહ્યું : ‘આ મુંબઈ પ્રાંતમાં કે આખા ભારતવર્ષમાં એવા સ્વરૂપની દગ્ગરો છોકરીઓ જોવામાં આવશે; અને રૂબની મનોહરતા વિષે કહેતી હોય તો દરેક પ્રેમી જનને પોતાનો જેના ઉપર પ્રેમ હોય તેનો જ સહેરો મોકલ લાગે છે.’

એ વખતે સરલાની માતા ત્યાં આવીને બેઠી : ‘આખો દવસ આમ બેઠાં બેઠાં જ ગાળવો છે કે શું ? ઉઠો, ન્હાઓ ધૂઓ, રસોઈ પણ તૈયાર થવા આવી છે.’

તે બંને જાણીઓ ઉઠી. ન્હાઈ ધોઈ, નિત્યકર્મ કરીને ભોજન કરી લીધું. બપોર પછી સુવર્ણકુમારીએ અરવિન્દને તેના પત્રનો વિગતવાર જવાબ આપ્યો. તેમાં સરલાના સ્વરૂપનું વર્ણન, વિલાસભુવન તથા તેમાં રહેતી વ્યક્તિઓના સંબંધમાં પણ વિસ્તારપૂર્વક તમામ હકીકત લખી હતી. તેણે પત્રમાં સરલા સંબંધી આ પ્રમાણે લખ્યું હતું :—

‘તમે આજસુધીમાં જેટલી છોકરીઓ જોઈ હશે તે સર્વમાં સરલા અતિ સુંદર છે અને મારા કરતાં તો સહસ્રગણી સુંદર છે. આસપાસના લોકો તેને દેવી તુલ્ય માને છે. કોઈ રોગગ્રસ્ત હોય, નિરાધાર હોય, નિરુદ્ધમી હોય, તેને ઔષધોપચાર, આર્થિક સહાય તેમજ રોજગારે લગાડવા સંબંધના પ્રયત્નોમાં જ તે પોતાનો લગભગ તમામ સમય વિતાડે છે. ગણેશત્રામની નજીકમાં મહારાજા મહેન્દ્રસેનની જાગીર આવેલી છે. એ મહેન્દ્રસેનની સાથે સરલાના પિતાને કાંઈ સારો સંબંધ નથી.

તેનું કારણ માત્ર એટલું જ કે તેમણે મહારાજાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ ગણેશગ્રામની જાગીર ખરીદ કરી છે !

‘ વળી સરલાના પરોપકારી સ્વભાવને લીધે પણ તેના ઉપર મહારાજાની ખદાદષ્ટિ થઈ છે, કારણ કે ખુદ મહારાજા પોતે પોતાનાં ગામોમાં રહેતાં માણસોનાં દુઃખદોષો પ્રત્યે કશી સહાનુભૂતિ કે દિલસોજી દર્શાવતા નથી; જ્યારે સરલા માત્ર ગણેશગ્રામમાં જ નહિ, પરંતુ આસપાસનાં ગામોમાં પણ મદદને માટે દોડી જાય છે. મેં મહારાજાને નજરે જોયા નથી; પરંતુ તેમના વિષે જે કાંઈ સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી તે કઠણ દૃઢ્યના અને નિષ્ઠુર હોવા જોઈએ.

‘ વારૂ, હવે હું એક બીજી હકીકત લખવા ઇચ્છું છું. સરલાએ તો એ લખવાની મને ના કહી છે, પરંતુ હું તે તમને જણાવ્યા સિવાય રહી શકતી નથી. તે જે સમયે અત્યંત ગરીબ હતી અને તેના પિતા દ્રાંસવાલમાં સોનાની ખાણમાં મજૂરી કરતા હતા તે વખતે લલિતપુરમાં સરલાની વિનયકુમાર નામના એક સભ્ય ગૃહસ્થની સાથે મુલાકાત થઈ હતી. સરલાના કહેવા મુજબ તે અત્યંત ઉદાર, સુંદર અને કોઈ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મેલો હોય એમ લાગતું હતું. લલિતપુરમાં તેના પિતાનું મૃત્યુ થયા પછી તે અહીં આવ્યો છે, એટલે કે હાલમાં તે મુંબઈમાં છે.

‘ એ મનુષ્યે અગાઉ સરલાને કહ્યું હતું કે એક મહારાજા તેના પિતાના કાકા થાય છે. અહીં આવ્યા બાદ સરલાના જાણવામાં આવ્યું કે તે જ આ મહારાજા મહેન્દ્રસેન છે. પેલો વિનયકુમાર અત્ર આવ્યા બાદ બદલાઈ ગયો છે. તેણે એક ચિઠ્ઠી પણ સરલાપર લખી નથી. સરલા અહીં છે એવું તેના જાણવામાં આવ્યું હોય એમ લાગતું નથી. કદાચ તે અહીં મહારાજાને મળવા

માટે આવશે તો તેની મુલાકાત થશે એવી આશાથી સરલા સમય વિતાવી રહી છે.

‘ પરંતુ વિનયકુમારનું લલિતપુરમાં જે વર્તન હતું તે મુંબઈ આવ્યા પછી રહ્યું નથી. જે અફવા સંભળાય છે તે મુજબ તો તે પહેલા નંબરનો દારૂડીઓ, બહારછલો અને ઉડાઉ તથા ઉરછુંબલ બની ગયો છે. કેમ મીસ પ્રિયંવદા નામની એક ગાયિકા કેટલોક સમય થયાં મુંબઈમાં આવી છે. તેના કહેવાતા પ્રેમપાશમાં એ સપડાયો છે. એ સ્ત્રીના સંબંધમાં એટલું જ કહેવું ઉચિત છે કે તે જેટલી સુંદર છે તેટલી જ દુશ્વરિતા એટલે ખરાબ ચાલની છે.

‘ મને લાગે છે કે આ વિનયકુમારને મહારાજા મહેન્દ્ર-સેનનો વારસો મળવાનું નક્કી થયું હશે, એટલે તે પોતાની પ્રિયતમાને ભૂલી ગયો હશે અને લલિતપુરમાં ગરીબાઈના જે દિવસો ગાળ્યા હતા તેનો ખંગ વાળવાને માટે તે મુંબઈમાં ખૂબ ઉડાઉગીરી ચલાવતો હશે. ગમે તેમ હોય તથાપિ સરલાના મગજમાંથી તેને માટેના વિચારો ખસતા નથી. જો કે તેના અત્યારના વર્તન તરફ તેને અત્યંત તિરસ્કાર આવી ગયો છે અને આ વિનયકુમાર કદાચ મહારાજા મહેન્દ્રસેનની પછી પોતે પ્રત્યક્ષ મહારાજા બને તો પણ તેની સાથે લગ્ન કરવું નહિ એવો સરલાએ નિશ્ચય કર્યો છે.

‘ બીજી એક વાત પણ આ પત્રમાં લખવાની છે. તમે તમારા પત્રમાં જે પેલી સુંદર છોકરીનું વર્ણન કર્યું છે તે જ આજેહૂંખ મારી સરલાને પણ લાગુ પડે છે. વારૂ, તમે હાથમાં લીધેલા કાર્યમાં યશસ્વી થાઓ એવી મારી પરમેશ્વરને અહાનશ પ્રાર્થના છે. ’

એ પત્ર ટપાલમાં રવાના પણ થઈ ગયો. આ બન્ને સખીએ વચ્ચે એક પછી એક દિવસ આનંદમાં પસાર થતા હતા. મહેન્દ્રસેનના કાનપર સરલાના પરોપકારની વાતો રોજ ને રોજ આવતી હતી. તે મનમાં ને મનમાં સહન કરી લીધા સિવાય બીજો એક પણ માર્ગ તેમને માટે ન હતો. સુવર્ણકુમારી અને અરવિંદ વચ્ચેનો પત્રવ્યવહાર ચાલુ જ હતો. જ્યાં જ્યાં તે જતો ત્યાંનું વિસ્તારપૂર્ણ વર્ણન પત્રમાં લખી મોકલતો. એક દિવસ અરવિંદનો પત્ર આવ્યો. તેમાં લખેલી હકીકત વાંચીને સુવર્ણકુમારીને હર્ષના ઉછાળા આવવા લાગ્યા.

‘અમે ૧૩મી તારીખે મુંબઈ આવવાનું ઠરાવ્યું છે. જગતની પ્રકૃતિ સારી અને વ્યવસ્થિત છે, પરંતુ ગઈ કાલથી તેની ચિત્તવૃત્તિ પુનઃ બદલાઈ જઈ ગયેલી દેખાય છે. દિલ્હી તરફ તો અમને પુષ્કળ ત્રાસ પડ્યો હતો. આ તરફ સામાન્ય રીતે દરેક સ્ત્રી સ્વરૂપવતી અને અને નીલવર્ણી નેત્રોની હોય છે. એક વાર એવાં નેત્રોવાળી એક છોકરીનો પ્રયોગ તો તેના ઉપર કરી જોવાનો મારો વિચાર છે.’

સરલાના પિતાને પણ એ પત્ર વાંચીને આશ્ચર્ય થયું. તેણે પણ આ અપરિચિત રોગીને લગતી તમામ હકીકત સુવર્ણકુમારી પાસેથી બાણી હતી. સુવર્ણ અને સરલાને રોજ રોજ વાતચીત કરતી જોઈને સરલાનો પિતા બોલ્યો : ‘છોકરીઓ ! તમે તો આખો દિ’ વાતો જ કર્યા કરો છો ! તમને કંટાળો પણ નથી આવતો ? બોલવાને બદલે એક બીજાના વિચારો લખી તે એક બીજાને દર્શાવતાં હો તો કેવું ? તમારી વાતનો સાર સાંભળ્યા સિવાય પણ હું સમજી ગયો છું. મને ડો. અરવિંદના શિરનામાની માહિતી નથી. નહિ તો તમારું કાર્ય હું જ પતાવી દેત.’

‘ પણ, બાપુજી ! અમારા વિચારો કાંઈ ખીજા જ હશે તો ? ’

‘ ખીજા શાના હોય ? અરવિંદકુમાર પોતાના અપરિચિત રોગીની સાથે અહીં આવે છે, ખરૂંને ? સુવર્ણ ! લાવ, અરવિંદકુમારનું શિરનામું મને આપ. હું જ તેને પત્ર લખીશ કે તેઓ અત્રે આવ્યા સિવાય અમે સુવર્ણકુમારીને અહીંથી નિકળવા દઈશું નહિ ! ’

સુવર્ણકુમારીએ તુરત જ પ્રમોદરાયને અરવિંદનું શિરનામું આપ્યું, તેમ જ તેણે પોતે પણ એક જુદો પત્ર તેને લખ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે ‘ તમે અત્યારસુધીમાં નહિ જોયું હોય તેવું આ સ્થાન સુંદર છે. તમે અત્રે આવશો એટલે અત્યારસુધી કરેલા પ્રવાસનો શ્રમ બિલકુલ ઉતરી જશે. વળી બિચારા જગતને પણ નિલવણાં નેત્રો, કાળા ભ્રમર જેવા કેશ અને સુંદર મુખકમલ કલાકોના કલાક પર્યંત જોવાને મળશે. ’

અરવિંદે પ્રમોદરાયના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીને તેનો આભાર માન્યો. પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે ‘ હું મુંબઈ ત્રણ-ચાર દિવસ રોકાઈશ. મારી પાસેનું તમામ દ્રવ્ય ખલાસ થઈ ગયેલું છે મેં લલિતપુરથી પૈસા મંગાવ્યા છે. મુંબઈમાં રાવ બહાદુર હરસુખરાય સત્યવાદીની પેઢીમાંથી તે રકમ મને મળવાની વ્યવસ્થા થઈ છે. ત્યાંથી હું સીધો આપની પાસે ગણેશગ્રામ આવીશ. ’

થોડા દિવસ પછી મુંબઈથી અરવિંદનો એક અમત્કારિક પત્ર આવ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે હકીકત હતી : —

‘ અત્યંત વિલક્ષણ ઘટના બની આવી. હું બે દિવસ પહેલાં જ મુંબઈ આવ્યો છું. રાવબહાદુર હરસુખરાયની મુલાકાત લીધી. તેમને શંકરપ્રસાદ સાથે સારો સંબંધ છે, એટલે અમને પોતાને ત્યાં જ રહેવાનો તેમણે ઘણો આગ્રહ કર્યો. પરંતુ

અમે અને કાફૂર્ડ મારકીટ પાસે આવેલા શ્રી કૃષ્ણ હિન્દુ લોજમાં ઉતવા છીએ.

‘ જે દિવસે અમે અહીં આવ્યા તે દિવસે મીસ પ્રિયંવદા નામની ગ ચિકાનો જલસો હતો. તે લેવાને સારૂ ચાલવાને રાવજહાદુરે આગ્રહ કર્યો. આપણા જગતે બે-ચાર કલાક કરી ગડગડ કરી ન હતી. તેના અંગથી તમામ દરીકત મેં રાવજહાદુરને જણાવી. એટલે તેને પણ સાથે લેવાનો તેમણે અતિ આગ્રહ કર્યો. ગાયિકાનું સંગીત આંભળીને તેનું કશું સમાધાન થશે એવું મને લાગ્યું નહિ. તો પણ બેઠબે, શું થાય છે, એવા કુતૂહલથી હું તેને સાથે લઈ ગયો. આખો પત્ર પૂરેપૂરો વાંચી લે ત્યાંસુધી ધીરજ રાખજે.

‘ રાવજહાદુર અમારે માટે એક બોક્સ રિઝર્વ કરાવી રાખ્યો હતો. તેમાં હું, જગત, ધીરજલાલ અને રાવજહાદુર બેઠા. જગત પોતાની આસપાસ આશ્ચર્યદ્રષ્ટિથી બેવા લાગ્યો. વિદ્યુત દીપક, વિદ્યુતના પ્રવાહથી ફરતારા પંખા, વિશાળ નાટ્યગૃહ, તેમાં એકત્ર થયેલાં પુષ્કળ મનુષ્યો. એ સર્વ બેઠને તંનું મન આકુળવ્યાકુળ બની ગયું. તો પણ હવે તે અહીં શું કરશે, તેની મને કલ્પના ન હતી.

‘ પ્રારંભમાં પ્રિયંવદાનાં શિષ્યો અને શિષ્યાઓનું સંગીત થયું. આ તરફ જગતનું કુતૂહલ એકસરખું વૃદ્ધિને પામતું હતું. પછી મીસ પ્રિયંવદા રંગભૂમિપર અવી. તે કેટલી સુંદર છે! કહું ? તેના સૌંદર્ય પરથી તું લખતી હતી એટલી તે હુષ્ટ કે નીચ હશે એમ મને લાગ્યું નહિ. પરંતુ પાછળથી એ વિષયમાં મારી ખાત્રી થઈ છે ખરી.

‘ તેણે એક ચીજ ઉપાડી. આપણા જગતે એ ગાયન તરફ વિશેષ લક્ષ આપ્યું નહિ. પરંતુ તે પ્રિયંવદા તરફ અનિમિષ

નેત્રે એકસરખી રીતે જોતો હતો. પછી પ્રિયંવદાએ બીજું ગાયન શરૂ કર્યું. પરંતુ એ ગાયનનું એક ચરણ પૂરું નહિ થયું હોય, ત્યાં તો જગતે મોટેથી બૂમ પાડી અને તે એકદમ પોતાની જગ્યા પરથી ઉભો થઈને રંગભૂમિ પર કુદ્યો અને ત્યાં જઈને મીસ પ્રિયંવદાને પોતાના બાહુમાં મજબૂત પકડી રાખી.

‘ અને એ પછીના દશ્યનું શું વર્ણન કરવું ? આખું નાટ્યગૃહ ચિત્રની માફક સ્તબ્ધ બની ગયું. રાવબહાદુર હરસુખરાયને તો જમીન પોતાને તેના પેટમાં છૂપાવી દે તો સારું એમ થયું ! હું તુરત જ જગતની પાછળ રંગભૂમિ ઉપર ગયો અને મેં તેને જોરથી મારી તરફ ખેંચી લીધો. હું એ બાઈની ક્ષમા માગવાને પણ શકાયો નહિ. નાટ્યશાળાની બહાર નિકળ્યા બાદ જોણે આ જલસાનો કેન્દ્રાકટ રાખ્યો હતો તે તથા પ્રિયંવદાનો સેક્રેટરી આવ્યા. મેં તેમને ટુંકામાં સર્વ હકીકત સમજાવીને તેમની ક્ષમા માગી. તેમણે પણ મારી ગૃહસ્થાઈ પર વિશ્વાસ રાખી આ હકીકત વિશેષ નહિ ચર્ચવાનું વચન આપ્યું.

‘ જગતને હું લોજમાં લાવ્યો. ત્યારપછી તો તે વધારે દીવાનો બની ગયો. પોતાના મસ્તક પર હાથ રાખીને તે દિ ગૂમૂઢની માફક બેસી રહેતો. વળી દીવાનખાનામાં ફરતાં ફરતાં તે પોતાના મનમાં પેલું ગાયન ગણગણતો હતો. વચ્ચે વચ્ચે તે બોલતો કે ‘ એ ગાયન મેં સાંભળ્યું છે. પણ પેલી સ્ત્રી કોણ ? ’

‘ બીજે દિવસે હું પ્રિયંવદાની ક્ષમા માગવાને માટે તેને બંગલે ગયો. તેનો બંગલો અત્યંત સુશોભિત અને એક મોટા રાજમહેલની સ્પર્ધા કરે તેવો છે. તેમાં બહુમૂલ્ય અને જાત-જાતનું ફર્નીચર ગોઠવેલું છે. ત્યાં જઈને તે જગતને ઓળખે છે કે કેમ, એ પણ તેને પૂછવાનો મારો હેતુ હતો. આગલા દિવસે બનેલી ઘટનાના સંબંધમાં જાણે તેને કશું લાગ્યું ન હોય

વી રીતે તે હસતી હસતી બેઠવા લાગી : ‘ જો મારા સૌંદર્યથી મુગ્ધ બનીને રોજ આવી રીતે કોઈ વ્યક્તિ રંગભૂમિ પર આવી મને પોતાના બાહુપાશમાં જકડી રાખે તો મારો ધંધો અત્યારના કરતાંયે વધારે સારી રીતે ચાલે ! ‘ ને હજારો રૂપીયા મારા પગમાં પડતાં આવે ! ‘ ‘ તમે આ માણસને અગાઉ કદિ જોયો કે ? ‘ એવો મેં તેને પ્રશ્ન કરતાં ‘ મેં તેને કદિ પણ જોયો નથી ’ એવો જવાબ મળ્યો; એટલે મેં તેને જગતના સંબંધમાં બધી હકીકત જણાવી. એથી તેને પણ સહેજ દીલગીરી થઈ. જગતને તેણે કદિ નહિ જોયાનું કહેલું તે મને પણ સાચું લાગ્યું, કેમકે જગતને પણ તેને માટે કશું લાગતું ન હતું. તે તો ફક્ત એ ગાયન ગણુગણુતો હતો. તે ગાયન બિલકુલ સાદું છે તથાપિ તેની ઉપયોગિતા આજે એટલી બધી લાગી કે વાત જ નહિ !

‘ મારી પાસે જલસાની ચોપડી છે, તેમાં એ ગાયન છે. અમે ત્યાં આવીએ એટલે તું હારમોનીયમની સાથે એ ગાયન જગતને સંભળાવીશ ને ? એમાંથી પણ કાંઈક નિષ્પન્ન થશે. મારા ખીબા બધા ઉપાય તો નિર્વર્ધક થયા છે. હવે તો તેના મન ઉપર કોઈ પ્રકારનો આઘાત થાય તો જ તેની સ્મણુશક્તિ ઠેકાણે આવે. નહિ તો પછી કાયમને માટે તેની આવી સ્થિતિ રહેશે. હું હવે થોડા જ દિવસમાં ત્યાં આવું છું. તેં લખ્યું હતું તે મહારાજા મહેન્દ્રસેનના વારસ વિનયકુમારની સાથે મારો મેળાપ થયો નથી. સવળહાહુરનું કહેવું છે કે હુમણાં તે મહારાજાને મળવાને માટે ગયો છે. કદાચ તમારી તેની સાથે મુલાકાત થશે ખરી. ’

આ પત્રે તો વિલાસભુવનમાં ભારે કોલાહલ મચાવી દીધો. સુવર્ણકુમારીએ આ પત્રના ઉત્તરમાં સરલાને જણાવવા દીધા વગર એક લીટી લખી હતી. તેણે લખ્યું કે ‘ તમારું એ ગાયન

સરલાને બરાબર આવડે છે. તેની પાસે પણ જલસાની ચોપડી છે. તે તમારા જગતચંદ્રને એ ગાયન મધુર સ્વરે સંભળાવશે. અમને હજી મહારાજના વારસની મુલાકાત થઈ નથી, તેમ એ મુલાકાતની અમે ઇચ્છા પણ કરતાં નથી. માત્ર તમારા મેળાપની તીવ્ર ઉત્કંઠા છે. તો હવે તમે ઢીલ નહિ કરતાં બને તેટલા જલદીથી અહીં આવજો. ’

શરીરની સામાન્ય નબળાઈ દૂર કરી યુવાન તેમ

ઘરડા પુરુષોને રૂઝપુટ બનાવનાર દેશી અકસીર ઉપાય

લખુબે કબીર ખાસ કરતુરી અબર, સોનાચાંદીના વરક

ઉપરાંત અનેક કીમતી દેશી ફાયદાકારક દવાઓના સમાવેશથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. શરીરની સામાન્ય નબળાઈ દૂર કરી ઢીલ, હીમામ (મગજ) ચાદશક્તિ અને લીવર, ગુરદા, જઠરને બળવાન બનાવી શરીરમાં નવું લોહી, નવું જોમ, નવું ચેતન લાવી કામશક્તિમાં વધારો કરે છે. પુરુષોત્તમની ન્યૂનતા તેમ ઉત્પાદક અશક્તિને દૂર કરી આશ્ચર્યજનક શક્તિ અર્પણ કરે છે, વાપરવાથી એના ઘણા ફાયદા માલમ પડશે. કીમત બાટલી ૧ (નવ દીવસ) રૂ. ૨-૧૨-૦ પો. પે. એકથી ત્રણ બાટલી સુધી આઠ આના વધુ.

ઈસલાહી

લીવર, હોઝરી તથા આંતરડાને તાકાત આપી ભુખ લગાડી ખોરાકને પચાવે છે. તેમ પેટના દુઃખાવા, ચુંક, આફરામાં ફાયદો આપે છે. પાચનશક્તિ માટે સુણ વાપરનારા ગૃહસ્થોને ઈસલાહી વાપરવા ખાસ ભલામણ છે. કી. ગોળી ૨૦૦ ના રૂ. ૧-૦-૦ પો. પે. એકથી ત્રણ બાટલી સુધી આઠ આના વધુ.

લખો :— એચ. એ. કરીમ (એફ. ટી. જી.)

કરીમી દવાખાના, બી. પાલેજ. બી. બી. સી. આઈ. રેલ્વે.

—: યુવાનોને ઉપયોગી :—

ટકાવ ગુટીકા

શરીરનું વીર્ય પાતળું પડી જવાથી સ્ત્રી સમાગમ વખતે ટકાવ ઓછો થાય છે તેવાઓ માટે ટકાવ ગુટીકા ધણું જ ઉત્તમ કામ કરે છે. આ દવાના સેવનથી સ્ત્રીને સંપૂર્ણ સંતોષ આપી શકાય છે. સંભોગમાં આનંદ અને ટકાવ આપે છે. જીંદગીમાં નહિ અનુભવેલી મોજ માણી લ્યો. કોઈ પણ જાતની પરેજી સિવાય ખાઈ શકાય છે. કી. ખા. ૧ ના રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું. પર-દેશ. શીલીંગ ૪ લખો:—

સૌરાષ્ટ્ર ફાર્મસી : રાણપુર (કાઠિયાવાડ)

પુરવોના ગુપ્ત ભાગની નામદાઈ, નસોની કમજોરી વગેરે દરેક ખામી દૂર કરી કાયમી મદદાઈ આપનાર

“ તોફાની તીલ્લો ”

અદ્ભુત અને અજોડ છે. ગમે તે કારણથી ગુપ્ત ભાગની નસો નબળી પડી ગઈ હોય, ઉત્થાનની ખામી હોય, હસ્તદોષ, અતિ સ્ત્રીસંગ ચા ગમે તે કારણથી આવેલી નામદાઈ દૂર કરે છે અને ગુપ્ત ભાગની નસોને મજબૂત અને અસલ સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે. માત્ર એક જ ખાટલીની વપરાશથી તમારા હતાશ થયેલા મનને આનંદિત અને પ્રફુલ્લીત બનાવશે. સંસાર સુખમાં અજબ આનંદ આપશે, કી. શીલી ૧૩. ૪-૦-૦ પોસ્ટ ખર્ચ જુદું

સૌરાષ્ટ્ર ફાર્મસી : રાણપુર : [કાઠિયાવાડ]

પ્રકરણ ૨૮મું

પ્રેમસ્પર્ધા

અરવિન્દ વિલાસભુવનમાં આવી પહોંચે તે પહેલાં આપણે આપણાં ખીજાં પાત્રોની હીલચાલપર લક્ષ આપવાની જરૂર છે. એટલે તે માટે આપણે થોડુંક પશ્ચાદ્વલોકન કરવું પડશે. પેલો બનાવટી વિનયકુમાર મુંબઈમાં પોતાનું જીવન કેવી રીતે વિતાવી રહ્યો છે તેનો પરિચય તો અમે વાચકોને આપ્યો છે. રાવબહાદુર હરમુખરાયની ઉપર મીસ પ્રિયંવદાના સૌંદર્યનું કેવું પરિણામ આવ્યું તે પણ આપણે જોયું. પહેલે દિવસે રાવબહાદુરે પ્રિયંવદાની પ્રથમ મુલાકાત લીધી તે વખતે તેમનો ઇરાદો વિનયકુમારને પ્રિયંવદા પોતાના પાશમાંથી મુક્ત કરે એવી વિનંતિ કરવાનો માત્ર હતો. પરંતુ પછી તો તેને વિનયકુમારથી પરાવૃત્ત કરવાના ઉદ્દેશને પરિણામે વિનય અને રાવબહાદુર એ બેની વચ્ચે તેને માટેના પ્રેમની સ્પર્ધા થવા લાગી. વિનયે તેને મોતીની માળા આપી, રાવબહાદુરે તેને હીરાનો હાર આપ્યો. વિનયે જુદી જુદી મૂલ્યવાન નંગો જડેલી બંગડી આપી તો રાવબહાદુરે તેને એક અત્યંત મૂલ્યવાન કંઠો આપ્યો. એ પ્રમાણે બન્નેને પ્રિયંવદા ઉંદરની માફક ફેલી ખાતી હતી. અર્થાત રાવબહાદુર આ સુંદરીની પ્રેમજાળમાં વધુ ને વધુ સપડાવા લાગ્યા. વળી આ બે જાણી ઉદારતા કે ઉડાઉપણાની સ્પર્ધામાં વિનયને પાછા પગ લેવા પડે તે પણ બનાવજોગ હતું, કારણ કે રાવબહાદુરની તિજોરી ભરચક હતી; જ્યારે વિનયનો તો તેના વૃદ્ધ વડીલ મહારાજ તરફથી માસિક રકમ મળે તેના ઉપર જ આધાર હતો.

જ્યાંસુધી આ વીશનખી જળો મનુષ્યને ચોંટી ન હોય ત્યાંસુધી જ મનુષ્યના બચવાની આશા. બાકી એક વાર ચોંટી

એટલે તો પછી રક્તનું દરેકેદરેક બિન્દુ તે ચૂસી લે છે. એટલું જ નહિ પણ બાકી રહેલાં હાડકાં અને ચામડાંને પણ કોતરી નાંખ્યા વગર રહેતી નથી. એ જ સ્થિતિ વિનયની થઈ હતી. ગમે તેમ થાય તોયે પ્રિયંવદાને પોતાના હાથમાંથી કદિ પણ જવા દે!! નહિ એવો તેણે મક્કમ નિશ્ચય કર્યો હતો. પોતાની પાસે કેટલું દ્રવ્ય છે, પોતાની આમદાની શી છે, આ સ્પર્ધામાં પોતે રાવબહાદુરની સામે ટકી શકશે કે કેમ તેનો તેણે બીલકુલ વિચાર કર્યો નહિ. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે વિનયને મારવાડીની દુકાનની મુલાકાત લેવી પડી. મહારાજા મહેન્દ્રસેન જેવા મોટા જાગીરદારના વારસને ક્યો મારવાડી પૈસા ધીરવાની ના પાડે? એટલે કે વિનય ખાતું પાડી સહી કરી આપે કે તેને તુરત જોઈતી રકમ કાઢી આપે. જો કે પાંચસો રૂપીઆ હોય તો સાતસોનું ખાતું પાડી આપવું પડે અને બ્યાજ ટકા ઈથી તો ઓછું નહિ જ. આવી રીતે પૈસાની સગવડ થવાથી વિનયનું ઉડાઉપણું વધતું આવ્યું અને તેને લગભગ એક લાખ કરતાં વધારેનું કરજ થઈ ગયું.

વિનય જેટલો સાહસિક હતો તેટલો સાવધ હોત તો તેને દેવું કરવાની બીલકુલ જરૂર રહેત નહિ. પરંતુ મનુષ્યનો વિનાશકાળ નજીક આવી લાગે છે ત્યારે હજારો રસ્તેથી અધઃપાત થાય છે. વિનય મહારાજા મહેન્દ્રસેનનો વારસ હોવાનું જાણવામાં આવતાં પ્રિયંવદા પણ તેને પોતાના કબજામાં રાખવાને અત્યંત ઉત્સુક હતી. પરંતુ કામાંધ વિનય તે સમજી શક્યો નહિ. પ્રિયંવદા રાવબહાદુર તરફ પ્રેમકટાક્ષ ફેંકતી એ તો માત્ર તેના પૈસાને જ ખાતર. કોઈ પણ રીતે તેને બની શકે તેટલો નીચોવવો એટલો જ તેનો ઇરાદો હતો. વિનયને માટે તેનો વિચાર જુદા જ પ્રકારનો હતો.

એક વાર પોતે મહારાણીના પદે આરૂઠ થશે એવી તેને આશા હતી અને તે પદની સાથે મહેન્દ્રસેનની તમામ સ્થાવર

જંગમ મીઠકતની પોતે માલિક બનશે એમ તે માનતી હતી. વિનયે તેને એમ કહ્યું હતું કે ‘ અમારી બગીરનો માલિક બનીશ કે તુરત જ હું તારી સાથે લગ્ન કરી નાંખીશ. ’ પરંતુ પ્રિયંવદા એમ તો ઉસ્તાદ હતી. વિનય જેવાં તો હજારો પંખેડનાં પીંછાં તેણે ઉખેડી નાંખ્યાં હતાં. પ્રેમની ઘેલછામાં એવાં અનેક વચન અપાય છે, પણ તે પાળવાનો પ્રસંગ આવતાં તેનું બુદ્ધ જ સ્વરૂપ બની જાય છે. કારણ કે ‘ વિનય મહારાજ બને પછી તેનું કુળવાનપણું આડું આવે અને મારી સાથે લગ્ન કરતાં તે અચકાય તો એ બનાવજોગ છે ! ’ એવો વિચાર પણ તેને આવતો.

એટલે તેણે એવી યુક્તિ કરી હતી કે વિનયની સાથે તેનું લગ્ન થઈ જવું જોઈએ. વિનય પણ એ પ્રમાણે જલ્દી લગ્ન કરવાને માટે તત્પર બની જાય તે માટે તે વિનયને ઉશ્કેરવાને રાવમકાદુરની સાથે પ્રેમના ચાળા કરતી હતી. એવી સર્વ ઘટના તેના ઇચ્છા પ્રમાણે બની આવવાનો યોગ દેખાતો હતો. કારણ કે વિનયને પ્રેમમાં સ્પર્ધા પસંદ ન હતી. એટલે કોઈ રીતે પ્રિયંવદાની સાથે લગ્ન કરી નાંખવું અને આ બુદ્ધાનો કાંટો વચ્ચેથી કાઢી નાંખવો એવો વિનયે મનમાં નિશ્ચય કર્યો. એ નિશ્ચયના પ્રથમ દર્શન તરીકે પ્રિયંવદાની કોમળ કરાંતુત્રીમાં એક અત્યંત તેજસ્વી હીરાની વીંટી ચમકવા લાગી. આ તરફ રાવબહુ દુર દુરસુખરાય પ્રિયંવદાના સહવાસથી ખરેખર ઉલ્લુ બન્યો હતો. તો પણ પોતે વધારે ને વધારે ફસાતો જાય છે અને પોતે પ્રિયંવદાથી વિનયને પરાવૃત્ત કરવાને માટે જે યુક્તિ યોજી હતી, તે યુક્તિ પાર પડી શકી નહિ એમ તેના સમજવામાં આવ્યું, કારણકે પ્રિયંવદાની આંગળીપર વિનયે આપેલી હીરાની વીંટી ચમકતી તેના જોવામાં આવી. પોતાની ભત્રીજી જ્યાલક્ષ્મીના પ્રારબ્ધમાં મહારાણીપદ નથી એ કદુ સત્ય તેના સમજવામાં આવ્યું.

તેણે આજ સુધી પ્રિયંવદાનો પડતો બોલ ઝીલી લીધો, તેને ખાતર પુષ્કળ પૈસા ખર્ચ કર્યા, એ સર્વ પોતાની ભત્રીજી માટે માર્ગ ખુલ્લો કરવાને. પરંતુ તેને તેનું દુર્દૈવ આડું નહયું. હવે વિનયને કેવી રીતે સકંજમાં લાવવો તેનો વિચાર તે કરવા લાગ્યો. તેના મગજમાં એક કલ્પના આવી. હમણાં વિનય પુષ્કળ પૈસા ઉઠાવી રહ્યો છે એ વાર્તા મહેન્દ્રસેનને જાણાવવી અને તેમના તરફથી વિનયને મળતો દરમાયો અટકાવવો એથી વિનયને પૈસાની તાણ પડવાથી તે સકંજમાં આવી જશે. એટલું થયા પછી પ્રિયંવદા પોતાના હાથમાંથી છટકી જાય એ પણ તેને રૂચતું ન હતું. તે માટે શો માર્ગ લેવો તેનો તે વિચાર કર્યા કરતો હતો.

સૌરાષ્ટ્ર શર્મસીની અજબબ શોધ

પ્રમેહ પલાયન

હવે મુંઝાવાની જરૂર નથી. ગમે તે જાતનો જુનો કે નવો, તણુખીયો કે મીઠો પરમો થયો હોય, તો એ માટે ‘પ્રમેહ પલાયન’ની એક બાટલી બસ છે. પ્રમેહ પલાયન ગોળા પેશાબની લયંકર બળતરા અને પેશાબમાં જતી રસીને બંધ કરે છે. પેશાબ છૂટથી આવવા લાગશે. ટુંકામાં પ્રમેહ પલાયન ગોળા તમને અજબ ફાયદો કરશે અને તમે હતા એવા તંદુરસ્ત બની જશો. બા. ૧ ની કોમ્પ ૩. ૨-૦-૦ પોસ્ટખર્ચ જુદું. લખો :—

સૌરાષ્ટ્ર શર્મસી : રાણપુર : (કાઠિયાવાડ)

તા: ૬:- સુચીપત્ર મુદ્રા મંગાવો.

‘બહુરૂપી’ના નવમા વરસની ભેટ

શ્રીમંત સંહારક મંડળ

[લેખક : ચંદુલાલ જોશલાલ વ્યાસ]

કુલ્લે લગભગ ૪૫૦ થી અધિક પાનાંની આ દળદાર નવલ-કથામાં એક અદ્ભુત ઉઠાઉગીરના રોમાંચક અને સાહસપૂર્ણ પ્રસંગોની એટલી સુંદર ગુંથણી છે કે એક વખત શરૂ કરો પછી પૂરું કર્યા સિવાય એનું પડશે નહિ.

દક્ષિણ દિશામાં જંગલી પ્રદેશના વાનરમાનવીઓ, ભેદી ગુફાઓ, કૂર વૃત્તિના દેવી ભક્તોની વચ્ચે ડિટકિટવો કેવાં સાહસોપૂર્વક થોતાનો હતું સિદ્ધ કરી, બદમાશોના હતુનો નાશ કરે છે ! તથા મુંબઈની અંધારી આલમના અઠંગ ઉઠાઉગીરના અદ્ભુત મૃત્યુકિરણ ફેંકનાર યંત્રનો કબજો મેળવે છે ? એને લગતી રસ અને રહસ્યભરી ઘટનાને મનોરંજકપણે આ નવલકથામાં રજૂ કરવામાં આવી છે.

તે બે ભાગમાં સંપૂર્ણ થાય છે. બેઉ ભાગ એક જ પુસ્તકમાં સામેલ રાખ્યા છે. વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. શ્રીમંત સંહારક મંડળનો ડિટકિટવ કેવી રીતે અંત લાવે છે તે આ કથા જ તમને બતાવશે.

દળદાર કાગળ, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૪૫૦ થી વધુ. સળંગ કાપડનું પુંડું. મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦

આ પુસ્તક ‘બહુરૂપી’ના નવમા વરસના ગ્રાહકોને ભેટ તરીકે આપવામાં આવે છે

આજે જ ગ્રાહક બની રૂ. ૫-૩-૦ નો મ. ઓ. કરી, આ નવલકથા ભેટ મેળવો.

વ્યવસ્થાપક : ‘બહુરૂપી’ : રાણપુર (હાલિવાડ)

પ્રકરણ ૨૯મું

જ્યાલક્ષ્મીનું લગ્ન

૨૧ વખણાદુર હરસુખરાયે મહેન્દ્રસેનને વિનયનો દરમાયે હાલ તુરતને માટે બંધ કરવાને લખી જણાવ્યું ખરું. પણ મહારાજ તેના પત્રને અમલમાં મૂકે તે પહેલાં એ મહત્વની ઘટના બની ગઈ. તેમાંની એક મહત્વની ઘટના એ કે જ્યાલક્ષ્મી-હરસુખરાયનાં ભગીજીએ છેવટે સનતકુમારને પસંદ કરી, તેની સાથે જ લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

તેણે પ્રથમ તો પોતાના પિતા અને કાકાના આગ્રહથી મહારાજ મહેન્દ્રસેનના પેલા બનાવટી વારસ વિનય સાથે લગ્ન કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. પરંતુ પ્રિયંવદા સાથેની તેની પ્રેમચર્યા જ્યાના જાણવામાં આવી ગઈ હતી. તેમાં સુધારો થવાની કશી પણ આશા તેને ન લાગી. તે પ્રિયંવદાના પ્રેમપાશમાં વધુ ને વધુ જકડાતો જાય છે અને પોતાની ક્ષય ઉપેક્ષા કરી રહ્યો છે એવું ચોક્કસપણે લાગતું હતું. પરંતુ વચ્ચે વચ્ચે તેને એમ પણ થતું કે આવી મોટી જાગીનો માલિક થનારો મનુષ્ય, પ્રિયંવદા ગમે તેવી સૌંદર્યવતી હોવા છતાં તેના જેવી નીચ, દુર્વર્તની વેશ્યા સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરે એ કદિ પણ શક્ય નથી. એ જ હેતુથી તેને વાળવાને માટે જ્યા તેના ઉપર પ્રેમથી પરિપૂર્ણ મધુર પત્રો લખતી, અને વિનય પણ મુંબઈથી તેને એ પત્રોનો એવો જ અત્યુત્તર આપતો તથા પોતાના કામ-કાજમાંથી નિવૃત્તિ મેળવીને તેને મળવાને પોતે જરૂર આવશે એવી આશા આપતો. પરંતુ એના ઉત્તરો ઘણા આવ્યા છતાં વિનય તો આવ્યો નહિ, એટલું જ નહિ પણ તેણે પ્રિયંવદાની સાથે લગ્ન કરવાનું નક્કી કર્યાનું પણ જ્યાના જાણવામાં આવ્યું.

એથી જયાની સ્થિતિ કફેાડી બની ગઇ. નિરાશાથી તેનું મસ્તક
 ભ્રમિત બની ગયું. તેને પણ લાગ્યું કે વિનય કરતાં સનતકુમાર
 લાખ દરબજે સારો છે. આ તરફ સનતકુમાર પણ શાંત ન
 હતો. વિનય મુંબઈ હતો તે દરમિયાન સનતકુમાર જયાની
 આસપાસ પોતાના પ્રેમની બાળ હરેક પ્રકારે બિછાવ્યા જ
 કરતો હતો. વળી જયાના પિતા ઉપર પણ તેણે પોતાની છાપ
 એવી પાડી દીધી કે તેને પોતાના ભાવી જમાઈ તરીકે વિનય
 કરતાં સનતકુમાર વધારે પસંદ પડવા લાગ્યો. તે શ્રીમંત કિંવા
 બગીરદાર ન હતો, પરંતુ તે સિવાય તેનો દેખાવ, શરીરનો
 બાંધો અને બીજી ચોખ્ખતાના પ્રમાણમાં સનતકુમાર તેને વિશેષ
 ચોખ્ખ લાગ્યો. એ જ અરસામાં બીજી રીતે પણ સનતકુમારના
 ભાગ્યે જ જોર થયું. તેનો કાકો તથા કાકી સુરતમાં રહેતાં હતાં,
 તે બન્ને થોડા થોડા સમયના અંતરે મરણ પામ્યાં. તેમને
 પુત્ર-પુત્રી કશું સંતાન ન હતું. એટલે તેમનો વારસો સનત-
 કુમારને મળ્યો. સુરતમાં એક મકાન, ડુમસમાં એક ન્હાનો
 પણ સુંદર બંગલો અને વર્ષે ત્રણ હજારની આવક થાય એટલી
 જમીન તેમણે સનતકુમારના નામ ઉપર ફરી આપી હતી.
 એટલે સનતકુમારને પણ જરા ધીરજ મળી હતી અને
 જયાલક્ષ્મીને પોતાની બનાવવાની આશા ઉત્પન્ન થઈ હતી.
 જયાના પિતા તનસુખરામના બાણુવામાં એ વાત પણ આવી
 ગઈ હતી કે વિનય તો ચોક્કસ પ્રિયંબદા સાથે લગ્ન કરવાનો
 જ છે. એટલે પછી તેણે જ જયા અને સનતકુમારના લગ્નમાં
 પોતાની સંમતિ આપી દીધી. જો કે આ કૃત્ય પોતે પોતાના
 ભાઈની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કરે છે એ વિચારથી તેને જરાક દોભ
 થતો હતો ખરો. તે હરસુખરાયનો સભાવ બાણુતો હતો. જો
 કેઈ પણ કાર્ય પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ હોય તો હરસુખરાય
 આકાશપાતાળ એક કરીને પણ તેમાં વિઘ્ન નાંખ્યા વગર ન

રહે તેવો હતો. એટલે હાલ તુરત આ લગ્ન થાય ત્યાંસુધી તે વિષેની કશી ખબર હરસુખરાયને પડવા દેવી નહિ, અને પાછળથી તેને જાણ થાય, તથા તે ગુસ્સો કરે તો તે સહન કરી લેવો, એવો નિશ્ચય કરીને તેણે આ લગ્નને માટે ગૂપચૂપ તૈયારી કરવા માંડી. જ્યાં તેની એકની એક પુત્રી હોવાથી તેનો વિચાર મોટા ઠાઠમાઠપૂર્વક લગ્નસમારંભ કરવાનો હતો, પણ એ વિચારને તેણે દબાવી દીધો.

સારું મુહૂર્ત જોઈને જ્યાંનું સનતકુમાર સાથે લગ્ન કરી નાંખ્યું. સનત અને જ્યાં હવે નિઃસંકોચપણે સંસારસુખનો અનુભવ લેવા લાગ્યાં. હરસુખરાયને આ વાતની ખબર પડી નહિ, અને વિનયને તો તેની પરવા પણ ન હતી.

આ થઈ એક ઘટના. હવે બીજી જે મહત્વની ઘટના બની તેનું આ પછીના પ્રકરણમાં વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

સ્ત્રી એ ની મું ઝ વણ !

રહેજ પણ હેરાનમતી વગર પોઝીટીવ રીલીફ પીલ્સ બધ પોલ્ક માસીક રતુ ફરી ચાલુ કરે છે. જગતભરમાં સ્ત્રીઓ ખાસ જરૂરતા વખતે તેમજ સંવતિ નિયમન માટે વાપરે છે. સહીસલામત, ચોક્કસ અને ઝડપી ઈલાજ. આ દવાઓમાં માસીક લાવનારાં ઉચ્ચ તરવો રહેલાં હોવાથી ગર્ભ-વંતી સ્ત્રીઓએ લેવી નહીં. સામાન્ય પીલ્સ બા. ના ૩. પાંચ. (શી. ૧૦) સ્ટ્રોન્ગ દવા ટેબલેટ ૩પે. બા. ના ૩. ૧૦ (શી. ૨૦)

સંસારસુખ માટે બીજી દવાઓનું કેટલોગ મફત.

પોઝીટીવ રીલીફ કંપની ૭૨૩ બી. એ. ગાંધીરોડ, અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૩૦મું

જૂના મિત્રો

એક દિવસ પ્રિયંવદા, પોતાને માટે ભાડે રાખેલા સુસજ્જિત બંગલામાં બેઠી હતી. સમય બપોરનો હતો. તે વખતે એક મનુષ્ય તેને મળવાને માટે બંગલાના દ્વારપર આવ્યો. દ્વારપર દરવાને સભ્યપણે ‘તમે કોણ છો? તમારા નામનું કાર્ડ છે?’ વગેરે પ્રશ્નો કર્યા. તેણે પ્રત્યુત્તરમાં માત્ર એટલું જ કહ્યું કે ‘મારી પાસે કાર્ડ બાર્ડ કાંઈ પણ નથી. પરંતુ તારી માલીકણ પાસે જઈને કહે કે તેનો ભાઈ આવ્યો છે.’

દ્વારપાળ આ સાંભળીને સ્તબ્ધ બની ગયો. આ મનુષ્યનો દેખાવ દરિદ્રતા જેવો હતો. તેનાં મેલાં અને સત્તર સ્થળે ઓગડાં દીધેલાં કપડાં, ફાટેલા બૂટ, બિલકુલ ઝાંખી પડી ગયેલી અને રસ્તાની રજથી આચ્છાદિત થયેલી ટોપી આદિ જોઈને દરવાન વિચારમાં પડી ગયો કે ‘આ પ્રિયંવદામાઈનો ભાઈ હશે?’ જો એમ ને એમ તેને કાઠી મૂકવામાં આવે અને તે બરેબર પ્રિયંવદાનો ભાઈ હોય તો એ પણ હીક નહિ. માટે બપોર તો પહોંચાડવા. એવો વિચાર કરીને દરવાન અંદર ગયો. તેણે ‘આપના ભાઈ આપને મળવાને આવ્યા છે.’ એમ પ્રિયંવદાને કહ્યું. એ શબ્દો સાંભળતાં પ્રિયંવદાના મુખમાંથી એક અપશબ્દ સરી પડ્યો. પરંતુ તે એટલા હલકા અવાજે બોલી કે એ શબ્દ દરવાનના કર્ણપર્યન્ત પહોંચ્યો નહિ. થોડી વાર વિચાર કરીને એ મનુષ્યને ઉપર મોકલવાની પ્રિયંવદાએ દરવાનને આજ્ઞા કરી.

પેલો મનુષ્ય ખંગલામાં દાખલ થયો, દાહરપર ચડીને ઉપર ગયો. અને જે દિવાનખાનામાં પ્રિયંવદા બેઠી હતી ત્યાં પહોંચી ગયો. એક રાજરાણીને પણ ઇચ્છ્યા ઉપજાવે એવું આ સ્થળનું આશ્ચર્ય જોઈને તેને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. તેનો સત્કાર કરવાને માટે પ્રિયંવદા પોતે જે સ્થળે બેઠી હતી ત્યાંથી જરા પણ હલી નહિ. એટલું જ માત્ર નહિ, પણ તેના આગમનથી પોતાને આનંદ થયો છે એવું પણ તેણે દર્શાવ્યું નહિ.

‘ કેમ ! ઝેરીમલ ! ’ કાંઈક પણ બોલવું જોઈએ એટલા જ ખાતર પ્રસ્તુત શબ્દો તેના મુખમાંથી નિકળ્યા.

‘ બહેન ! ખરેખર કોઈ ભૂત, પિચાશ કે પ્રહારાદ્યસ તને વશ થયેલો દેખાય છે. કેવું સુંદર આ દિવાનખાનું ? કેવા ગાલીચા ? કેટલો શૃંગાર ? અને તું તો જાણે ઇન્દ્રના ભુવનમાં વિહાર કરતી અપ્સરા ! તેં આ બધું ક્યાંથી અને કેવી રીતે સંપાડાવ્યું ? મને જોઈને તને આનંદ થયો હોય એમ લાગતું નથી. અને હું પણ જાણું છું કે આનંદ ન જ થાય. ’

‘ જ્યાંસુધી તું આવી રીતે વર્તે છે ત્યાંસુધી તો કદિ પણ નહિ થાય. ’ પ્રિયંવદા બોલી.

ઝેરીમલ ત્યાં પડેલી એક સ્ત્રીંગની ખુરસીપર બહુ જ ધીમેથી બેઠો. કદાચ પોતાના વજનથી સ્ત્રીંગ તૂટી પડે તો ! પછી તેણે જવાબ આપ્યો : ‘ વાહવાહ ! જો લલિતપુરની જેલમાં આવી ગાદીઓ, ખુરશીઓ અને આવું કૃનિચર રાખ્યું હોત તો કેવી બહાર આવત વાડ ? એ વાત જવા દે. બોલ, હવે તું તારા આ ભાઈને માટે શું કરવાને તૈયાર છે ? મારી સ્થિતિ કફેાડી છે. હાથમાં હોય તો મ્હોંમાં પડે તેમ છે. કદાચ કોઈના સામાનખર હાથ મારીને અથવા તો લાગ કાપી જાય તો કોઈનું ગળવું કાતરીને હું જેમ તેમ મારો નિર્વાહ ચલાવું છું; જ્યારે

તું તો મોટી મહારાણીની માફક ઠાઠમાઠથી મોટા એશઆરા-
મમાં મહાલતી જોવામાં આવે છે ! તારા ભાઈને હુમ્મશાં કાશ-
ગૃહની કોટડીની ભીતિ રહ્યા કરે અને તું આવી રીતે અમન-
ચમન ઉડાવે એ તને શોભે છે ખરું ?

‘ તું એટલે દૂર લલિતપુરથી અહીં આવ્યો, તે શું મને
આવી રીતે ત્રાસ આપવાને માટે તથા સતાવીને મારી પાસેથી
પૈસા કઢાવવા માટે ? ’

‘ હા, એક કારણ એ તો ખરું જ. તે ઉપરાંત એક બીજું
પણ કારણ છે. લલિતપુર રાજ્યમાં મારો નિવાસ ત્યાંની પોલિ-
સને અસહ્ય થઈ પડ્યો છે, એટલે વિચાર કર્યો કે ચાલ, ચાર
દિવસ મારી બહેન પાસે જઈ આવું. ’

‘ પરંતુ તેં રાખેલી આશા વ્યર્થ છે. આટલો બધો સર-
ભમ અને ભપકો રાખવાને માટે મારે કેટલું બધું ખર્ચ કરવું
પડતું હશે તેની કલ્પના પણ તને આવી જ હશે. એટલે જો
મારી પાસેથી પૈસા મેળવવાની તું આશા રાખતો હોય તો પૈસા
મારી પાસે બહુ જ થોડા છે. ’

‘ શું કહે છે ? આ બંગલો અને આ બધું ફર્નિચર તારાં નથી ? ’

‘ હા હા, છે તો મારાં જ; પણ તેને માટે મેં પૈસા ખર્ચ્યા
હશે કે નહિ ? ’

‘ ખર્ચ તો થાય જ ને ! વાર એકાદી મોટર-બોટર પણ
તેં રાખી હશે. ’

‘ હા, અત્યારે તો મારી પાસે એક મોટર છે; પરંતુ થોડા
દિવસો પછી હું પુષ્કળ મોટરની માલીક થઈશ. ’

‘ એ શી રીતે ? એટલી બધી મોટરો ખરીદવાને તું પૈસા
ક્યાંથી કાઢીશ ? ’

‘ જો, સાંભળ-હું તને મારી એક ગુપ્ત વાર્તા કહું છું. ’
પ્રિયંવદા ધીમા સ્વરે બોલી : ‘ મેં અહીં એક મોટો દાવ
માંડ્યો છે. આ સ્થળે એક ભોળું પારેવું મારા હાથમાં સપડાયું
છે. એક ગોળીથી બે પક્ષી મારવાનો મારો ઇરાદો છે અને તું
જો મારા કહેવા મુજબ કરીશ તો તને પણ પૈસની બિલકુલ તાણ
પડશે નહિ. પહેલું કામ તો એ છે કે તારે મારી આસપાસ
આટલામાં બિલકુલ રહેવું કે દેખાવું નહિ. એક મોટો શ્રીમંત
વ્યાપારી મારી જાળમાં સપડાયો છે. તે જો મારી ઇચ્છા હોય
તો મારે ચાલવાને માટે સોનાની ચાદર પણ પાથરી આપે.
અત્યારે તો એ શિકાર હીક છે. પણ એક બીજો શિકાર છે એ
તો એના કરતાંયે ઘણો જ મોટો અને માલદાર છે. ’

‘ આ બધું તું શું કહે છે ? ’

‘ હું જે કહું છું તેમાં એક અક્ષર પણ ખોટો નથી. એક
ભાવી મહારાજની સાથે મારે લગ્ન થવાનું નક્કી થયું છે. એટલે
થોડા જ વખતમાં હું મહારાણીપદ પર આરૂઢ થઈશ. ’

તેના આ શબ્દ કર્ણગોચર થતાં એકાએક શરીરમાં વિદ્યુત-
સંસાર થયો હોય એ પ્રમાણે ઝેરીમલ એકદમ ઉભો થઈ ગયો.
અને બોલ્યો : ‘ શું તું મહારાણી ! ત્યારે તો હું મહારાણીનો ભાઈ ! ’

‘ આ બધું સાંભળ્યું ને ? એટલા માટે જ તું મારાથી દૂર
રહે એવી મારી ઇચ્છા છે. આટલો બધો મોટેથી બૂમો શા સાર
પાડે છે ? જરાક સાંભળી લે. આજે તો એ હજી મહારાજને
વારસ માત્ર છે. આવતી કાલે તે મહારાજના પદ પર બિરાજશે
એટલે તેની વિશાળ જાગીર, બાગ બગીચા, રાજમહાલય અને
અહીં મુંબઈમાં તેની માલીકીના અનેક બંગલાઓ અને માળાઓ
આદિ અગણિત સંપત્તિ મારી થશે ! સમજ્યો ને હવે ? ’

‘ હા, સમજ્યો જાહેન ! તું ખરેખર ભાગ્યશાળી છે. પરંતુ આ બધી ઘટના કેવી રીતે બની આવી, એ તો મને કહે. ’

‘ વળી એ પ્રશ્ન કેવો ? પહેલે દિવસે માફે ગાયન સાંભળીને બીજે દિવસે પુષ્કળ લોકો મારા ચરણમાં પડવાને આવવા લાગ્યા. સુશિક્ષિત, અશિક્ષિત, બારિસ્ટર, વકીલ, સરદાર, જાગીરદાર એ સર્વ લોકો આવવા લાગ્યા. લલિતપુરના લોકોને સૌંદર્યની કશી કલ્પના જ નથી. બાકી આ મુંબઈ શહેરની તો બલિહારી છે. ’

‘ વારૂ, પણ તું મહારાણી થઈશ એટલે તારા આ ગરીબ ભાઈતું શું ? ’

‘ પહેલાં તું અહીંથી જા. તારે માટે જોઈશે તો દશ-વીશ હજાર રૂપીઆની સગવડ કરી શકાશે. તું એક વાર આખા ભારતવર્ષમાં એક શ્રીમંતના દેખાવથી પ્રવાસ કરીને જરીક ગૃહસ્થાઈ અને સમ્બતાનું શિક્ષણ મેળવીને પછી મારી પાસે આવજે. હું તને ભૂત્રી જવાની નથી. ’

‘ પણ આ મહારાજનો દીકરો શ્રીમંત કેટલો છે ? ’

‘ એ હજી કાંઈ ગાદીએ આવ્યો નથી. તેની અને ગાદીની વચ્ચે એક એંશી વરસનો ભુદ્ધો પડેલો છે. એ ભુદ્ધો મૃત્યુ પામે એટલી જ વાર છે. પછી ગાદી ઉપર આવતાં તેને એટલી બધી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થશે કે તે કેવી રીતે અને ક્યાં ખર્ચવી તેનો પણ તેને વિચાર થઈ પડશે ! ’

‘ વારૂ, તું કહે છે કે મારે તારી આસપાસ હમણાં રહેવું નહિ. પણ મારે આવી સ્થિતિમાં એક પણ કોડી વગર કેવી રીતે અને ક્યાં જવું ? ’

એટલામાં પ્રિયંવદાની દૃષ્ટિ પોતાના કાંડાપર બાંધેલા સોનાના ઘડીઆળ તરફ ગઈ. તે બોલી : ‘ હાય હાય ! એનો

આવવાનો સમય થઈ ગયો છે ! ઝેરીમલ ! તું ગમે તેમ કરીને અહીંથી બહાર આવ્યો જા. કંઈ ઘડીએ એ અહીં આવી લાગશે તે નક્કી નહિ. ’

‘ કોણ ? પેલો બુઢો વેપારી કે યુવાન મહારાજ ? ’

‘ યુવાન મહારાજ. જો, હમણાં હું તને જે આપું છું તે તું લઈ જા અને કાલે સફારે મને મળજે. નહિ તો એમ કર. હમણાં તું અહીં આવીશ જ નહિ. તું કહીશ ત્યારે અને તે સ્થળે, તું મગાવીશ તેટલા પૈસા હું તને મોકલી આપીશ. માત્ર તારું શિરનામું પત્રથી મને જણાવજે. ’ એમ કહીને તે એક ખૂણામાં પડેલી તિજોરી પાસે ગઈ. તેને ખોલી, તેમાંનાં નોટોનાં બંડલોમાંથી એક બંડલ કાઢી, તિજોરી બંધ કરીને તે ઝેરીમલ પાસે આવી અને ખોલી : ‘ લે, આ પાંચસો રૂપીઆની નોટો છે. બીજા વધુ પૈસા પણ હું તને આપીશ. પણ અત્યારે આટલા લઈને તુરત આવ્યો જા. આમાંથી કપડાં વગેરે ખરીદ કરજે. નાટકયાળામાં જલસા વળતે તું ત્યાં મને મળીશ તો ચાલશે. ’

તેણે નોટો આપી. એ ખરેખર નોટો છે કે કાગળના કકડા છે તેની ઝેરીમલે તપાસીને ખાત્રી કરી જોઈ. પછી તે ઉઠ્યો અને બહાર આવ્યો ગયો.

ત્યારબાદ પ્રિયંવદાએ પોતાના પ્રિયકરના સ્વાગતને માટે તૈયારી કરવા માંડી.

તેણે વિનયનું જે વર્ણન કર્યું હતું તે ઉપરથી એ મનુષ્ય કોણ છે એ જાણવા માટે ઝેરીમલના મનમાં જીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ, કારણ કે એવા મનુષ્યની મૂર્ખતા ઉપર જ આજસુધી ઝેરીમલ જેવા માણસોનો ગુજરો ચાલતો આવ્યો હતો અને ચાલતો હતો. તે બંગલાની બહાર નિકળ્યો અને સહેજ અંતરપર જઈને આમથી તેમ ટહેલવા લાગ્યો.

તેને વધુ વાર એ સ્થિતિમાં રહેવું પડ્યું નહિ. દશ-પંદર મીનીટમાં જ એક મોટર ભેં-ભેં કરતી આવી અને એ બંગલાના દ્વાર પાસે ઉભી રહી. ‘ અહો ! આ મહારાજા આવ્યા ! ’ ઝેરીમલ મનમાં ગણગણ્યો. હા, તે વિનય જ હતો. વિનય અને તેની દષ્ટોદષ્ટ મળી. વિનયે તેની સામે જોયા ન જોયા જેવું કર્યું. માત્ર ઝેરીમલને વીજળીનો ધક્કો લાગ્યો. તેનાં નેત્રો ખિલાડીના જેવાં તેજદાર હતાં. તેણે વિનયનો ચહેરો એક વાર નહિ પણ લલિતપુરના કારાગૃહમાં, ત્રણ મહિના સુધી રોજ જોયો હતો; એટલે આ વિનય-ના દેવદત્ત છે એમ જાણી લેતાં તેને ખિલકુલ વાર લાગી નહિ. દેવદત્તને ઓળખતાં ‘ હું આ શું જોઉં છું ? ભ્રમમાં તો પડ્યો નથી ને ? ’ એવા ઉદ્ગાર તેના મુખમાંથી સરી પડ્યા. તે પુનઃ એ જ બંગલામાં દાખલ થયો. દરવાને તેને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ ઝેરીમલે તેની સામે એવી કરડી દષ્ટિ કરી કે દરવાજા સ્થંભી ગયો. વિનયને પોતાની પાછળ કંઈ વ્યક્તિ આવે છે તેનો ખ્યાલ પણ ન હતો. તે તો નિશ્ચિંતપણે પોતાની પ્રિયતમા જોડી હતી ત્યાં ગયો.

પ્રિયંવદા પોતાના પ્રિયકરનું સ્વાગત કરવાને માટે હસ્ત પ્રસારીને ઉભી હતી. તેણે નવી સાડી ઓઢી હતી અને કેટલાક બહુમૂલ્ય અલંકારો પણ ધારણ કરી લીધા હતા. વિનયને જોતાં જ તેના વહનપર આનંદ-હાસ્ય-પછી તે બાહ્યાત્કારી હોય કે ગમે તે હો-ચમકવા લાગ્યું. તે આગળ વધીને વિનયને પોતાના બાહુપાશમાં બદ્ધ કરવા જાય છે ત્યાં તેના ભાઈ ઝવેરીમલનો ભેંસાસુરના જેવો ચહેરો તેની પાછળ પ્રિયંવદાની દષ્ટિએ પડ્યો. તેનું હાસ્ય એકદમ અદૃશ્ય થઈ ગયું. તેના વહનપર ભીતિની છાયા પ્રસરી રહી. જાણે તે ધૂજતી હોય એમ લાગ્યું. ઝેરીમલને પણ એ જોઈને આશ્ચર્ય થયું. તેણે પોતાની બીજાણીને સહ્યતાના દેખાવ વડે છુપાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો,

પરંતુ અત્યારે તેના ચહેરાપર ગુસ્સો, વૈર, આદિ વિકારો જ દર્શ્યમાન થતા હતા.

આ સર્વ પરિસ્થિતિ વિનયના લક્ષમાં પણ આવ્યા વગર રહી નહિ. તેણે પાછળ દૃષ્ટિ કરી તો ઝેરીમલની મૂર્તિ તેની નજર પડી. વિનય પણ તેને તુરત ઓળખી ગયો, પરંતુ તેનામ પ્રસંગાવધાનનો ગુણ હોઈ તેણે પોતાના ચહેરાપર કેશો ફેરફાર થવા નહિ દેતાં જરાક જોરપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો : ‘ તું કોણ છે ! અને અહીં કેમ આવ્યો છે ? બહાર કોણ છે ? હરામખોરો આવવા કંગાલ ભિખારીને અહીં શા માટે આવવા દીધો છે ! આલ્યો જ અહીંથી ! ’

પ્રિયંવદાની સ્થિતિ સાથે છબુંદર ગળ્યા જેવી થઈ હતી તે ત્વરાથી મનમાં કશોક વિચાર કરીને બોલી : ‘ વિનય ! એને ગાળો. દેવાની જરૂર નથી. એ તો મારો ભા-ભા-ઈ છે. ઝેરીમલ ! અહીં આવ. આ જ વિનયકુમાર-મહારાજ મહેન્દ્રસેનના વારસ ! ’

વિનય પ્રિયંવદા અને ઝેરીમલ તરફ જોવા લાગ્યો. ઝેરીમલ ખડખડ હસવા લાગ્યો અને પછી બોલ્યો : ‘ તું નહાસી આવ્યો. તે સાંઝે થયું; નહિ તો ફાંસીને લાકડે જ લટક્યો હોત ! પેલા માણસના ગજવામાંથી તને શ્રીમંતાઈનો દાવ ઠીક હાથ લાગી ગયો ! ભારે જબરો ખરો ! ’ પછી તે પ્રિયંવદા તરફ ફરીને બોલ્યો : ‘ બહેન ! આ તારો પ્રિયકર કોણ છે એ હું તને કહું ? તું બિલકુલ ફસાઈ ગઈ છે. શું આ જ તારો મહારાજનો વારસ ? અરે, આવતી કાલથી સૂર્ય પશ્ચિમમાં તો ઉગવાનો નથી ને ? ’

હજી પણ વિનયે પોતાનો ગુસ્સાપૂર્ણ દેખાવ જોવો ને તેવો રાખીને કહ્યું : ‘ ગદ્દા ! આ તું શું કહે છે ? જરાક રપટ કહીને સમજાવ. ’

‘ કેમ ! ’ ઝેરીમલે કહ્યું : ‘ હજી પણ તને મારી ઓળખાણ નથી પડતી ? વાર, પણ અહીં ખેંચેનને ત્યાં આવીને હું સભ્યતા ધારણ કરવાનું તો વિસરી જ ગયો. ઠીક છે, મહારાજ ! પહેલાં મને આપનું અભિનંદન કરવા દો. હા...હા...હા...હા... આ રાજા અને મહારાજા ! મારે શું ? આવાં બીજાં બે બંડલ મને મળે તો માફ કામ થાય. ’ એમ કહીને ઝેરીમલે ગજવામાંથી પેલું નોટોનું બંડલ કાઢીને બતાવતાં કહ્યું : ‘ તો પછી મારા મોઢે તાણું, છે કબૂલ ? ’

પ્રિયંવદાનું આશ્ચર્ય પણ વધતું જતું હતું. તે એક વાર ઝેરીમલ તરફ તો બીજી વાર પેલા બનાવટી વિનય તરફ જોતી હતી. વિનય પણ સમજી ગયો કે હવે જોટો દેખાવ રાખી શકાય તેમ નથી. એ વિચારથી તેનો ચહેરો પણ ફિક્કો પડી ગયો. પ્રિયંવદાનું આશ્ચર્ય સંશયમાં પરિણમ્યું. તે આગળ આવી, પોતાના ભાઈનો હસ્ત પકડીને તેની પાછળ ઉભી રહી અને બારી-કાઠથી વિનય તરફ જોવા લાગી. પછી ઝેરીમલ તરફ વળી, નાકપર આંગળી રાખીને બોલી :—

‘ ચૂપ રહે ! આ મનુષ્ય કોણ છે એ તું જાણે છે ? ’

‘ હા-હા, હું જાણું છું, પૂરેપૂરો જાણું છું. હા, આ મહારાજા સાહેબ છે, પણ તે લલિતપુરના કારાગૃહના મહારાજા છે ! મારી સાથે તેણે પણ ત્રણ મહિના ત્યાં કાઢ્યા છે; અને ત્યાંથી છૂટ્યા પછી તેણે આ મહારાજાનો વેશ ધારણ કર્યો છે. ’

‘ તું ઝેરીમલ તો નહિ ? ’ વિનયે બહીતાં બહીતાં પ્રશ્ન કર્યો. પરંતુ એ બીતિમાંયે હજી તેને આશા હતી.

‘ હા, હા, મહારાજા સાહેબ ! તે જ હું. મેં તો તમને મોટરમાંથી ઉતરી આ મકાનમાં આવતા જોયા કે તુરત જ ઓળખી લીધા હતા. ’

‘ ત્યારે આ મહારાજા મહેન્દ્રસેનનો ખરો વારસ નથી ? ’ પ્રિયંવદાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘ ભોળી છોકરી ! એ તો બધી ઠગબાજી ! મહેન્દ્રસેનનો ખરો વારસ તો આ મનુષ્યની ઠગાઇનો ભોગ થઇ પડ્યો લાગે છે ! અને તું આ બદમાસની ઠગાઇનો ભોગ થઇ પડી છે ! આ તો એક ખૂની-લૂટારો છે. પણ કંઈ નહિ. પ્રથમ તો આ માણસ પોતાના નસીબને કેવી રીતે ખીલવી શક્યો એ જાણવાની જરૂર છે. કારણ કે લલિતપુરમાંથી એક ખૂન કરીને તે પલાયન કરી ગયો છે. એ ખૂનીના અંગ ઉપર મેં આ માણસનાં કપડાં જોયાં હતાં. ત્યારપછી તેણે શું કર્યું અને મહારાજાનો વારસ બનવામાં તે કેવી રીતે ફાવી ગયો એ જાણવાને હું ઇન્ટેજર છું. ’

જીવન-વસંતની દહાણ

ટોર્ચ ઓ લાઇટ

1 નીક : સંપૂર્ણ પુરુષાતન અને શક્તી માટે અદ્ભુત કીમીયારૂપી ખાવાની દવા ડી. ડા. પાંચ

ઓઇલ : ગુપ્ત ભાગની એકેએક ખામી દુર કરી કાયમી જીવસંત પુરુષાતન અને પાવર માટે સંપૂર્ણ લગાડવાની દવાની બા. ના ૩. ૫

સ્પાર્કલ

મેલ એલીકઝીયર : માત્ર તાત્કાળિક ઉત્થાપન, અને રૂકાવટ માટે ખીવાની દવા બા. ના ૩. ૫

ઓઇન્ટમેન્ટ : સહેજ લગાડવાની દવા, રૂકાવટ ખાબતમાં અદ્ભુત કામ આપે છે. બા. ના ૩. ૫

ફીમેલ એલીકઝીયર : મંદ અને ઠંડી સ્ત્રીઓમાં કામવાસના જન્યુત કરે છે. સ્ત્રીને પ્રેમવેલી બનાવી મુક્તાર ખીવાની દવા. બા. ના ૩. ૫

લવ રેઝીલીયન્ટ : સતત પ્રદેશને દ્રઢ, કઠણ, મજબુત અને આકર્ષક બનાવે છે. સંપૂર્ણ દવા ડી. ડા. ૩. ૫

સેક્સ ડીલાઇટ : સ્ત્રીને સંકેચન અને કુવારાપણું બક્ષે છે. બા. ૩. ૬
સેક્સ હારમની કંપની સી. ડી. પાડાપોળ સામે, બાંધીરોડ, અમદાવાદ

પ્રકરણ ૩૧ મું

બન્ને સમજી ગયા.

પ્રસ્તુત શબ્દો કણ્ઠગોચર થતાં પ્રિયંવદા હતાશ બની ગઈ અને જમીનપર બેસી ગઈ. તેના ભાઈએ તેને સાવધ કરીને નજીક પડેલી એક ખુરસીપર બેસારી. પ્રિયંવદાએ તિક્ષ્ણ દષ્ટિથી વિનય સામે જોયું.

વિનય પણ આ પરિસ્થિતિ જોઈને ગભરાઈ ગયો. તે દયા માગતો હોય એવી મુદ્રાપૂર્વક ઝેરીમલ સામે જોવા લાગ્યો. વિનય કદિ પણ આટલો બધો ગભરાયો ન હતો. તે નિઃસ્તબ્ધ બની નીચું મુખ રાખીને ખુરસીપર બેસી રહ્યો.

‘વારૂ, એ તેની હકીકત ન જણાવે તો—ખડેન ! તું જ કહે કે એ મહારાજાનો વારસ કેવી રીતે થયો છે ?’ ઝેરીમલ બોલવા લાગ્યો : ‘પરંતુ તે પહેલાં આ મનુષ્ય વિષે હું જે કંઈ જાણું છું તે તને જણાવીશ. પછી તે પોતે જ સ્વતઃ બધું જણાવશે. આ માણસને એક વખત મારામારીના ગુન્હા માટે લલિતપુરની પોલીસે પકડ્યો હતો. તેણે પોલીસના સિપાઈને માર્યો હતો. એથી ન્યાયાધીશે તેને ત્રણ મહિનાની સજા ફાંકી. ત્યાંના કારાગૃહમાં અમે બન્ને કામ કરતા હતા. મારા જોવામાં આજસુધીમાં જેટલા યુવકો આવ્યા છે તેમાં આ મને વધારે ચાલાક લાગ્યો હતો. કોઈ તેની પાસે તેની સ્થિતિ સંબંધી પૂછગાછ કરવાને માટે આવતું તો આ યુવાન પોતાનાં નેત્રોમાં પાણી લાવીને રોજ-રોજ કંઈ ને કંઈ નવી નવી વાતો કહેતો. એક મનુષ્ય પાસેથી તેણે પોતાને માટે પોષાક મેળવ્યો.

હતો, એક સ્ત્રી પાસેથી પૈસા તથા એક ન્હાતું ધર્મનું પુસ્તક મેળવ્યું હતું.

‘અમે બન્ને જણા એક જ દિવસે કારાગૃહમાંથી છૂટા થયા. તેને બીજે જ દિવસે તે એક લોજમાં મૃત્યુ પામ્યો છે એવું મારા સાંભળવામાં આવ્યું. હું કાંઈ તેની તપાસ કરવાને માટે તે લોજમાં ગયો નહિ, પરંતુ જ્યાં પોસ્ટમોર્ટેમને માટે શબને લઈ જવામાં આવ્યું હતું ત્યાં ગયો. ત્યાં જઈને જોઉં છું તો શબના ઉપર એનાં વસ્ત્રો હતાં, પેલું ધર્મનું પુસ્તક બાજુમાં પડ્યું હતું પણ શબ આતું ન હતું. જો કે તે વખતે મેં કશો બૂમાટો કયો નહિ કે કોઈને કાંઈ પણ કહ્યું નહિ. મારા મગજમાં તે વખતે એવી કલ્પના આવી હતી કે આ માણસ કોઈ મોટો દાવ ખેલતો હોવો જોઈએ. ત્યારપછી મેં તેની પુષ્કળ શોધ ચલાવી. પરંતુ તેનો મને બિલકુલ પત્તો લાગ્યો નહિ. પછી હું મારો જીવનનિર્વાહ જેમ તેમ ચલાવવા લાગ્યો. પરંતુ ત્યાંની પોલીસને મારી હાજરી રૂચી નહિ. તે મારા ઉપર એકસરળી નજર રાખવા લાગી. એવામાં તું અહીં લાખોની કમાણી કરી રહી છે એવું વર્તમાનપત્રો દ્વારા મારા જાણવામાં આવ્યું. એટલે હું એક દિવસ પોલીસની નજર ચૂકવી ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો અને એક ન્હાના સ્ટેશનેથી ટ્રેનમાં બેસીને અહીં આવ્યો. સારું થયું કે હું અહીં બરાબર સમયસર આવી પહોંચ્યો. નહિ તો આ ચારના પંજામાં તું ફસાઈ ગઈ હોત અને જો તેની સ્ત્રી થઈ હોત તો મારા કરતાં પણ તારું નસીબ વધારે પુટેલું ગણાત.’

ઝેરીમલ જ્યારે આ સર્વ પુરાણ ઉકેલતો હતો તે વખતે વિનય પથરના પુતળાની માફક સ્તબ્ધ બેસી રહ્યો હતો. તેનો ચહેરો બિલકુલ ફિક્કો પડી ગયો હતો અને તેના કપાળપર

અસ્વેદબિન્દુ ચમકવા લાગ્યાં હતાં. ઝેરીમલનો હરેક શબ્દ પોતાના હૃદયમાં ખીલાની માફક ઠોકાતો હોય એમ તેને થતું હતું. તથાપિ એક વખત સાવધાન થવાનો પ્રયત્ન કરતો તે ખુરશીપરથી ઉઠ્યો અને બોલ્યો :—

‘ જુહું ! તદ્દન જુહું ! ’

‘ શું ! હું બોલો અને આવી બોટી સોદાગીરી કરી મારી જંદેનની આંખોમાં ધૂળ નાંખનાર તું સાચો ? ’

‘ તું બોલો છે એમ હું નથી કહેતો. તે જે હકીકત જણાવી તે બધી કદાચિત ખરી હશે, પરંતુ તારી જંદેન એક ચોર અને લૂટારાની સાથે લગ્નચંચીથી જોડાવાનું તું કહે છે એ વાત બોટી ! જે તારૂં આ વાચાળ મુજબ હજી પણ મૌન રહે, તો હું હજી પણ મહારાજા મહેન્દ્રસેનનો વારસ થઈ શકું તમ છે. જ્યારે તે આટલી હકીકત કહી છે ત્યારે હું બાકીની હકીકત જણાવી શકું છું. જે લોજમાંથી પેલુ શબ મળી આવ્યું ત્યાં એક રાત્રિ માટે મેં રહેવાની ગોઠવણ કરી હતી. લગભગ મધ્યરાત્રિ પિત્તી ગયા પછી પેલો મનુષ્ય ત્યાં આવ્યો અને દિવસ ઉઝા પડેલાં જ તે મરણ પમ્યો. મેં તેનાં ખીસાં તપાસી જોયાં. થોડાક પૈસા, એક ઘડીયાળ, એક વીંટી અને એક પત્ર એટલું જ તેના ખીસામાંથી મળી આવ્યું. પેલો પત્ર મેં વાંચ્યો તે ઉપરથી તેના પિતા અને કુટુંબીઓનો મને ખ્યાલ આવી શક્યો અને તેઓ આ તરફના છે એવું મારા જાણવામાં આવ્યું. તેનું નામ વિનય હતું અને તે તારી જંદેનના પ્રેમપાશમાં સપડાયો હતો એવું પણ એ પત્રમાંથી હું જાણી શક્યો. ’

‘ શું ! મારા પ્રેમપાશમાં ? ’ પ્રિયવદાયે ઉત્સુકતાથી ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

‘ હા તારા જ. તથાપિ એ પત્રમાં એ કરતાં વધુ ખુલાસો હતો. તેના બાપે એ પત્ર લખ્યો હતો અને અહીં રાવબહાદુર હરસુખરાયને આપવાને માટે આપ્યો હતો. તે છોકરો અહીં આવનાર હતો અને રાવબહાદુર અહીં કોઈ ચોખ્ખું સ્થળે તેને નોકરીમાં દાખલ કરવાના હતા. અર્થાત તેને અહીં હરસુખરાય પાસે રાખી, કોઈ રીતે વૃદ્ધ મહારાજા મહેન્દ્રસેનનું મન તેને માટે અનુકૂળ કરવું એવી તેના પિતાની ઇચ્છા હતી. એ તે હવે મરી ગયો હતો. એટલે આ પત્રનો હું કશો ઉપયોગ કરી શકું કે કેમ એવો વિચાર મને આવ્યો. એથી તેનાં તમામ વસ્ત્રો કાઢીને મેં પહેરી લીધાં અને તે પત્ર સાથે અહીં આવ્યો. અત્યારસુધીમાં મારા વિષયમાં કોઈને કશી પણ શંકા આવી નથી. વળી મહારાજાએ પણ મને પોતાનો વારસા નિમવાનું નક્કી કરી પોતાના મૃત્યુપત્રમાં એ હકીકત લખવાનું તેમના સોલીસીટરને સૂચન પણ કરી દીધું છે. એટલે જો તું તારું મુખ બંધ રાખીશ તો હજી પણ સર્વ કાર્ય સરલાતાથી સિદ્ધ થઈ શકશે. ખરા વિનયકુમારના એટલો જ હું બનાવટી વિનયકુમાર મહત્વનો છું અને એ દૃષ્ટિએ તારી બહેનને ચત્કિંચિત પણ તુકસાન થવાનું નથી. અહીં એવું એક પણ પ્રાણી નથી કે જે ખરા વિનયને ઓળખતું હોય; એટલે હું મહારાજાને વારસા થાઉં તેની આડે કોઈ પણ વસ્તુ આવી શકે તેમ નથી. તેથી મહારાજાની પદવી અને બગીચા મારી થવાની છે એ ચોક્કસ જ છે. તો પછી પ્રિયંવદાને મારી સાથે લગ્ન કરવામાં શી હરકત છે ? ’

‘ શી હરકત છે ? કશી નહિ. ઘણી જ ખુશીથી. જો ખરેખર આ પ્રમાણે બની શકે તો હરકત કશીયે નથી. પણ—’

‘ પણ વળી શું છે ? ’ વિનયે પૂછ્યું.

‘ પરંતુ જે માણસ મરી ગયો તે વિનયકુમાર જ હતો તેની ખાત્રી શી ? ’

‘ એની ખાત્રી તો પેલો હરસુખરાય ઉપરનો પત્ર જ આપે છે. એ પત્ર તેની પાસેથી મળી આવ્યો હતો. ’

‘ પરંતુ પોસ્ટમોર્ટેમના સ્થાને જે શબ મેં જોયું હતું એ તો મારા એક સહચારીનું હતું. એ સહચારીએ અને મેં એક જ જેલમાં પાંચ વર્ષ સાથે કાઢયાં હતાં. તેનું નામ કાળુસિંગ હતું. ’

‘ શું ! કાળુસિંગ ? ત્યારે પેલો ખરો વિનય કયાં છે ? ’
બનાવટી વિનયે પ્રશ્ન કયો.

‘ એ તો શી ખબર પડે ? તે કદાચ તારી શોધમાં ફરતો હોય કે તેનું ગમે તે થયું હોય, એ કહી શકાય નહિ. બાકી કાળુસિંગને તો હું હજારો માણસોના ટોળામાંથી પણ પિછાની લીધા વગર રહું નહિ. ’

‘ મને તો આ બધો ભયંકર ગોટાળો લાગે છે. ’ પ્રિયંવદા બોલી. પછી તેણે ગુસ્સાપૂર્વક વિનયને સંબોધીને કહ્યું : ‘ જા, નીચ ! અહીંથી ચાલતો થા. તારા જેવા બદમાશ મનુષ્ય સાથે હું બિલકુલ લગ્ન કરવા ઇચ્છતી નથી. જા, જેમ બને તેમ જલ્દીથી આ શહેરનો ત્યાગ કરીને કોઈ દૂરના સ્થળે ચાલ્યો જજે. મારે રાવબહાદુર સારા છે. તે મહારાજા થવાના નથી; પરંતુ મહારાજા જેટલી સંપત્તિ તો તેમની પાસે છે જ; અને મને પણ મહારાણીની પદવી કરતાં તેમની સંપત્તિની વિશેષ જરૂર છે. ’

‘ પ્રિયંવદે ! પ્રિયંવદે ! તું આ શું બોલી રહી છે ? અત્યાર-સુધીમાં તારે ખાતર મેં હજારો રૂપીઆ ખર્ચી નાંખ્યા તે શું આટલા ખાતર ? બહાલી ! કેવળ તારા હાથમાં મારો પ્રાણ છે. હજી પણ મારા માર્ગમાં કશું વિઘ્ન કે સંકટ હોય એમ મને

લાગતું નથી. બનવાભોગ છે કે પેલો ખરો વિનય મૃત્યુ પામ્યો હોય અથવા તો તે અહીં કદિ પણ ન આવે !’

‘ તે ગમે તેમ હોય; પરંતુ હવે મને તારી જરૂર નથી. તારા જેવા લિખારી-મહારાજના બનાવટી વારસ કરતાં મારો રાવબહાદુર સારો. મેં તેને બહુ ટળવળાવ્યો છે. હવે તો હું તેની સાથે જ લગ્નગ્રંથીથી જોડાઈ જવામાં મારું શ્રેય સમજું છું. ’

‘ વારૂ જેવી તારી મરણ ! પણ તું મને મારો દાવ તો ખેલવા દઇશ ને ? તેમાં તો કશું વિધન નહિ નાંખે ને ? ’

‘ ના, એમાં મને કશો વાંધો નથી. વળી તારા જેવા એક લિખારી અને મહારાજના બનાવટી વારસ સાથે હું લગ્ન કરવાને તૈયાર થઈ હતી એવું લોકો જાણે તેમાં પણ મારે શરમાવા જેવું છે. એટલે તારે જે કાંઈ કરવું હોય તે તું કર. માત્ર તારું કાળું મ્હોં મને કદિ બતાવીશ નહિ. હું તને અત્યારે એટલી ખાત્રી આપું છું કે હું કિંવા મારો ભાઈ જેરીમલ તને તારા દારસ્થાનમાં તુકસાન પહોંચે એવો એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારીશું નહિ. ’

૩ ક્ર્ત સ્ત્રી એા મા ટે જ

તમે તમારા આવતા બાળકને સારી રીતે પોષી શકશો-તેને સારી કેળવણી આપી શકશો ? જો તમારી તેવી સ્થિતિ ન હોય તો પછી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાનો તમને ખીલકુલ હક નથી. આનો એક માત્ર ઉકેલ પ્રખ્યાત અફળ ફોર્સ્ટર્ડ દ્વારા જે કુદરતી ઉપાયેજ કાયમી ગર્ભ અટકાવે છે, માસિક રતુ નીચમીત ચાલુ રહી શરીર જીવનસંખ્યા સુધી નીરોળી રહે છે. ડૉ. ર. દશ (શી. ૨૦)

કુસુમ હાડિસ એજંસી-રીચીરોડ. એલ. એમ. અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૩૨મું

મહારાજની મુલાકાતે

આટલું થયા પછી હવે આવી માનહાનિ કરનારી પરિસ્થિતિમાં ત્યાં બેસવું વિનય ઉર્ફે દેવદત્તને માટે શક્ય ન હતું. ખરો વિનય હજી જાંત છે અને તેનો તિક્ષ્ણ પંજે ગમે ત્યારે પોતાના ગળાપર પડશે તો પોતાનો તમામ દાવ રાખાતલ થઈ જશે એવો વિચાર આપણા આ બનાવટી વિનયને આવ્યો. જો એમ થાય તો અત્યાસુધી જો એશ-આરામ અને વૈભવવિલાસનો ઉપભોગ કર્યો છે એ સર્વ તો જશે જ; પરંતુ તેની સાથે લોખંડી દરવાજાની પાછળ એકાદિ અંધારી કાટડીમાં કાયમને માટે જીવન વિતાડવું પડશે, એ વિચાર તેના મનમાં આવતાં તેના શરીરમાં ઉકરાંટા આવવા લાગ્યા. તે પ્રિયંવદાના બંગલામાંથી નીચે ઉતર્યો, મોટરમાં બેઠો અને તેણે ‘ધર તરફ ચલાવ’ એવો શોકરને હુકમ આપ્યો.

તે મકાનપર આવી પહોંચ્યો. પ્રથમ વિસ્કીની એક બાટલી ફેાડી તે માંહિના પ્રવાહીને ઉદરમાં પધરાવી દીધો. પછી એક હાવાના સીગર સળગાવી ધૂમ્રપાન કરતો સ્વસ્થપણે આરામ-ખુરશીપર પડ્યો અને વિચારનિમગ્ન બની ગયો. તેણે તમામ બાબતોનો એક વાર ફરીથી વિચાર કરી જોયો.

જો તેણે ઉડો વિચાર કર્યો હોત તો સાચા વિનયને મહારાજનો વારસ થવામાં તે પરાવૃત્ત કરી શકે તેમ નથી, એમ તેને લાગત. ખરો વિનય અહીં આવે, પોતાના દરદસ્તાવેજ રજૂ કરે અને લલિતપુરના પોતાના તથા તેના સ્વર્ગસ્થ પિતાના સંબંધીના પ્રમાણપત્રો રજૂ કરે તો પછી મહેન્દ્રસેનના મનમાં કશી શંકા રહે જ નહિ; અને આ બનાવટી વિનયને તે જ

પળે પલાયન થવાની ફરજ પડે. પરંતુ આવો વિચાર બનાવટી વિનયના મગજમાં ઉદ્ભવ્યો જ નહિ, કારણ કે એક વાર મનુષ્યના પતનનો પ્રારંભ થાય છે એટલે તે હજારો રસ્તે થયા કરે છે. વિનયે તો માત્ર બે બાબત ઉપર જ લક્ષ આપ્યું. એક તો એ કે ખરો વારસ અચાનક આવી પહોંચવાનો સંભવ અને બીજું એ કે આ બધું બનવા પામે તે પહેલાં સહિસલામતીથી પસાર થઈ શકાય કે કેમ ?

આ વિચાર તેના મનમાં આવ્યો અને આજસુધીનાં સુખોપભોગનાં સાધનો વિલય પામવાનો રંગ દેખાવા લાગ્યો, એટલે જ્યાલક્ષ્મીની મૂર્તિ તેનાં નેત્રો સમક્ષ ઉપસ્થિત થવા લાગી. તેને એવો વિચાર આવ્યો કે જો જ્યાલક્ષ્મી સાથે લગ્ન થઈ જાય તો પાછળથી કદાચ ખરો વારસ આવીને ઉભો રહે તોપણ રાવબહાદુર હરસુખરાય પોતાની ભત્રીજીને ખાતર મહારાજા મહેન્દ્રસેનને કોઈ પણ પ્રકારે સમજાવી લે અને એમ થતાં પોતાને બીજી કશી હરકત આવે નહિ.

એટલે પ્રસ્તુત વિચારથી વિનયની સર્વ આશાનો આધાર હવે જ્યાલક્ષ્મી ઉપર રહ્યો હતો. તેણે રતનપુર જઈને જ્યાલક્ષ્મીને મળવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે ત્યાં ગયો પણ ખરો. પરંતુ ત્યાં જતાં સુનતકુમારના મુખથી જ તેનું જ્યાલક્ષ્મી સાથે લગ્ન થઈ ચૂક્યાની હકીકત તેના જાણવામાં આવી, એટલે તે તનસુખરાયના મકાનપર પણ નહિ જતાં નિઃત્સાહી દૃઢ્યે વળતી દ્રેનમાં મુંબઈ આવ્યો. તે જ દિવસે હરસુખરાય તેને મળવાને માટે આવ્યો અને હરસુખરાય પાસેથી તેના જાણવામાં આવ્યું કે મહેન્દ્રસેન તેને જે માસિક ખર્ચ માટે રકમ આપતા હતા તે બંધ કરવામાં આવી છે. વળી મહારાજાએ તેને મુંબઈમાં નહિ રહેતાં પોતાની પાસે આવવાની આજ્ઞા કરી છે એવું પણ હરસુખરાયે તેને જણાવ્યું.

આ સમાચાર મળતાં વિનયનું લોહી ઠંડું પડી ગયું, કારણ કે ખરો વારસ આવીને ઉભો રહ્યો હશે, તેથી જ મહારાજાએ આ પ્રમાણે કહ્યું હશે એવો વિચાર તેના મનમાં આવ્યો. તેણે રાવબહાદુરને નમ્ર સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો : ‘ રાવબહાદુર સાહેબ ! કાંઈ નવીન સમાચાર છે ? ’

‘ મહારાજની પ્રકૃતિ સારી છે. ’ તેના પ્રશ્નનો હેતુ યોગ્ય સમજી શક્યો નથી એવો દેખાવ કરીને રાવબહાદુરે શાંતપણે જવાબ આપ્યો : ‘ પરંતુ મને લાગે છે કે તું તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે બરાબર વર્તતો નથી એવા સમાચાર તેમને મળ્યા છે. વળી તું પેલી પ્રિયંવદા સાથે લગ્ન કરવાનો છે એ વાત પણ તેમના જાણવામાં આવેલી હોવી જોઈએ એવું માફ માનવું છે, માટે તું એકદમ તેમની પાસે પહોંચી જા. તેમને તારી સાથે ઘણી વાતો કરવાની છે. ’

વિનય બીજે જ દિવસે દેનમાં બેસીને મહેન્દ્રસેનને મળવાને માટે ચાલતો થયો અને તેની એ ગેરહાજરી દરમિયાન ડા. અરવિંદ, ધીરજલાલ તથા આપણા અપરિચિત રોગી મુંબઈ આવી લાગ્યા.

વિનય મહેન્દ્રસેનની સેવામાં ઉપસ્થિત થયો. મહારાજાએ તેનું નખતી શિખરપર્ણિત નિરીક્ષણ કરી લીધું. પછી તે બોલ્યો : ‘ તારો ચહેરો તારા બાપના જેવો નથી. કદાચિત તારી માતાના રક્તનો એ દોષ હશે. મારે તારી સાથે માત્ર એક જ વિષયમાં વાત કરવાની છે. મારા જાણવામાં એવું આવ્યું છે કે તું પણ તારા બાપની માફક જ વલણ લેવાનો છે, પરંતુ તારા બાપે મારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ એક ગરીબ કુટુંબની છોકરી સાથે લગ્ન કરેલું હોવા છતાં એ છોકરીનું-તારી માતાનું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ હતું, વર્તન સાફ હતું. એ સંબંધમાં કોઈ તેને માટે કરીયે ટીકા કરી શકે તેમ ન હતું, જ્યારે તું પેલી પ્રિયંવદા જેવી એક

હલકટ વેશ્યાના મોહમાં ફસાયેલો હોવાની વાર્તા મારા કાનપર આવી છે. તેના પંજમાંથી તું મુક્ત થાય એટલા માટે જ તારા બાપે તને અહીં મોકલ્યો હતો. છતાં પણ તું નફ્ટની માફક-અહીં પણ એ કુલટા વેશ્યાના પગની ધૂળ ચાટવાને માટે તેની પાસે પડ્યો ને પાથર્યો રહે છે !’

‘આપ જે કહો છો તેમાંનું હું કશું પણ સમજી શકતો નથી. એ પ્રિયંવદાની સાથે મારો કેઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ નથી.’

‘શું કહે છે ? તારો સંબંધ નથી ! આ તું શું સાચું કહે છે ? ત્યારે વર્તમાનપત્રોમાં તારા અને તેના સંબંધમાં પ્રગટ થતી હકીકત સાચી નથી ? શરૂઆતમાં તો તું તેની સાથે ખાલી પ્રેમવાર્તા કરતો હોવાનું મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું; પરંતુ હમણાં તો એવું પણ જાણવામાં આવ્યું છે કે તું તેની સાથે લગ્ન કરવાનો છે.’

‘વડીલશ્રી ! સાચું કહું ? આપના સાંભળવામાં જેટલી હકીકત આવી છે તે બિલકુલ ખોટી છે. હું જીવંત છું એ વાર્તા જેટલી સાચી છે, તેટલી જ હું એ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરનાર નથી એ વાત પણ સાચી છે. મારું હૃદય ચીરીને ખતાવવાની હનુમાનજીના જેવી મારામાં શક્તિ નથી; નહિતો આ પળે જ એ વિષયમાં હું આપની ખાત્રી કરાચી શક્યો હોત.’

‘તું આ અંતઃકરણપૂર્વક કહે છે ?’

‘વડીલશ્રી ! હું કદિ પણ ભાગ્યે જ અસત્ય બોલ્યો છું અને તેમાંયે આપની પાસે તો અસત્યવાદ કરે જ નહિ. હું વિનયપૂર્વક કબૂલ કરું છું કે હું યુવાન છું. યુવાની અને દિવાની બન્ને બરાબર ગણાય છે. તેથી મારી કદાચ ભૂલ થઈ હશે. હું તેના જલસામાં જતો, કેઈ વાર તેના મકાનપર પણ તેનું ગાણું સાંભળવાને જતો. એ ઉપરથી વર્તમાનપત્રોએ કાગનો વાઘ કરી દીધો. વર્તમાનપત્રકારોની

વૃત્તિ તો આપ જાણો જ છે કે લોકોનાં દિલ ઉશ્કેરનારી, અદ્ભુત અને ચમત્કારિક ઘટનાઓ પોતાના પત્રમાં પ્રગટ થાય તો તેની નકલો વધારે ખપે એવી તેમની દાનત હોય છે. પછી તે હકીકતમાં સત્ય હોય કે નહિ તેની તેઓ જરાયે પરવા કરતા નથી. વળી આપણે પણ એ સમાચાર અસત્ય ઠરાવવાને માટે તેમને કશું લખીએ તો એ હકીકત તેઓ પત્રમાં છાપે અને ઉપરથી અધિપતિની નોંધ તરીકે ચિત્રવિચિત્ર, અર્થહીન ટીકા કરે. એનો આપણે જવાબ આપવો, તેમણે તેની નીચે ટીકા કરવી. એ બધી ખટપટમાં શા માટે ઉતરવું જોઈએ ? બાકી હું આપને એટલું અંતઃકરણથી અને પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જણાવું છું કે આપણા કુળને લાંચન લાગે એવી ભૂલ તો મારા હાથે કદાપિ થવાની નથી જ. ’

‘ જો એમ જ હોય તો તેં આટલો ખુલાસો કરીને મારી ઘણી ચિંતા ઓછી કરી દીધી. હવે તારો શો વિચાર છે ? ’

‘ મેં તો એટલો જ વિચાર કર્યો છે કે મારે આપની આજ્ઞાનુસાર વર્તવું. ’

વિનયના આ શબ્દોથી મહેન્દ્રસેનને બહુ જ આનંદ થયો. પોતાના વારસ માટેની ગેરસમજ ગિલકુલ દૂર થઈ ગઈ. તે આનંદપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો :—

‘ હવે તું લાયક ઉમરનો થઈ ગયો છે. એટલે તારે માટે એક સારી, સુંદર અને કુળવાન પત્ની શોધી કાઢવી એ માટે પહેલું કામ. હું રહ્યો વૃદ્ધ. મારી આંખો ક્યારે મીંચાશે તે કહી શકાય નહિ, એટલે મારા મૃત્યુ પૂર્વે તમારો સુખી સંસાર હું મારી નજરે નિહાળું એથી મને શાંતિ થાય. આ બધું તારું જ છે. હવે તું મારી પાસે જ રહે; એટલે તને જાગીરના વહિવટની પણ માહિતી મળે. ’

‘ મેં તો આપને પ્રથમથી જ કહી દીધું છે કે મારા આગલા વર્તનને માટે આપ મને ક્ષમા કરો અને ભવિષ્યમાં આપ મને જે આજ્ઞા કરશો તે પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયાર છું.’
એ સમયે લોગન તૈયાર થયાની વરધી આવી એટલે બન્ને જમવાને માટે ઉઠ્યા.

વિનય જે રાજમહાલયનો પોતે થોડા જ સમયમાં માલિક થવાનો હતો તેના એક સુંદર શયનગૃહમાં છત્રપલંગપદમખમલના ગાદલાપર પોઢી ગયો. આજે તેને શાંતિથી નિદ્રા આવી. નિદ્રામાં સુખસ્વપ્નામાં તે મહાલી રહ્યો હતો, પરંતુ જગન્નિયંતા-સૂત્રધારે તો તેને માટે કોઈ જુદી જ યોજના કરી હતી. ‘ ન જાને જાનકીનાથ: પ્રભાતે કિં ભવિષ્યતિ. ’

સો ડા વોટરની નાની તથા મોટી મશીનરીઓ

તથા સોડાવોટરને લગતા
હરેક જાતના એસનસો,
ખાટલીઓ, આસીડો તથા
સર્વે સામગ્રીઓ ! સ્ટોકમાં
રાખીએ છીએ.

કે. એમ. કાન્ડની કંપની.

૧૨૧, ભાટીયા બાગ બીલ્ડીંગ; ભાટીયા બાગ સામે;
ફોર્ટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

પ્રકરણ ૩૩મું

લેદ ખુલ્યો

પ્રિયંવદાએ પોતાના ભાઈ ઝેરીમલને જેમતેમ સમજાવીને મુંબઈમાંથી બહારગામ રવાના કરી દીધો. રાવબહાદુરે વિનયને મહારાજા મહેન્દ્રસેન પાસે મોકલી આપ્યો. પછી રાવબહાદુર અને પ્રિયંવદા વચ્ચેના પ્રેમની કળા વૃદ્ધિ પામવા લાગી. રાવબહાદુરને લાગ્યું કે અહીંથી વિનયને રવાના કરી દેવામાં પોતે બહુ આતુર્ય વાપર્યું છે, કારણ કે તેના ગયા પછી પાંડવો જ મુલાકાતે પ્રિયંવદાના મૃદુ હસ્ત તેના ગળામાં એટલા ઘટ્ટ લીકાઈ ગયા કે રાવબહાદુરને તો સ્વર્ગના સુખનો અનુભવ થયો. એક તો આ પ્રિયંવદા પોતાની થઈ રહેશે અને બીજી બાજુએ જ્યાલદમી મહારાણીપદને પ્રાપ્ત કરશે એવી તેમના મનની ખાત્રી થઈ ચૂકી, પરંતુ ‘મનસા ચિતિત કાર્ય દેવમન્યત્ર ચિતયેત્’ એ ઉક્તિ પ્રમાણે વિધાતાનો ખેલ કોઈ બુદ્ધો જ હોતો.

હરસુબરાયના મિત્ર ચંદ્રસેનનો વાચકોને અમે અગાઉ પરિચય કરાવ્યો છે. તેણે દુનિયાના ઘણા વારાફેરા ભ્રમેલા હોવાથી તે પાકો ઘાંટ બની ગયો હતો. તેને માનવસ્વભાવના છઠ્ઠાપંજનું યથાશક્તિ જ્ઞાન હતું. તે ગમે ત્યારે રાવબહાદુર પાસે આવતો હતો એ વાચકો જાણે છે. એક દિવસ રાવબહાદુર પોતાની પેઢીપર ઓફીસમાં બેઠા બેઠા હમણાં જ અમે જણાવી ગયા તે વિચારોમાં તણીન બની ગયા હતા. તે વખતે ચંદ્રસેન રાવબહાદુર પાસે આવી પહોંચ્યો. હમેશાં તે આવતો ત્યારે તેનો ચહેરો આનંદી દેખાતો પરંતુ આજે તેનું વદન ચિંતાપૂર્ણ દેખાતું હતું.

તેનો એવો ફિક્કો ચહેરો જોઈને રાવજહાદુરને લાગ્યું કે આજે ભાઈસાહેબ કોઈ ચિંતા ઉપજાવનારા સમાચાર લઈને આવેલા હોવા જોઈએ. તથાપિ તે સ્પષ્ટપણે પૂછગાની તેની હિમ્મત ચાલતી ન હતી. તે પોતાના ચહેરાપર શાંતિને ધારણ કરતો બોલ્યો :—

‘ ચંદ્રસેન ! આવો, કેમ છો ? આ ખુરશીપર બેસો. આજે કાંઈ ચિંતામાં હો એમ લાગે છે. તબિયત તો સારી છે ને ? ’

‘ મારી તબીયતને તો પથરાયે પડવાના નથી. મને તો ચિંતા તમારી થાય છે. તમારા સંબંધમાં મારે કાંઈક કહેવાનું છે. કદાચ તે તમને પસંદ નહિ પડે, પરંતુ એથી ગુસ્સે તો થશો નહિ ને ? ’

‘ ગુસ્સે ! અને તે વળી તમારા ઉપર ? એવી કદપના પણ તમને ન આવવી જોઈએ. બોલો, મારા સંબંધમાં તમારે મને શી સલાહ આપવાની છે ? ’

‘ સલાહ તો શી હોય ? મારે માત્ર તમને એટલું જ કહેવાનું છે કે તમારું વર્તન અત્યારે કેવળ ગૌપુત્રના જેવું બની ગયું છે ! ’

‘ વાહ ! એમ તમે શા આધારે કહો છો ? ’

‘ શા આધારે કહું છું ? એટલુંયે સમજી શકતા નથી ? તમે પેલા વિનયને બાળુએ ધકેલવાને માટે હલકટ નારી પ્રિયંબદાને તમારા હસ્તમાં રાખવાના પ્રયત્નમાં ચકચૂર બની ગયા છો, પરંતુ તેના પરિણામનો વિચાર કર્યો છે ? પહેલાં તો એ કે જ્યાલક્ષ્મીનું લગ્ન આજે આઠ દિવસ પહેલાં જ સનતકુમાર સાથે રત્નપુરમાં થઈ ગયાના સમાચાર મને મળ્યા છે. એટલે હવે તમારી જ્યાલક્ષ્મીને મહારાણી બનાવવાની આશા તમે છોડી દો. ’

‘ અશક્ય ! બિલકુલ અશક્ય ! મને જણાવ્યા વગર તનસુખ એ પ્રમાણે જ્યાનું લગ્ન કદિ પણ કરી નાંખે નહિ. ’

‘ તમે હમણાં કુંભકર્ણની નિદ્રામાં તો ઘેરાયેલા નથી ને ? તેનું લગ્ન કરાવનાર આચાર્ય જ મને ગઈ કાલે મળ્યો હતો અને તેણે જ આ વાત મને કરી છે. આ વાર્તાનું તમને જ્ઞાન થાય એવી તનસુખરાયની ઇચ્છા નહિ હોવાથી તેમણે કોઈને પણ એ પ્રસંગે નહિ બોલાવતાં ગૂપ્તરૂપ એક જ દિવસમાં એ લગ્ન પૂરું કરી નાંખ્યું હતું. બોલો, હવે જ્યાલક્ષ્મીને માટે મહારાણી થવાની આશા છે ખરી ? એમ છતાં પણ તમારા આવી બજારૂ વેશ્યાના કંદમાં કસાવાથી શો લાભ ? તે જળોની માફક તમારા તમામ પૈસા ચૂસી લેશે અને પછી તમને ધુતકારી મેલશે. એટલું તો તમે પણ સ્વીકારશો કે તમારા જેવા વૃદ્ધને તે હૃદયપૂર્વક તો પસંદ કરતી નહિ જ હોય. ’

આ સમાચાર સાંભળીને રાવબહાદુર દિગ્ભૂત બની ગયો. તેની સ્થિતિ કિંકર્તવ્યમૂઢના જેવી બની ગઈ. તે નિરાશાપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો : ‘ તો પછી એ રાંડની મને શી જરૂર છે ? ’

‘ હું જાણું છું કે તમારી પાસે તેની બિલકુલ કિંમત નથી, પણ આખું મુંબઈ શહેર તમારે માટે જે વાતો કરી રહ્યું છે તેના તરફ જરાક લક્ષ આપશો ખરા ? તેણે તમારી એવી સ્થિતિ બનાવી દીધી છે કે કોઈ તમારી પાસે આવીને તમને હડબડાવે તો જ તમે બચી જાઓ ! તમે આ કૃત્યમાં એટલા બધા ચક્રચૂર બની ગયા છો કે લોકો તમારે માટે શું કહે છે તેની પણ તમને દરકાર રહી નથી. ’

‘ લોકો મારી શી વાતો કરે છે ? ’

પોતાના મિત્રને આ કુલટાના મોહથી મુક્ત કરવાને માટે ચંદ્રસેને લોકો તેની જે વાતો કરતા હતા તે અતિશયોક્તિપૂર્વક

હસ્તુખરાયને જણાવી. એ સાંભળીને હસ્તુખરાય પણ જાણે એકદમ શુદ્ધિમાં આવી ગયો. તેનો નશો ખિલકુલ ઉતરી ગયો. પોતે કશો લાલ નહિ મેળવતાં લોકોની દૃષ્ટિએ ઉલ્લુ બન્યો. એથી તેને ખડુ લાગી આવ્યું અને તેણે મનમાં ને મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે હવે પ્રિયંવદાની સામે પણ જોવું નહિ.

તેણે એ જ ક્ષણથી પ્રિયંવદા સાથેનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો. પ્રિયંવદા રાવખહાદુર પોતાને ત્યાં હમણાં આવશે એમ વિચારતી નિસાસા નાંખતી હતી, પરંતુ રાવખહાદુરનાં તો દર્શન જ થયાં નહિ. એવી રીતે બંને શ્રીમંતો પોતાના પંજમાંથી છટકી જવાને લીધે તે અહીં વધુ વખત નહિ રહેતાં ખીજ શહેરના શ્રીમંતોને પોતાના કંદામાં ફસાવવાને ચાલતી ધધ ગધ. જો કે તે મુંબઈ આવી હતી તે કરતાં વિશેષ શ્રીમંત બનીને વિદાય થઈ.

* * * *

આ આ અંક અહીં ખલાસ થઈ ગયો. હવે મહેન્દ્ર-સેનના રાજમહેલમાં વિનય શું કરી રહ્યો છે તે આપણે જોઈએ. તે રોજ સહવારે ઘોડેસવાર થઈને ફરવા નિકળતો હતો. એ એક દિવસ ફરીને આવતો હતો તે વખતે એક ન્હાની પણ સુંદર ગાડી અને તેને જોડેલ ટર્ટુ તેના જોવામાં આવ્યાં. એ ગાડીમાં બે સુંદર છોકરીઓ બેઠી હતી. તે આ તરફથી તરફ આશ્ચર્યપૂર્ણ નેત્રોથી જોવા લાગ્યો, કારણ કે મુંબઈ જેવા શહેરથી આટલે દૂર આવા અરણ્યમય પ્રદેશમાં આવું સૌંદર્ય હશે એવી તો તેને કલ્પના પણ ન હતી.

તે આ યુવતીઓના વિચારમાં નિમગ્ન બનેલી સ્થિતિમાં મકાનપર આવ્યો. ‘એ કોણ હશે ?’ તેણે સ્વતઃ પ્રશ્ન કર્યો. ‘જો આ બેમાંથી એકાદિ હાથ લાગી જાય તો મારું ભાગ્ય

હજીયે અનુકૂળ છે એમ જ માનવું જોઈએ. પણ આ ડોકરાના મગજમાં એ વાત ઉતારવી જોઈએ, નહિ તો એમાંનું કશું પણ બની શકે નહિ.’

વિનય જ્યારે એકલો હોય ત્યારે મહેન્દ્રસેનના સંબંધમાં ‘ ડોકરા ’ શબ્દનો જ ઉપયોગ કરતો હતો. બાકી મહારાજાની હાજરીમાં તો તે એટલા બધા વિનયપૂર્વક વર્તતો કે મહેન્દ્રસેન પોતાના વારસને આટલો બધો વિનયશીલ અને નમ્ર જોઈ આનંદમગ્ન બની જતા હતા.

આજે મહેન્દ્રસેન અને વિનય બન્ને સાથે જમવા બેઠા. તે વખતે વિનય સહજ ભાવે બોલ્યો : ‘ આજે સહવારે હું ઘોડે-સવાર થઈને ફરવા ગયો હતો તે વખતે પાછા ફરતાં એક સુંદર અને નાચુક એક ઘોડાની ગાડીમાં બે રૂપસુંદરીઓ મારા જોવામાં આવી હતી. એ કોણ છે એ તો મારા જાણવામાં નથી. મને લાગે છે કે તેઓ ક્યાંય આટલામાં રહેતી હશે. ’

‘ એક ઘોડાની ગાડી અને તેમાં બેઠેલી એક છોકરી ! એને હું જોળખું છું. જેણે ગણેશશામની જાગીર ખરીદી છે તેની એ છોકરી છે. મેં તેની પાસે એ જાગીર વેચાતી લેવાને ઘણી વાર કહેવરાવ્યું, પણ તે એકનો બે થતો નથી. ’

‘ એ મનુષ્ય કોણ છે ? કોઈ સાધારણ પ્રતિનો હશે. ’

‘ મને એની કાંઈ વિશેષ માહિતી નથી. એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે તેનો જન્મ તો કોઈ ઉંચા કુળમાં થયો છે. અગાઉ જાગીર પણ હતી. પરંતુ તે બધી જાગીર તેણે વેચી નાંખ્યાનું સાંભળવામાં આવ્યું છે. પાછળથી તે આક્રિંકા ગયેલો અને ત્યાંથી સારી કમાણી કરી આવ્યો છે. તેને માટે એટલું કહેવું જોઈએ કે તે સત્ય ગૃહસ્થ છે. ’

‘ અને તેની છોકરી ? ’

‘ કેણુ ? પેલી નીલવણી નેત્રો અને ખારીક વાળવાળી, અત્યંત સુંદર છે તે જ ને ? તે એક વાર મને મળવાને માટે આવી હતી. પરંતુ ત્યારથી તેની પ્રતિમા મારાં નેત્રો સામેથી દૂર ખસી નથી. ’

‘ હા, એ છોકરીનું સૌંદર્ય તો એવું જ છે. ’

‘ હા. ’ મહેન્દ્રસેને કહ્યું. પરંતુ એ ‘ હા ’ શબ્દ ઉચ્ચારતાં વિનય પણ આ છોકરીની આટલી સ્તુતિ અને પરપૂછ શા માટે કરે છે તે વૃદ્ધ મહારાજના લક્ષમાં આવ્યું. તેને લાગ્યું કે ‘ આ છોકરો કેઈ યુવતીનો સુંદર ચહેરો જોતાં તેના તરફ આકર્ષાય છે. એટલે જો આમ ને આમ ચાલશે તો ગમે તે કેઈ સુંદર છોકરી જોતાં તેના તરફ આકર્ષાશે, તેના પ્રેમમાં પડશે અને કદાચ તેની સાથે લગ્ન પણ કરી બેસશે. પછી જો એ ઉંચા કુળની નહિ હોય તો મારા ખાનદાનને બદ્દો લગાડશે. એ કરતાં આ છોકરીને જ વિનયની સાથે ગોઠવી દીધી હોય તો શું ખોટું ? તે પણ સારા કુલશીલવાળી છે. વળી તેનો ખાપ ગણેશચામનો જાગીરદાર છે. તેને આ છોકરી સિવાય બીજું સંતાન નથી. એટલે તેના મૃત્યુ પછી એ જાગીર પણ તેના જમાઈને જ મળશે. એથી તો એક પંથને દો કાજ ! ’

તે દિવસે તો એ વિષય એટલેથી જ અટકી ગયો. પરંતુ બીજે દિવસે તેમણે એ વિષય પુનઃ ઉખેળ્યો. તેમણે વિનયને કહ્યું : ‘ વિનય ! આપણે પેલા વિલાસભુવનવાળા આપણા પાડોશીને મળવાને માટે જવું એવી મારી ઇચ્છા થઈ છે. મારે તેની સાથે જેટલો સંબંધ રાખવો જોઈએ એટલો દુર રાખી શક્યો નથી. તેનું કારણ એક તો મારી વૃદ્ધાવસ્થા અને આટલી ઉંમરે

એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે ભલેને ગાડીમાં જતાંયે મને વિશેષ શ્રમ પડે છે. પરંતુ પાડોશી ધર્મને અનુસરીને એક વાર ત્યાં જવું તો જોઈએ જ, અને ત્યાં આપણે જેઉ જઈશું. એથી તેમને પણ આનંદ થશે. ’

સરલાના સૌંદર્ય કરતાં તેનું ઉજ્જવલ ચારિત્ર્ય મહારાજને વિશેષ પસંદ પડ્યું હતું. તે બાહ્યતઃ નહિ પણ મનમાં તો તેની જરૂર પ્રશંસા કરતા હતા.

‘ આજે બપોર પછી આપણે ત્યાં જઈશું. ’ તેમણે વિનયને સૂચના આપી હીધી : ‘ તું તૈયાર રહેજે. ’

તે જ દિવસે સુવારે પ્રમોદરાયને ડા. અરવિંદને પત્ર મળ્યો હતો; તેમાં તેણે આજે બપોરે ત્રણ વાગે ગણેશચામ આવતી લોકલમાં નિકળી ત્યાં આવવાનું જણાવ્યું હતું. એથી પ્રમોદરાય તેને લેવાને માટે સ્ટેશનપર ગયો હતો. સરલા તથા સુવર્ણકુમારી આવનાર મહેમાનોને મળવાને માટે અત્યંત ઉત્સુક બની હતી. પરંતુ તેમની એ ઉત્સુકતા એક ચમત્કારિક પ્રસંગથી લય પામી ગઈ. સરલાનો પિતા સ્ટેશને જવાને માટે વિક્ટોરીયામાં બેસીને નિકળ્યો ત્યારપછી પાંચ જ મિનિટે મહેન્દ્રસેનની ફેટિન વિલાસભુવનના કમ્પાઉડમાં દાખલ થઈ. દ્વારપાળે તેમના આગમનના સમાચાર અંદર પહોંચાડ્યા, એટલે સરલાની માતાએ બહાર આવીને મહારાજનું સ્વાગત કર્યું.

મહેન્દ્રસેન અત્યંત સહ્યતાપૂર્વક સરલાની માતાને સંબોધીને બોલ્યો : ‘ મારા આ ભત્રિજાને મારા મકાનમાં એકાંતિક જેવું લાગતું હોવાથી બહાર ચક્કર મારવાના હેતુથી અમે અહીં આવ્યા છીએ. આપણે એકમીજનાં પાડોશી છીએ, પરંતુ આજસુધી જો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો મારા મનમાં તમારે

માટે કેઈ કારણથી એક પ્રકારનો અભાવ પેસી ગયો હતો. તેનું કારણ હું દર્શાવી શકતો નથી. જો કે એ અભાવ હમણાં હમણાં બિલકુલ દૂર થઈ ગયો છે. તમારી પુત્રીના ઘૈર્ય અને હિમ્મતની હું અંતઃકરણપૂર્વક પ્રશંસા કરું છું. તે દિવસે તે મારે ત્યાં આવી હતી એ વખતે તેને ઉદ્દેશીને અમારા માળીએ બહુ જ અસહ્ય ભાષા વાપરી હતી એ માટે હું ઘણો દિલગીર છું. સરલાદેવીએ શામળને માટે જે શીકારસ કરી હતી તે નિર્રથક ગઈ નથી. મેં અમારા માળીને તેને પુનઃ કામ ઉપર લેવાની સૂચના કરી લીધી છે. ’

તે પોતાનું કથન પૂરું કરી રહ્યો ન હતો તે પહેલાં જ સરલા અને સુવર્ણકુમારી બંને દિવાનખાનામાં આવી. મહેન્દ્રસેનને બંનેનું સૌંદર્ય સમાન લાગ્યું. એ બેમાંથી કેને પોતાના ભત્રિજાની વધૂ બનાવવાને પસંદ કરવી એનો તેમને જરીક વિચાર થઈ પડ્યો. પરંતુ તેમનાં નેત્રો સરલા પ્રત્યે જ આકર્ષાઈ રહ્યાં.

‘ સરલા ! મહારાજા મહેન્દ્રસેન આવ્યા છે. તેમને માટે ચહા અને ઉપાહાર લાવી તેમનું સ્વાગત કરીશને ? મહારાજા ! આ મારી દીકરી સરલા અને આ તેની સખી સુવર્ણકુમારી. ’

‘ વાહ, આજે આ બંનેની મુલાકાતની મને તક મળી એથી મને અત્યંત આનંદ થાય છે. આ મારો ભત્રિજો વિનયકુમાર. ’

સુવર્ણકુમારીએ આજસુધીમાં વિનયને કદિ પણ જોયો ન હતો. પરંતુ સરલાના ચહેરાપર આશ્ચર્ય પ્રસર્યું અને તે સાથે તેને દુઃખ પણ થયું. સરલાની માતાને પણ પોતાની છોકરી અને વિનયની મુલાકાત થતાં એવું કાંઈક થશે એમ લાગતું હતું. તે એકદમ સરલા પાસે ગઈ, સરલાને અંધારાં આવવા લાગ્યાં.

‘ સરલા ! તને શું થાય છે, ચક્કર બક્કર તો આવતાં નથી ને ? ’

‘ કાં ! એકાએક સરલાદેવીને શું થઈ ગયું ? ’ મહારાજાએ ચિંતાકાંત સ્વેદથી પ્રશ્ન કર્યો. સરલા તિરછી દષ્ટિથી મહારાજા સામે જોઈ રહી. તે જ વેળાએ સરલાનો પિતા મુંબઈથી આવેલા મહેમાનો સાથે દિવાનખાનામાં ફાળલ થયો.

મહેમાનોને અને તેમાં પણ પેલા અપરિચિત રોગીને જોતાં જ સરલા પોતાની માતાના હસ્તમાંથી જોરથી છૂટી થઈ ગઈ. તે એકદમ દોડીને અપરિચિત રોગીને વળગી પડી.

‘ વિનય ! મારી સામે નહિ જુઓ ? તારી આ શી અવસ્થા ? કયા દુષ્ટે તારી આ દશા કરી ? તારી આ અલાબલા પ્રભુએ મારા ઉપર શા માટે ન નાંખી ? ’

સુવર્ણકુમારી, અરવિંદ, ધીરજલાલ, સરલાનાં માત-પિતા એ સર્વ પુતળાની માફક સ્તબ્ધ બની ગયાં. એ સર્વને એટલું બધું આશ્ચર્ય થયું કે તેમના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નિકળી શક્યો નહિ.

પ્રથમ તો અપરિચિત રોગી ખિલકુલ શાંત હતો. આ છોકરી આમ શા માટે કરતી હશે એ પ્રથમ તો તે સમજી શક્યો નહિ, પરંતુ તેનાં નીલવર્ણાં નેત્રો અને બારીક વાળ તેના જોવામાં આવ્યાં. તે સરલાના વદન તરફ ભેઠક દષ્ટિથી ક્ષણવાર જોઈ રહ્યો. પછી તેણે પણ સરલાને પોતાના બાહુ-પાશમાં જકડી લીધી.

‘ એ જ, એ જ, મને યાદ નહોતું આવતું તે એ જ કે હું વિનયકુમાર છું ! હા-હા, હું વિનયકુમાર જ છું. ’

તે સરલાપર પ્રેમનો વધાવ કરવા લાગ્યો.

‘ વારૂ ત્યારે, હવે હું રજા લઈશ. તમારા આનંદપ્રસંગમાં મારે વ્યત્યય નાંખવો ન જોઈએ. ’ મહેન્દ્રસેને કહ્યું.

‘ નહિ, મહારાજા ! આપ ન જશો. આપે આ સાપને આપનો ભત્રીજો સમજી આપની પાસે રાખ્યો છે, પરંતુ એ તો કોઈ બીજો જ છે. તે આપનો ખરો ભત્રીજો નથી. આપ કોઈ લખાડની જાળમાં સપડાયા છો. આપનો ખરો ભત્રીજો તો જુઓ આ રહ્યો ! તમારી પાસે બેઠો છે એ તો કોઈ બીજો કર્મચંડાળ છે ! ’

‘ આનો શો અર્થ ? હું સમજી શકતો નથી. ’

‘ હું પણ આપને બધું સમજાવી શકતી નથી. ’ સરલાએ કહ્યું : ‘ પરંતુ હું આપને એટલું તો ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે આપના ભત્રીજા વીરેન્દ્રસેનનો પુત્ર તે આ જ. વીરેન્દ્રસેને આને જ પત્ર આપીને મુંબઈમાં રાવબહાદર હરસુખરાય પાસે મોકલવાને લલિતપુરથી રવાના કર્યો હતો. ’

‘ છટ્ટ ! એ બિલકુલ શક્ય લાગતું નથી. ’ એમ કહેતાં મહારાજા મહેન્દ્રસેને પોતાની પાસે બેઠેલા ભત્રીજાની સાથે દષ્ટિ કરી. પરંતુ તેનો ચહેરો બિલકુલ ફિક્કો અને નિસ્તેજ પડી ગયેલો જોવામાં આવ્યો. એથી તેમને સરલાના કથનમાં વિશ્વાસ આવવા લાગ્યો. તે શુસ્સાપૂર્વક વિનય ઉર્ફે દેવદત્તને ઉદ્દેશીને બોલ્યા :

‘ બોલ-બોલ, આવો મુખદુર્બળ કેમ બની ગયો છે ? તારા ઉપર મૂકવામાં આવેલો આરોપ તેં સાંભળ્યો છે. એનો તારે કાંઈ જવાબ આપવાનો છે ? ખુલાસો કરવાનો છે કે નહિ ? ’

પરંતુ બનાવટી વિનયના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર પડ્યો નહિ. મહારાજાનો ક્રોધ અત્યંત વધી ગયો. તે થર થર કુમ્પવા લાગ્યા.

‘ બોલ, મૂર્ખા ! કાંઈક તો બોલ ! આ લોકો તેં આ બધી બનાવટ કરેલી હોવાનો તારા ઉપર આરોપ મૂકે છે, છતાં પણ તું બોલતો નથી ? ’

બનાવટી વિનયને પોતાનાં બારે વડાણ કૂબેલાં લાગ્યાં ! પોતે આ લોકોની સમક્ષ લયંકર બદમાશ અને લખાડ મનુષ્ય તરીકે ઉભો રહેલો હોય જો કશો પ્રયત્ન નહિ થાય તો પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય પણ નષ્ટ થશે એવો વિચાર તેના મનમાં આવ્યો. એ વિચારની સાથે જ તે કૂદ્યો અને દ્વાર તરફ દોડ્યો, પરંતુ પ્રમોદરાય ત્યાં જ ઉભો હતો. તેણે તેને પકડી રાખ્યો. ડા. અરવિંદ પણ તેની મદદે પહોંચી ગયો. હવે અહીંથી પલાયન કરી શકાય તેમ નથી એવું બનાવટી વિનય ઉર્ફે દેવદત્તને લાગવાથી તેણે એ પ્રયત્ન છોડી દીધો.

આ બાબતે બરો વિનય સરલાના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો હતો. તેની સામે જોતો જોતો તે બોલ્યો :

‘ કોણ ! પ્રિયંવદા ! ગા-ગા, એક વાર તારું પેલું ગાયન તું ગા ! ’

‘ શું ! આ પ્રિયંવદા ? ’ મહારાજા મહેન્દ્રસેને આશ્ચર્ય-દગાર કાઢ્યો.

‘ હા, હું આપને પાછળની સર્વ હકીકત જણાવીશ એટલે આપને સંતોષ થશે. પ્રથમ એક વાર મને આની ઠંચણ પૂર્ણ કરવા દો. ’ એમ કહી તે દિવાનખાનામાં પડેલા હારમોનીયમ પાસે ગઈ અને હારમોનીયમની સાથે ઉચ્ચ સ્વરે બરા વિનયે સૂચવેલું ગાયન ગાવા લાગી.

તે ગાયન સાંભળ્યા બાદ બરો વિનય સ્વતઃ પરંતુ મોટેથી બોલવા લાગ્યો : ‘ હા તે જ ગાયન ! તે જ સ્વર ! બરાબર

તે જ ! પણ એ ક્યાં છે ? આ તે જ તે જ-છે ' એમ બોલતાં પુનઃ તેણે સરલાને બાહુપાશમાં લીધી.

‘ પરંતુ હજી મને વિશ્વાસ આવતો નથી. ’
મહારાજ બોલ્યા.

‘ મહારાજ ! હું આપને સર્વ કહું છું. જે પ્રિયંવદા અત્યારે આખા મુંબઈને ગાંડું બનાવી રહી છે, તે ખરી પ્રિયંવદા નથી. મારા પિતાશ્રી જ્યારે આફ્રિકા ગયેલા ત્યારે મેં એક વાર લલિતપુરમાં પ્રિયંવદાનું નામ ધારણ કરીને એક જલસામાં ગાયનો ગાયાં હતાં અને તે જ દિવસથી એ સાચી પ્રિયંવદા એટલે કે હું તમારા ખરા ભત્રિજા આ વિનયકુમારની સાથે પ્રેમથી બદ્ધ થઈ હતી. તેને કાંઈ મુંબઈમાં મહાલતી પેલી બજાર વેશ્યા સમજવાની નથી. મને અમારું પેટ ભરવાને માટે એકે ઉપાય સૂજ્યો નહિ અને બીજા દિવસનું અન્ન અમારા ઘરમાં હતું નહિ, એટલે એક દિવસ એક જલસામાં મેં હાજરી આપી, તેના બદલામાં મને તેના મેનેજરે આપેલા એકસો રૂપીઆમાં કરકસરથી મારી માતાનો અને મારો નિર્વાહ અમુક સમય પર્યંત મેં ચલાવ્યો. બાકી તે સિવાય ફરીથી હું રંગભૂમિપર કદિ પણ ચડી નથી. આજે તે જ ગાયનપર અત્યારની પ્રિયંવદા લાખો રૂપીઆ કમાય છે. વિનય લલિતપુરથી મુંબઈ આવતી વખતે મને મળવાનો હતો, પરંતુ તે મને મળ્યો જ નહિ. એક જ દિવસના મારાં ગાયનોથી લલિતપુરના લોકો મુગ્ધ બન્યા હતા. પરંતુ હું તો ફરીથી રંગભૂમિપર ગઈ નહિ. એટલે મેનેજર એક લિખારીની છોકરીને ઉપાડી લાવ્યો. તેનો કંઠ મધુર હતો. એટલે તેને સંગીતમાં તૈયાર કરીને પ્રિયંવદાના નામથી રંગભૂમિપર ઉતારી. જો કે લોકો તો તેના સંગીત કરતાં તેના સૌહાર્યપર જ વિશેષ આકર્ષીત હતા. ’

આ ખુલાસો સાંભળીને મહારાજા મહેન્દ્રસેન બનાવટી વિનય ઉપર પુખ્ત થિડાયા. તેમણે તે જ વખતે પોલિસ અધિકારીને બોલાવી એ વિનય ઉદ્દેશ દેવદત્તને ઠગાઈ કરવાના શુન્હાપર તેને હવાલે કર્યો.

ડલેક્ટ્રો-કલ્ચર ડીસ્પેન્સરીની અદ્ભુત સફળતા !

આ મટે છે, તે મટે છે તેમ બ્રમમાં
નાખવા કરતાં નીચેના રોગો મટાડ્યા !

આંખની આંખ—કવિ સમ્રાટ ન્હાનાલાલ દલપતરામ, ભગંદર—શેઠ નીલાલ છોટાલાલ, પાકુ—છમનલાલ પુરષોત્તમ પરિખ, આમવાત—શ્રીજી વસંતરામ હરિકૃષ્ણ, બહેરાપણું—ઉમિયાશંકર જે, ભટ્ટ, A. L. B. બદ—શાસ્ત્રીજી મગનલાલ નારણજી, દમ—શેઠ જમાલ-હાંચાંદલાઈ, ૩ વર્ષના સોજા—શ્રીમતી કાતમાબીબી આઝાદ, વા—જીખખાન પઠાણ, બહેરાપણું, મગજની નખખાઈ તથા કમતાકાત—પ્રાદીપ જુમાલાઈ શેખ, ચાંદી—કેશર દીના.

જેસનું ચુર્ણ ૦-૮-૦ આંખનાં ટીપાં ૦-૪-૦ મેન્નેટો મળે છે.
ઠાકસી ઇલેક્ટ્રો ટોનીક પીલ્સ થતા ક્ષય જેવા લયંકર દર્દને મટાડી પૂર્ણ નવજીવન આપે છે. બા ૧ ની કીંમત રૂ. ૩-૦-૦ ત્રણ બાટલીના ૮-૦-૦, વી પી ચાર્જ જુદો નહીં લેવામાં આવે.

કાકડા, નાકના મસા, કાન તથા આંખનાં દર્દો ગેરંટીથી વ્યાજબી રીતે મટાડવામાં આવશે.

અનેક રોગોના સર્ટીફિકેટોની ખાત્રી તથા સારવાર માટે રૂબરૂ મળે :—

ડા. રવિશંકર એસ. ઠાકર

નં. ૮ દિલખુશ બિલ્ડીંગ પાંજરાપોળ. અમદાવાદ.

પ્રકરણ ૩૪મું

ઉપસંહાર

પ્રિય વાચક ! આ આઘાતથી અપરિચિત રોગીની સ્મૃતિ પુનઃ પૂર્વ સ્થળે આવી ગઈ. મહારાજ મહેન્દ્રસેને પોતાના આ ખરા વારસ વિનયકુમારના નામપર પોતાની તમામ જાગીર ચડાવી આપી અને તેનું ભારે ધામધુમથી સરલાની સાથે લગ્ન કર્યું. પ્રમોદરાયને પણ પોતાને આવે શ્રીમંત અને કુળવાન વેવાઈ મળવાથી આનંદ થયો. તે જ અરસામાં લલિતપુરથી શંકરપ્રસાદ અને તેની પત્ની મુંબઈ આવેલાં તેઓ આ લગ્નમાં ભાગ લેવાને માટે અહીં આવ્યાં હતાં. તેમણે પણ આનંદમાં આનંદ એ વિચારથી સરલાના મુહૂર્તે જ સુવર્ણકુમારી અને અરવિંદનું લગ્ન કરી નાંખ્યું.

દેવદત્તને સાત વર્ષની સખત મજૂરી સાથે કેદની સજા કરવામાં આવી અને તેને ચરોડાની તુરંગમાં મોકલી આપવામાં આવ્યો. રાવજહાદુર હરસુખરાયે તો પ્રિયંવદા-પેલી વેશ્યાનો સંબંધ ક્યારનોયે તજી દીધો હતો. તેની પાછળ તેમણે ઓછામાં ઓછું એક દાખનું પાણી કર્યું હતું. શંકરપ્રસાદ, અરવિંદ, સુવર્ણકુમારી વગેરે થોડાક દિવસ પ્રમોદરાય અને મહેન્દ્રસેનની મહેમાનગતિ આખીને લલિતપુર જવાને માટે નિકળ્યાં, તે વખતે અપરિચિત રોગી-વિનયકુમારે અરવિંદના હાથમાં ત્રીશ હજાર રૂપીઆનો એક મૂક્યો. અરવિંદે તે રકમનો ઉપયોગ ગરીબો અને મજૂરોને મક્ત દવા આપવાને માટે ન્હાનાં ન્હાનાં દવાખાનાં ખોલવા પાછળ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ધીરજલાલ અરવિંદની સાથે જ રહેતો અને અરવિંદે પણ લલિતપુર જઈ આવ્યા બાદ પુનઃ અહીં ગણેશઆમમાં આવી ત્યાં જ દવા-

ખાનું ખોલવાનો નિર્ણય કર્યો. તેનો એ નિર્ણય સુવર્ણ-કુમારી, સરલા, વિનય સર્વને ગમી ગયો.

આજે તે સર્વ સ્નેહીઓ સુખમાં કાલક્રમણ કરી રહ્યાં છે. પેલી પ્રિયંવદા અને કેહની સખા ભોગવીને છુટા થયેલા ઝેરીમઝની ભાઈ-બહેનની જોડી ગામોગામ ભટકે છે અને સંગીતના જલસા કરે છે, પણ પ્રિયંવદાની ઉમર અત્યારે વિશેષ થઈ જવાથી તે અગાઉના જેટલું લોકોનું આકર્ષણ કરી શકતી નથી. છતાં પણ તેના નિર્વાહમાં વાંધો આવતો નથી.

જે મનુષ્ય લલિતપુરની હોટલમાં મદ્યપાનના અતિરેકને કારણે મૃત્યુ પામ્યો હતો તેના સંબંધમાં અત્રે એક ખુલાસો કરવાનો રહે છે. એ મનુષ્યે ખરા વિનયકુમાર ઉપર લલિતપુરમાં પૂલ પાસે હલ્લો કરી તેનાં વસ્ત્રો વગેરે લૂંટી લીધાં હતાં અને પછી તે એ હોટલમાં ગયો, જ્યાં તેનું મૃત્યુ થયું. તેના શબને ઝેરીમલે પોલીસ ચોકીપર જોયું કે તુરત જ એ તેને ઓળખી ગયો. કારણ કે એ પણ ઝેરીમલના જેવો જ તેનો એક સહચારી હતો; પરંતુ ઝેરીમલે તેનું ખરું નામ જાહેર કર્યું નહિ અને પોલીસે તેને દેવદત્ત સમજીને જ દફનાવી દીધો !

રાવબહાદુર હરસુખરાય તેમની પેઢીના કામકાજમાં ખરાખર લક્ષ આપે છે. ચંદ્રસેન જ્યારે મળે છે ત્યારે પોતાની શુદ્ધબુદ્ધ ઠેકાણે લાવવા માટે તેનો આભાર માને છે. તેમને પણ સંતાન નહિ હોવાથી તેમણે પોતાના વસીયતનામામાં પોતાની વારસ તરીકે પોતાના ભાઈ તનસુખરાયની પુત્રી જ્યાલક્ષ્મીને નોંધી છે. જ્યાલક્ષ્મી અને સનતકુમારનો સંસાર સર્વ પ્રકારે સુખી છે.

ખરો વિનયકુમાર બહુમાથ દેવદત્તની ‘ ઠગાઈનો ભોગ ’ થઈ પડ્યો હતો ખરો, પરંતુ ‘ અંતે સત્યનો જ જય ’ થયો છે.

સુગંધી તેમ જ ગુણકારી

લેખક, વક્તા, વકીલો તથા
વિદ્યાર્થીઓએ અપનાવેલું
આ તેલ વાળ વધારવા માટે
અને આંખો તથા મગજને
ઠંડક અર્પવામાં સર્વોત્તમ છે.

વરલકર બ્રાહ્મી

(રજીસ્ટર્ડ)

સુવર્ણચંદ્રકો, પ્રમાણપત્રો
તેમ જ અભિપ્રાયો વરલ-
કર બ્રાહ્મીની સર્વ શ્રેષ્ઠતાની
સાબિતી આપે છે.

એજન્સી માટે લખો :-

વ ર લ ક ર : જુની હનુમાન ગલી : મુંબઈ ૨

(વરલકર સ્નો તથા બ્રીલિયનટાઇન ચહેરા
તથા વાળની સુંદરતા માટે ઉત્તમ છે.)

